

307.842

HU ISSN 0010-3551

2

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

218/221
2012

218–221

BUDAPEST

2012

HUNGARIA

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

218—221

BUDAPEST

2012

No. 1—4.

HUNGARIA

Vol. LVIII.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — EDITORIAL BOARD

KALLE ACHTÉ (Helsinki), GYŐZŐ BIRTALAN (Budapest), GÉZA BUZINKAY (Budapest), DIETRICH von ENGELHARDT (Lübeck), JUDIT FORRAI (Budapest), ISTVÁN GAZDA (Budapest), HEINZ GOERKE (München), JÓZSEF HONTI (Budapest), KÁROLY KAPRONCZAY (Budapest) (főszerkesztő — Editor-in-Chief), DÉNES KARASSZON (Budapest), GUNDOLF KEIL (Würzburg), LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR (Budapest), ROMAN MEISSNER (Poznan), AXEL HINRICH MURKEN (Aachen), EMIL SCHULTHEISZ (Budapest) (elnök — President), EDUARD SEIDLER (Freiburg), BENEDEK VARGA (Budapest), ÉVA VÁMOS (Budapest), MÁRIA VIDA (Budapest), SZILVESZTER E. VIZI (Budapest)

Szerkesztőség — Editors
H-1023 Budapest, Török utca 12.

KÁROLY KAPRONCZAY (*főszerkesztő — editor-in chief*),
KATALIN KAPRONCZAY, LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR, KATALIN RÁKÓCZI,
BENEDEK VARGA (*szerkesztők — editors*)

Kiadja — Edited by

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
(Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae de LPh. Semmelweis Nominata),
Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)
and
MTA Orvostörténeti Munkabizottsága
(Consilium Academiae Scientiarum Hungaricae pro Scrutanda Historia Medicinae)

A folyóirat jelen száma az EGIS Nyrt. és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelent meg

HU ISSN 0010—3551

Felclős kiadó: Kapronczay Károly

AKAPRINT Nyomdaipari Kft. — Felclős vezető: Kömendi Péter

TARTALOMJEGYZÉK — CONTENTS

TANULMÁNYOK — ARTICLES

VARGA Benedek: Antall József és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár - <i>József Antall and the Semmelweis Museum, Library and Archives for the History of Medicine</i>	5
JÓZSA László: Betegségábrázolások bizánci (egyházi) műalkotásokon - <i>Iconography of Diseases and Disorders on Byzantine (Religious) Pieces of Art</i>	23
KAPRONCZAY Katalin: Bányáorvoslásunk a 18. században - <i>Mine Medicine in Hungary in the 18th Century</i>	49
KAPRONCZAY Károly: Az orvostörténelem oktatásának formái a lengyel egyetemeken - <i>Forms and Methods of Medical Historical Education at Polish Universities</i>	59
SZENTESI Réka: A fűzőviselet egészségügyi következményei - <i>Health Consequences of Corset-Wearing</i>	73

KÖZLEMÉNYEK — COMMUNICATIONS

MONOS Emil - MOLNÁR László - SZOLLÁR Lajos - HÄNNINEN, Osmo: Sámuel Rác, Author of the First Physiology Textbook Written in Hungarian - <i>Rác Sámuel, az első magyar nyelven írott élettan-tankönyv írója</i>	87
DEÁK Eszter: Zay Sámuel beadványa Komárom vármegyének (1802) - <i>A Petition of Sámuel Zay towards County Komárom (1802)</i>	97
SZMODITS László: Diósszilágyi Sámuel (1882-1962) főorvos életútja és az „Orvosi intelmek”. - <i>Biography of Head Physician Sámuel Diósszilágyi and his Work „Medical Advices”</i>	105
GOSZTONYI, György: István Környey (1901-1988) - <i>Környey István (1901-1988)</i>	115

ADATTÁR — DOCUMENTS

NAGY-TÓTH Mária: A gyógyítás ára a Batthyány udvarban 1633 és 1664 között – - <i>The Prices of Healing in the Court of the Batthyánys durig the Period 1633-1644 ...</i>	129
BALÁZS Péter: Eredeti és hiteles beszámoló a budai királyi egyetem 1780. június 25-i ünnepélyes megnyitásáról – <i>An Original and Authentic Report on the Solemn Opening Ceremony of the Royal University of Buda, on 25th July, 1780 ..</i>	177
PÁSZTOR Emil: Kiegészítések „A koponya anatómiája“ című cikkhez - <i>Addenda to the Article „The anatomy of the Skull“</i>	191

KRÓNKA — CHRONICLE.....	195
-------------------------	-----

KÖNYVSZEMLE — BOOK REVIEWS	207
----------------------------------	-----

ANTALL JÓZSEF ÉS A SEMMELWEIS ORVOSTÖRTÉNETI MÚZEUM, KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR

VARGA BENEDEK

Antall József élete kapcsán szinte mindenki tisztában van azzal, hogy a *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár* főigazgatójaként kezdett a rendszerváltáskor politikai pályába, lett az MDF elnöke, majd cserélte fel Apród utcai főigazgatói székét a Kossuth téri miniszterelnöki székkal. Antall szervezési zsenije a múzeum felépítésekor, megszervezések már megmutatkozott. Általában nem figyelünk föl arra a tényre, hogy az orvosok, jogászok, mérnökök, vagy közgazdászok többsége, ahogy pályájukon előrehaladnak, egyre összetettebb szervezési feladatokkal találkozhatnak. Bölcsészek esetében ez ritkábban fordul elő. A sikeres, jó nevű történész elsősorban kiváló kutató, jó író és jó előadó legalábbis anyanyelvén (esetleg még egy-két nyelven), akinek élete során – ha éppen tanszékvezető volt az egyik egyetemen – csak néhány beosztottja lehetett, és az általa felügyelt költségvetés nagyon korlátozott összegre terjedt ki. Lehet ezért elméletileg bármilyen nagy hatású, sőt sikeres tanár vagy tudós, azonban pályája az elmélet körében mozog, s intézmények szervezésével, emberek irányításával nem, vagy alig foglalkozik. Azon bölcsész vezetők, akik menedzsment feladatokat végeznek, az önálló (országos vagy megyei) múzeumok, könyvtárak, és levéltárak igazgatói. S ezek közül is nyilván azok fognak több tapasztalatra szert tenni, akik a semmiből építenek fel intézményeket, vagy jókora gyűjtemények napi szintű igazgatásával foglalkoznak. Antall kényszerpályán mozgott, felnőtt élete java részében egy közgyűjtemény felépítésével és irányításával foglalkozott. S ez a kényszerpálya jelentette számára az egyik iskolát, amely karaktere, kivételes tehetsége, családi indíttatása és környezete átgondolt és világos politikai krédója mellett kiemelte őt a rendszerváltás megannyi a tudomány világából jött, alkalom szülte, jószándékú, ám gyakorlatlan politikusának sorából.

Antall József sokak számára meghökkenítő felkészültségének az országos, sőt a nemzetközi politika színpadán egyik összetevője éppen ebben rejlett: 17 éves vezetői tapasztalataira, és realitásokon nyugvó komplex, stratégiai tervezőkészségére támaszkodhatott. Jelen tanulmánynak nem célja Antall politikai életének feldolgozása. Nekem se tisztem, hogy meghatározom, hogy mekkora részt tett ki a családi háttér, a gimnáziumi, egyetemi tanulmányok hatására markánsan kirajzolódó politikai gondolkodás, az államigazgatási kérdések iránti nyughatatlan érdeklődés és az országos közgyűjtemény élén szerzett tapasztalat abban, hogy Antall József (a közelmúlt minden felszínes kritikája ellenére) a magyar, sőt közép-európai történelemben az lett aki. Külön kötetet kívánna ez, amelynek megírása továbbra is a jövő történészeire, politológusaira vár.

Az alábbi rövid írásban arra vállalkozom, hogy Antall életművének egy fejezetével, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár létrehozásában játszott szere-

pével és főigazgatói tevékenységének néhány jellemzőjével ismertessem meg az érdeklődőt. Olyan hivatali utódként teszem ezt, akit pályakezdőként még Antall vett fel munkatársai sorába, s aki 18 évvel a legendás főigazgató távozása után igyekszik a gyűjteményt a 70-es, 80-as évek sikereinek szintjére visszaterelni. Bizonyos értelemben tehát főhajtás ez az írás a kimagasló előd alkotása előtt. Főhajtás, ami Antallnak a kortárs muzeológia, könyvtár-, és levéltártudomány területén felmutatott működése előtt történik.

Ahhoz viszont, hogy fel tudjuk mérni, hogy intézményszervezői és irányítói tevékenysége mit jelentett az 1970-es és 80-as évek magyarországi múzeumi között, sőt – az orvostörténelem evidensen internacionális jellege miatt – Európájában, meg kell ismerkednünk a szakterület történetének háttérével, a környezettel, amelyben dolgozott. Azzal, hogy mi is (vagy éppen mi minden lehet) egyáltalán az orvostörténelem, s miért és hogyan lehet fontos egy orvostörténeti gyűjtemény egy főváros, egy ország számára. Tudománytörténeti utazásra hívom tehát az olvasót, s ezen belül is a gyűjtemények történetéről és a kultúrában betöltött szerepéről fogok beszélni, s ezen keresztül mutatom be, hogy Antall múzeumszervezői tevékenysége, hogyan kapcsolódott több évszázad folyamataihoz, és számos ponton milyen megdöbbentően modern volt már 30-40 évvel ezelőtt.

Természettudományi és orvosi múzeumok Európában

A mai, 20-21. századi orvostörténeti múzeumok kialakulása, a nyilvános gyűjtemények létrejötté hosszú folyamat eredménye, amelynek kezdetei legalábbis a reneszánsz korig nyúlnak vissza, és számos kulturális, művelődési, és tudományos tényező befolyásolta kialakulásukat, mai formájukat és nagyságukat. Hogyan, milyen okok alapján merült fel egyáltalán, hogy a medicina történetének tárgyi és írásos emlékeit gyűjteményekben helyezze el? Milyen célból jöttek létre ezek a gyűjtemények, és mikor mit értettek orvostörténelem alatt?

Noha egy orvostörténeti múzeum nem feltétlenül tartozik egy ország legkézenfekvőbb múzeumi közé, azonban a 21. századra mégis több mint ezer kisebb-nagyobb nyilvános orvostörténeti múzeumot tartunk nyilván világszerte, s ebből csak Európában több mint kétszáznegyvenet. Az 1963-ban létrejött budapesti Semmelweis Orvostörténeti Múzeumot a legnagyobbak közé sorolhatjuk gyűjteményének, állandó kiállításának és látogatószámának nagysága valamint nemzetközi ismertsége alapján. Hogyan ment végbe ez a folyamat? Hogyan történt, hogy Magyarország számos gazdagabb európai országnál erősebbé vált ezen a téren?

Az orvostörténeti múzeumok anyagát a történelemről általában alkotott nézetek, a tudománytörténettel kapcsolatos elgondolások, a gyűjtés kulturális, művelődési, oktatási vagy éppen tudományos jelentősége és persze a gyűjtés szenvedélye egyaránt befolyásolták. Az orvostörténeti gyűjtemények kialakulásának megértéséhez meg kell ismerkednünk a természettudományi gyűjtemények létrejöttével, és az ezekből szakosodó orvosi, majd orvostörténeti gyűjtemények történetével. Mivel történeti, szaktörténeti gyűjteményekről beszélünk, ugyanakkor tisztába kell jönnünk az orvostörténelem diszciplinájának kialakulásával, tematikájának és módszertanának változásaival.

Az alexandriai *muszeion*, majd a középkori reprezentációs gyűjtemények után az érett reneszánsz időszakában, a 15. századi Firenzében találkozunk modern értelemben vett tu-

dományos és művelődési funkciójú múzeummal. Firenze híres volt új kulturális intézmények, a művelődés új formáinak, szintereinek kialakításáról: elegendő a korabeli egyetemektől függetlenül létrejött, válogatott tagokkal rendelkező, s szellemileg mozgékonyabb akadémiákra utalnunk, amelyek kezdetén a ficinói *Academia platonica* (1439) áll, vagy a tudós beszélgetéseknek, eszmecsereknél helyet adó kertre, az *Orti Oricellarira* (1492). A múzeum kifejezés is Firenzében kelt új életre. Az 1470-es évektől *Lorenzo Medici* (1449–1492) gyűjteményeinek együttesére alkalmazták, bár a kifejezés alatt ekkor inkább a gyűjtés teljességre való törekvését, mintsem egy annak otthont adó épületet vagy az intézmény munkatársainak testületét értették. Noha a Medici gyűjteménynek nem sok köze volt a természettudományos gyűjteményekhez, az orvostörténetiekhez pedig semmi, azonban a reneszánsz és a korajúkor gyűjtőszerveletét ennek példáján jól megérthetjük. A reneszánsz korszak művelődésének a forrásokhoz való visszatérést szorgalmazó gondolata (az ismerős *ad fontes*) ugyanis eleve két önálló vonulatra bomlott, amelyek a 16. század előrehaladtával konfliktusba is kerültek egymással. A két elem: (1) az antikvitás és (2) a természet mintaként való felhasználása és utánzása a reneszánsz korai szakaszától jelen van az európai gondolkodásban, azonban a gyűjteményezésre gyakorolt hatásuk csak a 16. század derekától lesz számottevő.

Az antik kultúra, műveltség imitálására való törekvés, nemcsak a humanista iskolák poétikai, történelmi, vagy retorikai gyakorlataiban nyert teret, vagy az egyes szobrász- és festőműhelyek ókori tanulmányaiban állott, hanem értelemszerűen a klasszikus művek, alkotások összegyűjtésében is, hiszen ezek nélkül nem lett volna mit imitálni. Másrészt viszont a természet olyan entitásként való elképzelése, amely mintát ad az emberi mikrokozmosz formáinak, különféle szintjeinek és szintereinek megértéséhez és bemutatásához a *natura* részletes, színes és árnyalt feltárását követelte. Ez utóbbi követelményhez könnyedén adódott a társítás, hogy éppen emiatt a természet produktumait is gyűjteni, megérteni, rendszerezni és feldolgozni szükséges. A természet birtoklása, azaz a természetben létező állatok (vagy csontvázaik), növények, ásványok, fossziliák gyűjtése a természet megértésének lett nélkülözhetetlen eszköze és ez vezetett az első természettudományos gyűjtemények megteremtéséhez.

Egyik első jele volt a híres bibliakutató *Samuel van Quichelberg* (1518–1573) elképzelése, aki 1565-ben írott művében „az univerzumban” (!) található összes anyag, rendszeres gyűjtésének és összegzésének jelentőségéről értekezett, amelynek első, szerény lépése lett volna a földi élet, illetve a föld természeti produktumainak összegyűjtése. Quichelberg elképzelése a tervezés szintjén maradt, azonban a tekintélyes romagnai botanikus, *Ulysses Aldrovandi* (1522–1605), akit később *Linné* és *Buffon* a modern természetrajz atyjának nevezett, 1568-ban megalapította Európa első modern botanikus kertjét Bolognában. A kert elsősorban egyetemi oktatási célokat szolgált. Aldrovandi 1561-ben lett a bolognai egyetem természetrajz professzora, s a kertet az elméleti előadásokon és vitákon elhangzott anyag szemléltetésére szánta. Ugyanakkor arra is törekedett, hogy a növények mellett ásványokat, kristályokat, fossziliákat és állatcsontvázakat is gyűjtsön, s ezzel egy több ezer tételes élettelen tárgyi gyűjteménynek is megvetette alapját. A gyűjteményt a város szenátusára hagyta, amely előbb a városházán (Palazzo Publico), majd a Palazzo Poggiban helyezte el. A 19. század során, az egységes olasz állam integrálásának egyik jeleként a gyűjteményt sajnálatos módon felszabdalták és szétosztották több olasz város között. Csak 2005-ben nyílt meg az a kiállítás Bolognában, amely a néhai gyűjtemény egy részét tudta összegyűjteni és bemutatni – régi helyén a Palazzo Poggiban.

Aldrovandi tevékenysége kijelölte a természettani gyűjtemények legfontosabb funkcióit, amelyek már közvetlenül kapcsolódnak a medicina történetéhez. Hiszen ez részben a medikusképzésben a *materia medica*, azaz a gyógyításban felhasználható anyagoknak (főleg növények és ásványok) a bemutatása volt a medikusok számára. Másfelől a természetrajzi, természettani (*historia naturalis*) képzés illusztrálására, gyakorlati elsajátítására szolgált, azaz a bölcséleti karok és az orvoskarok tanrendjébe egyaránt beiktatták megismerését. Aldrovandi újszerűségének megértéséhez érdemes rövid pillantást vetnünk a *historia naturalis* tárgyának előzményeire.

A *historia naturalis* antik koncepciója eredetileg nem jelentett többet, mint rendszertelen megfigyelések rögzítését a geológia, a meteorológia, a biológia, a zoológia, vagy az asztronómia témaköreiben, a természettel kapcsolatos tények, azaz a *res naturae* rögzítését. A filozófus *Theophrasztoz* (Kr.e. 381k.-276) botanikai műve (*De plantis*) ennek a műfajnak az egyik első darabja. A tradíciót a római idősebb *Plinius* (23-79) alakítja át, aki a történetíró *Titus Livius* (Kr.e. 59–Kru.17) módszertanát követve a természeti *jelenségek* leírására törekszik, s ekként használja a görög eredetű szót, a *historia*-t, mint az elemzést, a megértést, a kutatást egyaránt lefedő görög igéből képzett latin főnevet. A *vizsgálat* tekintetében a teljességre való törekvésben hasonló utat követ az ókor leghíresebb botanikusa, *Dioszkuridész* (kb.40-kb.90) is. Az *enciklopédikus* attitűd a latin Nyugaton a középkor és a korai reneszánsz időszakában is megmaradt, elegendő itt *Albertus Magnusra* (1193?-1280) utalnunk. Összességében azonban a természet ilyen típusú vizsgálatát relative szűk nézőpont jellemezte: empirikus adatok gyűjtése és összegzése. Mindez alapjaiban tért el az antik tudományosságnak attól a programjától, amelyet *Arisztotelész* (Kr.e. 384-322) képviselt, s félévezreddel később, az ő nyomdokain haladva a klasszikus orvostudomány legnagyobb alakja, *Galénosz* (129-200) a tudomány teóriáját és módszertanát illetően vallott: a természeti jelenségek helyes magyarázata csak filozófiai elvek segítségével való *okszerű* megértésükön nyugodhat. A középkorban, majd a koraújkor időszakában egészen a 18. századig sokan a természeti jelenségekről való ismeretet és azok értelmezését a természetrajz (*historia naturalis*) és a természetfilozófia (*philosophia naturalis*) kettősségében értelmezték. Előbbi az empiria összegyűjtésére, utóbbi értelmezésére koncentrált. De hol helyezkedtek el ebben a gyűjtemények? Az Aldrovandi által képviselt természetrajzi gyűjteményezés mindkét megközelítésre kiterjedt, hiszen a gyűjtemény létrehozásának oka az egyetemi oktatásban átadandó enciklopédikus anyag illusztrálása volt. A gyűjteményt megalkotó tudós így kilépett a tények rögzítésének és sematikus leírásának köréből és a természet működéséről, pontosabban az *élőlények funkcionális működéséről* akart elvi, okszerű magyarázatokat felállítani, tehát a gyűjtemény felhasználása kiterjedt a *philosophia naturalis* tárgykörére is.

A természettani gyűjteményeknek a 16. század végétől alapvetően két típusa rögzült: egyrészt a kutatásra (gyűjtésre, elemzésre, bemutatásra egyaránt) szolgáló egyetemi intézmények jelentek meg. Másfelől viszont – az esztétikai szempontú gyűjteményekhez hasonlóan – a fejedelmi, arisztokrata, majd később a városi elit reprezentációs célokat megvalósító gyűjteményeivel találkozunk. Utóbbira kiváló példa *I. Keresztély* (1560-1591) szász fejedelem tanácsosának *Gabriel Kaltemarck*nak (1539-1578) az elaborátuma. Ebben a szerző azt tanácsolta a szász választónak, hogy fejedelmi székének fényét illusztrálandó gyűjteménye (*Kunstammer*) létrehozásánál háromféle anyag gyűjtésére törekedjen: (1) a szobrok és festmények csoportjának, (2) a különleges hazai, külföldi és tengerentúli tár-

gyak csoportjának és (3) a különleges állatok szarvát, koponyáját, tollazatát, szőrméjét, vagy csontvázát gyarapító anyag együttes gyűjtésére és bemutatására. Hasonló szándék figyelhető meg később Magyarországon pl. *Esterházy Pál* (1635-1713) herceg gyűjteményének esetében, amely szintén egyszerre igyekezett képző- és iparművészeti, néprajzi és természettani tárgyak gazdag kollekciójának felépítésére, s amelynek tekintélyes része szerencsés módon Fraknóvárott máig fennmaradt.

Az általános tematikájú *Kunstkammere*k mellett a 16-17. század fordulójától sorra jelennek meg a „csodaszobák”, (*Wunderkammer, cabinetto de curiosi*), amelyekben eleinte a természet különlegességeit, kuriozításait hordták össze: kétfejű bárány, vagy négy lábú tyúk csontvázát, különös tengeri lények vázát, a narvál agyarárt, szokatlan kőzeteket, ásványokat, kristályokat. Ezek a szintén reprezentációs célokat szolgáló kollekciók a természet végtelennek tűnő gazdagságát voltak hivatottak bemutatni, s csak apránként adták át helyüket a *rendszerezésre* törekvő tudományos célú gyűjteményeknek a főúri udvartartásokban. Az utóbbiak közül mindenképpen külön említést érdemel *IV. Keresztély dán király* (1577-1648) orvosának *Ole Worm*nak (*Olaus Wormius*, 1588-1655) a gyűjteménye. Wormius anyagát meglehetősen jól ismerjük, hiszen 1655-ben posztumusz kiadott katalógusa (*Museum Wormianum*) leírja a gyűjtemény felépítését és metszeteken mutatja be néhány különösen érdekes darabját. A Worminianumnál is híresebb lett a német jezsuita *Athanasius Kircher* (1602-1688) római gyűjteménye (*Museum Kircherianum*), amelynek római zarándokok és Európa tudósai egyaránt csodájára jártak.

Az egyetemeken felhasznált, valamint a fejedelmi és az arisztokrata magángyűjtemények mellett a 17. századtól egyre nagyobb számban jelennek meg a *tudós társaságok, akadémiák* kollekciói. Hatásuk a mai muzeológiára már közvetlen, hiszen céljuk nem a hatalom és befolyás reprezentálása, sőt még csak nem is az egyetemi képzés előmozdítása volt. Reprezentáltak persze ezekkel a gyűjteményekkel is. Tudásukat, műveltségüket igyekeztek felmutatni, de céljuk közművelődési volt. Arra törekedtek, hogy a szélesebb publikum számára tegyék elérhetővé gyűjteményeiket, a felhalmozott és bámulandó tudást. Az akadémiai, egyesületi mozgalom többféle akadémia típust eredményezett, a nagyobb városok meghívott, nemzetközi tagokkal rendelkező intézményeitől, mint amely a római *Academia dei Lincei* (1603) volt, az önkéntes tagokból álló városi és a környékbeli nemesi intelligencia tudományos testületeitől, a kisebb, regionális központok, kisvárosok önképzőköréig Itália- és Franciaország-szerte. Híresebbé a nagynevű hazai és külföldi tudósokat összefogó, és az uralkodók által bőkezűen támogatott országos, királyi, fejedelmi akadémiák lettek, mint amilyen a *L'Académie française* (1635), a firenzei *Accademia del Cimento* (1657) a *Royal Society* (1660), vagy a berlini *Preußische Akademie der Wissenschaften*, a porosz királyi tudományos társaság (1700) volt. Ezek az akadémiák már rendelkeztek tudományos gyűjteményekkel, amelyeknek orvosi relevanciájú anyaga is volt, amelyet a nagyobb közönség előtt is bemutatnak, de orvostörténeti gyűjteménynek még mindig nem nevezhetjük őket.

Az eleinte reprezentációs célokkal létrejött, majd egyre inkább tudományos jelleget öltő, sőt a kor természettudományában alapvető hatást gyakorló intézmények sorában külön figyelmet érdemel a párizsi *Jardin du Roi*, amelynek átalakulása jelzi a 18-19. század tudományos gondolkodásának és ismeretterjesztő tevékenységének változásait. Bár a francia Királyi Kert a korabeli Európa egyik legnagyobb állat- és növénytan gyűjteménye volt, azonban elsősorban mégsem a gyűjtemény nagysága miatt érdemel figyelmet, hanem veze-

tőjének, a Comte de Buffon (1707-1788) tevékenységének köszönhetően. Georges-Louis Leclerc de Buffon 32 évesen került intendánsként a gyűjtemény élére, amelyet egészen haláláig, 81 éves koráig irányított. A Buffon által képviselt szemlélet szerint a gyűjteménynek (amely egyszerre volt fűvészkert, anatómiai és természettudományi múzeum) a komparatív kutatást kellett szolgálnia: az összehasonlító (humán és állat) anatómiai kutatásoktól, a mind a négy (majd öt) kontinensről származó geológiai minták összehasonlításán át a botanizálásig. Az eredmény részben számos modern tudományág (a paleontológia, az ichtyológia etc.) megszületése volt, de az elmélet szintjén egyúttal a *historia naturalis* és a *philosophia naturalis* szembeállításának végleges megszüntetése lett. A tudományos gyűjtemény számukra már nem a tényanyag gyűjtésének helyszíne volt, hanem a természeti (biológiai) jelenségek megértésének alapvető eszköze és intézménye. A tudományos gyűjtemények így haladtak a különlegességek, illetve az általános gyűjtésétől a modern tudományos kutatás felé, amelyet az 1789-es forradalom után a múzeummal alakuló *Jardin du Roi* átszervezése is jelez: 1791-től ez lesz a *Musée National d'histoire naturelle*, azaz az Országos Természettudományi Múzeum.

A modern orvostörténelem megjelenése

Az orvostörténeti gyűjtemények ugyanakkor speciálisabb folyamat eredményeként jönnek létre, amelynek feltétele volt az *orvostörténelem diszciplinájának* kialakulása. Szellemi háttér nélkül, ugyanis semmilyen gyűjtőkör nem tud kialakulni. A híres holland orvos, Boerhaave (1668-1738) esetében már rendelkezünk adatokkal arról, hogy előadásáiban hosszabban-rövidebben kitért elődei munkásságára. S valószínűleg hasonlóan jártak el más 17-18. századi orvostanárok is. Az orvostörténelem, mint önmagában és önmagáért való és a maga területén teljességre törekvő diszciplína azonban a 19. század gyermeke, hiszen kialakulásához egyebek mellett a *historizmus* jelensége is kellett, az újfajta történeti érdeklődés és tudatosság világáé. Nem egyszerűen a korábbi 17-18. századra jellemző antikvárius attitűd elterjedéséről beszélhetünk itt, hanem a *fejlődés modern fogalmának* az elképzeléséről, azaz arról az ideáról, hogy a jövő gyökeresen új, korábban soha nem látott jelenségeket, eredményeket hív életre, és így a folyamatosan eltűnő múlt megismerése és megőrzése különös jelentőséggel bír.

Az orvostudomány esetében az 1820-as, 1830-as években a történeti nézőpont kialakítása sem egyszerűen az elődök nagyságának felidézésében állott, hanem az elveiben több évezredes alapokon nyugvó orvosteória végleges és visszavonhatatlan megváltozásának a megértésében, és abban a törekvésben, hogy történeti eszközökkel is magyarázzák ennek folyamatát. A cél ennek érdekében összetett és gyakran ellentétes volt: a teória vonatkozásában a modern orvostudomány egyes eredményeihez vezető út feltárása, a praxisában viszont a tapasztalatilag igazolt, hatásosnak bizonyult terápiák megőrzése. (Ennek egyik apró jellemzője pl. az érvágás és a köpölyözés gyakorlatának fennmaradása a 19. század végéig, miközben a mögötte álló humorálpatólógiai teória ekkora már rég a múlté lett.) A 19. század elején egyetemi rangot kapott új tantárgy – az orvostörténelem – a orvosok számára igyekezett széles körű ismereteket és átfogó képet adni a gyors fejlődésnek és változásnak induló medicina közelmúltjának történeti alakulásáról. A 19. századi orvostörténelem az orvosi és általában a természettudományos gondolkodás elemeinek, kategóriáinak, eszméi-

nek, és egy-egy orvosi irányzat változásainak történeti összefoglalására és átadására törekedett. Az orvostörténelem ezzel hosszú időre, egészen a 20. század második feléig a szaktudomány történeti alakulásának feldolgozására rendezkedett be. S mindez egyúttal ki is jelölte a medikusok és a publikum elé tárandó orvostörténeti gyűjtemények gyarapítási, feldolgozási és bemutatási gyakorlatát.

A 18. század utolsó évtizedében ugyanakkor egy további jelentős változás is feltűnik: az első orvostörténeti anyagot is bemutató közgyűjtemény is megjelenik. Ekkor alapítják meg előbb a glasgowi *Hunterian Museum and Art Gallery* intézményét, majd a londoni Királyi Sebész Testület (*Royal College of Surgeons*) keretében a John Hunter anyagát felölelő londoni *Hunterian Museumot*. Az előbbi, az első *speciális orvostörténeti* (azaz nem pusztán anatómiai és patológiai) anyaggal rendelkező nyilvános múzeum, amely *William Hunter* (1718-1783) skót orvos és anatómus orvosi, gyógyszerészeti és népi gyógyászati gyűjteményére támaszkodott. A múzeum Hunter anatómiai, patológiai és rovargyűjteményi anyagán kívül, bemutatta festmény, szobor, érem és néprajzi kollekcióját is. William öccse, John szintén múzeumalapító volt: 1799-ben ajándékozta a londoni sebész kollégiumnak anatómiai és patológiai, valamint sebészeti eszközgyűjteményét, amelyet a tekintélyes testület rögvest meg is nyitott a nagyközönség előtt. A brit gyűjtemények ugyanakkor nem váltak rögvest mintává a kontinens számára.

A 19. század második orvostörténeti jellegű múzeumalapításainak sorában az egyik fontos állomás a berlini patológiai intézet múzeumi funkcióval való kiegészítése volt. Noha a berlini intézet anyaga az orvosképzésben felhasznált preparátumokból állott, azonban a széles közönség előtti bemutatása újabb interpretációs szempontokat hozott felszínre. A 19. századi orvosi elmélet kimagasló figurája *Rudolf Virchow* (1821-1902) 1856-tól, patológiai professzori kinevezése óta igyekezett megteremteni egy nagyobb nyilvános, patológiai múzeumot Berlinben. Erőfeszítéseit csak élete alkonyán 1899-ben koronázta siker, amikor megnyitották a *Pathologisches Museumot* a berlini orvosegyetemen. Virchow az eredetileg az egyetem tulajdonában lévő kb. 1500 preparátumból álló gyűjteményt két év alatt 26.000 (!) tételre bővítette, és a kétemeletes épület két alsó szintjét megnyitotta a laikus publikum előtt. A gyűjtemény a 20. század első fele során végig megőrizte patológiai arculatát, modern orvostörténeti szakgyűjteménynek így nem nagyon volt nevezhető. Berlin 1945-ös ostromakor súlyos károkat szenvedett, a harcok következtében a kollekció alig 2.500 tételre olvadt. 1950-ben tűz pusztított benne, ami további pusztulással járt. A múzeumot csak a berlini fal leomlása után, 1996-ban kezdték átszervezni és újjáalakítani, ekkor már a jól ismert, imponáló német dinamizmussal. Az új elképzelés szerint, amely egyben új tematika kijelölésével járt, a *Berlini Orvostörténeti Múzeum* a város és a brandenburgi régió 1600-2000 közötti egészségügy történeti emlékeit gyűjti és mutatja be, nyilvánvalóan különös hangsúlyt fektetve Virchow tevékenységére. 2010-ig a patológiai, az urológiai és a szemészeti tárlatok készültek el. A berlinihez hasonló a nyilvánosság előtt megnyitott hasonló preparátum gyűjteményekkel találkozunk egyébként az 1920-as évektől a londoni *Saint Bartholomew*, vagy a párizsi *Hotel Dieu* kórházak esetében is. Az orvostörténelemnek az orvostudomány fejlődéseként való interpretációja az 1830-as évektől sorra hívja életre az orvostörténeti tanszékeket elsősorban Németországban, majd Franciaországban. Az egyes tanszékek gyakran átveszik az anatómiai és patológiai preparátumokat s eközben gyakran döntenek úgy, hogy gyűjteményeik egy részét megnyitják a széles nyilvánosság előtt.

A modern orvostörténeti múzeumok szempontjából a sorsdöntő változást a 20. század eleje hozza el. Olyan gyűjteményeknek vetik meg ekkor alapját, amelyek már kifejezetten az orvostudomány egészének fejlődését és az orvosi hivatás változásait akarták bemutatni. A század első évtizedében Európa nagyvárosaiban sorra jelentik be orvostörténeti múzeumok megalapítását: 1901: Rouen, 1904: Párizs, 1905: Budapest, 1906: Lipcse, 1907: Leiden stb.. A múzeumalapítási hullám mögött persze nemcsak a tudományos érdeklődés és a közművelődési filantrópia felerősödése húzódik. Ugyanilyen lényeges faktor volt, hogy az ipari társadalmak korától az orvosi hivatás jelentősége a társadalom és az államigazgatás számára korábban nem látott jelentőségre tett szert, az orvosok társadalmi respektusa gyorsan erősödött. A polgári társadalmakban a szaktudás, az egyéni teljesítmény lényegesen fontosabbnak bizonyult az örökölt vagyonnál, vagy társadalmi pozíciónál. A 20. század eleji orvostársadalom pedig erre építve akarta hivatásának különlegességét, és a társadalom számára való kivételes jelentőségét bemutatni. Hely hiányában nem elemzem részleteiben az orvosi hivatás társadalmi jelentőségének megváltozását a 19-20. század fordulóján. Jellemző, hogy ennek szerteágazó okai voltak, amelyek szorosan kapcsolódtak a modern ipari tömegtársadalmak megannyi vonásához: az urbanizációhoz, a közoktatás kialakításához, a közegészségügy megteremtéséhez, az általános betegbiztosítás életre hívásához, a tömeghadseregek felállításához, sőt a gyarmatosításhoz, a közlekedés és a kommunikáció forradalmához.

A 19-20. század fordulóján megalapított orvostörténeti múzeumok ki akartak lépni a néhány évtizeddel korábbi anatómiai-patológiai preparátumok bemutatására szorítkozó koncepcióból. Ezek a gyűjtemények egy hivatás, a gyógyítás hivatásának történeti fejlődését akarták megragadni. Céljuk többnyire a medicinának, mint a természettudományok egyik ágának bemutatása volt: az emberi test működéséről, a betegségekről alkotott tudás tökéletesedését akarták ábrázolni. Mindez modellek, preparátumok, de immár régi orvosi, sebészi műszerek, kórházi és patikaeszközök, berendezések felvonultatásával történt. A gyűjtés a reprezentációs jelleg miatt kiterjedt híres orvosok személyes hagyatékának az összegyűjtésére is. Modern orvostörténeti múzeumoknak indultak, hiszen a *gyógyítás történetének változásai, a fejlődés* érdekelte őket, s ez alapvetően újat hozott az orvostörténeti muzeológiában. Nem túlzás kijelenteni, hogy maga az orvostörténeti múzeum, mint speciális történeti szakgyűjtemény ebben a korban jelent meg. A múzeumok létrehozása az alapítás utáni lelkesedést követően azonban vontatottan haladt. Az alapítások mögött orvosi egyesületek, társaságok álltak, amelyek anyagi helyzetét a nagy háború, az első világháború szétzilálta, s a leideni Boerhaave Múzeumot (amely egyben tudománytörténeti múzeum lett), átmenetileg a párizsi orvostörténeti múzeumot, és a lipcsei Sudhoff Intézetet leszámítva nem jöttek létre nyilvános gyűjtemények. Mégis a nyugati világban (azaz Európában, Észak-Amerikában és Ausztráliában) ekkor vetik meg alapját az első, a szó szoros értelmében vett, orvostörténeti gyűjteményeknek.

Az európai kontinensen az egyik első, kifejezetten orvostörténeti gyűjteménynek a lipcsei *Karl Sudhoff Intézet* kollekcióját tarthatjuk. A 20. századi orvostörténelem egyik legnagyobb alakja, Sudhoff az 1901-ben létrejött Német Orvos- és Tudománytörténeti Társaság (*Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften*) elnökeként kezdeményezte egy önálló orvostörténeti intézet megalapítását, amely 1906-ban meg is nyílt Lipcseben, a lipcsei egyetem szervezeti keretei között. Igazgatóként Sudhoff nemcsak kéziratok és könyvek gyűjtésére törekedett; intézete az elsők között szerzemé-

nyezte a gyógyítás tárgyi emlékeit is. A kialakuló kollekció zöme azonban továbbra is könyv és kéziratanyag maradt. Az intézet 1938-ban vette fel alapítója nevét.

Franciaországban az első nyilvános anatómiai-patológiai gyűjtemény kezdetei 1795-re nyúlnak vissza. Ekkor jön létre *Jean-Batiste Thillaye* (1765-1801) vezetésével egy új katonasebészeti iskola, amely a képzés színvonalát és gyorsaságát javítandó, gazdag anatómiai viaszmodell és patológiai preparátum gyűjteményt kap, amelyet a korban használatos sebészeti eszközökkel egészítenek ki. Az akadémia felállítására a minta minden bizonnyal tőlünk, helyesebben *II. József* császár, a kalapos király udvarából származik. *II. József* és öccse, a későbbi *II. Lipót* által az 1780-as években létrehozott bécsi *Josephinum* felépítésére és anyagára emlékeztet a francia alapítás. Franciaországot a következő impulzus félévszázaddal később Nagy Britanniából éri: 1844-ben a korabeli francia orvostársadalom egyik vezető alakja *Mathéo José Buenaventura Orfila* (1787-1853) felkeresi a londoni *Hunterian Museum*-ot, amelyhez foghatóról odahaza még csak nem is álmodtak. Befolyását felhasználva sikerül megalapítania az *Orfila Múzeumot* (*Musée Orfila*), amely már a nyilvánosság számára mutatott be egy anatómiai-patológiai kollekciót kisebb részt kiegészítve régi orvosi eszközökkel. Újabb évtizedek múltán 1904-ben az általános orvostörténeti múzeumalapítási hullám során döntenek a két intézmény, a korábbi katonasebészeti akadémia és a *Musée Orfila* gyűjteményeinek egyesítéséről. A döntésben jelentős szerepet játszott az 1902-ben megalakult Francia Orvostörténeti Társaság (*Société Française d'Histoire de la Médecine*) és elnöke és a párizsi egyetem orvostörténet professzora *Raphaël Blanchard* (1846-1919). A kialakítandó gyűjtemény a párizsi egyetem orvoskarának égisze alatt működött volna, azonban, a múzeum megszervezése és megnyitása nagyon elhúzódott, ahogy – mint majd alábbiakban látjuk – nálunk is történt. *Blanchard* nem élte meg a megnyitást, amely az 1921-es *II. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszus* ünnepélyes külsőségei között zajlott le. A múzeum folyamatos anyagi nehézségekkel küszködött, amelyek a silány elhelyezésből, és többszöri költözködésből, és a támogatások hiányából fakadtak. A háborús pusztítások után végül csak 1985-ben (!) kapott megfelelő épületet. A múzeum, amely azóta is ismétlődő bezárásokkal küzd jelenleg az *Université René Descartes* (Paris V) keretei között működik.

A másik jelentős francia kollekció a normandiai *Musée Flaubert d'Histoire de la Médecine* gyűjteménye, amelyet 1901-ben alapítottak. A Rouenben létrehozott intézmény a *Sudhoff* intézethez hasonlóan eleinte szintén orvos- és gyógyszerészettörténeti könyvanyagot gyűjtött, azonban a tárgyi anyag gyűjtése kezdettől fogva szerepet játszott. Ennek okát abban leljük fel, hogy a napóleoni kor híres sebésze *Jean-Baptiste Laumonier* (1776-1822) 1806-ban itt állította fel anatómiai viaszábu-készítő műhelyét, s ennek a kollekciónak egy része szerencsésen itt is maradt. A *Flaubert Múzeum* modern orvostörténeti múzeummmá azonban szintén csak 1945 után vált.

Orvostörténeti gyűjtemények Magyarországon

Idehaza az első magyar orvoskar kései megalapítása (1769) miatt a természettudományos gyűjtemények fejlődése is nehézkesen indult. A pesti orvoskar 1784-ben vette át a bölcseleti kartól a természetrajz tanszékét (*historia naturae specialis*), amely ekkor az állat- és ásványtanra terjedt ki, mivel a növénytant a bölcseleti kar vegytan tanára adta elő egészen

1816/17-ig. Az állat- és ásványtan tanárának, *Piller Mátyásnak* halála után tekintélyes magángyűjteménye, a *Collectio Pilleriana*, 1797-ben került az egyetem tulajdonába. Áttörést hozott *Anna Mária főhercegnő* természetrajzi gyűjteményének adományozása, amelynek nagyságára jellemző, hogy csak leírójegyzéke 13 kötetet tett ki. Az 1830-as évekből származó leírás szerint az Orvoskar Újvilág utcai épületében az első emeleten helyezték el a gyűjteményt, amely ekkor több mint 40.000 ásványt és 8.000-nél több állatpreparátumot tartalmazott. Mindezekről a végleges katalógust *Reisinger János* főkurátor készítette el 1836-ban. A nagyszombati egyetem botanikus kertjét *Winterl Jakab* a vegytan és növénytan egyetemi tanára alapította még 1771-ben. A Fűvészkert az egyetemmel együtt költözött Pestre a Hatvani kapun kívülre, a Józsefvárosba. A nagyobbik fűvészkert melegházzal és hűtőházzal felszerelve 3249 négyszögölnyi területen terült el. A kert a 18-19. század során, egészen az egyetemi klinikák új épületeinek 1880-as alapozásáig közel háromszor nagyobb volt a mai kertnél. Emellett az egyetem rendelkezett egy kisebb botanikus kerttel is, amely az Egyetemi Könyvtár épülete mellett 280 négyszögölt foglalt el. A két kertben 7.000-féle növényt termesztettek. Az Orvoskar Újvilág utcai épületének I. emeletén négy teremben helyezték el egyúttal az *anatómiai, kórbonctani és élettani múzeumot* is. Ezek közül 2 teremben volt található a Fontana-féle moulage kollekció. A Fontana gyűjtemény II. József által rendelt több száz darabos anatómiai viaszbabu gyűjtemény volt, amelyet a császár öccsének Pietro-Leopoldo toszkán nagyhercegnek (a későbbi II. Lipót magyar királynak) a javaslatára készíttetett a bécsi udvar Firenzében a *Felice Fontana* (1730-1805) vezetése alatt 1775-ben a *Palazzo Torrigian*ban létrejött Természettudományi Múzeumban működő viaszszobrász műhellyel. A mintegy 300 tételes kollekció zöme testrészeket, egyes szerveket, a foetus lehetséges elhelyezkedését ábrázolta, míg néhány teljes alakos szobor az emberi test egész felépítését, illetve a vérkeringési és nyirokrendszereket mutatta be *in situ*. A gyűjtemény zöme máig Bécsben látható a Josephinum épületében. Legújabb kutatások szerint azonban a Pesten látható szobrokat kifejezetten a pesti egyetem számára rendelték. A Fontana műhely darabjai mindmáig a 18. századi orvostörténet legrangosabb tárgyai közé tartoznak.

Pesten tehát a 18-19. században – az általános európai gyakorlatnak megfelelően – viszonylag kiterjedt orvosi, biológiai, természetrajzi gyűjtemények léteztek, amelyek később, a 19. század végén egyik fontos összetevőjét fogják képezni a megalakulandó orvostörténeti gyűjteményeknek.

Magyarországon szintén a 19-20. század fordulójától látjuk az orvostörténeti szakgyűjtemény létrehozásának kezdeményezését, nyilvánvalóan a művelődés sajátos magyarországi helyzetének figyelembevételével, majd a szerencsétlen világháború utóhatásaival. Az orvostörténeti gyűjtemények létrehozása érdekében kibontakozott nemzetközi lelkesedés hatására Magyarországon is felmerült a szakgyűjtemény létrehozásának gondolata. Először az 1870-es évektől prosperáló Kolozsvárt kezdődik meg egy patikatörténeti múzeum megalapítása. 1887-ben indul meg a gyűjtemény megszervezése. 15 év alatt 1500 tárgyat gyűjtenek össze, s a kiállítást 1905-ben nyitja meg *Dr. Orient Gyula*. Az átfogó orvostörténeti szakgyűjtemény létrehozásának kezdeményezése a székesfővárosból származott. A *Buda-pesti Királyi Orvosegyesület* (amelynek jelentőségét a 19. és a 20. század dereka között a magyar orvosi szakma tudományos fejlődése, az oktatás, sőt az államigazgatás, és intézményszervezés terén nehéz túlbecsülni), lett kezdeményezője egy múzeum megalapításának. Az orvosegyesület 1905 januárjában *Bókay Árpád* elnök vezetésével bizottságot állí-

tott fel egy orvos- és gyógyszerészettörténeti múzeum létrehozásának előkészítésére. Az Egyesület elsősorban tagjai körében kezdte a releváns tárgyak gyűjtését, de ugyanakkor a bizottság javaslatára az ország összes orvosához és a széles publikumhoz fordult, hogy adományaikkal segítsék a gyűjtemény megalapítását. Bár a gyűjtés (amely részben pénzadományokból, részben muzeális tárgyak gyűjtéséből állott) megindult, azonban az ígéretes kezdet után hamar megtorpant és az 1905-től beálló súlyos pénzügyi krízis szűkre szabta a megvalósítást. A kollekciónak így is páratlan értékeket őrzött, hiszen nemcsak az Orvos-egyesület elhunyt tagjainak személyes tárgyait, műszereit, feljegyzéseit, azaz emlékanyagát szerezték meg, hanem az országos gyűjtés következtében a hazai és az európai orvosi múlt néhány jelentős emlékét is gyűjteményezni tudták. A kollekciónak egésze kb. ezer tételre rúgott. Az összegyűjtött anyagot végül is az Egyesület Szentkirályi utcai székházának III. emeletén két teremben állították ki, azonban önálló és a nyilvánosság számára elérhető múzeum létrehozása nem sikerült. A nagy háború vége felé, 1918-ban *Nékám Lajos* professzor tett erőfeszítéseket múzeumalapításra, azonban ő is kudarcot vallott.

Hasonló folyamat játszódott le a *Magyar Gyógyszerészeti Társaság* esetében is, ahol 1906-ban Ernyey József megalapította a gyógyszerészettörténeti gyűjteményt, s az általa gyűjtött tárgyakból és könyvekből 1906-ban magyar gyógyszerészettörténeti kiállítás nyílt meg az egyesület égisze alatt. Sajnos ez a kiállítás sem volt sokáig a közönség számára elérhető. Szintén a dualizmuskor eredménye volt a *Budapesti Önkéntes Mentőegyesület* (BÖME) *Kresz Géza* alapította gyűjteményével (1910). A Mentőmúzeum funkciója sajátos volt, hiszen – *Kresz Géza* terveinek megfelelően – a BÖME mentőorvosainak, mentőtisztjeinek és asszisztenseinek képzésében játszott fontos szerepet, nemcsak a mentősök számára kétségtelenül szükséges *esprit de corps* létrehozásában és fenntartásában, de a gyakorlati oktatásban is.

Az első világháborút követő idők egészen újszerű múzeumalapítása a református lelkescsaládból származó *Gortvay György* (1892-1966) nevéhez fűződik. *Gortvay* a magyar tudománytörténet, és muzeológia méltatlanul elfeledett alakja. Orvosi diplomát szerzett Pesten, majd a háború után a Harvard Egyetem Rockefeller ösztöndíjasa lett, s később Londonban folytatott közegészségügyi tanulmányokat. 1927-től oktatta a társadalomrostant a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1927-ben megbízást kapott, hogy az 1901-ben a szociálpolitika és munkásvédelem (azaz a fizikai munkások lakás és munkahelyi egészségügyének) bemutatására létrehozott *Társadalmi Múzeumot* alakítsa át modern egészségügyi felvilágosítást végző intézménnyé. A kezdeményezést az amerikai Rockefeller Alapítvány támogatta, amely a húszas években számtalan közegészségügyi kezdeményezés mögé állt a délkelet-európai régióban. Az 1928 februárjában megnyílt *Népegészségügyi Múzeum* egészen különleges színfolt volt a két háború közti időszak magyar múzeumai között. Az intézmény tudományos programja szerint modern felvilágosító tevékenységet fejtett ki a modern népegészségügy (közelebről a munka-, ipar-egészségügyi, bal-és megelőzési és népbetegségek elleni prevenció, személyes higiénia etc.) elveinek megismertetésében a lehető legszélesebb publikum számára. Tematikus állandó kiállítása és időszaki tárlatai ugyanakkor korát messze megelőzve a 20. század végének muzeológiai gyakorlatát valósította meg: interaktív kiállítások, grafikák, modellek, filmvetítések, a kiállításokhoz kapcsolódó széleskörű propaganda, speciális kiadványok meghatározott célcsoportok számára, előadássorozatok, kihelyezett tárlatok gazdag programajánlata jellemezte működését. Az intézmény tehát elsősorban nem orvostörténeti múzeum volt. S orvostörté-

neti szempontból nem szisztematikus tárgygyűjtésre rendezkedett be, azonban a látogatók számára az egészségügy terén a megismerés egészen újszerű lehetőségét kínálta. Minden további nélkül lehet állítani, hogy a modern múzeumi közművelődés aspektusában legalább ötven évvel megelőzte korát. Az intézmény tevékenysége széleskörű nemzetközi visszhangot keltett, a Budapestről szóló útikönyvek sorra felhívták a figyelmet rá, és Gortvay a Népszövetség iparegészségügyi szervezetének titkára lett.

Az önálló orvostörténeti múzeum megalapítása azonban még ekkor is váratott magára. Az 1930-as években a *Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kara* újszerű megközelítéssel próbálta a holtpontról kimotozni a múzeumalapítás ügyét. A Kar tervei szerint az egyetem gyűjteményeiből kiválogatott tárgyakat egyesítették volna az Orvosegyesület által összegyűjtött tárgyi anyaggal, és a megalakuló múzeum és egyetem égisze alatt működött volna, hasonlóan, ahogy akkoriban az oxfordi Ashmolean Museum, illetve a Virchow-féle berlini, vagy a párizsi rokonintézmények működtek. Az orvoskar anatómiai és patológiai anyagának kiválogatása (amely alapját jelentette volna a múzeumi gyűjteménynek) jó gondolat volt, azonban a szelekció nehézkesen haladt, s úgy tűnik az Orvosegyesület is ódzkodott az általa összegyűjtött anyag átadásától így végül a tervből se múzeum, se kiállítás nem született.

Budapest 1944-45-ös ostroma idején a gyűjtemények jelentős károkat szenvedtek. A Népegészségügyi Múzeum teljes anyaga elpusztult, a Mentőmúzeumot kifosztották. Az Orvosegyesület és a Magyar Gyógyszerészeti Társaság múzeumi gyűjteményeit részben pincében tárolták. Előrelátóan az értékesebb tárgyakat a Magyar Nemzeti Múzeum és a közeli Iparművészeti Múzeum bombabiztos óvóhelyeibe szállították, és ezek nagy része szerencsésen túlélte az ostromot. A magyar orvostörténeti múzeum megalapítása így a háborút követő nemzedékekre várt.

Orvostörténeti múzeumok napjainkban

Az eddigiek indokolnák a reprezentációs vagy orvosegyetemi oktatási céllal alapított orvostörténeti múzeumok létezését, azonban ahhoz hogy adekvát választ adjunk alapkérdésünkre, hogy miért találkozunk napjainkban annyi orvostörténeti gyűjteménnyel egy pillantást kell még vetnünk az orvostörténelem szerepének átértékelődésére a 20. század végének történeti szakágainak sorában. Társadalmilag sikeres múzeum ugyanis csak megfelelően befogadó társadalmi közegben tud működni. Ezért a mai orvostörténeti múzeumok népszerűsége mögött a közönség megnövekedett érdeklődését is látnunk kell. Kétirányú folyamat ez, amelynek egyik végpontján az áll, hogy a tudomány mit akar közölni a közönséggel, a másikon pedig, hogy a közönség mire kíváncsi és mit érthet meg? Az eredmény a laikus történeti tudat változása, finomodása – vagy, ahogy ötven-száz éve fogalmaztunk volna – a kulturáltság színvonalának emelkedése egy országban.

Az orvostörténelem tematikája és módszertana a 20. század második felében alapvető változáson ment keresztül, s ez kihatott az orvostörténeti múzeumok gyűjtőkörének, tudományos és ismeretterjesztési célkitűzéseinek átalakulására is. A változás magját a történet-tudomány tematikájának átalakulása képezte. Új történetírói, történelemtudományos irányzatok jöttek létre, amelyek a szovjetizált Magyarországon ugyan csak lassabban fejtették ki hatásukat, azonban a nyugati világban az 1950-es, 60-as évekre rendre megváltoztatták a

történelmi kutatások irányát. Az új diszciplínák között a modern eszmetörténet-írás megjelenését, a mentalitástörténettel és legújabban (30-40 éve) az életmódtörténettel és a történeti antropológiával foglalkozó kutatások kialakítását találjuk. (Eltekintek most a keleti világban tért hódító marxista, és a nyugati világ neomarxista történelemtudományi irányzatainak elhelyezésétől ebben a tablóban. Esetünkben, az orvostörténelem terén ugyanis korlátozott hatást gyakoroltak.)

A történeti kutatások során a dinasztikiák/háborúk/forradalmak/nemzetek vagy a jog történetének feldolgozása, tehát egy alapvetően politikatörténeti szempontrendszer érvényesítése mellett, valamint a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatásokon túl más alapvető kérdések is felmerültek. Egyre nagyobb érdeklődést keltettek és keltenek azok a kérdések, hogy végül is hányan éltek elődeink egy-egy korszakban? Milyen életkilátásaik voltak? Mit ettek? Hogyan óvták magukat az időjárás ellen (s mellelleg milyen időjárás lehetett az egyik vagy másik korszakban)? Milyen betegségek sújtották őket? Kik és hogyan gyógyíthatták őket? Másfelől pedig, hogy mit gondoltak a természeti világról? Milyen racionalitás jellemezte a számunkra irracionálisnak tűnő tudományos nézeteket? Mit gondoltak betegségről és egészségről? S hogyan viszonyultak a halálhoz? Alapvető változás volt ez a nemzetközi történelemtudomány tematikájában, amely sokáig jórészt elkerülte a továbbra a politikai történeti kánon megírására, vagy újraírására törekvő hazai kutatók nagy részének figyelmét. S mi több, ezen kérdések megválaszolásával egészen új értelmezései születtek meg az európai vagy az egyes országok történelmének. Magyarországon, hasonlóan a szovjet szféra számos más európai államához, ennek műhelyei a 70-es - 80-as évektől többnyire múzeumok, könyvtárak és apró tudományos társaságok lettek.

Ahogy a mai történettudomány alapvető kérdései közé orvostörténeti szempontok is bekerültek, úgy mindez az orvostörténelem látószögének kiszélesedését hozta magával. A tudománytörténetre, a medicina fejlődésének elemzésére összpontosító kutatások mellett (amely nélkül persze magába omlana az egész tudományág) az egészséggel kapcsolatos összes társadalmi és kulturális jelenség is vizsgálat alá került, de legalábbis a kutatók igyekeznek elemzésüket milderre kiterjeszteni.

Ennek az átalakulásnak az eredményeként a modern orvostörténeti gyűjtemények minden egészséggel kapcsolatos tárgyi anyagot gyűjteni kezdtek. A 20. század végi orvostörténeti múzeumok a medicina és az egészségügy történetét, mint *kulturális jelenséget* igyekeztek bemutatni, az egészség és a gyógyítás kultúrájának és az ehhez tapadó elképzeléseknek, hiedelmeknek, tudományos vagy laikus nézeteknek a történeteként. A budapesti Semmelweis Orvostörténeti Múzeum ebben a folyamatban megalakulása óta az elsők között jár. A magyar orvostörténelem számára Antall József érdemei ennek a változásnak a felismerésében, és a múzeum adta lehetőségek gyors kiaknázásában álltak.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

A második világháborút követő szovjetizálás szélsőségesen radikális eszközökkel élt a magyar tudomány- és művelődésszervezés tekintetében. A társadalmi és szakmai egyesületek, egyházi iskolák, kórházak, rendek feloszlatai hullámának esett áldozatul a Királyi Orvosegyesület is, amelyet 1948-ban számoltak fel. Az egyesületi tagdíjából felépített Szentkirályi utcai székházban először az *Egészségügyi Dolgozók és Orvosok Szabad Szak-*

szervezete működött, majd a *Szovjet Orvostudományi Dokumentációs Központ* költözött be a tágas, reprezentatív épületbe. Az Egyesület feleslegessé vált könyvtárát, irattárát, múzeumi gyűjteményét és történeti levéltárát elszállították előbb a feloszlott *Budai Irgalmas Kórház* helyiségeibe, ahol 1951-ben *Palla Ákos* vezetésével megalapították az *Országos Orvostörténeti Könyvtárat*. A gyűjtemény 1956-ban átköltözött végleges helyére a Török utca 12-be. A Királyi Orvosegyesület anyaga ezzel szerencsésen megmenekült, mi több kiegészült a szintén feloszlott Irgalmasrend budai kórházának könyvtári és patikaanyagával. A Könyvtár rátermett vezetőt nyert *Palla Ákos* személyében, aki a könyvtár megszerzése és megnyitása mellett részt vett az *Orvostörténeti Közlemények* folyóirat sorozatának megindításában, előadásorozatokot szervezett és előrelátóan igyekezett a tárgyi gyűjteményt is gyarapítani.

A kommunista rendszer bevezetése következtében a múzeumalapítás tekintetében a magánkezdeményezés lehetősége – amely a Királyi Orvosegyesület század eleji felhívásaiban öltött testet – megszűnt. 1948-ban viszont újranyitották az első budapesti egészségügy történeti jellegű szakgyűjteményt, a budapesti *Ernyey József Gyógyszerészettörténeti Múzeumot*.

Az 1960-as évek első felében a kádári konszolidációs időszak egyik fontos tudománypolitikai lépése volt az országos hatáskörű *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum*, azaz az első önálló orvostörténeti múzeum megalapítása. A cél, ma úgy tűnik, a magyar orvostársadalom számára a saját szakmája kiválóságát bemutató reprezentációs gyűjtemény létrehozása volt. Egybevágott mindez az 1960-as évek magyar múzeumalapítási lázával is. Szakmai körökön kívül mára jórészt elfeledett tény, hogy a 60-as években a korábbi 50-60 intézményre terjedő magyar múzeumi hálózat múzeumainak száma az évtized végére meghaladta hétszázat. S még ha ezek a múzeumok gyakran a nagy nemzeti, vagy megyeszékhely gyűjtemények kannibalizálásával is jöttek létre (azaz azok anyagát bontották számos kisebb részre), s ha kiállításaik gyakran egyszerűek, néha silányak is voltak, a pusztá szám, s a látogatók számának ugrásszerű megnövekedése a magyar muzeológia egyik csúcspontját jelentette.

A SOM szervezése 1961-ben indult meg, a Múzeum eredeti alapító okirata 1964-ből származik. A Múzeum 1968-ban egyesült az akkor már 10 éves múltra visszatekintő Országos Orvostörténeti Könyvtárral. A fúzió lebonyolításában szerepet játszott a fiatal *Antall József*. Az egyesült gyűjtemények célja azonban ettől a pillanattól kezdve egyben túl is mutatott a neki szánt reprezentációs kereten. Az összevont intézmény első igazgatója *Fekete Sándor* nőgyógyász professzor lett (1968-1971). Néhány évvel később *Schultheisz Emil* főigazgatósága (1972), és *Antall* főigazgatóhelyettesége idejétől a cél az orvostörténelem tudományos kutatási és forrásbázisának megteremtése, azaz az orvostörténeti kutatások intézményesítése volt, másfelől pedig egyben a múzeum létéből következő közművelődési misszió felvállalása is. Az orvos-bölcsész együttműködésre alapozva az intézet szellemisége így kezdetektől fogva többet foglalt magában a szimplán a medicina, az orvostudomány fejlődését bemutató tematikán, és az egészségügy, a betegség/egészség kultúráját a társadalom-, kormányzat-, művészet-, sőt filozófiatörténeti keretbe illesztve vizsgálta és mutatta be.

Antall intézményvezetői tevékenysége (1974 mb. főigazgató, és 1985 főigazgató) kapcsán négy dolgot tartok a leglényegesebbnek: (1) A SOMKL gyűjteményi rendszerének meghatározását, (2) a személyzeti politikát és ezzel szoros összefüggésben a tudományos kutatások tematikáját, (3) az állandó kiállítás mondanivalójának meghatározását, és (4) az országos múzeumpatika-patikamúzeum hálózat kialakítását. Egyik megalkotása sem *Antall* kizárólagos műve volt. Mindegyikben számtalan hozzáértő segítőt, tanácsadóra, beosztott-

ra támaszkodhatott. De soha nem is volt a vezető feladata, hogy minden munkát maga végezzen, hanem az, hogy az irányokat jelölje ki, s a feladat végrehajtását a lehető legjobb személyzet megszerzésével és irányításával lehetővé tegye.

A SOM sajátos karakterét kezdettől fogva az adta, hogy az orvostörténelmet kultúrtörténeti jelenségnek tekintette, amely ezer szállal kötődik egy-egy kor társadalmának mindmennyi jelenségéhez, a politikumtól és az államigazgatástól kezdve a technikai tudáson át a művészetekig, vagy éppen a filozófiáig. Nem volt ez még evidencia az 1960-as évek derekán. A korabeli osztrák, francia, olasz gyűjtemények továbbra is az orvostudomány fejlődésének szemszögéből vizsgálódtak, kiállított anyaguk zöme orvosi és gyógyszerészeti eszközökből és könyvekből állt és céljuk az orvostanhallgatók képzése volt. Az európai orvostörténeti múzeumok tekintélyes része mindmáig (Bécs, Róma, Pavia, Koppenhága, Párizs, Barcelona stb.) egyetemi keretek között működik, s ezért többnyire alig van jelen egy-egy ország kulturális életében. A SOM országos, sőt újabban nemzetközi jelenléte ezzel szemben komoly tekintélyt kölcsönöz az intézménynek külföldön, s az utóbbi években újra erősödő országos és nemzetközi kapcsolatrendszerének alapját alkotja.

A budapesti múzeum gyűjteményi rendszerének 1960-as évekbeli kialakításánál feltűnő a gyűjteni kívánt anyag összetettsége: az orvosi és gyógyszerészeti eszközgyűjteményeken túlmenően a régészeti, képző-, és iparművészeti, numizmatikai anyag, sőt egy kis keleti gyűjtemény helyének kijelölése az intézmény tárgyi gyűjteményeinek sorában jelezte az igen ambiciózus gyűjteményezési tervet. A cél, hogy a múlt különböző típusú tárgyi és dokumentum emlékeit egységesen az orvostörténet forrásaiként kezeljék nemcsak a gyűjtemények tárgyi anyagát gyarapította, hanem különböző felkészültségű szakemberek bevonását is igényelte. Történészek, művészettörténészek, néprajzosok, régészek, numizmatikák, s később biológusok, irodalomtörténészek és szociológusok csatlakoztak a SOMKL szakértő gárdájához. Az orvosi és gyógyszerészeti háttértudást az intézmény köré seregülő orvosok és gyógyszerészek biztosították. S természetesen, ahogy minden múzeum és könyvtár esetében ez a gárda válogatott restaurátorokkal (festmény, papír, fa, fémrestaurátorok) és fotósokkal egészült ki. Egészen különleges helyet töltöttek be a múzeum életében teremőrei és tárlatvezetői. Mivel itt elsősorban kiváló nyelvtudásra és átfogó műveltségre volt szükség s a szocializmus éveiben a nyugati nyelvek tanítása nem tartozott az ország erősségei közé, így ezeken a területeken – ugyan nem kivételként a korabeli magyar múzeumok között – arisztokrata, dzsentri és polgári családok sarjai dolgoztak. A gyűjtemények az 1970-es, 80-as évek során dinamikusan gyarapodtak, s mára Európa egyik legnagyobb szakszerűen felolgozott orvostörténeti gyűjteményét alkotják. Nincs módunk itt részletesen bemutatni a numizmatikai gyűjtemény fejlesztését *Huszár Lajos*, majd *Csoma Zsigmondné* hozzáértő munkájával, és *Rádóczy Gyula* tanácsaival, sem az orvosi eszközgyűjtemény, a képzőművészeti (Faludi Anikó segítségével), a történeti dokumentációs vagy az emlékanyag gyűjtemények (Kapronczay Károly közreműködésével) s a könyvtár ritkaság anyagának (amely *Kapronczay Katalin*, *Magyar László András* és *Szlatky Mária* hozzáértésének köszönhető) gyarapodását 1990-ig bezárólag.

A muzeológia szempontjából a SOM gyűjteményi struktúrájának kialakítása és felépítése mellett Antall másik leginkább előremutató elképzelése a múzeum állandó kiállításának rendezése volt. A kiállítás koncepcióját közösen alakították ki többek között *Benedek Istvánnal*, *Birtalan Győzővel* és *Schultheisz Emillel*. A kiállítás a természeti népek gyógyító tevékenységétől, Egyiptom, a görög-római, az arab, a középkori, a kora újkori európai vi-

lág bemutatásán keresztül jut el a modern nyugati orvostudomány megteremtéséig. A kiállítás a nemzetközi és a magyar anyagot párhuzamba állítva mutatja be, ami elősegíti a magyar medicina európai kontextusának megértését. A kiállítás súlypontozása ugyan ma már vitatható, hiszen a 18-19. századi anyag teszi ki a tárlat háromnegyedét, azonban a végleges rendezés idején (az 1970-es évek második felében) ezzel az anyaggal rendelkezett a múzeum. A kiállítás legfontosabb jellegzetessége az említett átfogó jelleg: a kiállított anyag a szorosan vett orvosi tárgyakon és dokumentumokon kívül művészeti alkotásokat (festmények, szobrok, érmek, rajzok etc.) is felvonultat, s hogy magukat az orvosi, patika eszközöket is iparművészeti tárgyakként kezeli. Másfelől a kiállítás narratívája folyamatosan reflektál az egyes korszakok általános művelődési, kulturális viszonyaira. A kiállítás ezert aratott komoly sikert megnyitásakor. A 21. századra a legtöbb európai orvostörténeti múzeum tematikailag hasonló irányba fordult, ami jelzi, hogy mennyire korát megelőző volt az Antall által képviselt szellemiség az 1970-es években. Mára már az állandó kiállítás - mondanivalója egészét tekintve - nem igazán korszerű. Vizuális megformálásában pedig igen-igen elavult. Sajnos az elmúlt másfél évtizedben, amióta igazán érzékelhető a kiállítás meghaladottsága, avitt technikai megoldásai, nem nyílt mód egy korszerű állandó kiállítás 60-80 milliós költségeinek előteremtésére. S a kiállítás – éppen tárgygazdagsága miatt – oktatásra, képzésre továbbra is kiválóan alkalmas.

Az állandó kiállítás mellett a SOMKL országos jelenlétének megteremtésében igen fontos szerepet játszott a védett vidéki múzeumpatikák hálózatának kialakítása, és mellettük a vidéki patikamúzeumok létrehozása. A SOMKL szerepe ebben részben a kezdeményező volt, részben pedig kölcsönzött anyaggal, kiállítási rendezéssel vett részt a folyamatban. Hatására 1990-ig bezárólag 65 antik patikabútor és patikaedényzet került az országosan védett kategóriába, és számos patikamúzeum jött létre (Kőszeg, Pécs, Győr, Eger, Kecskemét, Budapest etc.) Mindez már a SOMKL vezetése alatt álló országos hálózat megteremtésének kísérletét mutatta amelyben Antall segítője egyik helyettese, Vida Mária, valamint Kőszegen Szigetváry Ferenc volt. Az elképzelés hasonló képet mutatott a 80-as években kialakított francia patikamúzeumok hálózatának szervezeti kialakításával, amelyről Antallnak a 70-es 80-as években nemigen lehetett tudomása. A rendszerváltás során a patikamúzeumok többnyire megyei, néha városi fenntartásba kerültek. A SOMKL szakmai ellenőrző és irányító tevékenysége így azóta jóval kevésbé tud érvényesülni, azonban több esetben ezek a gyűjtemények megtalálták helyüket egy-egy lokális közösség életében. Napjaink egyik kérdése, hogy a megyei múzeumi hálózatok jelenlegi 2012-13-as teljes átszervezése során, hogyan, milyen szervezeti formában tudjuk megőrizni ezeket a fontos intézményeket.

A SOM tudományos arculatát, a kutatási irányokat a 70-es évektől nagymértékben meghatározta Antall személyes érdeklődése. Noha Antall történeti érdeklődése összetett volt, mégis középpontjában a magyar polgárosodás 19. századi fejlődése állott. Írásaiban a 20. század derekára még jellemző, sőt az 1950-es években felújított Széchenyi-Kossuth konfliktust Eötvös József tevékenységének az előtérbe állításával igyekezett feloldani. Antall megközelítése az 1960-as-70-es években mindenképpen újszerű volt abban a tekintetben, hogy a 19. századi magyar átalakulás értelmezését a nagypolitika (nyelvkérdés, jobbágyok örökváltsága, népképviselői országgyűlés, illetve iparosítás, közlekedés fejlesztése) egyes témaköreiről az államigazgatás, az államszervezés, az Ausztriához való viszony és a liberális politikai gondolkodás aprólékos feldolgozásának irányába vitte. A korábbi nemzeti romantikus, illetve népi romantikus szemléletet, ezzel megkerülte, de egyúttal túl is tudott lépni

azon a szekfői értelmezésen, amely mindenáron Széchenyi tevékenységének szemszögéből akarta a reformkort megérteni. Az Eötvös iránti érdeklődés persze nem nélkülözötte sem az európai kitekintést, sem a primér jelentőséget: Eötvös végeredményben *Lord Acton* mellett a 19. század derekának egyik legfontosabb európai liberális gondolkodója volt (ahogy azt azóta *Péter László*, és *Gángó Gábor* kutatásai kimerítően bizonyították), s a század végi liberális magyar állam megteremtésében alapvető szerepet játszott. Antall orvostörténészé válásában ugyanakkor fontos szerepe volt az 1830-1890-as évek forrásalapú kutatásának, amely a modern magyar közegészségügyi gondolkodás, majd a 19. század végi közegészségügyi rendszer megteremtésének részletekbe menő feldolgozását eredményezte. *Lumniczer Sándor*, *Markusovszky Lajos*, *Korányi Frigyes*, *Fodor József* és természetesen *Semmelweis Ignác* munkásságának feldolgozása mind ebbe az irányba mutatott. Történészként talán ez volt legfontosabb hozzájárulása a történelemtudományhoz: pontos kép megrajzolása a magyar polgári átalakulás egyik korábban felszínes figyelmet kapott szakterületéről az orvosi és közegészségügyi területéről. Antall munkásságának eredményeként került be a szakmai köztudatba a „pesti orvosi iskola” jelensége, azaz a Balassa, Lumniczer, Markusovszky, Semmelweis etc. köré tömörült orvosok tevékenysége. Hasonlóan komoly szerepet játszott abban, hogy igazolja, hogy a reformkor, majd 1848 közegészségügyi elképzelései (*Flór Ferenc*, *Kovács Sebestény Endre* tervezetei) milyen alapvető szerepet játszottak az 1870-es évek közegészségügyi rendszerének kiépítésében. Ebben Antall bizonyos értelemben iskolateremtő hatást is gyakorolt: *Kapronczay Károly*, *Szemkeő Endre* és mások kutatásai részben az ő hatására hasonló témaköröket dolgoztak fel.

Antall tevékenysége érthető módon nemzetközi hírnevet szerzett az intézménynek, amit számos konferencia, világkongresszus rendezése és kiadványsorozat megjelentetése jelzett. Intézményvetését meghatározta saját tudományos érdeklődése (amely persze igen közel állt politikai elképzeléseihez), de legfőként az átfogó és igényes stratégiai tervezés. Az eredmény egy tudományterület megerősítése és egy jól szervezett közművelődési terület megteremtése lett. Antall a jövőnek építkezett. Olyan struktúrákat, hálózatokat hozott létre, amelyekre a későbbiekben (húsz- harminc évvel később is) bizvást lehet támaszkodni. Több esetben olyan irányokat jelölt ki, amelyek kiállták az idők próbáját. Az orvostörténeti muzeológia a 20. század végén nagyjából abba az irányba fordult, amelyet ő tíz-húsz évvel korábban már képviselt. Mindezzel alapvetően járult hozzá, hogy az orvostörténelem a magyar közműveltség, a történeti köztudat része legyen.

A tehetség kitör, mondták régen a bölcsek, s ha a politikusi szerepről álmódó Antall József életpályájának azt a 26 évét nézzük, amelyet 1964-1990 között a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltárban töltött, nem kételkedhetünk ennek igazában.

BENEDEK VARGA, M.A.

director general

Semmelweis Museum, Library and Archives
for the History of Medicine

H-1013 Budapest

Apród u.1-3.

HUNGARY

vargabenedek@semmelweis.museum.hu

SUMMARY

The article places the efforts of the late József Antall as director general of the Semmelweis Museum, Library and Archives in organising a modern medical history museum in Budapest into the context of why and how did medical history museums emerge in Europe. Antall's objectives preceded its age in respect of considering medical history not only a subject of the development of medical science but rather as the wide cultural phenomenon, the culture and organisation of healing. In order to understand what medical history collections represent today the article presents a historical survey from the Renaissance era up to the early 21th century historical scholarships and museum theory. By analysing the influence of various ideas and institutions of the history of science (*historia naturalis*, *philosophia naturalis*, Wunderkammer, universalism, pathological, anatomical collections, visual understanding, historicism, social position of medical professionals, open-gate museum, extra-national historical narrative etc.), and contemporary lines of historical scholarship on public collections the article claims that the importance of medical history museums today can belong to the mainstream interest of both professional historians, physicians and the public. Providing, of course, the museum stands for critically proved facts and views, and composes clear and relevant messages for the public. In the case of the Semmelweis Museum, Library and Archives this path has been started during Antall's leadership (in the 1970s and 80s), which represented the first peak in the past of this institution and his legacy is still valid in quite many aspects today.

BETEGSÉGÁBRÁZOLÁSOK BIZÁNCI (EGYHÁZI) MŰALKOTÁSOKON

JÓZSA LÁSZLÓ

Az ortodox egyházi művészet (és ezen belül első sorban a festészet, falképfestés, miniatúrakészítés) ikonográfiája Konstantinápolyban alakult ki (FLORENSZKIJ 1988, POPOVA 1996). Az egyház művészi nyelvének kidolgozása során elfogadta és magába olvasztotta a görög, római, egyiptomi, szír és más művészetek elemeit és krisztianizálta azokat (HOLY MONASTERY 2001, LAZAREV 1979, USZPENSZKIJ 2003). Az 5-6. századig a téma annyiban szabad, hogy az Ó- és Újszövetség történeteinek, vértanúk, egyházatyák tetteinek kiválasztása a festő, vagy megrendelő joga, ám voltak olyan bibliai események, történetek (Ábrahám birkózása az angyallal, Lóth és lányainak története stb.) és személyek (Betshabé, Zsuzsanna stb.) akik és amelyek nem szerepelhettek az ortodox alkotásokon. Konstantinápolyban alakultak ki azok a követendő irányelvek, amelyek a technikát, ornamentikát, színhasználatot meghatározták (KITZINGER 1954, 1977). A trullloszi (ötödik-hatodik) zsinat 692-ben a képekre vonatkozó elveket állapította meg. A zsinat 82. kánonja arra adott utasítást, hogy a képnek milyennek kell lennie. A 100. kánonban olvasható: „...megparancsoljuk, hogy ezentúl olyan, akár deszkapallón, akár másképpen készített képeket, amelyek elbájolják a látást és megrontják az értelmet és élesztik a tisztátalan gyönyörök tüzeit, semmiképpen sem szabad rajzolni, ha pedig valaki ezt mégis megkísérli, közösíttessék ki”. A VII. Egyetemes Zsinat (787-ben, Nikaiában) kimondta, hogy az ikon (=kép) lehet fatáblákon, házakon, ruhákon, edényeken festett, vagy mozaik. A szoborkészítés szabályairól nem szólnak a zsinati határozatok, mert a szobrászat sohasem játszott jelentős szerepet a bizánci szakrális művészetben. Az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadással a nyugati (római) és keleti (bizánci) egyházművészet is egyre távolabb kerültek egymástól. A keleti egyház művészetét az ikonrombolást követő periódusban, a 9-10. században újjászervezték. A fennmaradt alkotások döntő többsége az ikonoklázsia utáni évszázadokban keletkezett. A bizánci egyházi művészetben több korszakot különböztetnek meg, ám ezekre a mesterségesen megteremtett korokra nem leszek tekintettel, annak tudatában, hogy a stílus, a színek használata stb. az ikonrombolást követően nem változott. Tanulmányomban kizárólag a bizánci (egyházi) képekkel foglalkozom, figyelmen kívül hagyva más ortodox hitű népek (országok) alkotásait.

Az ortodox egyház szerint az ikonfestészet a szent atyáktól függ és az ikonfestőre csupán a kivitelezés hárul (SCHÖNBORN 1997). Az ortodox egyház sohasem engedélyezte, hogy az ikont a művész képzelete alapján, vagy élő modelltől fessék meg — mondja USZPENSZKIJ (2003). Éppen emiatt, az ikonkészítők gyakran az egyházi hatóságok által jóváhagyott, képes és magyarázatos festőkönyveket használtak, amelyek közlik a szentek

sematikus ikonográfiáját és bemutatják az alapvető színeket (FLORENSZKIJ 1988). A különböző útmutatók közül leggyakrabban az Athosz-hegyi festőkönnyvet és a *Dionüsziosz Phurnographiotisz* által összeállított *Erminiát* (= Festészeti útmutató) használták, amelyet többször megújítottak, módosítottak. Az Athosz-hegyi festőkönnyv a 10. század végén, vagy a 11. században keletkezett. A bizánci festőkön kívül az orosz ikonfestők is többnyire ezt használták a 19. századig (PANOFSKY 1976). A rendkívül részletes segédeszköz nemcsak az ábrázoltak főbb testarányait (fej, törzs, végtagok), hanem a kisebb részek (ujjak hossza, relációjuk az alkarhoz, karhoz, orr hossza, homlok magassága stb.) is előírja. A festőkönnyvek előírásai csak a személyek megjelenítésére (testarányokra, ruházatra, esetleges ékszer-viseletre stb.) terjedtek ki, nem foglalkoznak az állatok, különösen nem a mondabéli állatok alakjának, megfestésének szabályaival. Az alkotások elemzése némileg ellent mond USZPENSZKIJ (2003) kijelentéseinek. A festményeket, miniatúrákat, falképeket készítő művészeti anatómiai ismeretei (többnyire) kiválóak. Bonctani tájékozottságukra utal a (ritkán megőrkötött) csontvázak, csontok helyes feltüntetése (JÓZSA 2010). Pontosan adják vissza az alkati sajátosságokat. A férfiak izomzatát éppen olyan élethűen ábrázolták, mint a nők kerekded kontúrjait (sőt a vizsgálódásom körébe nem tartozó egyik 18. századi képen a mezítelen női testet is [Ioannisz Kornarosz 1770, Davvathiani kolostor, Kréta]).

A (hírből sem teljesen) felsoroltak látszólag eléggé megkötötték a művészek kezét, szűkre szabott határokat engedélyeztek az alkotói fantáziának. Ezért tűnik úgy (az ikonokat nem ismerő szemlélő számára), hogy az alkotások monotonak, hasonlóak. Kétségtelen, a téma, az alakok elrendezése, a testtartás, a színhasználat, a növények, állatok, építmények bemutatása stb. kötött. Az azonos témájú ikonok sokfélesége, egyedisége az apró részletekből tűnik ki. Példaként említem, hogy az anyagomban szereplő hét *Szent György és a sárkány* című ikonon két egyforma, vagy két hasonló habitusú szörny nincsen. POROVA és mtsai (1996) bár hangsúlyozzák az egyházi szabályokat, mégis az ikonfestészet több stílusirányzatáról, az ábrázolt személyek egyediségéről, a közöttük látható markáns különbségekről szólnak. Miután nem művészettörténeti szempontok szerint vizsgálódom, kizárólag a felismerhető kóros állapotokra koncentrálok, függetlenül az alkotások művészi értékeitől.

Vizsgálati anyag és módszerek

Vizsgálataimat (hús kivételével) az ikonrombolást követő, 10-15. századi 500 bizánci alkotáson (212 ikon, 20 mozaik, 209 falfestmény, 59 miniatúra) végeztem. A műtárgyak több mint felét (357 darab) személyesen, a helyszínen (kolostorok, templomok, múzeumok) vizsgáltam, azokról fényképfelvételt készítettem. A maradék részt kiadványokban szereplő színes reprodukciókon (ACHEMIOSTOU-POTAMIANOU 1993, BUCKTON 1994, FALUDY 1982, FORSYTH 1976, PSILAKIS 1994, SPATARKHATIS 1998, VASSILAKI 2005), 2-4-szeres nagyításban elemeztem. A testarányokat, az egyes testrészek méretét ± 1 mm pontossággal meghatároztam. Regisztráltam a (szereplő személyek) egyéni sajátosságait (hajszín, frizura [JÓZSA 2012], lábbeli és ékszer viselet stb.). A megállapítható kóros eltérések megítélésében arra a négy évtizedes őskórtani munkásságomra támaszkodhattam, amelyet csontvázakon és múmiákon végeztem. Ezeket az eredményeket a 2006-ban megjelent *Paleopathologia* című könyvemben foglaltam össze.

Megállapítások

A kórképek 90 %-a nem eredményez olyan eltérést, amely a beteg küllemét megváltoztatja. A fennmaradó egytized többsége a mozgászervek, vagy a felszín-közeli képletek (pajzsmirigy, emlő stb.) alaki, nagyságbeli eltérését okozza. Az alkotó a betegségeknek mindössze töredékét ábrázolhatta. Jóllehet USZPENSZKIJ (2003) szerint „*A realista művészet szabályai (perspektíva, anatómia, fény-árnyék ábrázolása, kompozíció stb.) nem vonatkoznak az ikonfestészetre, az ikonfestészeti kánon ilyen szabályokat nem ismer, hanem még ehhez hasonló fogalmakat sem*”, ennek ellenére, az anatómiai-morfológiai eltérések minduntalan feltűnnek a bizánci szakrális alkotásokon (is). A félezernyi műalkotás közel egy negyedén 124 alkalommal, 168 személyen (ugyanis néhányukon többféle is megállapítható) ismertem fel kórosat. A műtárgyakon több mint harmincféle élettani (terhesség, szülés) és kóros állapotot (bénulás), megbetegedést (ízületi gyulladás, golyva stb.), veleszületett rendellenességet, vagy anatómiai variációt tudtam kimutatni (1. Táblázat).

Az *egyedi sajátosságok* azokban az apró megfogalmazásokban tűnnek ki, amelyeket az ikon egészét és mondandóját szemlélő gyakran észre sem vesz. A teljesség igénye nélkül megemlítem, a képeken látható személyek által viselt lábbelik sokféleségét. A mezítlás szereplők mellett sarut, papucsot, bocskort, cipőt, csizmát hordók is feltűnnek. A hadfiak eltérő formájú és mintázatú sisakot viselnek (JÓZSA és FARKAS 2006). A haj, bajusz, szakáll viseletre vonatkozóan ugyanezen 500 alkotáson végeztem felmérésemet. Az értékelhető 1450 személy (712 férfi, 212 nő, 73 gyermek és 383 angyal) közül a nők frizurája a legváltozatosabb, mintegy tizenkilenc féle formát mutat. A férfiakon „mindössze” nyolcfajta hajformát különböztethetünk meg, (a kopaszságon kívül), ám ugyanolyan változatos az arcszőrzetük, mint a hölgyek frizurája. A sima, borotvált arctól a többféle bajusz és szakáll ábrázolásig sokféle variáció előfordul (JÓZSA 2012). POPOVA és mtsai (1996) arra hívják fel a figyelmet, hogy a szemrés alakja (vágása) milyen eltérő a Szűz Mária képeken.

Ezek (az itt bővebben nem részletezendő) megfigyelések vezettek arra a megállapításra, hogy — minden tiltás ellenére — az alkotók élő modellekről készítették műveiket. Megerősíti ezt a feltételezésemet a sokféle arckifejezés (öröm, bánat, kétségbeesés, depresszió stb.), tekintet. Nem gondolok olyasfajta modellekre, mint ami a reneszánsz óta megszokott, de a környezetükben látott személyek vonásait, jellegzetességeit emlékezetükből (esetleg vázlataik alapján) örökítették meg.

A *testalkat megjelenítése*. Az ábrázolt személyek nagyjából azonos termetűek, sem erősen kimagasló, sem törpenövésű nem fordul elő anyagomban egy eset, (a madárfejű törpeség) kivételével. A férfiak több mint fele (a remeték harmada) zömök, rövid nyakú, nagy, domború mellkasú, széles vállú, *piknikus* habitusú. Viszonylag kevesen vannak az *atléta* testalkatú férfiak (a nők között ilyen nem fordult elő), akiknek magas, arányos tetet, fejlett izomzatot festettek. Gyakori az átmeneti *atléto-piknikus* habitus. A remeték többsége sovány, szikár, lapos, keskeny mellkasú, keskeny csipőjű, vékony izomzatú *aszténias* küllemű. Több 14. századi festményen színesbőrűek (feketék) látszanak. A miniatúrákból, táblaképekből stb. az is kihámozható, hogy a férfiak 90 %-a jobbkezes lehetett, az írnokok, evangélisták jobb kezükben fogják a tollat, más eszközöket.

1. Táblázat

Fiziológiás állapotok	Személyek száma	Alkotások száma
Graviditás	6	6
Szülés	11	11
Összes élettani állapot	17	17
Kóros eltérések		
Golyva	50 Nő 14 Férfi 12 Gyermek 6 Angyal 18	19
Osteoarthritis	31 Nő 2 Férfi 22 Angyal 7	20
Paralysis (ismeretlen eredetű)	4	3
Heine-Medin—kór	1	1
Pes equinovarus	2	2
Osteoporosis	6	3
Kancsalság	9	9
Vakság	2	2
Szemhéjak ptosisa	1	1
Dupuytren contractura	7	4
Izomsérv	6	6
Cachexia	7	5
Obesitas	4	4
Manu cornuta	3	3
Chondrodystrophia	1	1
Kyphoscoliosis	1	1
Pes excavatus	1	1
Koponyadeformitás	1	1
Hydrocephalus	1	1
Virchow—Seckel—kór	1	1
Gynecomasthia	2	2
Madclung deformitás	2	2
Triphalangealis hüvelykujj	1	1
Alsó végtag amputatio	1	1
Heg az arcon	1	1
Ascites	1	1
Herpes labialis	1	1
Varicositas	1	1
Hallux valgus	12	9
Összes kóros állapot	151	107
Élettani és kóros állapotok együttes száma	168	124

Az *anatómiai variációk* közül legtöbbször az öregujjon („nagy lábujj”) túlnövekedő, II. és III. lábujj figyelhető meg. Ez a variáció napjainkban kb. 10 % gyakoriságú. Feltűnő, hogy a II. és III. lábujj túlnövekedését többnyire Krisztus lábán szemlélhetjük. Hasonló mértékű az a variáció, amikor a gyűrűsujj rövidebb mint a mutatóujj. Igen változatos a ko-

ponyaforma. Hosszú (dolichocephal), közepes (mesocephal) és rövidfejű (brachycephal) nagyjából egyenlő számban látszik. Az agykoponya kvalitatív morfológiai jellegei (felülnézeti forma) mindössze néhány alkotáson vizsgálhatók. A leggyakoribb ötféle alakzatból négy (elliptoid, ovoid, sferoid, pentagonoid) ismerhető fel.

Az *életteni állapotok* közül a *terhesség és szülés* igen ritka téma az ortodox művészetben. Mária előrehaladott viselőségét mindössze öt falfestményen, valamint egy freskón figyeltem meg. A Cipruson található Mária és Erzsébet találkozása című falképen a két asszony méhében helyetfoglaló magzatokat ábrázolták — nem anatómiai, hanem képzeletbeli helyzetben (1. ábra).

1. ábra Mária és Erzsébet találkozása. Az asszonyok méhében feltüntetett magzatok képzeletbeli elhelyezkedést mutatnak. Ciprus, 14. századi freskó.

A magzat világrahozatalának testhelyzetét — ótestamentumi környezetbe helyezve, — tizenegy (fennmaradt) miniatúrán, lényegében azonos módon ábrázolva festették meg (2. ábra). Ezek az ábrák fontos orvostörténeti dokumentumok a konstantinápolyi asszonyok szülésére vonatkozóan (JÓZSA 2007).

2. ábra. Rebeka szülésének ábrázolása. Biblia-miniátúra, 11. sz. Konstantinápoly

Kóros állapotok. Amikor negyed századdal ezelőtt behatóbban kezdtem foglalkozni a táblaképekkel, feltűnt, hogy egyikén kirívóan nagy, torz-fejű gyermeknek ábrázolták a kisdedit. Az arc és agykoponya méreteinek és arányainak összehasonlítása más ikonokon láthatókkal, arra engedett következtetni, hogy a művész gyermek-modellje vízfejűségben szenvedett (JÓZSA 2006). Ezek után kezdtem el szisztematikusan felderíteni az ortodox ikonokon felismerhető betegségeket.

1/ *A szemek kóros eltérései* közül leggyakrabban a kancsalságot, annak mindkét formáját, t. i. az összetérő és széttérő szemtengely-ferdülést ábrázolták. A szentek (3. ábra), egyházatyák, de olykor Krisztus arcán is kancsalság ismerhető fel.

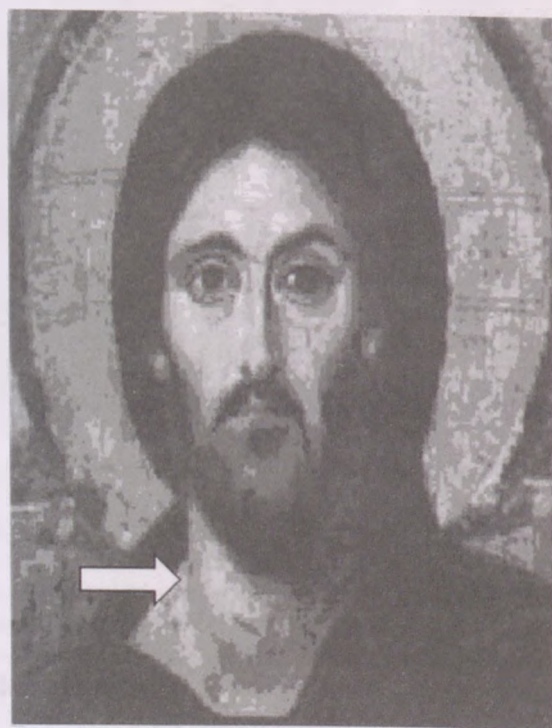
3. ábra. Összetető kancsalság. Kera (Kréta) freskó, 13. sz.

Vak személy megörökítését mindössze két alkalommal (A vak meggyógyítása, Müsztrasz 1310-1322 között készült freskón, valamint A béna és vak meggyógyítása című 12. századi mozaikon), félszeműt egyetlen alkotáson sem találtam. A pupillák eltérő tágassága (átmérője) lehet az alkotó „hibája”, de jelenthet olyan idegrendszeri megbetegedést is, amelynek ez az egyik tünete. A kép alapján nem dönthető el, hogy véletlen, vagy valódi kóros eltérésről van-e szó, ezzel a továbbiakban nem foglalkozom. A lecsüngő (bénult) szemhéjat (ptosis) és az az alól a fej hátradöntésével történő kipillantást egyetlen ikonon láttam.

2/ A jódhiányos golyva mészkőhegyekben, homokos vidékeken gyakori. A Balkán, Kisázsia, görög szigetek nagy része golyva-endémiás, ezért nem csodálkozhatunk, ha a strúmát 14 nőn, 12 férfin, 18 angyalon és 6 gyermekben lehet felismerni (JÓZSA 2010). Találtam olyan freskót, amelyen a tizenkét ábrázolt személy közül négyet golyvásnak festettek meg (A frigyláda Jeruzsálemben vitele, Sztavronikita kolostor, Athosz-hegy). Olykor diffúz, közepes nagyságú, máskor jól kivehetően göbös strúmát ábrázolt az alkotó (4., 5. és 6. ábra).

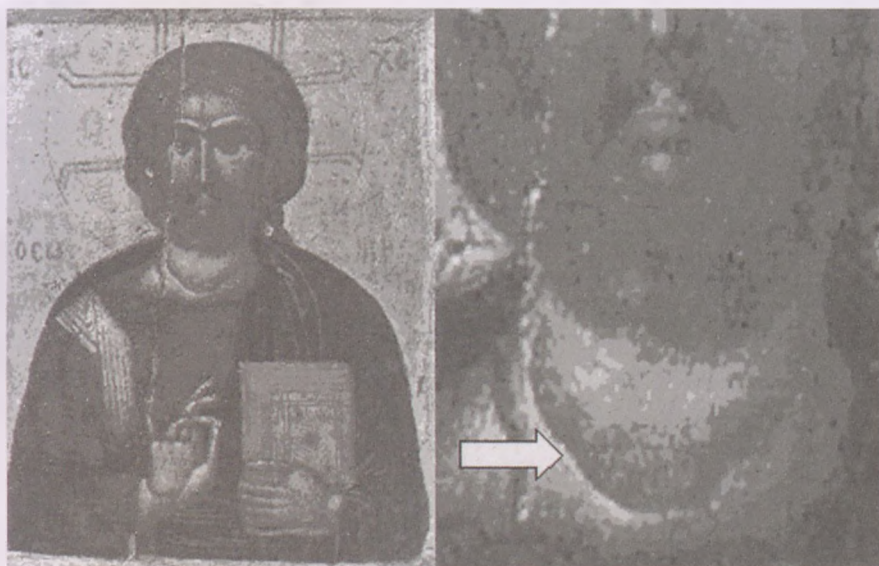

4. ábra. Mária nyakát körbeölelő diffúz strúma. Születés c. ikon.
12. század. Konstantinápoly

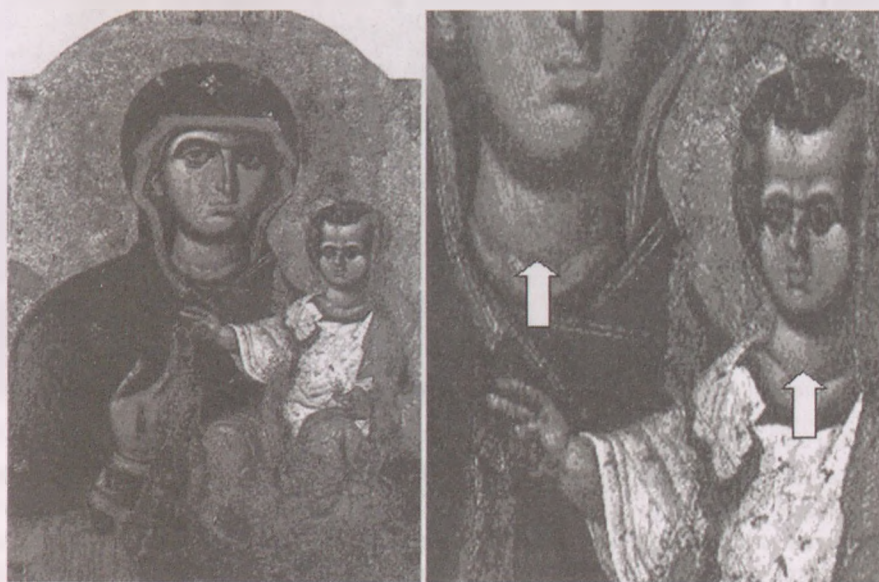
5. ábra. Krisztusnak diffúz golyvát festettek. Ikon. 4. század. Sinai hegy, Szt. Katalin kolostor.

6. ábra. Krisztus nyakán jókora göbös strúma látható. Ikon. 14. század. Pantokrator kolostor, Athosz.

Némely ikonon veleszületett golyvát figyelhetünk meg az anyja ölében ülő kisedded képén (7. ábra), más alkalommal egy gyermekben a kreténizmus jeleit adta vissza a festő.

7. ábra. Jódhiányos golyva. A Kisedded nyakán feltehetően veleszületett golyva látszik. Virgo Hodegetria c. ikon. 13. sz. Athosz

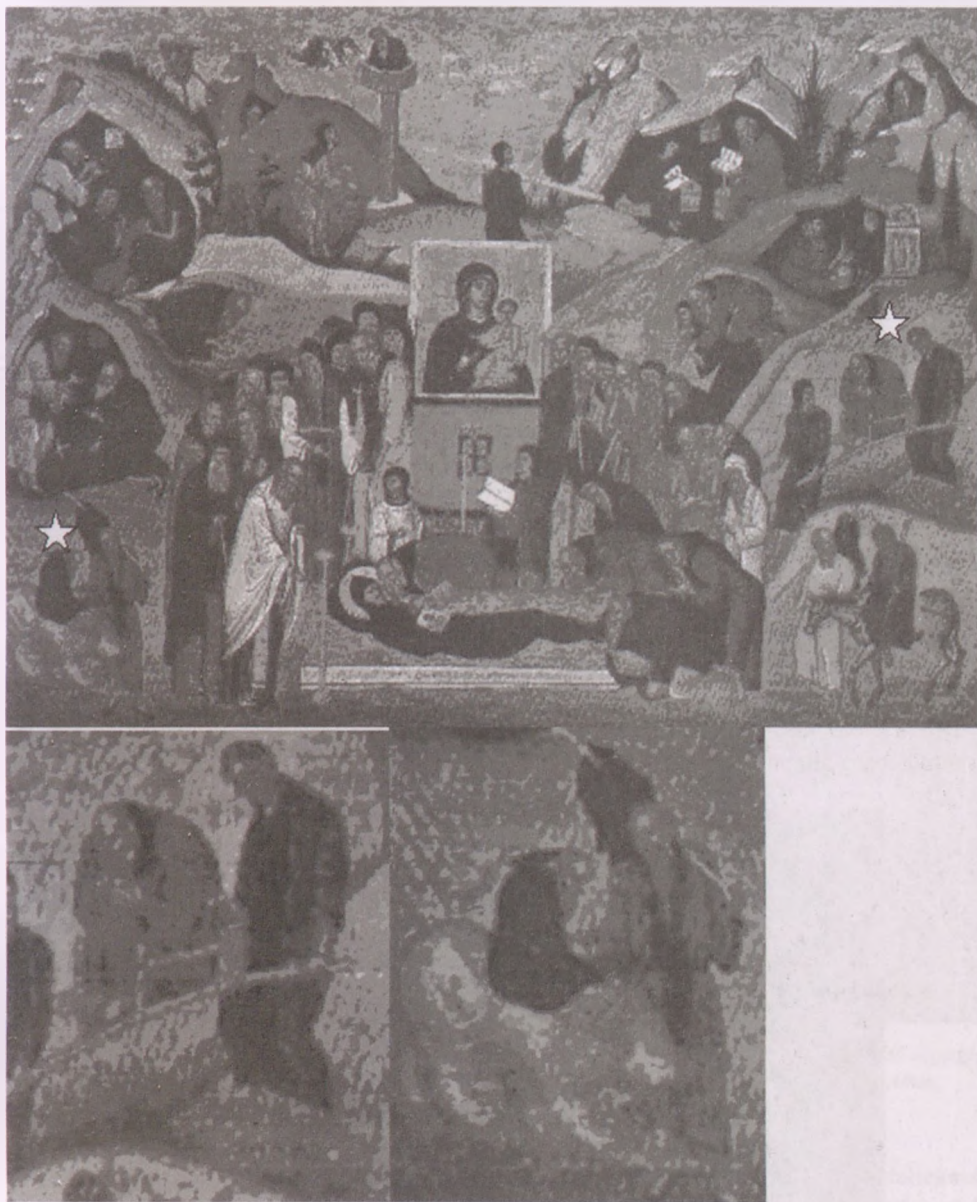

3/ *Női emlőjűség* (=gynecomastia) a férfiak különböző eredetű hormonzavarában, leggyakrabban májcirrhosis alkalmával alakul ki. Az emlők megduzzadnak, méretük elérheti a közepes nagyságú női mellekét. Néhány alkotáson szokatlan nagyságú emlőket tüntettek fel férfiakon, olykor magán Krisztuson is (8. ábra), ám a hormonzavar okára nem lehet következtetni.

8. ábra. *Gynecomastia* (Krisztus mindkét, de főként jobb mellének hyperplasiája). A jobb csuklón posttraumás Madelung deformitás (nyíl). A nerezi kolostor (Skopje/Macedónia) falfestménye. „Krisztus siratása”, 1164.

4/ *A csontritkulás* a 20. században öltött járványos méreteket, de évezredekkel ezelőtt is előfordult. Abban a korban szinte kizárólag az elégtelenül táplálkozó, mozgás-szegény életmódot folytató idős személyeken alakult ki a gerinc osteoporosisa, ami a nyak megrövidülését, a „vállakon ülő” fejet, hajlott háti gerincet eredményezett. A művészek kiváló megfigyelő képességét mutatja, hogy a csontritkulást (és következményeit) kizárólag pusztai remetéken ábrázolták (9. ábra), kielégítően táplálkozó egyházatyákon, szenteken sohasem.

9. ábra. Szt. Ephraim temetése a pusztaban. Ikon 1437. A csillaggal jelölt kinyagyított részeken több idős remetének háti gerince meggörbült, nyakuk megrövidült, a fej a vállak közé süppedt (jellegzetes kép csigolya—osteoporosisban). Bizánci Múzeum, Athén.

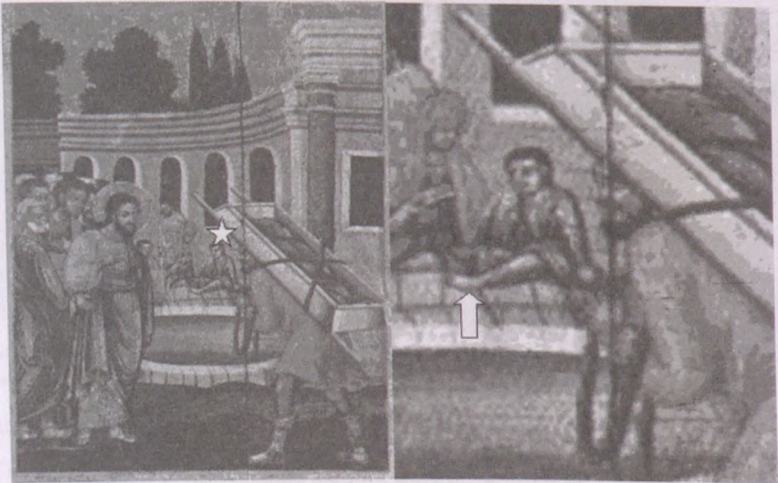
5/ A bénulások feltüntetésére bőséges alapot szolgáltatott az újszövetségi csodák képi megjelenítése. A Krisztushoz kézi lépegetővel közeledő béna lábszárizmainak sorvadtsága szembetűnő (10. ábra).

10. ábra. A vak és paralitikus meggyógyítása. A paralitikus fából készült „lépegetővel” közelit Krisztushoz. Monreale (Szicília) katedrális bizánci stílusú mozaikja (12. század).

Más alkotásokon a láb fejlődési rendellenessége (dongaláb) következtében kialakult járásképtelenség állapítható meg (11. ábra).

11. ábra. Dongaláb. “A paralitikus meggyógyítása Bethesdában” c. ikon háttérben ülő mellékalakja. Nibe, Ikonion. 13. század.

Olykor valószínűsíthető, hogy gyermekparalízis miatt bénult meg az egyik alsó végtag és alakult ki a láb deformitása (12. ábra). A műalkotások többségén azonban csak a végállapot (t. i. a bénulás) konstatálható, de annak oka nem.

12. ábra. Deesis (Trimorphon). Ikon, 15. század, Lefkada sziget. A Krisztus balján álló férfi jobb alsó végtagja sorvadt, lába deformált (*pes excavatus*), feltehetően gyermekparalízis miatt. Bizánci Múzeum, Athén.

6/ A vázrendszer fejlődési zavarai közül számos veleszületett és szerzett rendellenességet figyelhetünk meg. A leggyakoribb öröklődő fejlődési anomália a porcos csontképződés zavara (*achondroplasia*, vagy *chondrodystrophia*). A kórképre jellemző a rövid, vaskos végtagok, aránytalanul hosszú törzs és a testméretekhez viszonyítva nagy fej. A *chondrodystrophiát* egy ikonon sikerült felfedeznem, a testrészek és testarányok mérésével bizonyítani. A korábban említett vízfejűség (=hydrocephalus) a szakembernek feltűnő, a laikusnak legfeljebb szokatlan (13. ábra).

13. ábra Mindkét kép Virgin Hodegetria címet viseli. A Kiseded Mária ülében ül. Az A képen hydrocephalus látszik. A B. kép az előbbivel közel azonos időben készült, azonos nagyságú ikon. A nyilak a kóros (A ábra) és szabályos fej (B ábra) méreteit és arányait mutatják.

A ábra. Készült 14. század vége Messena (Szicília), B ábra. Készült: 1400, Messena (Szicília)

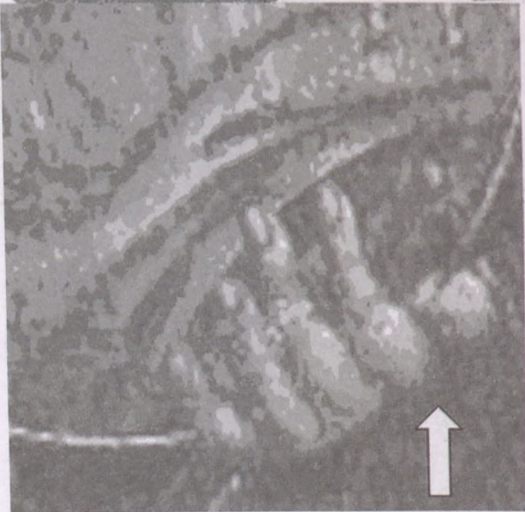
A hatalmas agykoponya boltozat-szerűen terpeszkedik a viszonylag kicsiny arckoponya fölél. A testarányokból, a testtartásból a gyermekkorban kialakult kóros gerincgörbületre (=kyphoscoliosis) következtetek egy (János apostolt megörökítő) miniaturán. Egyik fal-festményen ritka fejlődési zavart, három ujjpercű hüvelykujjat ismerhetünk fel. A 14. század elején festett biblia-miniaturán ritka kézfejlődési rendellenesség az olygodaktylia látszik. A négyujjúság, a szintén ritka megalodaktyliával társult (14. ábra)

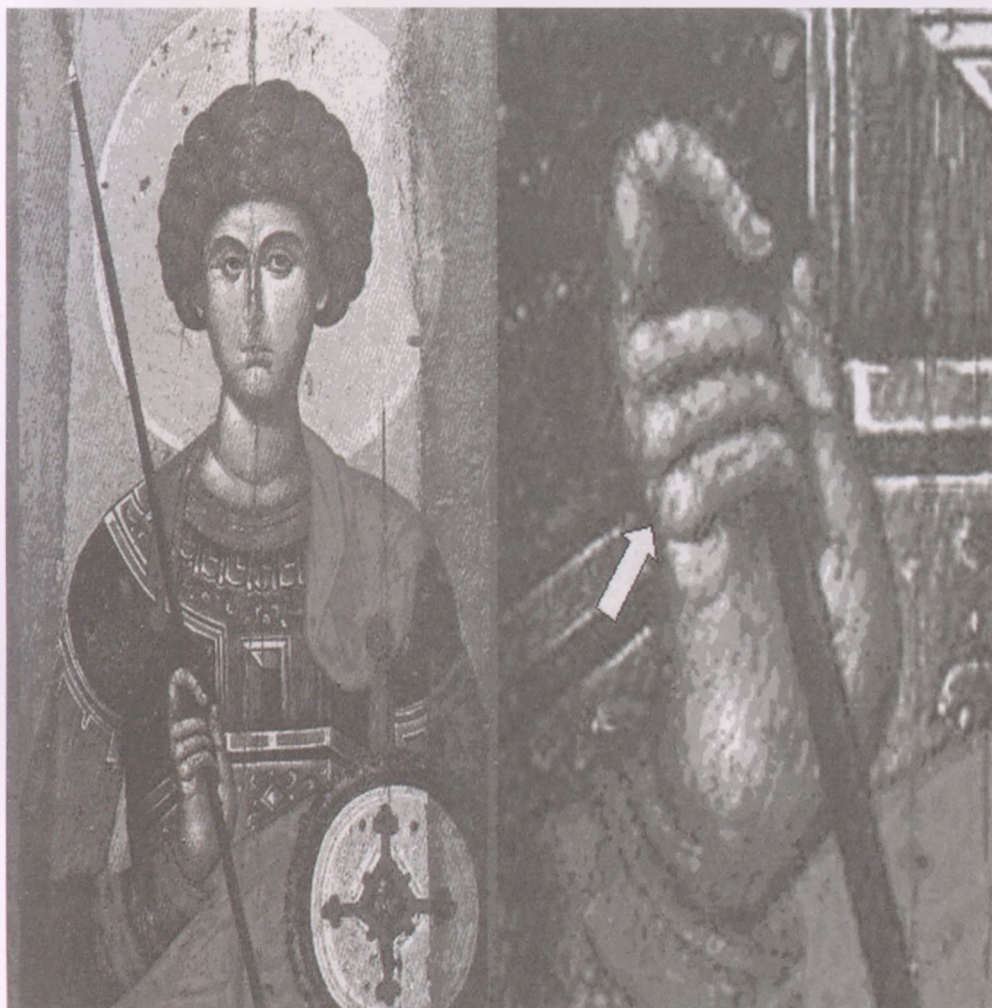
14. ábra. Kézfejlődési rendellenesség, olygodaktylia és az ulnaris oldal ujjának megalodaktyliája (nyíl).
Biblia miniatúra, Nahiscsevan, 1304.

7/ *Idült ízületi gyulladás (=osteoarthritis)* következtében kialakult ízületi duzzanatot és az ujj(ak) deformitását szentek, arkangyalok, de még Krisztus kezén is feltüntették (15. és 16. ábra). A kóros eltérés férfiak kezén 22 alkalommal, nőknél mindössze kétszer látható. (Napjainkban ez a megbetegedés férfiakon négyszer gyakoribb mint nőknél, s az ásatási leletek tanúsága szerint ez évezredekkel korábban is gyakoribb volt férfiakon).

15. ábra. Mihály arkangyal. 14. századi ikon. Az arkangyalnak jókora golyvát festett a művész. Mindkét kéz ízületei duzzadtak, deformáltak. Alsó ajkának bal oldalán fel sem tűnik a herpeszes elváltozás, ami a kinagyított képen jól felismerhető. Chora monostor, Konstantinápoly (Isztambul).

16. ábra. Szent György 14. századi ikon (Kappadokia). A szenten jókora diffúz strímát és a jobb kéz ujjain a PIP ízületek osteoarthritisát ábrázolta a művész. Bizánci Múzeum, Athén.

8/ A *Virchow-Seckel* kórt (madárfejű törpeség) a 19. század végén, Virchow írta le (éppen egy magyar kisfiú, Dobos Jancsika vizsgálata kapcsán), majd fél évszázaddal később Seckel tisztázta kórereditét. Olyan rendellenesség, amikor az agy hiányos fejlődése miatt nemcsak gyengeelméjű, hanem a rendkívül apró agykoponya miatt a fej kicsiny, a homlok alacsony, a koponyaboltozat szinte hiányzik. Mindezek ellenére, a ritka betegségben szenvedők (napjainkig kb. 30 eset ismert) vegetatív életre képesek. Ezt a 19. században leírt anomáliát egy kolostori templom falfestményén (hat évszázaddal korábban) örökítették meg (17. ábra), olyan pontosan, hogy az arkifejezése is azonos a napjainkban előforduló mikrocefálokéval.

17. ábra. Virchow-Seckel kór („madárfejű törpesség”). A beteg gyermeknek alig van agykoponyája.
Falfestmény, 13. század, Kastoria

9/ Szarvat mutató kéz (=manu cornuta) akkor alakul ki, ha a közös ujjfesztő izom, vagy annak ína sérül, s emiatt a beteg nem tudja kinyújtani III. és IV. ujját, de a mutató és kisujj nyújtható, mert ezeknek másik fesztő izmuk is van. Ezt a nem ritka elváltozást főként szicíliai mozaikokon, olykor falfestményeken szemlélhetjük (18. ábra). Pál apostol (a felirat szerint) mozaikján a sérült kezét nyakába kötve láthatjuk (éppen úgy amint kézsérülteknél napjainkban is tesszik).

18. ábra. Szarvat mutató kéz (*manu cornuta*), Pál apostolt ábrázoló mozaikon.
Mozaik, 12. század. Palermo, székesegyház.

10/ A sérülések gyakran tűnnek fel a bizánci alkotásokon. Egy miniatúrán a térd alatt amputált lábú férfi mankójára támaszkodik (19. ábra). Márk evangélista bal arcfelén a fültől a szájjáig húzódó heget (feltehetően kardvágás nyoma) tüntet fel egy krétai falfestmény. A comb oldalsó részének izomsérvét több *Születés* című ikon egyik mellékalakján (pásztoron) szemlélhetjük. A nerezi kolostor freskóján bajonett-állású (orvosi nevén traumás Madelung—féle) deformitás látszik (8. ábra).

19. ábra. Az amputált végtagú beteg mankójára támaszkodva lép be a rendelőbe.
Lábszár csonkját kötés fedi, ami arra utal, hogy amputációs sebe még nem gyógyult meg.
Bizánci kódex miniatúra 14. század. (British Múzeum, London).

11/ *A Dupuytren betegség* a tenyéri bőnye heges zsugorodása, aminek következtében az ujj(ak) behajlítva a tenyér közelében rögzülnek (nem nyújthatók). Az öröklődő betegség a vikingek körében alakult ki a 7-8. században (JÓZSA és mtsa 1990), s valószínűleg a normann zsoldosok hurcolták be és terjesztették Konstantinápolyban és a Birodalom más vidékein. A 10 század előtt készült alkotásokon alig-alig, az ezt követően festetteken viszont szép számban mutatkozik a (rendszerint) IV. ujj hajlításos zsugorodása. A Dupuytren-kóros mai betegek 80 %-án a gyűrűsujj elváltozása észlelhető (SALAMON 2003), éppen úgy mint a 11-15. századi alkotások többségén.

12/ *Hasvízkór (=ascites)* képződésekor nagy, „pókhas” keletkezik. Ilyet láttam egy megfeszített Krisztus képen (Nagy Meteoron kolostor 1483-ban készült freskója). János evangéliuma leírásának megfelelően az ábrázolás szerint (20. ábra) a dárda a bordái alatt sértette a hasat, amiből sugárban ömlik a sárga színű hasi folyadékgyülem (a valóságban is ilyen az ascites). Bizáncban a hetedik század óta végeztek has- illetve mellkascsapolást folyadékgyülem miatt. A festő ismerhette a beavatkozást, bár nem tudjuk, hogy a bizánci orvosok a has melyik pontján végezték a csapolást.

20. ábra. Keresztrefeszítés (falkép) 1483. Hasvízkór, a kiömlő hasi folyadék szalmasárga (mint a valóságban is). Nagy Meteora kolostor.

13/ *Herpesz (=herpes labialis)* Szt. György egyik ikonján, az alsó ajkon, a külső szájjúgban, a típusos helyen tűnik fel (15. ábra). A festő minuciózus munkáját dicséri a herpeszes hólyagocskák pontos ábrázolása.

14/ *A lepra megjelenítése* elsősorban a római katolikus egyházi művészetben gyakori, az ortodox alkotásokon alig fordul elő. Mai ismereteink szerint a leprabetegség sokkal ritkább volt, amint azt a középkori feljegyzésekből gondolni lehet. A “leprásnak” tartott bete-

gek többsége nem bélpoklosságban, hanem valamilyen gyógyíthatatlan, de nem ferőző bőrbajban szenvedett. Erre utal a Monreale (Szicília) katedrális 12. századi mozaikja, amely a "leprást" az egész testet ellepő apró kiütésekkel mutatja, noha a kiütések nem feltétlen velejárói a betegségnek, s főként nem az egész testen jelentkeznek. Sokkal inkább gyanakodhatunk pikkelysömörre (psoriasis vulgaris), amiben az is megerősít bennünket, hogy a térdet duzzadtnak ábrázolták (21. ábra), márpedig psoriasisban gyakori a térdízületi gyulladás (JÓZSA 2006).

21. ábra. A Monreale katedrális 12. századi bizánci mozaikja. Bár az alkotás címe: „Krisztus meggyógyítja a bélpoklost”, a beteg bőrkiütései nem leprának, sokkal inkább pikkelysömörnek (psoriasis) látszanak. A térd jelentős duzzanata arthropathia psoriaticat jelezhet.

15/ *Kóros soványság* általában a pusztai remetéket és Keresztelő Szt. Jánost ábrázoló alkotásokon figyelhető meg. Ismerve a remeték mennyiségileg és minőségileg elégtelen, (olykor már önkéntes éhezésbe hajló) táplálkozását, nem csodálkozhatunk, ha testileg leromlottnak ábrázolták őket. A szentképek remetéi mindig aszténiás alkatúak, csontjaik (bordák, csipőlapát) áttűnnek a bőrön.

Jóval ritkábban találkozunk elhízott személyekkel. A kréai Glouverniotissa kolostor templomának 14. századi falképén Szt. Barbarát meglehetősen kövér, testes hölgynek képzelte el festője. A Tortellon szigeti (Velence mellett) templom 11. században készült bizánci mozaikja az elkárhozottak pokolbéli szenvedéseit mutatja. A hat mezítelen alak közül az egyiknek a férfiakra jellegzetes kerek pocakja (hétköznapi elnevezéssel "sörhasa") van.

Megbeszélés

A művészek egy része előszeretettel örökítette meg a beteg, szenvedő embert. Az alkotásokon felismerhető kórképekkel foglalkozó — napjainkra hatalmassá terebélyesedett, — tudományt a művészettörténész POLAKOWSKY és a patológus VIRCHOW teremtette meg 1897-ben. Korunkban tanulmányok százai, monográfiák tucatjai elemzik a festményeken, szobrokon, kerámiákon stb. diagnosztizálható betegségeket (DASEN 1988, GIAMPOLO 1994, JOBBA 1987, JÓZSA 2006, 2008, KUNZE 1980, VIDA 1994). A kutatók jó része a reneszánsz és azt követő időszakok festményeivel, kisebb részük az egyiptomi, ógörög, prekolumbián indián alkotásokkal foglalkozik. A vizsgálódásokból szinte teljesen kimaradtak a bizánci (és általában az ortodox) alkotások orvosi értékelése. Jól lehet a bizánciak növény és állat-ábrázolásait többen elemezték (KÁDÁR 1968, és 1978, KÁDÁR és TÓTH 2000, LAVIN 1963, TOUWAIDE 1991 stb.). Mindössze az Athosz-hegyi kolostorok egy részének, valamint a szerbiai Dekani kolostor képanyagáról készült rövid ismertetés (CHARLIER 2003, JOVIC és mtsa 1999). Ennek okát abban látom, hogy a nyugat-európai és amerikai orvos-kutatóktól távol áll az ikonok világa, másfelől az ortodox egyházi alkotásokkal foglalkozó művészettörténészeknek nincsenek orvosi ismereteik.

Az ikonok témája, szerkesztése, az ábrázoltak testtartása stb. kötött. Alkotóik nagy, fel-tűnő eltéréseket nem örökíthettek meg, az apró kóros eltérések csak szisztematikus elem-zéssel deríthetők fel. Szükségesnek tartom a további elemzést, hiszen a jelen tanulmányba felvett félezernyi alkotás „csepp a tengerben” a bizánci műalkotások tömegében. Természe-tesen nem minden festőiskola alkotásán és valamennyi korban készült terméken fordul elő egyforma gyakorisággal a betegség-ábrázolás. Tapasztalatom szerint a krétai festőiskolák, a szicíliai mozaikkészítők, a konstantinápolyi ikonfestők művein a leggyakoribbak, de csak-nem teljesen hiányoznak az észak-orosz ikonkészítők alkotásairól.

Jelenlegi és korábbi tanulmányaim a betegségábrázolás mennyiségét veszik számba. Számos kérdés megválaszolatlan maradt. Nem tudjuk mi volt az alkotók célja azzal, hogy beteg embereket (is) festettek szentképeikre? (Kivételt képeznek a csodás gyógyításokat bemutató alkotások). Miért pont ezeket a kórképeket örökítették meg és másokat miért nem? Észrevette-e az egyházi felsőbbtség, s ha igen mit szólt ezekhez? A felmerülő kérdéseket hosszan sorolhatnám. A jövő kutatásainak feladata azok (és a későbbiekben felbuk-anók) megválaszolása.

LÁSZLÓ JÓZSA, MD, D.Sc.
professor of pathology
H-3648 Csernely
Táncsics u. 9.
HUNGARY
jozsalg@freemail.hu

IRODALOM

- ABRAHAMSE D.: Images of childhood in early Byzantine hagiography. *J. Psychohist.* 6, (1979), 31-70.
- ACHEIMASTOU-POTAMIANOU M.: *Icons of the Byzantine Museum of Athen.* Athen. Archeological Receipt. Found. 1993.
- ACHEIMASTOU-POTAMIANOU M.: *Byzantine wall-paintings.* Athen. Ekdotike. 1994.
- BUCKTON D.: *Byzantium. Treasures of Byzantine art and culture.* London, British Museum Press. 1994.
- CHARLIER P.: The Greek illustrations of the human diseases: Mount Athos. *Hist. Sci. Med.* 37, (2003), 105-122.
- DASEN V.: Dwarfism in Egypt and classical antiquity: Iconography and medical history. *Med. Hist.* 33, (1988), 253-276.
- FALUDY A.: *Bizánc festészete és mozaikművészete.* Budapest. Képzőművészeti Alap Kiadója, 1982.
- FLORENSZKIJ P.: *Az ikonosztáz.* Budapest, Corvina, 1988.
- FORSYTH H.: Children in early medieval art: ninth through twelfth centuries. *J. Psychohist.* 4, (1976), 31-70.
- GIAMPOLO A.: Traces and evidence of pathology in figurative art. *Patologica,* 86, (1994), 3-29.
- HOLY MONASTERY OF SAINT JOHN THE BAPTIST: *What do you know about icons?* Attiki, Etoimasia Publ. 2001.
- JAKOBOVITS Á., JAKOBOVITS A.: A kóros emlő ábrázolása a művészetben. *Orvosi Hetilap,* 144, (2003), 1499-1502
- JOBBA GY.: A mozgásszervi betegségek és fizioterápia a képzőművészetben és a népköltészetben. *Balneologia, Rehabilitáció, Gyógyfürdőügy,* 5, (1987) 291-302.
- JOVIC N., JANCIC-STEFANOVIC J.: Miraculous recovery in the frescoes of the Decani Monastery. *Srp. Arh. Celok. Lek.* 127, (1999), 291-296. Szerb nyelven, angol összefoglalóval.
- JÓZSA L., RENNER A.: A manu cornuta az ókori és középkori művészeti alkotásokon. *M. Traumatológia, Orthopedia.* 33, (1990), 129-132.
- JÓZSA L., RENNER A., SALAMON A.: A Dupuytren betegség története. *M. Traumatológia, Orthopedia,* 40, (1997), 110-114
- JÓZSA L.: Balesetsebészet Bizáncban. *M. Traumatológia, Orthopedia.* 47, (2004) 239-246.
- JÓZSA L.: Mozgásszervi kóros állapotok ábrázolása a bizánci művészetben. *Osteologiai Közl.* 14, (2006A), 62-73.
- JÓZSA L.: *Paleopathologia. Elődeink betegségei.* Budapest, Semmelweis Kiadó, 2006B.
- JÓZSA L., FARKAS GY.: A fej védelme és a koponyasérülések a középkorban. *Orvosi Hetilap,* 147, (2006), 1519-1521.
- JÓZSA L.: A szülés és csecsemőgondozás ábrázolása a bizánci szakrális alkotásokon. *Orvosi Hetilap,* 148, (2007) 2483-2490.
- JÓZSA L.: A koponya és vázcsontok ábrázolása a szakrális művészetben. *Osteologiai Közl.* 18, (2010) 200-207.
- JÓZSA LG.: Goiter depicted on byzantine artworks. *Hormones* 9, (2010) 343-346.

- JÓZSA LG.: Hair styles, hair colouring, and beard and moustache in Byzantium as portrayed on icons and frescoes. *Byzantina Symmeikta*. Közlés alatt (2012)
- KÁDÁR Z.: Philia ton zoon. *Acta Antiqua* 16, (1968), 257-270.
- KÁDÁR Z.: *Survival of Greek illuminations in Byzantine manuscripts*. Budapest. 1978.
- KÁDÁR Z., TÓTH A.: *Az egyszarvú és egyéb állatfajták Bizáncban*. Budapest. Typotext Kiadó, 2000.
- KITZINGER E.: The cult of images in the art before iconoclasm. *Dumbarton Oaks Papers*. 8, (1954), 83-150.
- KITZINGER E.: *Byzantine art in the marking. Main lines of stylistic development in Meditarrean art, 3^d—7th century*. London, Penguin. 1977.
- KUNZE J.: *Genetics and malformations in art*. Berlin, Gresse Verl. 1986.
- LAVIN I.: The hunting mosaics of Antioch and their sources. *Dumbarton Oaks Papers*, 17, (1963), 181-282.
- LAZAREV V.: *Bizánci festészet*. Budapest, Magyar Helikon Kiadó, 1979.
- PANOFSKY E.: *Az emberi arányok stílustörténete*. Budapest, Magvető Kiadó, 1976.
- POLAKOWSKY G., VIRCHOW R.: *Discussion über präkolumbischen Aussatz und Verstümmelten Tonfiguren*. Verh. Berl. Ges. Anthropol. Ethnol. Urgeschichte. Berlin. 1897. 612-643.
- POPOVA O., SZMIRNOVA J., CORTESI P.: *Az ikon*. Budapest, Officina'96, 1996.
- PSILAKIS N.: *Kloster Byzantinischer Zeit auf Kreta*. Heraklion. Kormanor, 1994.
- SALAMON A.: *Dupuytren-contractura*. Budapest, Medicina, 2004.
- SCHÖNBORN C.: *Krisztus ikonja*. Budapest, Holnap Kiadó, 1997.
- SPATHARAKIS I.: *Byzantine wall-paintings in Rethymnon*. Rethymnon, Mitos Publ., 1998.
- THEODORIDES J.: Interet scientifique des miniatures zoologiques d'un manuscrit Byzantine. *Acta Biol. Debrecina*, 7/8, (1969/1970), 265-270.
- TOUWAIDE A.: Les poidons le monde antique et byzantine: introduction a une analyse systematique. *Rev. Hist. Pharmacie*. 290, (1991) 165-281.
- USZPENSZKIJ I.A.: *Az ikon teológiája az ortodox egyházban*. Budapest. Kairosz-Paulosz Hungarus Kiadó, 2003.
- VASSILAKI M. (szerkesztő): *Images of the Mother of God*. Burlington, Ashgate Co. 2005.
- VIDA M.: *Művészet és orvostudomány a történelmi Magyarországon*. Budapest, Magyar Képek Kiadó, 1994.

SUMMARY

The sacral works of western civilisation are widely studied, while those of the the similarly important and rich Byzantine art, especially those of Byzantine sacral art have been yet mostly disregarded. Author has found only one single publication analysing human diseases of Byzantine illustrations. Only a small part of diseases (ca. 10 percent) could be identified on Byzantine pictures, e.g. alterations of musculoskeletal system, overweight, facial palsy, goitre, etc. since the Byzantine artists had no intention to illustrate pathological conditions – they focused exclusively on the personality and/or sancticity of their objects. Author of the present article collected and analysed 500 Byzantine pictures (212 icons, 209

frescoes, 59 miniatures and 20 mosaics). The main body of artworks (480 samples) originate from the posticonoclastic period, i.e. 10-15th century. Only on 124 pictures could be identified 36 different physiological (gravity, labour) or pathological (goitre, joint diseases, palsy etc.) conditions. The most frequently illustrated pathological condition were the goitre (on 50 persons), the osteoarthritis (on 31 persons) and the anomalies of eyes (on 12 persons), while palsy, traumatic alterations, osteoporosis, developmental anomalies and other pathologies emerged in smaller number. On Byzantine pieces of arts altogether 151 pathological and 17 physiological conditions (gravity, childbirth) could be identified by the author.

BÁNYAORVOSLÁSUNK A 18. SZÁZADBAN

KAPRONCZAY KATALIN

A bányorvoslás, bányaegészségügy 18. századi fejlődésének bemutatását az idriai ércbányák ipar-egészségügyi helyzetének alakulásával kell kezdeni, hiszen számos alapvető felismerés, terápiás eljárás, preventív intézkedés kiinduló helye volt ez a kis szlovéniai település, amely több évszázados fejlődését és lakosai jólétét a higanyércnek köszönhette. 1575-től Habsburg fennhatóság alatt állott, így nem csak a földrajzi közelség miatt volt fontos az ottani bányászok és kohómunkások betegségeire, egészségvédelmére vonatkozó történések, adatok, intézkedések ismerete.

Az idriai higanybányák évszázadokon át magukra vonták a figyelmet: a természet-tudósokat ásványkincsei, a tudós utazókat – pl. az orvosi végzettségű *Edward Brown* (1644-1708) – a mozgalmas település, a soknemzetiségű lakosság életkörülményei érdekelték, sokakat a meggazdagodás reménye vonzott oda. Éppen ezért már meglehetősen korai időkből származó feljegyzések is fennmaradtak az utókor számára, amelyek a település lakosságára, a bányászok és kohómunkások egészségügyi állapotára, jellegzetes betegségeire vonatkozó adatokat is tartalmaznak. A bányamunkások megbiztosításának legkorábbi formájától, az un. társládáról (*Bruderlade*) már sokan és sokszor megemlékeztek, ez a szervezet működött az idriai bányavidéken is, a segélyezéssel kapcsolatban természetesen számos értékes adat található a leggyakoribb betegségekre vonatkozóan. Az első név szerint említett borbélysebész 1730-tól *Ph. Eckhardt* volt,¹ majd őt követte 1736-ban *Joseph Gutt* (*Gueth, Guth*) a hivatalosan kinevezett „*Werksbader*” vagy „*Werkschirurg*”, a borbélysebészi ismeretekkel rendelkező, nagy tapasztalatú sebész, aki ennek megfelelően, az előírások szerint meghatározott gyógyító tevékenységet végezhetett. A munkáját szabályozó felsőbb utasítás említést tett a higany- és ólommérgezéses tünetek felismerésére és gyógyítására vonatkozóan is, bár mint tudjuk a borbélysebészek belső betegségekkel nem foglalkozhattak.² *Gutt* működése természetesen szoros összefüggésben volt a munkások betegsegélyező szervezetével, rendszabályok szerint történt a megbetegedett bányászok és kohómunkások munkavégzés alóli időleges felmentése, bérezésük rendezése (mai szóhasználat: táppénz). A látszólagos szervezethez azonban orvosi szempontból távol állott a megnyugtató, a kor ismeret-

¹ Bugyi Balázs: Scopoli János Antal bányorvosi tevékenységéről. In: *A Nehézipari Műszaki Egyetem Közleményiből. I. sorozat. Bányászat*, 23, (1977), 2-3. füzet, 73-80.

² Lesky Erna: *Arbeitsmedizin im 18. Jahrhundert. Werksarzt und Arbeiter im Quecksilberbergwerk Idria*. Wien, Verlag der Notrings der wiss. Verbände Österreichs, 1956.54-55.

anyagának megfelelő ellátástól. Az esetek legnagyobb százalékát a külső sérülések (törések, zúzódások, sebek), illetve külsődleges jegyekkel megmutatkozó betegségek (kelevények, vérbajos eredetű sebek, sérvek, stb.) gyógyítása jelentette. A külsősérülések gyógyításához szükséges eszközök, műszerek, kötszerek beszerzését a betegkassa fizette, a különféle gyógyszereket, kencéket, íreket, stb. a sebész maga állította elő. A későbbi éles kritika nem volt minden alapot nélkülöző, amely szerint az eredményes gyógyítás két alapvető feltételét hiányolták: a sebész ügyességét és a megfelelő műszerkészletet.³ 1752-ben halálos áldozatokkal járó kiütéses tifuszjárvány tört ki a településen, amelynek leküzdése meghaladta Gutt tudását, és erejét. A bánya igazgatója a közeli Laibach (Ljubljana) orvosától, *Joseph Knee*-től kért segítséget, aki azonnal jelezte a járványveszélyt Bécsnek. *Van Swieten* nem csak írásos utasítást küldött a legfontosabb járvány-rendszabályok bevezetése érdekében, de a helyszínre irányította a bécsi *Leopoldt Erndt* (1716-1761) tapasztalt járványorvost is. A betegek és egészségesegek elkülönítése, a vesztegzárr idejének szigorúan ellenőrzött betartása, valamint az ideiglenes járványkórház létrehozása eredményesnek bizonyult, rövid idő alatt sikerült a járványt megfékezni. Az eset azonban nem csak a helyi vezetők, de a bécsi egészségügyi igazgatás figyelmét is ráirányította, hogy rendezni kell mind a bánya munkásai, mind a lakosság egészségügyi ellátottságát. Mindez egy kiváló képességű orvos: *Giovanni Antonio Scopoli* (1723-1788) bányaorvosi kinevezéséhez vezetett.⁴

Scopoli 1754 júliusában foglalta el posztját, első fontos intézkedése egy patika létesítése volt, amely ellenőrzött keretek között tette lehetővé a beteg munkások és a helyi lakosok gyógyszer ellátását, felváltva ezzel a borbélysebész saját készítésű, kontrollálatlan szereit. Csaknem természetesnek mondható, hogy hamarosan konfliktushelyzet alakult ki a régi sebész, a patika vezetője Ernst Freyer, és az orvos – Scopoli – között, amelynek egy része a betegkasszával vívott anyagi természetű harc volt, másrészt komoly, tekintélyelvű hatásköri vita dült a felek között.

Scopoli idriai tartózkodása során fontos tapasztalatokat szerzett a bányászok egészségkárosodásával kapcsolatban, felismeréseit, következtetéseit a *De Hydrargyro Idriensi Tentamina physico-chymico-medica* c. könyvében hozta nyilvánosságra 1761-ben. A mű harmadik fejezete tartalmazza a higanybányászok egészségkárosodására vonatkozó információkat. Leírta, hogy a munkások napi nyolc-tíz órát is dolgoznak, és a súlyos megbetegedések ellenére mégis vannak, akik 20-30 évet is kibírnak ilyen megterhelés mellett. Pontos kórképet adott a higanymérgezésről, a központi idegrendszer károsodásának következtében kialakuló végtagremegésről, a teljes mozgásképtelenségig vezető legyengülésről, a fokozott nyáelválasztásról, a duzzadt szájnyálkahártya és gyulladt fogíny eredményeként kihulló fogakról. Sokszor találkozott kínzó köhögésre panaszkodó beteggel, akiknél aszt-

³ Lesky: i.m. 10-17.

⁴ Scopoli Giovanni Antonio 1723-ban Cavaleseben (Dél-Tirol) született, alsóbb iskoláit Trentóban végezte. 1743-ban avatták orvosdoktorrá az innsbrucki egyetem orvosi karán. Szülővárosában Cavaleseben, Trentóban, majd Velencében dolgozott gyakorló orvosként. 1753-ban a bécsi egyetemen letette azt a vizsgát, amely szükséges volt ahhoz, hogy diplomáját érvényesnek tekintsék az osztrák birodalom egész területén. Ekkor figyelt fel képességeire Gerard van Swieten, aki a továbbiakban segítőkészen egyengette Scopoli pályafutását. A Selmecen eltöltött évek után Scopoli 1779-ben elfogadja a paviai egyetem meghívását, ahol szintén kémiát és botanikát oktatott. Sok növény és rovarfajt ő írt le elsőként, az első magyarországi kristálytan megírása 1776-ban szintén Scopoli nevéhez fűződik. 1788-ban halt meg Páviában.

ma-szerű formában jelentkezett a károsodás. Egy olyan eseteírás is olvasható Scopoli könyvében, amely a későbbi ismeretek szerint a szilikózisnak felel meg. A gyakorta észlelt, vérhasra emlékeztető tünetekkel járó betegséget nem a higanymérgezéssel hozta összefüggésbe, hanem a rossz higiénés környezettel. A bélférgesség nagy számban való előfordulására szintén komoly figyelmet fordított.

Scopoli a bányászok egészségvédelme érdekében jól átgondolt megelőző intézkedések bevezetését javasolta. Mindenekelőtt kívánatosnak tartotta, hogy csak néhány évig engedélyezzék számukra a bányában való munkavégzést, utána helyezték őket más munkára, kiemelte a megfelelő védőárc viseletének szigorú elrendelését, továbbá hangsúlyozta a szociális viszonyok, életkörülmények javítását. Olyan részletkérdésnek tűnő dolgokra is gondolt, hogy a bányász a higanyporral átitatott munkaruhával ne fertőzhesse családját, gyermekeit, hanem figyelmeztessék az átöltözés szükségességére, stb. Mindezen óvintézkedés, beleértve a csökkentett munkaidőt is, nyilvánvalóan a bányavezetés anyagi terheit növelte volna. Emiatt *Anton von Sartori* bányavezetővel (bányagróf) egyre több vitája támadt, aki ezért Scopoli eltávolítása ügyében határozott lépéseket tett a felsőbb szerveknél. Amikor a bányászat és pénzverés ügyét irányító udvari kamara elhatározta, hogy az idriai bányagrófságban is bányászati technikumot (alsósintű bányásziskolát) létesít, Scopolit bízták meg az iskola vezetésével, a bányászat tudományos és gyakorlati ismeretanyagának oktatásával, hogy kiváló képességeit ezután ott kamatoztassa. Scopoli elfogadta a megbízást és 1763-1769 között ellátta a feladatot. 1769-ben a Selmecebányai Bányászati Akadémiára nevezték ki a botanika és kémia professzorává.

Az idriai bányaeorvosi kinevezést ezután a kiváló sebészként ismert *Balthasar Hacquet* (1740-?-1815) kapta meg. A Scopoli által elkezdett reformintézkedéseknek ő sem volt híjával, hiszen nevéhez fűződik a sebészeti műszerkészlet gyarapítása,⁵ korszerűsítése, a bányászok munkakörülményeinek javítása (a járatok szellőztetésének technikai megoldása), a munkások megfelelő táplálkozásának ellenőrzése, az alkoholizmus ártalmainak kihangsúlyozása.⁶

Annak ellenére, hogy a selmeci bányászakadémia két legnagyobb tekintélyű tanára – *Nicolaus Joseph Jacquen* (1727-1817), és *Giovanni Antonio Scopoli* (1723-1789) – orvos volt, az akadémia működésével jelen keretek között nem foglalkozunk. Ennek oka, hogy sem a tananyag nem terjedt ki a bányaegészségügy kérdéseire, a két professzor sem foglalkozott ezidőtájt a bányászok foglalkozási betegségeivel.⁷

Johann Georg Hoffinger (1756-1792)⁸ Selmecebányán tevékenykedő kamarai bányaeorvos felismerései a bányászok jellegzetes megbetegedéseivel kapcsolatban annál inkább érdemesek a méltatásra. *Vermischte medizinische Schriften* c. kötete 1791-ben jelent meg

⁵ Lesky: i.m. 56-57.

⁶ Lesky: i.m. 30-36.

⁷ Scopoli a selmeci évek alatt több kötetben adta ki előadásainak gyűjteményét, elsősorban ásványtan témakörben, de a selmeci bányákban használt gépek mechanikai ismertetéséről, speciális kohászati kérdésekről is érintkezett. Ld. Bugyi Balázs: A selmeci bányászakadémia első orvostanári. In: *Orvosi Hetilap*, 111 (1970) 32, 1894-1896.

⁸ Hoffinger Brassóban született, orvosdoktori oklevélét Bécsben szerezte 1780-ban. Ezután Zalatnán, majd Oravicán volt bányaeorvos. 1783-tól Selmecebányára nevezték ki bányakerületi főorvosnak. Hét évig Körmecebánya, Selmecebánya, Bésztercebánya Bélabánya, Bakabánya, Újbánya bányaeorvosa volt. Felügyelete alá tartozott a bányász kamarához tartozó területek teljes lakosságának gyógyítása is. Bécsben halt meg 1792-ben.

Bécsben, korábbi tapasztalatainak, terveinek és elgondolásainak közreadása.⁹ Egyik írásának tárgya Selmecbánya orvosi topográfiája.¹⁰

Az orvosi topográfia műfaj kialakulásának ideje a 18. század volt. Kezdetre a század első évtizedeire tehető, amikor a Bél Mátyás és köre honismereti mozgalmanak kutatásai nyomán egyre többen foglalkoztak a hazai természeti viszonyok megismerésével és megismertetésével. Egy adott régió múltjának nem csupán a történelmi események, a kultúrtörténeti emlékek, a területen élő neves családok, de a természeti viszonyok tudományos szintű bemutatása is része volt. A földrajzi, klimatológiai körülmények kiegészítéseként az adott terület növény és állatvilágát, ásványkincseit, vizeit, valamint az ott élők antropológia, néprajzi jellemzőit is felkutatták és leírták. Az orvosi topográfia – mint a témakör még tudatosabban specializált területe – létrejöttét az a helytartótanácsi rendelkezés segítette, amelynek értelmében a városi, megyei főorvosoknak megadott időközönként jelentést kellett benyújtaniuk a felügyeletükre bízott terület egészségügyi viszonyait illetően. Ebben a lakosság általános fizikai állapotáról, gyakori betegségeiről, járványokról, továbbá mindazon körülményről kellett beszámolni, amely az egészségi állapotukat befolyásolja (időjárás, - különleges természeti események: árvíz, nagy esőzések, aszályok, földrengés, - klimatológia viszonyok, - és természetesen a népesség életmódjával, munkavégzésükkel kapcsolatba hozható jellegzetes betegségek). Hoffinger írását e műfaj egyik kiemelkedő tagjaként kell méltatni, értékét a bányászok betegségeinek megfigyelése, létrejöttük okának pontos meghatározása növeli.

Hoffinger, miközben pontról-pontra leírja a földalatti munkavégzés menetét, folyamatosan kitér az egészségkárosodást okozó veszélyforrásokra. Véleményét már a bevezetőben sommásan így fogalmazza meg: „*A bányászok munkája minden szempontból kemény és egészségtelen, épp oly mértékben hátrányos az emberi szervezetre nézve, mint amilyen előnyös és hasznos az állam szempontjából.*”¹¹ Mindenekelőtt a járatok rossz levegőjéről szól, amelyben sok bomló anyag halmozódik fel, káros az egészségre, de ez az oka a bányalég-robbanásnak is. Hoffinger a sok probléma ellenére mégis leszögezi, hogy a selmeci bányákban vezették be a legtöbb és legkorszerűbb szellőztető eljárást. A vizes, nedves járatokban való huzamosabb tartózkodás következménye a reumatikus panaszok kialakulása. A nagy fizikai erőfeszítés az ízületek idő előtti elhasználódásához, eldeformálódásához vezet. A sérvtbetegség feltűnő nagy számban való kialakulását elsősorban a „kutyatologatóknál”, vagyis a több mázsányi kőzetet, kifejtett ércet saját erejükből csilléken szállító bányamunkásoknál figyelte meg. A szem sérüléseit a felpattanó, vagy felülről a fejre zúduló kőzetszilánkok, por stb. okozzák. A szilánkok eltávolításának egy igen furcsa módszerét írja le: „*Éppen ezért, mert ez mindennapi dolognak vehető, ezekben a bányákban szemnyaldosókat alkalmaznak, akik csekély évi juttatás fejében nyelvükkel szelíden eltávolítják a sérült szemből az idegen testeket.*”¹² Hoffinger szerint az eljárás jó és kíméletes, de mégis ritkán

⁹ Hoffinger Johann Georg: *Vermischte medizinische Schriften*. Wien, bei Rudolf Graffer, 1791.

¹⁰ Hoffinger, Johann Georg: *Medizinische Topographie der königl. freyen Bergstadt Schemnitz in Niederungarn*. – In: *Vermischte medizinische Schriften*. 2-80. – ld. még: Hoffinger, Johann Georg: Selmecbánya alsómagyarországi szabad királyi bányaváros orvosi topográfiája. Ford.: Rákóczi Katalin. In: *Felsőmagyarországi orvosi helyiratok. Történeti néprajzi források a 18-19. századból*. Szerk.: Deáky Zita. Budapest, Györfly István Néprajzi Egyesület, 2004. 66-107. – /A Néprajzi látóhatár kiskönyvtára 9./

¹¹ *Felsőmagyarországi orvosi helyiratok...* 89.

¹² u.o. 93.p.

alkalmazzák. Az elsősegélynyújtás leginkább abban állt, hogy a közelben dolgozó munkatárs kérésével próbálta eltávolítani a szembe került szilánkokat, amely még inkább növelte a szemsérülések számát. Az ércválogatók, közetmosók, és zúzómunkások is folyamatos veszélynek voltak kitéve: az állandó tömény pára és nedvesség átítatta a levegőt, a reggel hattól este hatig folyamatosan ülő helyzetben végzett munka során a por és a megannyi apró kőzetszilánk a test minden elképzelhető nyílásán keresztül behatolt, károsítva a belső szerveiket. Ehhez a munkához egészen kis gyermekeket, öregeket, vagy más feladat elvégzésére már képtelen bányászokat alkalmaztak, Hoffinger szerint a bányáüzemnek ez a része a nyomorékok és rokkantak gyűlhelye volt. Ezután felsorolta a leggyakrabban észlelt betegségeket, amelyeknek egy jelentős része minden kétséget kizáróan szintén kapcsolatba hozható a munkakörülményekkel. Kiemelte, hogy hirtelen halálessel – gondatlan baleset – összesen nyolc alkalommal találkozott. „Minden más - szinte azt mondhatnám saját betegség -, amit semmiféle elővigyázat nem képes megakadályozni - , az itteni bányászok körében igen gyakori.”¹³ – jelentette ki Hoffinger. Az első nagy csoportba tartoztak a légúti betegségek legkülönbözőbb fajtái az enyhébbnek mondható asztmatikus kórformáktól, a makacs köhögésen át a tuberkulózisig. Végtagbetegségek néven foglalta össze a mozgásszervi panaszok mindenféle fajtát, szinte egyeduralgó terápiaiként az érvágást említve. A skorbut és az un. skorbutos fekélyek kialakulásának okát az életmódban, a lakáskörülményekben és a bányában uralkodó nedves levegőben jelöli meg, nem hiánybetegségként. A bőrbetegségek nagy csoportjából a tuberkulotikus eredetű bőrbetegségeket és a fergességet emeli ki, amelyeket elsősorban az ércmosóknál és a csőtisztítóknál figyelt meg. Az ólomkólika vagy ólommacska néven említett betegséget egyértelműen az ólommal való folyamatos érintkezésnek tulajdonított. A nemesérc feldolgozásban alkalmazott új technikai eljárások eredményeként a Selmezbányán töltött hét esztendő alatt mindössze öt higanymérgezéses esetet diagnosztizált. Bár az un. bányászszály (anchoylostomiasis) okának és gyógyításának pontos meghatározását a szakirodalom a tizenkilencedik századi Tóth Imre (1844-1928) nevéhez kapcsolja,¹⁴ tényként szólhatunk arról, hogy Hoffingernél is megtaláljuk a betegség tüneteinek és az akkor szokásos gyógymódnak a leírását.¹⁵

Az 1784-1790 közötti évek vonatkozásában a járványos, vagy tömegesen előforduló idénybetegségekről is beszámolt: váltóláz, kiütéses tífusz, himlő, skarlát, influenza, epeláz és a reumatikus lázak válfajai, továbbá a nyári vérhas megbetegedések száma volt jelentős. A mortalitási statisztika nem mutatott ijesztő képet, különösen a meghalt bányászok számát illetően. Ennek okát a bányászok egészségügyi ellátásának szervezettségével magyarázta Hoffinger.

A betegek ellátását két orvos, öt seborvos és azok segédei végezték. Hoffinger statisztikai adatai szerint mintegy nyolc és félezer bányamunkás egészségügyi ellátásáról kellett gondoskodni, a szám nem tartalmazta a családtagokat. A betegek részére ingyen biztosított gyógyszereket három polgári patikus készíttette szigorú előírások szerint és gyakori ellenőrzések mellett. Mindezek ellenére igen sokan nagyobb bizalommal fordultak a kuruzslók-

¹³ u.o. 98.p.

¹⁴ Karasszon Déncs: Adatok a bányászszály hazai történetének ismeretéhez. In: *Orvosi Hetilap*, 1987, 128, 16, 849-850.

¹⁵ Hoffinger, Johann Georg: Beschreibung einer Krankheit, die bey dem kaiserl. Bergvolk in Schemnitz sehr häufig vorkommt. In: *Vermischte medizinische Schriften*, 84-140.

hoz, vagy titkon olyan szereket kértek a patikustól, ami inkább rontott az állapotukon. Gyakorta keresték fel a két legközelebbi fürdőt, Vihnyét és Szklenót, hogy ott a borbélysebsszel mértéktelenül eret vágattassanak, vagy köpölyöztessenek, mindezzel lerontva a gyógyvíz egyébként hasznos hatását. Éppen ezért a város egyik legfontosabb feladatuként egy kórház létrehozását javasolta Hoffinger, 1780-ban dolgozta ki a terveket. A városban ugyan volt egy kórház, amely az iratok szerint már a tizenötödik század első évtizedei óta létezett, de az idők folyamán teljesen lepusztult. „*Nem más, mint közbostrány*” – jellemezte Hoffinger az állapotokat. „*A betegek és rokkantak lakhelyei ... sötétek, mint egy börtön, piszkosak, mint egy istálló, nem nyújtanak védelmet a hideg, az eső és a hó ellen, a betegek nyugtalanul és ápolás nélkül fekszenek. Az egész csak arra jó, hogy a legszegényebb csöcselüket el lehessen helyezni, a kórházből pedig a város legszegényebbjéi támogatásban részesülhessenek.*” – folytatja a lehangoló bemutatást.¹⁶

Hoffinger kórház-tervezete¹⁷ azért is figyelemre méltó, mert a 18. századi korszerű kórház-modell alapján működő intézménynek természetesen főként a bányában megbetegedettek gyógyítására kellett volna specializálódni. A kórházi ápolás első pontjaként a lelki gyógyítás fontosságát emelte ki, ezért lelkész, pap állandó jelenlétét írta elő. A testi ápolás sikeréhez természetesen a megfelelő végzettséggel rendelkező, pontosan meghatározott munkakörre alkalmazott gyógyító személyzetre van szükség. A legfontosabb és legnagyobb felelősséggel párosuló tevékenység természetesen az orvosé, majd a seborvos, az asszisztensek, és az ápolók következnek. Valamennyiük feladatait, kötelességeit, napirendjüket is megszabja Hoffinger. Elengedhetetlen, hogy a kórháznak saját patikája legyen, állandó gyógyszerész alkalmazásával, aki a hivatalos gyógyszerkönyv előírásai szerint köteles a szükséges gyógyszereket elkészíteni. Nem csak az alkalmazottak, de az ápoltak vonatkozásában is szabályokat alkotott Hoffinger (a beteg kórházi felvételétől a gyógyult állapotban való távozásig). A beteg felvételéről a kórházi orvos dönt, gyógyíthatatlan beteget nem vesznek fel. A beteget a kórházi felvétel után meg kell mosdatni és kórházi ruhába kell öltöztetni, saját ruháját, pénzét külön helyiségben, elzárva kell őrizni. A gyógyítás fontos része a megfelelő étrend kialakítása és biztosítása. A súlyos betegek „kalóriaszegény”, igen csökkentett táplálékától a normál mennyiségű és tápértékű adagjáig leírja a napi étkeztetés kötelező és adható elemeit. Említést tett arról, hogy akinek az állapot, betegsége – és természetesen az orvos – megengedi, bizonyos mennyiségű bort vagy sört is fogyaszthat.

A kórház-tervezet második fontos egysége a minden gyakorlati szempontot figyelembe vevő építészeti leírás. Megfelelő elhelyezést kellett biztosítani a különböző kórban szenvedő, különböző életkorú és nemű betegeknek, meghatározta a szobák számát, a fekvőhelyek elhelyezését. Az épületet egy emeletre tervezték, a betegszobákat az emeletre kívánták berendezni: tíz szobát, húsz-húsz ágygal, hat szobát terveztek 5-5, és két szobát 4-4 beteg részére. A betegszobákban az ágyak körül – a kor szokásával ellentétében – nem tűrte meg a függönyt. A hideg-meleg vízzel ellátott tisztálkodó helyiségeknek, a konyhának és kamrának, a mosodának és a fertőtlenítő helyiségnek, az ápoló személyzet munka és pihenőszobáinak is a célszerűségnek megfelelő helye volt az épületben. Pontos előírásokat fogalmazott meg Hoffinger a kórházban meghaltakkal kapcsolatban: mikor és milyen módon

¹⁶ Ld. *Felsőmagyarországi orvosi helyiratok*. 106.

¹⁷ Hoffinger, Johann Georg: Entwurf eines Krankenhauses für das Bergvolk in Schemnitz. In: *Vermischte medizinische Schriften*. 143-270.

kell a betegszobából a boncterembe, vagy a hullakamrába szállítani a holttesteket, gondoskodni kell a boncterem higiénés körülményeiről, a hullakamra megfelelő hűtéséről, nem utolsósorban a kegyeleti szempontok betartásáról. Részletesen bemutatta a betegszobák, irodák, laboratóriumok és egyéb funkciójú helyiségek fűtésére, szellőzésére és a levegő tisztítására irányuló megoldásokat. Igen modernnek tűnő ventiláló készülék beszerelését tartotta szükségesnek.

A korszerű kórháztervezés elmaradhatatlan része volt a működtetés költségeinek pontos kiszámítása: az alkalmazottak bérezése, az ápolás és betegellátás anyagi vetülete, a mindennapi kiadások számbavétele, sőt a bevételek lehetősége (a bányászok társkasszájának befizetései, a kórház patikájának bekapcsolása a környék lakosainak gyógyszerellátásába, stb.).

A kórház minden szempontot figyelembe vevő tervének kidolgozásához a bécsi Allgemeine Krankenhaus szolgáltatta a példát, Hoffinger hivatkozott a *Giovanni Alessandro Brambillával* (1728-1800) e tárgyban folytatott megbeszéléseire is. A kórház tervrajzát Pirker selmecbányai városi építőmester készítette el Hoffinger elgondolásai alapján. A kórház technikai berendezéseit ábrázoló tervrajzok magyarázó szövegében találunk egy utalást, amely szerint Hoffinger köszönetet mond *Karl Haidinger* (1756-1797) selmeci bányászati tanácsosnak, aki ásványtani kutatásai mellett neves bányamérnökként szerzett elismerést, a bányagépekhez és egyéb technikai eszközökhöz csakúgy értett, mint a csatornázás korszerű megtervezéséhez. Hoffinger kórházépítési javaslata sajnos sosem valósult meg.

Harmadik jelentős bányavidékünk Erdély volt. Hatalmas nemesfém bányáiban hasonlóan mostoha körülmények között dolgoztak a munkások, betegségeik körleírása és a javallott terápia a korabeli szakirodalomban is nyomon követhető. *Rác Sámuel* (1744-1807) diplomája megszerzése után néhány évig - 1773-1777 között - Nagybányán praktizált, és nem csupán a város lakosainak, de a környék bányászainak gyógyítása is az ő feladata volt. *Orvosi oktatás...* c. 1776-ban és 1778-ban kinyomtatott művében több helyen találunk a bánya és kohómunkások megbetegedéseire vonatkozó közléseket. A különféle káros gázok és gőzök által okozott légzőszervi bántalmakra elsődlegesen gyógynövényekből készített főzeteket ajánlott. Részletesen írt az ún. bányász-kólikáról, amely tapasztalata szerint nem csak a fémbányászokat, kohászokat betegíti meg, de az ötvösöket, szobrászókat, fazekasokat, aranyozókat is. A hasonló tünetekkel járó betegség kialakulásának okai között felsorolta továbbá a rézből vagy ónból készült konyhai edények, a nem kellőképp kiegészített mázú, étkezéshez használt agyagedények, a fehér ónnal vagy egyéb fémes védőréteggel bevont evőeszköz mindennapos használatát is. A lelkiismeretlenül kezelt kocsmai bort is felemlíti, amikor a kocsmáros fekete önt dob a hordóba, amitől ugyan édesebb lesz a bor, de a káros hatás is hamarosan jelentkezik. Terápia gyanánt speciális étrendet, laxatívákat, dohányfüsttel kevert klistélyozást, nyugtató fürösztetést, érvágásokat javasolt, különösen súlyos esetekben pedig az ópium és kámfor tartalmú szerektől sem riadt vissza. „*Jó az arany-bányáknál megromlott embereket vas-bányákhoz adni, büdös-kövös feredőbe. Az elesett tagokat erősítő irral gyakran kell dörgölni, a réz-fajokkal készített feredő is hasznos. Az electrizáció leggyakrabban segít.*” – sorolja fel a különféle külsőleg alkalmazható gyógymódot.¹⁸ A beteg állapotának súlyosbodását, illetve a gyógyulási folyamat lassúbbodását az alkoholizmussal hozta összefüggésbe.

¹⁸ Rác Sámuel: *Orvosi oktatás ... a' leg-gyakrabban, és leg-közönségesebb belső nyavalyáknak jeleiről, és orvosságairól ...* Posonyban és Kassán, Landerer Mihály költségvel, 1778. 150-151.

Mintegy tíz évvel később —1787-ben – jelent meg Marosszék főorvosa, Mátyus István (1725-1802) hatkötetes *Ó-és Új Diaetetica* c. művének első kötete.¹⁹ A dietetikai (életmód) irodalomra jellemzően fontos helyet kapott a kötetben az ember életterének nélkülözhetetlen eleme, a légkör minőségének taglalása, az egészséges és a különféle betegségeket okozó levegő, légjárás, orvosi bemutatása.²⁰ A „minerális gőzök”-ről szóló alfejezetben érzéketlenül leírta az ercekből felszabaduló gázok és gőzök egészségromboló hatását. „... a' réz, ón, kivált a' fekete ón, és ezeknek alakjai, a kéneső²¹ és kénkő,²² egérkő,²³ gálitz – kő, piskoltz,²⁴ mellyeknek a' bányái is, a' honnan ásattatnak, a huták is, a' hol kiolvasztattanak és meg-tisztítatnak: a' műhelyek is, a' hol ezekből dolgoznak igen egészségtelenek.” Ebből következik, hogy „a' bányászok és az e' félékkel bánó mester-emberek rendszerint mind olyan színtelenek, soványak, betegesek... a fulladozás, hectika,²⁵ tagoknak reszketsége és el-esése, gutta-ütés, vérveszteség, víz-kórság, száj-rothadás, belek' fájdalma, megorvosolhatatlan kólikák idő előtt kinoson megemésztik őket.”²⁶ A sóbányákat nem tartotta annyira veszélyes munkahelynek, annak ellenére, hogy a sóbányászok is számos külső sérülést mutató károsodást szenvednek, ahogy Mátyus írja: „a' sónak gőze a' sós kamarák' régláját, meszit, vasát megemésztí: így a' sóvágók, 's sófőzők is többnyire puffadt, sebes, varas testtel járnak.”²⁷ Megállapításai tényszerűek, konkrét gyógymódot, óvó rendszabályt nem említett.

Végezetül vessünk egy pillantást arra, hogy a bányaegészségügy, vagy egészében az iparegészségügy, a munkások egészségvédelme vajon kapott e fontosságának megfelelő helyet, figyelmet a 18. században komoly fejlődési szakaszát élő egészségpolitikában, a közegészségügy központilag szervezett, irányított rendszerében. Ha rövid, konkrét választ kívánunk, akkor sajnos nem. Sem az 1770-es Generale Normativum, sem annak kiegészítései, sem a két 1793-ban összeállított törvénytervezet nem tartalmazza az iparegészségügy központi megszervezésére irányuló szándéknak még csak a nyomát sem. Éppen ezért érdemes Huszty Zakariás Gottlieb (1754–1803) egyik munkájára irányítani a figyelmet. 1786-ban látott napvilágot a *Diskurs über die medizinische Polizei* című kétkötetes munkája,²⁸ amely a felvilágosodás kori egészségpolitika magyar szerzőtől származó, legkiemelkedőbb műve. Jellegzetes, kameralista szemléletű összeállítás. Alap gondolatként az uralkodó és az állam paternális szerepét hangsúlyozta, az alattvalók anyagi, testi és szellemi jólétéről való gondoskodás formájában, hiszen a képzett és egészséges, jó munkabírási lakosság jobbat és többet tud dolgozni az uralkodó és az állam hasznára. Az egészségügy minden területét alapos vizsgálat alá vonta, rámutatott a hiányosságokra és javaslatot tett a megoldásra. A munka összeállítása során természetesen a neves kortárs szerzők egészségpolitikai, köz-

¹⁹ Mátyus István: *Ó- és Új Diaetetica az az: az életnek és egészségnek fenntartására és gyógygatására ... nevezetes természeti eszközöknek ... elé-számlálása.* .. Posonyban, Landcser Mihály, 1787.

²⁰ Mátyus: i.m. I.köt. Az Acrról,vagy Éltető Égről c. fejezet

²¹ Kéneső = higany

²² Kénkő = kén

²³ Egérkő = arzén

²⁴ Piskoltz =antimon

²⁵ hektika: tüdőbaj, tüdővész, tüdősorvadás, tuberkulózis, szárazbctegség, phthisis, aszkor.

²⁶ Mátyus: i.m. 250.

²⁷ Mátyus: i.m. 250.

²⁸ Huszty, Zacharias Gottlieb: *Diskurs über die medizinische Polizei.* Bd. 1-2. Pressburg und Lcipzig, Anton Löwe, 1786.

egészségügyi műveit is felhasználta, azok szellemisége erőteljesen hatott rá. *Joseph von Sonnenfels* (1733-1817) kameralista állammodelljének az egészségügy központilag irányított rendszerére vonatkozó elgondolásai kimutathatóan befolyásolták Huszty szemléletét, sok helyen hivatkozott rá.²⁹ *Johann Peter Frank* (1745-1821) közegészségügyi munkáját a modern közegészségügy alapvető műveként értékeli a szakirodalom.³⁰ Huszty számos vonatkozásban támaszkodott Frank művére is, sőt több fontos tárgykörrel kiegészítette azt, így a munkaegészségügy, ipari megbetegedések kérdéseivel, ezen belül kiemelten a bányarvoslás fontosságával, a bányaeészségügy rendszerének kidolgozásával.³¹ Huszty egy terjedelmes fejezetben foglalkozott a bányászok és kohómunkások egészségügyi helyzetével, a kívánatos intézkedések felvázolásával. Összefoglalta mindazt, amit a hazai bányákban dolgozók embertelen körülményeiről, betegségeiről tudott, kiemelte a helyi kezdeményezéseket, pozitívumokat. Elődei ismereteit kiegészítve már nem kizárólag a fémbányászok és kohómunkások betegségeire hívta fel a figyelmet, de szénbányászokat károsító körülményekre is. Mindamellert rámutatott, hogy csak központi rendelkezések kibocsátása és azok szigorú ellenőrzés melletti betartatása vihet eredményre a munkakörülmények javítása, a megbetegedettek kezelése terén. A korábban létrehozott, működő szervezetek példájára utalva szorgalmazta a munkások betegségbiztosításának központi megszervezését és működtetését, illetőleg a Hoffinger által már kidolgozott tervre hivatkozva a bánya és kohómunkások betegségeire specializált kórház létrehozását.

Annak ellenére, hogy a 18. században jelentősen bővültek a bányarvosi ismeretek, helyi érvényességgel próbálkozások, javaslatok születtek a bányászok és kohómunkások érdekében, az államilag szervezett iparegészségügy csak a 19. században valósult meg.

KATALIN KAPRONCZAY, PhD

Deputy Director

Semmelweis Museum, Library and Archives
for the History of Medicine

H-1023 Budapest

Török u. 12.

HUNGARY

orvostortenet@t-online.hu

²⁹ Sonnenfels, Josph: *Grundsätze der Polizey, Handlungs- und Finanzwissenschaften*. Bd. 1-3. Wien, 1765-67.

³⁰ Frank, Johann Peter: *System einer vollständigen medizinischen Polizey*. Bd. 1-4. Wien, Trattncr, 1766-1790.

³¹ Duka Zólyomi, Norbert: *Zacharias Gottlieb Huszty 1754-1803. Mitbegründer der modernen Sozialhygiene*. Bratislava, Verlag der Slovakischen Akademic der Wissenschaften, 1972.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Montanmedizin tauchen schon vom 14.-15. Jahrhundert angefangen Verzeichnungen auf, die über die gesundheitliche Lage und spezifischen Krankheiten der Bergleute und Hüttenarbeiter berichten, die aber nicht die Wichtigkeit ihrer Arbeit widerspiegeln. Zur Verbesserung ihrer miserablen Lage sind zwar Maßnahmen getroffen worden, doch eine zentrale, vom Staat geregelte Vorbeugung aller Bergkrankheiten, kann bloß vom 18. Jahrhundert an nachgewiesen werden.

G. A. Scopoli (1723-1788), Bergarzt der Quecksilbergruben von Idria sammelte wichtige Erfahrungen und gab seine Ratschläge in seinem Werk: *De Hydrargyo Idriensi Tentamina physico-chymico-medico* (Wien, 1791) bekannt. Nach zehnjähriger Praxis wurde er zum Professor der Bergakademie zu Schemnitz ernannt. J. A. Hoffinger (1756-1792), kameralischer Grubenarzt gab seine Erfahrungen im Werk: *Vermischte medizinische Schriften* (Wien, 1791) kund. Er wies darauf hin, dass die Krankheiten der Bergarbeiter auf die unmenschlichen Arbeitszustände zurückzuführen sind. Von seinen Präventionen darf das Projekt eines Krankenhauses hervorgehoben werden, das zwar keine Verwirklichung fand, doch als die modernste Beschreibung einer Heilanstalt seiner Zeit zu betrachten ist. Weitere Fachexperten und Schriftsteller waren noch Sámuel Rác (1744-1807), István Mátyus (1725-1802), die ebenfalls Interesse für die Bergmedizin zeigten.

Zacharias Gottlieb Huszty (1754-1803) verfasste ein wichtiges zweibändiges Werk: *Diskurs über die medizinische Polizei* (Pressburg, Leipzig, 1786), das als Zusammenfassung der bisherigen Fachliteratur über die Bergkrankheiten zu betrachten ist, die lokalen Initiativen hoch einschätzte, zugleich aber auch auf das Ausbleiben der zentralisierten Fürsorge hinwies.

kívül beszélt latinul, angolul, németül, olaszul, franciául. 1834 decemberében pályázati vizsgát tett le Krakkóban a professzori kinevezés elnyerése érdekében, amelynek írásbeli feladatain egy egész napon át dolgozott. 50 kérdés közül 16 volt az orvostörténelem tárgyköréből. Az orvostörténelmi kérdésekre adott válasza 18 oldalt tett ki, többségét latinul fogalmazta meg. A felhasználandó irodalomban megnevezte *Sprengel*, és *Chulant* munkáit, a későbbiekben a tananyagot bővíteni kívánta a legújabb orvosi irányzatok ismertetésével. A sikeres pályázat alapján 1835 júliusában foglalhatta el professzori székét. Az orvostörténelem oktatására heti 5 óra állt rendelkezésére, igaz, az első évben csak 5 hallgató iratkozott be előadásaira, de a következő évben hallgatóinak száma már meghaladta a 30 főt. Az előadásainak ismertetését 1839-ben jelentette meg nyomtatásban az *Orvosi Kar Évkönyvében*, (II. kötet 28–258. l.), amely ugyan nem sokban különbözött elődeinek tematikájától, viszont az oktatási anyagba bevonta *Hecher*, *Ehl*, *Lassing*, *Isensee*, *Ackermann* és *Hoeven* munkáit. Másik alapvetésnek számító orvostörténelmi munkája *Az igazságügyi orvostan fejlődése és a kezdeteinek történelmi-kritikai elemzése* c. hosszú tanulmánya, amelyben gazdag kéziratos és történelmi forrásokat dolgozott fel. Valójában ez az első lengyel nyelvű és eredeti forrásokra támaszkodó igazságügyi orvostant feldolgozó orvostörténelmi munka. Ugyancsak kiadta *Az orvostörténelem lengyel forrásai és gyűjteménye* c. kötetét, amelyben a Jagelló Egyetem könyv-, kézirat és ritka dokumentumait vette számba. Lengyel nyelvre fordította Haeser kézikönyvét. Valójában Hechel nevéhez fűződik a krakkói egyetem orvostörténelmi múzeumi gyűjteményének megalapítása, az orvostörténelmi dokumentumok tudományos feldolgozása, valamint a hazafias érzelmű lengyel orvostörténelmi tudományos kutatása. A munkát sokban segítette az orvosi kar professzorának, Krakkó főorvosának, *Józef Jakubowski*nak (1796–1866) 1833-ban létrehozott alapítványa, amellyel a lengyel tudomány és orvostörténelem kutatását és lengyel nyelven való kiadását kívánta előre mozdítani. Ez az alapítvány valóban ösztönzően hatott az orvostörténelmi és egyetemtörténelmi munkák megírásához és közreadásához. Ennek éppen olyan nagy jelentősége volt a krakkói orvostörténelmi kutatások ösztönzésében, mint általában Hechel munkásságának. Hechel szemlélete találkozott a lengyel nemzeti öntudattal, a lengyel történelmi múlt iránti fokozott érzékenységgel, amely a 19. század közepén már rangos helyre emelte a lengyel orvostörténelmi kutatásokat, Krakkóban és más lengyel városokban nem számított magányos és különös személynek az „orvostörténész”. Hechelnek is lettek neves követői más lengyel területeken működő egyetemeken, közülük kiemelkedett *Ludwik Gasiorowski* (1807–1863), a poznaei egyetem orvostörténelem professzora. Ugyancsak Hechel hatásának kell tekintelnünk, hogy *Józef Majer* (1808 – 1899), a krakkói egyetem tanára és rektora, az 1813-ban alapított krakkói *Lengyel Tudományok Akadémiájának* elnöke, nyolc kötetben dolgoztatta fel az ősi lengyel egyetem történetét, adta közre dokumentumait, és különös hangsúlyt helyezett az orvosi kar múltjának. Majer orvosi diplomával rendelkezett, így pontosan megértette Hechel szándékát a lengyel orvostörténelem múltjának feltárással kapcsolatban. Ezért is szorgalmazta Hechel halála után Gasiorowski meghívását a krakkói orvostörténelmi oktatás élére, bár a döntés már a krakkói egyetem rektorának felelősségi körébe tartozott, hiszen az 1846. évi lengyel galíciai felkelés leverése után Ausztria megszállta az önálló krakkói városállamot, amely a bécsi Belügyminisztérium felügyelte alá került. Gasiorowski meghívását elutasították, viszont hozzájárultak ahhoz, hogy az igazságügyi orvostani és orvosrendészeti tanszék élére *Fryderyk Skobel*t (1806–1876), az anatómiai intézet professzorát nevezzék ki, aki egyben az orvostörténelem előadója is lett. Skobel kinevezése ösz-

szeftüggött a krakkói egyetem germanizálásával, hiszen az 1848-as európai forradalmak leverése után a bécsi kormányzat fokozott figyelmet tanúsított minden nemzeti mozgalom és hazafias megnyilvánulás iránt, amely alól Krakkó sem lehetett kivétel. Skobel orvostörténeti előadásainak tematikája sokban hasonló volt a német egyetemeken folyó orvostörténeti képzés szemléletéhez, bár bővült *Max Paul Emil Littré* (1801-1881) munkája, elsősorban Hippokratészra vonatkozó fejezeteinek alapos ismertetésével, a berlini *August Hirsch* (1817-1894) nevezetes többkötetes életrajzi feldolgozásának – *Biographisches Lexikon der hervorragender Ärzte aller Zeiten und Völker* - részletes ismeretével. Ebben az időben már az európai orvosi karokon folyó orvostörténeti oktatás sokban hasonlatos volt egymáshoz, főleg a képzésben felhasználandó irodalmi források beépítésében.

Az ebben a szellemben képzett lengyel orvostörténészek közül kiemelkedtek a következő nemzedék lengyel kiválóságai, közöttük *Józef Oettinger* (1818-1895),⁴ aki már fizetés nélküli tanársegédként gyakran helyettesítette a betegeskedő Hechelt orvostörténeti előadásainak megtartásában. Oettinger volt az első Krakkóban, aki doktori disszertációját (1846) az orvostörténelem tárgyköréből írta (*Josephi Struthii medici Posnanensis vita*). Oettinger 1818-ban született Tarnówban zsidó kereskedő családból. Szüleit korán elvesztette, krakkói egyetemi tanulmányait vallási közösségének egyik tanulmányi alapítványa segítette. Előbb filozófiát, majd orvosi tanulmányokat folytatott. Szoros szálak fűzték a lengyel nemzeti mozgalomhoz, ezért akadályozták meg 1850-ben magántanári kérelmét. 1846-ban tagja volt a galíciai Nemzeti Bizottságnak, 1848-ban a krakkói polgári mozgalom egyik szervezője lett. 1848-ban jelöltette magát a galíciai tartományi parlamentbe birodalmi alkotmányt követelő programmal, a választásokon csupán néhány szavazattal szenvedett vereséget.⁵ Lengyel nemzeti és polgári liberális felfogása miatt politikai tevékenységét ellenezte a krakkói zsidóság konzervatív vezetősége, az osztrák rendőrség állandó megfigyelés alatt tartotta. Szerény körülmények között élt, hiszen végzése után több évig a krakkói zsidó kórházban dolgozott minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül, 1850-től pedig – már fizetéssel – főorvos helyettes volt. Kollegái közül többen kifogásolták a heti egy alkalommal tartott ingyenes rendelését, amit ugyan lakásán tartott, de felekezeti hovatartozás nélkül foglalkozott a megjelent betegekkel. A rendőrségi megfigyelés és a tevékenységét ért bírálatok ellenére (vagy emiatt) 1861-ben ismét politikai szerepet vállalt, Bécsben a krakkói zsidó küldöttség tagjaként tárgyalta a belügyminiszterrel Galicia jövőjéről. Sokat idézték beszédének fő gondolatát: „*az állam társadalmi szövetség a szabadság biztosítására, ahol semmi helye nincs a nemzeti és vallási gyűlöletnek.*” Éppen a politikai enyhülés – hasonló volt a magyarországi helyzethez - légkörében adta be 1862-ben az orvostörténelem tárgykörében magántanári kérelmét *Az iskolán kívüli orvostudomány* címmel, amit elnyert, de a nyilvános előadás jogát mégsem kapta meg.

Az 1867-es magyar-osztrák kiegyezést követően újabb politikai enyhülés következett be Galiciában is, ennek következményeként engedélyezték Oettingernek is az egyetemi előadás megtartását. Első nyilvános előadásán alig néhányan vettek részt, de később a krakkói egyetem legnépszerűbb előadói közé emelkedett. 1873-ban nyilvános rendkívüli egyetemi tanárrá nevezték ki, felbecsülhetetlen levéltári kutatásainak eredményeként a krakkói egyetem orvosi karának dokumentumköteteit szerkesztette és kiadta. Ezekben az

⁴ Kapronczay Károly: *József Oettinger (1818-1895) Orvosi Hetilap*, 112 (1971), 18. 1053-1055.

⁵ Skulimowski: i.m.

években írta meg az *Általános orvostörténelem alapvonalai* című 3418 oldalas könyvét, amelyet teljes terjedelmében nem tudott kiadni, kb. 900 oldalnyi része a *Przegląd Lekarski* mellékleteként jelent meg. Oettinger kézírata - és nyomtatásban megjelent részei - nemcsak a lengyel orvostörténelem eseménytörténetét ölelte fel, hanem részletesen elemezte az orvosi gondolkodás és filozófia fejlődésének számos történeti problémáját is. Oettinger az orvostörténelmet 1891-ig, nyugalomba vonulásáig adta elő, óraszámra 1875-től heti 3 órára emelkedett. Sajnos oktatói munkájához nem kapott hivatalosan egyetemi segítséget, nyugalomba vonulása után óráit senki nem vette át.

A 20. század történései

A századforduló éveiben a Jagelló Egyetemen az orvostörténelem oktatásának formai keretein nem változtattak, minden tanévkezdéskor gondolt jelentett az orvostörténelem előadásának megjelölése. 1900-ban ünnepelte a Jagelló Egyetem 1400-ban kiadott híres alapszabályzatának 500. évfordulóját, amely annak idején valóban európai egyetemmé tette a krakkói egyetemet. Ekkor az orvosi karon több kezdeményezés született az orvostörténeti oktatás újjászervezésére, új tanszéki vagy intézeti kereteinek kialakítására. *Walery Jaworoski* (1849-1924), a belgyógyászat professzora kezdeményezte az orvosi kar orvostörténeti múzeumának megszervezését, amely egyben a tanszék szerepét is betöltheti. Az orvostudományi kar tanári testülete e javaslat alapján megalapította a *Jagelló Egyetem Orvosi Karának Orvostörténeti Múzeumát*, elrendelte a kar történeti dokumentumainak, orvosi eszközeinek, a jeles professzorok könyv- és irathagyatékának összegyűjtését és a Mickiewicz utca 2. számú, erre a célra átengedett épületben való elhelyezését. (Ma is itt működik az egyetem múzeuma és orvos-gyógyszerésztörténeti intézete). Három munkatársat biztosítottak a gyűjtemény kezelésére, az 1902-ben kiadott jelentés szerint a 10 ezer kötetes könyvtár mellett 1222 történeti értékű kézirattal és 1769 db. orvosi eszközzel, emléktárgyval rendelkeztek. 1905-ben a kéziratok száma 2188 és a tárgyak száma 4617 db. -ra emelkedett, a könyvtár állománya 13 ezer kötet volt. Az orvostörténeti múzeum fenntartása jelentős költségeket igényelt, amelynek teljes összegét az egyetem alig tudta vállalni.

Ezekben az években az orvostörténelmet - rendkívüli tanárként – *Leon Wachholz* (1897-1942),⁶ az igazságügyi orvostan professzora adta elő az ötödéveseknek egy féléven át heti két órában. Wachholz önmagát „műkedvelő orvostörténésznek” tartotta, előadásait jeles elődjeinek munkáiból állította össze. Ezekben az években kezdte el orvostörténeti tevékenységét *Adam Wrzosek* (1875-1965),⁷ a lengyel orvostörténetírás kiemelkedő egyénisége. Wrzosek pályafutása jól jelképezi az akkor három részre szakított Lengyelország értelmiségének sorsát: 1875. május 5-én született a Németországhoz tartozó lengyel országgrészben, 1898. július 19-én Berlinben szerezte meg orvosi oklevelét, amit Kijevben nosztrifikáltatott, majd egy esztendőn át a szülészet-nőgyógyászati klinikán dolgozott. A szakvizsga letétele után félévig szülőkórházának körorvosa, majd Párizsban pszichológiát, Zürichben antropológiát és filozófiát tanult, miközben a városi gyerekkórház alorvosa. A hosszúnak tűnő tanulmányút után 1901-ben Krakókóba ment, a kórbonctani intézet egyik tanársegédi állását eredménnyel megpályázta, ahol magán-

⁶ Kapronczay Károly: *Leon Wachholtz (1897-1942) Orvosi Hetilap*, 113 (1972) 44. 2665-2666.

⁷ Kapronczay Károly: *Adam Wrzosek (1875-1965) Orvosi Hetilap*, 116 (1975) 4. 234-237.

tanári képesítést kapott, helyettesítette az intézet betegeskedő professzorát. Ekkor találkozott Walery Jaworowski-val, akinek kérésére bekapcsolódott a szervezés alatt álló orvostörténeti múzeum feldolgozó munkájába. Az orvostörténeti előadásokat tartó Wachholz viszont – felfigyelve ifjú kollegájának sokoldalú műveltségére – az orvostörténelem szépségére irányította figyelmét, és az e különös szakterületen való kutató és oktató munkára ösztönözte. Wrzosek 1906-ban már az orvostörténelem magántanára, amely fokozatot a középkor orvosképzéséről és jeles orvosairól írott disszertációjával érte el. Gyakran Wachholz helyett tartott orvostörténeti előadásokat, 1909-ben már az orvostörténelem rendkívüli professzoraként hirdetett egyetemi kurzust. Monográfiákban dolgozta fel a krakkói egyetem híres orvostanárainak munkásságát, újra írta a krakkói egyetem orvosi karának történetéről szóló jegyzetet, az első világháború kitöréséig közel 90 orvostörténeti tanulmányt jelentetett meg nyomtatásban. Írásainak jelentős részét német, francia és orosz nyelven publikálta, az első olyan lengyel orvostörténész volt, aki a lengyel orvostörténelmet idegen nyelven népszerűsítette külföldi folyóiratokban.

Az első világháború kirobbanása után behívták katonai szolgálatra, ekkor vált Pilsudski elkötelezett hívévé. Ezekben az években dolgozták ki orvos barátjaival a független lengyel állam új egyetemi rendszerének tervezetét, felsőoktatásának követelményeit, az egységes lengyel iskolarendszer szervezetét. Az orvosképzéssel kapcsolatos elképzelései valósultak meg 1918-ban az új független lengyel államban. 1918-ban kinevezték az első lengyel kormány Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumában az egyetemi ügyek referensének és szerepet vállalt a varsói egyetem orvosi karának átszervezésében. Minisztériumi tevékenységének egyik eredménye, hogy a lengyel orvosi karokon kötelezővé tették az orvostörténelem oktatását, az államnvizsga kötelező tárgyai közé is bevették az orvostörténelmet. 1920. november 15-én lemondott minisztériumi beosztásáról és kormánybiztosként ellátta a poznani lengyel egyetem megszervezését. A hatodik lengyel egyetemen ő lett az orvostörténeti intézet és tanszék vezetője, amely tisztséget 40 évig megtartott.

A poznani orvostörténeti intézet megszervezésében segítettek krakkói tapasztalatai. 1924-ben megindította az *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny*, a ma is élő orvostörténeti folyóiratot, amely publikálási lehetőséget biztosított az összes lengyel orvostörténészeknek. Az első számot Wrzosek az orvostörténeti oktatás módszertanának, tematikájának és a képzés előtt álló feladatoknak szentelte. Wrzosek egyetemi jegyzetet írt, szerkesztette folyóiratát, megalapította a poznani orvostörténeti könyvtárat (kb. 25 ezer kötet), szorgalmazója lett a lengyel orvostörténeti tanszékek élén állók vendégprofesszorként történő meghívásának, a magántanári rendszeren belül pedig az egyetemen kívül állók habilitációjának. 1935-1939 között Vilnában is előadta az orvostörténelmet. A második világháború kitörése után el kellett hagynia Poznant, mivel a megszálló népet parancsnokság elfogadási parancsot adott ki ellene. Titokban Varsóba ment és a háború végéig álnéven élt, egyik alapítója és szervezője lett a titkos földalatti egyetemnek, mindvégig az orvosi kar dékánja volt, miközben minden tárgykörben előadásokat tartott. 1944 tavaszán a Gestapo – feljelentés alapján – azonosította a Stepan Dąbrowski álnéven élő Wrzoseket, aki valóban az utolsó pillanatban menekült el. A titkos egyetem 271 hallgatója ezután Wawrzechen, Grodzisben és Czesztochowában gyűlt össze és folytatta működését. Wrzosek hivatalosan 1945 áprilisában zárta le a titkos egyetem tanulmányi időszakát, „be-fejezettnek” nyilvánította tevékenységét.⁸ Visszatért Poznanba, újjászervezte az orvostörté-

⁸ Scyda, B.: im. 198-214.

neti és az antropológiai intézetet, újra indította az *Archiwum* c. folyóiratot, ekkor már hetven évesen újult erővel oktatott. 1950-ben nyugdíjba vonult, hiszen az új hatalomnak sem volt kegyeltje. 1965. március 2-án hunyt el Poznanban.

Az első világháború után újjáalakult lengyel orvosképzésben kötelező tárgyként szerepelt az orvostörténelem. 1920-ban a krakkói egyetem orvostörténelem professzorává, a tanszék vezetőjévé *Wladyslaw Szumowskit* (1875-1954), ⁹a lengyel orvostörténetírás és kutatás külföldön is legismertebb egyéniségét nevezték ki. Szumowski 1875. március 26-án született Varsóban, szüleinek korai elvesztése után rokonai támogatásával tanult. A parnawai piaristáknál érettségizett, ezt követően a szentpétervári egyetemen filozófiát és matematikát tanult, majd visszatérve szülővárosába a varsói egyetem orvosi karára iratkozott be. 1899-ben szerezte meg orvosi oklevelét, a századforduló éveiben hosszabb külföldi tanulmányútra ment: egy évig a freiburgi élettani intézet, majd a bakteriológiai laboratórium munkatársa. Az utóbbinak vezetője is volt, mielőtt Heidelbergbe távozott, innen tovább utazva pedig a lemergi *János Kázmér Egyetem Élettani Intézetében* vállalt tanársegédi állást. 1903-1906 között Lembergben élt és itt kezdett orvostörténelemmel foglalkozni. Már a zakopanei tbc-szanatórium kezelőorvosa volt, amikor Lembergben filozófiát és történelmet hallgatott, és itt lett a filozófia és a történelemtudomány doktora. Lembergben a Helytartótanács levéltárának állandó kutatójaként gazdagította tudását, 1907-ben a *Jędrzej Krupinski, Galicia első protomedikusa 1772-1783* c. könyve alapján az orvostörténelem magántanárává nyilvánítják. Orvostörténeti sikerei ellenére nem adta fel gyakorló orvosi tevékenységét, mivel úgy vélte, hogy orvostörténelmet eredményesen csak úgy lehet művelni, hogy a mindennapi gyakorlat kérdéseire is választ kell találni. Volt belgyógyász (1906-1908), laringológus (1909-1910) és üzemorvos (1908-1912).

Az első világháború – mint számos más kortársának – törést jelentett életében: behívták katonarvosai szolgálatra, bár mindvégig Galiciában, a hátszágban működött, a *Galiciai Katonarvosai Intézetben* szerepet kapott a kolerajárvány leküzdésében, majd már polgári orvosként az egyik katonai kórház laboratóriumát vezette. Ha alkalma nyílt, levéltárakban, könyvtárakban kutatót, 1916-ban a kijevi egyetem Lengyel-kollégiuma orvostörténeti előadássorozatot megtartására kérte fel.

A világháború után újjáalakult Oktatásügyi Minisztériumban – Wrzosekkel egy osztályon – az egységes lengyel egészségügy megszervezésében vett részt, elsődlegesen a közegészségügy intézményi rendszerének megszervezésében, de bizonyos mértékben dolgozott az egyetemi ügyek területén is. Az oktatási törvény értelmében Szumowskit 1920-ban a krakkói egyetem orvosi karára az orvostörténelem nyilvános rendes tanáranak nevezték ki, a kétszemeszteres tantárgyat heti 5 órában, vizsga kötelezettséggel adhatta elő. Az orvostörténelemmel egyidőben az orvosi filozófiát is előadta, illetve beépítette az orvostörténelem tananyagába az orvosi gondolkodás fejlődését, koronkénti alakulását. Az orvostörténelem tananyagának szerkezetét kronológikusan, iskolánként adta elő, főleg az oknyomozó és alapos kutatáson nyugvó ismeretanyag átadására összpontosított. Szintetikus módszerrel egyesítette az orvosi és a gyógyszerésztörténeti adatokat, folyamatokat, az egyetemes fejlődésvonalat kívánta követni előadásában.

Szumowski már az 1920-as évben a lengyel orvostörténeti közélet jeles személyiségévé vált: egyik alapítója a *Lengyel Orvostörténelmi Társaságnak*, az *Archiwum* megalapításá-

⁹ Kapronczay Károly: *Wladyslaw Szumowski (1875-1954)* *Comm. de Hist. Artis Med.* 60-61 (1970) 287-291.

nak is kezdeményezője, sőt 1928-ban indítványozta – a román orvostörténeti társaság nemzetközi értekezletén – a *Nemzetközi Orvostörténeti Társaság* megszervezését is. Szumowski jó előadó volt, az előadásaira nemcsak a tárgy hallgatására kötelezettek vettek részt, de úgynevezett „áthallgatással” foglalkozásain megjelentek bölcsészek és a természettudományi karon hallgatók is. Sohasem törekedett népszerűsége, tekintélyét alaposságával és emberségével vívta ki. Részben pedagógiai munkásságának köszönhető, hogy az egy félévben leadható óraszámát hatvanra, az egyéb orvostörténeti foglalkozások óraszámát húszra emelték fel.

Legnagyobb jelentőségű munkája az 1934-ben kiadott *Az orvostudomány története*. Ezt a könyvet négy kötetben jelentette meg, elősorban egyetemi segédletnek szánta. Még 1928. október 5-én, a lengyel egyetemeken oktató orvostörténelem tanárait értekezletre hívták össze, hogy egységes álláspontot alakítsanak ki az orvostörténelem tárgyköréből írt doktori disszertációk követelményrendszerére vonatkozóan. Ezen az értekezleten bízták meg Szumowskit egy egységes orvostörténeti munka megírásával, ami a lengyel orvostörténelmet az egyetemes gyógyítástörténet és orvosi gondolkodás fejlődésének folyamatába ágyazotlan dolgozza fel. Az anyaggyűjtésben és a periodizációban nagy segítségére volt *Stanisław Trebłński*, a vilnói egyetem orvostörténelem tanára, de annak halála után a munkát már egyedül végezte Szumowski. A mű megírásához felhasználta addigi kutatásainak minden anyagát. Könyvével didaktikai célkitűzéseket is meg kívánt valósítani. A másik óhaja az volt, hogy olyan kézikönyvet adjon a hallgatók és a kutatók kezébe, amelyben az érdeklődők szintetizálva találják az orvostörténeti ismereteket az ókortól a legújabb időkig, az orvosi etika kérdésének alakulásával egyetemben. Az első kötet az ókorral (1930), a második a középkorral (1932), a harmadik és negyedik kötet (1934) az újkorral foglalkozott. A teljes anyagot – Herczeg Árpád fordításában és jegyzeteivel – 1939-ben a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat jelentette meg egy kötetben, magyar nyelven.

1938-ban – munkásságának elismeréseként – a Lengyel Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta Szumowskit, valamint a párizsi, a brüsszeli, a bukaresti orvostörténeti társaság is. A második világháború kitörésekor a Jagelló Egyetem orvoskari dékáni méltóságát viselte. 1939. október 6-án a Gestapo – az orvostanári karral együtt – letartóztatta és a sachsenhauseni fogolytáborba hurcolta, csak 1940. február 9-én szabadult ki fogságából. Betegsége miatt ugyan nem vett részt a fegyveres ellenállásban, de az élettant oktatta a titkos földalatti egyetemen. Szerepet játszott abban, hogy az orvostörténeti gyűjtemény nem érte kár. A háború után ismét elfoglalta katedráját, fiatalos lendülettel fogott az oktatáshoz és kutató munkájához. 1953-ban az újjáalakult Lengyel Tudományos Akadémia rendes tagjává választotta, hozzá fogott alapvetésnek számító könyve átdolgozott kiadásának előkészítéséhez. 1954. április 5-én hunyt el.

Az 1848/1849-es tanévtől kezdve a sokat betegeskedő Szumowskit *Zbigniew Kukulski* (1908-1971) helyettesítette az orvostörténeti előadások megtartásában. Kukulski az orvostörténelemből szerezte doktori fokozatát, disszertációjának címe *Józef Jakubowski, a Jagelló Egyetem tanára és a Krakó Városállam főorvosa* (1936). 1945 után az Orvostörténeti Intézet tudományos munkatársa, Szumowski belső munkatársa volt. 1948-1958 között az orvosi kar *Központi Orvosi Könyvtárának* igazgatója, 1950-ben részt vett az *Egészségvédelmi Intézet* szervezésében, amelynek első megbízott vezetője volt. Szumowski halála után – Kukulski többirányú elfoglaltsága miatt – az Orvostörténeti Múzeum és a tanszék megbízott vezetője *Bolesław Skarzynski* lett, aki emellett az orvosi karon megtartotta a bio-

kémiai tanszék vezetését is. Skarzynski a népszerűsítő orvostörténet szervezője, több munka írója és szervezője volt. Tagja volt a Lengyel Orvostörténeti Társaság elnökségének, a Lengyel Tudományos Akadémia biológia és orvostörténeti bizottságának elnöki tisztségét 15 évig viselte. 1961-ben betegsége miatt visszavonult. Ekkor az egyetemnek dönteni kellett az orvostörténeti intézet és a tanszék végleges vezetéséről, a nyilvános és rendes professzori kinevezésekről. Ekkor a tanszék rendes professzorává Zbigniew Kukulski neveztek ki, aki emellett megtartotta az Orvosi Könyvtár igazgatói tisztségét. Kukulski mellé docenssé *Kazimierz Lejmant*, a bőrgyógyászati klinika másodprofesszorát és *Mieczysław Skulimowski*t (1930-1982), az orvosi klimatológia jeles szakemberét, a wieliczkaei orvosi klimatológiai intézet megszervezőjét nevezték ki. Melléjük egy adjunktust, három tanársegédet (orvos, gyógyszerész, bölcsész), könyvtárost és muzeológust osztottak be.

Még 1948-ban változás következett be az orvostörténeti intézetben: önálló tanszékké szervezték meg a gyógyszerésztörténetet, amelynek élére *Jan Lechst* (1869-1954), a jeles orvos és gyógyszerésztörténész állították. Lechs a wroclawi orvosi kar orvos és gyógyszerésztörténeti tanszék docense volt, innen került át a krakkói egyetemre nyilvános és rendes egyetemi tanárrá. Elképzelése volt az önálló tanszék megszervezése mellett egy krakkói gyógyszerésztörténeti múzeum felállítása. Lechs halála megakasztotta a szervező munkát, de elsősorban *Roeske* professzornak köszönhetően Krakkó belvárosában egy háromemeletes épületben került elhelyezésre az értékes krakkói gyűjtemény, amely egyben a gyógyszerésztörténeti tanszék is.

Kukulski tanszéki utóda *Mieczysław Skulimowski* lett, aki 1982-ben bekövetkezett váratlan haláláig kiváló vezetője volt az intézetnek és a tanszéknek. Tudományos munkássága részben a krakkói orvostörténet feldolgozására, az orvostörténeti oktatás történeti bemutatására összpontosult, bár kiváló munkákat írt Krakkó és környékének természeti kincseiről is. Skulimowski utóda *Zdzisław Gajda*, a gyógyszerésztörténeti tanszék docense lett, őt *Andrzej Sródka* követte 2002-től.

1922-ben alapították a varsói orvosi karon az orvostörténeti kabinetet, amely nem volt intézeti jellegű, megbízott vagy rendkívüli tanár tanította az orvostörténelmet. A varsói orvostörténeti oktatás megszervezése a lengyel orvostörténészek egyik kiválóságának, *Stanisław Konopkának* (1896-1982)¹⁰ a nevéhez fűződik. A varsói orosz egyetemen időnként magántanár adta elő az orvostörténelmet, különösebb hagyománnyal vagy konkrét szervezeti formával nem rendelkezett. Ezért is jelentett gondot 1920 után a varsói orvosi karon az orvostörténelem oktatásának megszervezése. Megadott időben hol Poznanból, hol Krakkóból jöttek ide előadásokat tartani. Ellenben 1922-ben Varsóban megszervezték a Katonaorvosi Akadémiát, amelyen 1925-től katonaeorvoslás-történetet is előadtak. A tárgy előadója *Stanisław Konopka* orvos százados volt. Konopka fiatalon belépett a Pilsudski alapította *Lövészegyletbe*, később a *Lengyel Légio* hadapródjaként harcolt az orosz fronton, majd Albániában. 1917-ben alhadnagyá, 1919-ben hadnagyá, majd 1920-ban századossá léptették el. 1918-ban beiratkozott a krakkói egyetem orvosi karára katonai ösztöndíjasként, 1925-ben orvosdoktorrá avatták. Ettől az évtől a varsói *Hadtörténeti Intézet és Múzeum* munkatársa lett, egyben a *Szanitéc Iskola* tanárává is kinevezték. Ekkor kezdett foglalkozni orvostörténelemmel, nevéhez fűződik a *Katonaorvosi Akadémia* könyvtárának megszervezése, továbbá szakbibliográfiákat szerkeszt. 1939-ben megvédte orvosdoktori disz-

¹⁰ Soyda: im.

szertációját a krakkói egyetemen, majd katonarvoslás-történetet tanít a katonai-, és általános orvostörténetet a varsói polgári orvosi karon. Közben őrnaggyá, majd alezredessé léptették elő. 1939-ben frontszolgálatra rendelték, a Jaroslawban berendezett kórházat vezette. Német fogságba esett, de szerencsésen megszökött. Bekapcsolódott a titkos keretek között szervezett orvosképzésbe, de feljelentés alapján a Gestapo letartoztatta, és előbb a retteget varsói Pawiak börtönbe, majd a Gross-Rosen koncentrációs táborba vitték. Innen is megszökött és a varsói felkelés idején – felkelő orvosként – hol betegeket gyógyít, hol egykori értékes orvosi könyvtárának „roncsait” menekíti.

1945 után a lengyel egészségügyi miniszter – már polgári állományban – kinevezte a varsói *Központi Orvosi Könyvtár* igazgatójának, és az *Orvosi Kiadó* vezetőjének, bár tevékenysége elsősorban egy új könyvtár felállítására irányult. Tekintélyes könyvtárat szervezett, európai jelentőségű lett az általa szerkesztett orvosi bibliográfia, amelynek munkálatait 35 évig irányította. 1946-ban Poznanban az orvostörténelem tárgyköréből habilitált, egyidőben a varsói egyetem orvosi karán rendkívüli, majd rendes egyetemi tanárként az orvostörténelmet adta elő. A varsói orvostörténeti intézet valójában a Központi Orvosi Könyvtár épületében működött, Konopka és munkatársai sokáig itt tartották az orvostörténeti előadásokat, foglalkozásokat. Konopka tagja volt a *Lengyel Orvostörténeti Társaság* elnökségének, 1971-ig szerkesztette az *Archiwum Historii Medycyny i Filozofi* folyóiratot. 1970-ben nyugdíjba vonult, a varsói orvostörténeti tanszék élén *Felix Widy-Wirski*, majd 1979-1991 között *Marcyn Lyskanowkij*, 1996-tól *Andrzej Sródka* Varsóban az orvostörténelem professzora, aki 2002-től Krakkóban is ezt a feladatot látja el.

1945 után Varsóból Łódzba helyezték át a *Lengyel Katonaorvosi Akadémiát*, részben azért, mert a háború alatt minden intézmény elpusztult, részben egészséges feltételeket kívántak teremteni a lengyel felsőoktatásban. Igaz, a łódzi polgári orvosképzés a vilnai egyetem áttelepülésével vette kezdetét, 1946-tól az orvostörténeti előadásokat *Jan Szmurló* (1867-1952) egyetemi tanár tartotta, akit 1938-ban neveztek ki *Gasiorowski* utódként Vilnában. Szmurló 1892-ben végzett Varsóban, katonarvosként vett részt 1905-ben, Mandzsúriában az orosz-japán háborúban, az első világháború alatt az orosz hadseregben szolgált. 1923-tól a vilnai egyetemen az orr-fül- gégészeti klinikát vezette, klinikaigazgató és egyetemi tanárként is mindig érdeklődött az orvostörténelem iránt. Elsősorban a vilnai orvosképzés történetével foglalkozott. A vilnai lengyel egyetemmel együtt menekült a lengyel állam területére, 1946-ban ő szervezte meg Łódzban az orvostörténeti intézetet, egyben a Központi Könyvtár igazgatója lett. Itt a középkori lengyel orvosi könyvészzel és történetével foglalkozott. Tanszéki utóda *Włodzimierz Glowacki* (1921-1991) lett, őt követte *Henryk Pankiewicz*, megbízott tanszékvezetőként, majd *Jan Stanisław Fijalek* (1926-1997). Jelenleg - 1999-től - *Jerzy Supady* irányítja a łódzi orvostörténeti intézetet.¹¹

A Katonaorvosi Akadémián 1974-ben szervezték meg az orvostörténeti intézetet *Tadeusz Brzezinski* (1931 -) ezredes vezetésével, aki 1981-ben lemondott rangjáról és beosztásáról és Szczecinben lett *Romuald Gutt* utóda és a *Tengermelléki Akadémia Tudománytörténeti Intézetének* vezetője. Brzezinski utóda a Katonaorvosi Akadémián *Czeslaw Jesman* ezredes lett. Szczecinben az orvostörténelem oktatásának megszervezése *Tadeusz Antoni Bilikiewicz* (1901-1980) nevéhez fűződik, aki 1925-ben Krakkóban végzett, 1931-ben az orvostörténelem és a filozófiai doktora lett. Szumowski mellett őt tartja a lengyel

¹¹ Scyda : im.

orvostörténetírás a legsokoldalúbb és szakmailag a legműveltebb orvostörténésznek, aki 1931-től Vilnóban az orvostörténelem rk. tanára volt. 1931-1940 között helyettes intézetvezető volt, majd a háború alatt bekapcsolódott a lengyel ellenállási mozgalomban, partizánorvosként is tevékenykedett. 1946-tól Gdanskban az orvostörténelem ny. rendes tanára, egyben az egyetemi poliklinika igazgatója is volt. Tény, hogy 1950-1953 között Gdanskban szünetelt az orvostörténelem oktatása, de 1954-től ismét az ő nevéhez fűződik a gdanski oktatás újraszervezése. 1957-től a *Lengyel Tudományos Akadémia* tudományos minősítőbizottságának elnöke volt. 1971-ben ment nyugdíjba. Politikai nézetei miatt a kormányzat nem kedvelte, a nemzetközi orvostörténeti közélet elsősorban lengyel földön találkozhatott vele.

KÁROLY KAPRONCZAY, PhD, DSc.

editor-in-chief

H-1023 Budapest

Török u.12.

HUNGARY

k.kapronczay@freesart.hu

IRODALOM

- Bednarski, A.** : *Materiały do dziejów medycyny polskiej w XIV/XV. W Krakowie.* Kraków 1939.
- Bielinski, J.** : *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Mediko-Chirurgicznej Wilenskiej.* Warszawa, 1939.
- Bilikiewicz, B.** : *Rys historii anatomii.* Warszawa, 1952.
- Györi Tibor**: Az orvostörténelem tanítása külföldön és hazánkban. In: *Orvosképzés*, 1935. Jubileumi füzet. 349-353.
- Kapronczay Károly**: Az orvostörténelem Magyarországon. In: *Orvosi Hetilap*. 118 (1977). 22. 1293-1296.
- Kapronczay Károly**: *Az orvostörténelem századai.* Bp. Semmelweis Kiadó, 2010.
- Kapronczay Károly**: *Magyar-lengyel orvosi kapcsolatok története /MTA doktori értekezés/, /Kézirat/. Bp. 2007.*
- Kapronczay Károly – Kapronczay Katalin**: *Az orvostörténelem Magyarországon.* Bp. OPKM, 2005.
- Oettinger, J.** : *Rys dawnych dziejów wydziału lekarskiego UJ.* Kraków, 1878.
- Schultheisz Emil**: *Fejezetek az orvosi művelődés történetéből.* Piliscsaba, MATI, 2006. 416.
- Skulimowski, Mieczysław**: *Dzieje nauki i nauczania historii medycyny na UJ w Krakowie.* Kraków, AMC, 1964. 376.
- Spielmann József**: *Az orvostudomány története.* Marosvásárhely, 1980.
- Seyda, Bronisław**: *Dzieje historii medycyny.* Warszawa, Wiedza, 1972.
- Szumowski, Władisław**: *Az orvostudomány története.* Bp. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1939.

SUMMARY

Tibor Györy, the eminent Hungarian historiographer of medicine in his article published in the journal *Orvosképzés* (Medical Education) mentioned the contemporary Polish system of medical historical education as a model to be followed. „*The only exception is – regarding this – Poland, where, shortly after the end of the war at every university chairs of medical history have been established: ordinary departments were founded with attached institutes, seminaries and obligatory exams*” – he wrote.

However, this successful organization of medical historical education wasn't a simple task. Every field of culture and education has been no doubt imprinted by previous historical events: by the lack of an independent Polish state, by the wars, revolts and by other political disasters. In Poland the university education, the work of researchers, teachers and students proved to be for a long time seriously handicapped by historical reasons.

Author gives a detailed overview on the places, events and main results of this development, and at the same time introduces and evaluates the main schools, trends and personalities of the Polish medical historical education.

A FÜZŐVISELET EGÉSZSÉGÜGYI KÖVETKEZMÉNYEI¹

SZENTESI RÉKA

„Első fűzőm rózsaszín cérnabrokátból készült, olyan vaspáncéllal, azaz acélpántokkal bélelve, hogy Rozgonyi Cicelle is nyugodtan felvehette volna, mikor hadba követte hitvesét. Iszonyú büszke voltam erre az első fűzőmre. Este vettem fel először, egy rózsaszín princesse - ruha alá, mert éppen cirkuszbba készültünk. Egyedül nem is tudtam bänni új kincsemmel. Becsengettem a szobalányt, aki hórukk kiáltásokkal húzta összebb és még összebb a zsinórt, húzta, húzta, amíg a derekam olyan lett, mint a mesebeli királykisasszonyé – (akinek a derekát tudvalevőleg két ujjal lehetett átfogni) – a lélekzészről azonban ilyen körülmények között le kellett mondanom. A cirkuszt nem igen élveztem, keveset láttam belőle. Minden összefolyt szemeim előtt valami földöntúli elefánttá, illerőleg valami óriási szürkességé. Mikor hazaértünk, elájultam. Szebben mondv elaléltam, vagy aléltn estem össze [...] a fűzős fűzőt elítélte minden orvos és elítélte az utókor, mint a világ legegészségtelenebb viseleit.”²

Bevezetés

A 19. század második felében és a 20. század elején a feminizmus és a ruhareformer igények terjedésével a női öltözék problémája intenzíven jelent meg az orvosi értekezésekben. A kérdéssel foglalkozó orvosok a női ruházatot annak ésszerűtlensége és egészségkárosító hatása miatt támadták, különös figyelmet fordítva a fűzőre. Az általam olvasott magyar orvosi disszertációkban, cikkekben több mint negyven olyan egészségügyi következményről írnak – némelyikről bővebben, míg másokról csak említés szintjén – amelyek előidézésével a fűzőt vádolták.³ Többen a szoros fűzés miatt bekövetkezett halálról is beszámoltak. A kutatások során *Dr. Móczár Katalin* háziorvos és *Dr. Marosvölgyi Péter* sebész voltak segítségemre. A velük készített interjúk segítettek abban, hogy reális képet adhassak mindarról, amelyben a kor orvosainak igazuk lehetett, és amelyben valószínűleg tévedtek.

¹ A női öltözék problémája a korabeli orvosi értekezésekben, a fűző-ellenes harcok és a ruhareform a 19. század második felében és a századfordulón c. szakdolgozatomat 2011 februárjában védtem meg az ELTE-BTK Történelem szakán. Jelen tanulmány a szakdolgozatomhoz kapcsolódó kutatásaim orvostörténetileg érdekes fejezeteit tartalmazza. Ezúton is szeretném megköszönni témavezetőmnek, dr. Szívós Erikának, a Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék adjunktusának a téma támogatását és a kutatások segítségét.

² Hatvany Lili (szerk.): Amit a ruha alatt hordunk. In: *Öltözködés és divat*. Bp., Pesti Napló, é.n. 176.

³ Ezek közül a leggyakrabban előfordulókat tárgyalom részletesen.

Történeti kitekintés

A köznévelés híreszteléseivel ellentétben senki sem „találta fel” a fűzőt. A fűző közvetlen elődjének azokat a 15. századi ruhákat tekinthetjük, amelyeket szalaggal vagy zsinórral lehetett összezárni, hogy minél feszesebben simuljanak a testre, és kiemeljék a kebleket. Egy másik ruhadarab, az alsónemüként hordott, összefűzhető mellény, amely az alsószoknyához volt erősítve, szintén a fűző elődjének tekinthető. A ruházat fejlődése és alakulása mindig tükrözi az adott kor társadalmi, technológiai és esztétikai jelenségeit. A 16. század folyamán a nemesség figyelmét az egyenesebb, merevebb magatartásra és egyben testtartásra fordította, így szükségszerűen a szabászat is a merevebb, egyenesebb, geometrikusabb alakzatokat részesítette előnyben.⁴ A luxuscikknek számító anyagok elterjedésével (bársony, selyem és szatén) a fűzőket ezekből az anyagokból kezdték készíteni, és fokozatosan elválasztották az alsószoknyától. Annak érdekében, hogy a fűző minél jobban testhezálló legyen, egyre keményebb anyagokat kezdtek el használni merevítő gyanánt, mint például „halcsontot”, azaz bálnaszilát, elefántcsontot, agancsot és bukrámot.⁵ A merevítőt a fűző elülső részének a közepébe dolgozták bele, hogy egyenes tartást biztosítson. Az egyenes tartás gyakorlása gyermekkorban kezdődött: „Egy fiatal fa, ha egyenesre kifeszítik, megtartja egyenes formáját, ahogy növekszik. Ugyanez történik a gyermekekkel, ha rendszeren be vannak kötve pólyaikba, egyenes testtel és végtagokkal fognak felnőni.”⁶ A 17. században a lányok már kétéves koruktól kezdve fűzőt hordtak, hogy megelőzzék a test deformálódását,⁷ biztosítsák a megfelelő derékméretet és a mellék megfelelő elhelyezkedését. A kislányok szintén fűzőt hordtak körülbelül hatéves korukig.

A viktoriánus korban nem illett fűző nélkül megjelenni, úgy tartották ugyanis, hogy aki fűzőt visel, az nem lehet könnyelmű. A divat, mint jelenség egyik jellemző megnyilvánulási formája a magasabb rangúak ruházatának, tárgykultúrájának vagy más megkülönböztető jelének az utánzása. Így teszi a jelek szintjén egyenrangúvá az utánzót az utánzóttal.⁸ A fűzőviselőt azon túl, hogy az arisztokrácia által képviselt merev etikett és önuralom jelképe lett, erős státuszszimbólumként is funkcionált, hiszen - mivel a szabad mozgást akadályozta - azt üzent a világnak, hogy viselője nem szorul fizikai munkára. Minden kornak megvan a maga testről alkotott esztétikai ideálja. A divatban mindig ott rejtőzik a lehetőség a mindenkori szépségideál elérésére. Azáltal, hogy stilizál és korrigál, a ruha képes ehhez az ideálhoz igazítani a testet.⁹ A fűző a női test formálásának alapvető eszköze volt, a kor szépségideáljához ugyanis kétségkívül hozzátartozott a karcsú derék. Ahogy elterjedt a fűző divatja az arisztokrácia körein kívül is, az addig nemesi testideálnak tartott sziluett a 19.

⁴ Steele, Valerie: *The Corset, A Cultural History*. New Haven, London, 2007. 12.

⁵ A bukrám, vagy kanavász durva, merev, vászonkötésű pamutszövet rácszerű szerkezettel, amelyet merevítő bélésként használnak, de a könyvkötészetben vagy festővászonként is alkalmazzák.

⁶ Steele, Valerie: *The Corset, A Cultural History*. New Haven, London, 2007. 12.

⁷ Az orvosi értékekészék értelmében pont az ellenkezőjét érték el. A fejlődésben lévő csontok a szoros és merev fűzőben könnyen deformálódtak.

⁸ Spencer, Herbert: *A divat*. London, 1882. In: *Divatszociológia*. szerk.: Klaniczay Gábor. I. kötet. Budapest, 1982. 33-34.

⁹ Kybalová, Ludmilla – Herbenová, Olga – Lamarová, Milena: *Képes divattörténet az ókortól napjainkig*. Fordította Harmath Anikó. Prága, 1974.

század közepére egyértelműen nőideál lett.¹⁰ Ennek és a technikai fejlődésnek, a textil- és acélipar gyarapodásának köszönhetően ez a divatos ruhadarab a században egyre nagyobb tömegek számára vált elérhetővé. A század közepére a fűző elengedhetetlen ruhadarab lett a társadalom alsóbb rétegeiben is.

„Tight-lacing”

A legtöbb orvos és ruhareformer elismerte, hogy a fűzőre a nők alkata miatt szükség volt, hogy támasztékot biztosítson. Azonban sok hölgy visszaélt a fűző kínálta lehetőségekkel és igen szorosra fűzte a derekát. A fűzőzsinórok ezt a célt szolgálták, hiszen alapvetően nem lett volna rájuk szükség. Ugyancsak ebből a célból jött életre az acél bújató lyuk. Sőt, gyakran a bújató lyukak közelebb voltak egymáshoz a derékrésznél és plusz zsinórt használtak, hogy ezen a ponton még szorosabbra lehessen összehúzni. Továbbá a fűző befűzéséhez szükség volt egy segítő kézre is. Mindezek azt mutatják, hogy nem csupán alsónényként és egyfajta melltartóként viselték a fűzőt, hanem, ahogy Dr. Thanhoffer Lajos nevezi: „karcuszóként”.¹¹ Könnyű belátni, hogy a fűző akkor karcúsít, ha szorosan behúzzák. Különbséget kell tehát tenni a fűzés és a szoros fűzés, az ún. „tight-lacing” között. De pontosan mit jelentett a szoros fűzés? Ennek a megállapítása nehézségekbe ütközik: hiába vannak adataink arra vonatkozóan, hogy hány centiméter volt az illető derékbősége befűzve, ha nem vagyunk tisztában a természetes derékbőséggel, nem lehetünk tisztában a fűzés mértékével sem. Ugyanígy nem ad biztos támpontot az sem, ha tudjuk milyen méretűek voltak a fűzők abban a korban.

Manapság a média és a divat által sugallt ideális női alak méretei 90-60-90 centiméter.¹² Természetesen ez a három szám inkább a megfelelő arányokat hivatott jelezni. Külföldi adatok alapján az 1890-es években az ideális nőalak mérete a 96-45-96 centiméter volt. Ezek az arányok egy nagyjából 68,5 centiméter természetes bőségű derékra utalnak.¹³ Ez azt mutatja, hogy ebben az esetben a természetes derékbőség és a fűzött derékbőség között 23,5 centiméteres különbség volt a cél, amely által létrejöhett a divatos sziluett.

Dr. Thanhoffer Lajos derékbőségre vonatkozó adatai bár szintén drasztikusak, valamivel reálisabbnak tűnhetnek. A doktor szerint a fűzött és a nem fűzött derékbőségek között 10-15 centiméteres különbségek voltak. És ha mindez nem lenne elegendő, a hölgyek gyakran 15-18 centimétert is letagadtak eredeti méreteikből, amikor megadták azokat a fűzőkészítőnek, így kisebb méretet viseltek a kellenél.¹⁴

Ahogy a modern korban nők ezrei kínozzák magukat testileg-lelkileg az áhított arányok elérése végett, ugyanúgy éltek vissza a tárgyalt kor hölgyei a fűző adta lehetőségekkel, hogy testüket a lehető legnagyobb mértékben közelítsék az ideálshoz. Plasztikai sebészeti beavatkozások, a testmozgás adta lehetőségek, egészséges táplálkozási ismeretek hiányában és persze a divat diktálta szabályok miatt nyúltak a szoros fűzés gyakorlatához. A

¹⁰ Steele, Valerie: *The Corset, A Cultural History*. New Haven, London, 2007. 36.

¹¹ Dr. Thanhoffer Lajos: *Anatómia és divat*. Budapest, 1901. 83.

¹² Mellbőség-derékbőség-csipőbőség

¹³ Martin, Peter: *Wasp Waists- a Study of Tight-Lacing ind the 19th Century and its Motives*. (http://www.corsets.de/WASP_WAISTS_A_Study_of_Tightlacing.php) (letöltés időpontja 2010.03.10.)

¹⁴ Dr. Thanhoffer Lajos: *Anatómia és divat*. Budapest, 1901. 96.

cél nem a súlycsökkentés, illetve a látszólagos súlycsökkentés volt, hiszen a korban a soványság, mint a betegség egyértelmű jele a nők réme volt. A cél a fent említett divatos arányok elérése volt.

A „tight-lacing” egészségügyi következményei A csontok deformálódása

Az említett orvosi írások egyetértettek abban, hogy a csontok, elsősorban a bordák deformálódása igen gyakori volt, különösen azoknál a hölgyeknél, akik gyerekkoruk óta fűzték magukat. Azonban ha valaki felnőttkorban kezdett el fűzöt viselni, a bordák csak ideiglenesen mozdultak el a helyükről. Amikor az illető levetette a fűzöt, a bordák újra rendes helyükre kerültek vissza. Természetesen a bordák felnőttkori deformálódásának mértéke függött attól is, hogy milyen mértékben és mennyi ideig fűzte magát az illető. Amíg a 18. században a divatos hölgyek között elterjedt volt, hogy éjszakára is fűzöt viseltek, a 19. században erre már igen ritkán volt példa. Ráadásul a borda deformálódásnak egyéb oka is lehetett, mint például a korban igen elterjedt angolkór.

A korabeli orvosi írások értelmében az erős fűzés a szegycsont elferdülését is okozhatta. Professzor *Stieda*, königsbergi anatómus vizsgálatai során a női csontvázak körülbelül 60 százalékánál talált elgörbült szegycsontot (a szegycsont alsó harmada behorpadt), míg a férfi csontvázakon nem talált ilyen elváltozást.¹⁵

A medencecsont szintén erős nyomásnak volt kitéve, különösen a századforduló környékén elterjedt hosszabb típusok viselete esetén. A medencecsont összeszűkülése az orvosi értekezések értelmében koraszüléshez, nehéz szüléshez, a magzat károsodásához vezetett.

Gyermekkori rendszeres és szoros fűzőviselet esetén nagy lehetett a csontok rossz fejlődésének esélye, azonban felnőttkori csont-deformációt aligha lehet a szoros fűzés számlájára írni.¹⁶

Légzés és tüdő

A mellkasra ható nagymértékű nyomás akadályozta a léggéssel járó mozgást, a fűzött mellkas légzéskor nem tudott kitágulni, így kevesebb levegő jutott a tüdőbe. *Dr. Lantos Emil* légzésmérővel végzett vizsgálatai során kimutatta, hogy a fűző viseletekor a belélegzett levegő 20-34 százalékkal kevesebb mint anélkül. A levegő oxigéntartalma fontos az anyagcsere-folyamatokban. Ha alacsony volt a vér oxigénszintje, vérszegénység alakulhatott ki, csökkenhetett a szervezet ellenállási képessége. A doktor szerint a légzés mechanizmusa is megváltozott a fűző viseletekor. Normális esetben belélegzéskor a rekeszizom leszáll, a mellüregbe pedig levegő tódul. Viszont fűzéskor sem a rekeszizom nem működött rendeltetésének megfelelően, sem pedig a tüdő alsó részei, így kisebb volt a légzési felület, kevesebb levegő jutott a szervezetbe.

¹⁵ Professzor *Stieda* vizsgálati eredményeit közli *Dr. Jaeger Henrik: A ruházatkodás egészségtana*. Budapest, 1910. 92.

¹⁶ A *Dr. Móczár Katalinnal* készített interjú alapján. (2010.03.12.)

Dr. Perényi József közölte Dr. Hutchinon ide vonatkozó méréseit. Ennek értelmében egy átlagos magyar ember tüdőkapacitása 3350 köbcentiméter, amely viszont a fűzés következtében 5-600 köbcentiméterre csökkent. Ez lehetett a magyarázata a bálokon oly gyakori ájulásnak: a fűző leszorította a bordákat és a tüdőt, így csökkent a belégzés, amihez hozzájárult a nem megfelelő vérkeringés, ezáltal a vér nem volt képes felfrissülni, könnyen bekövetkezhetett az ájulás.¹⁷ *Hatvany Lily* valószínűleg nem túlzott, amikor azt írta „a mult században hölgyeink minden nagyobb lelki emóció alkalmából elaléltek.”¹⁸ Ám nem azért ájultak el lépten-nyomon, mert természetükből adódóan gyengébbek voltak a férfiaknál: „Mai nő nem alél el. Miért? Nem azért, mert kevésbé gyöngédelekűek vagyunk, mint multszázadbeli nővéreink, hanem mert nem fűzzük magunkat.”¹⁹

A fűzőt okolták a tüdővész pusztításáért is. Mint közismert, a tuberkulózist okozó *Mycobacterium tuberculosis* bacilust csak 1882-ben fedezte fel *Robert Koch*. Az első sikeres védőoltást 1906-ban alkalmazták, emberi használatára pedig 1921-ben került először sor. Széles körben csak a második világháborút követően terjedt el. Érthető, hogy a bacilust és a betegség ellenszerét nem ismerő orvosok a tüdőt nagy nyomás alá helyező fűzőt okolták a tüdővész kialakulásáért, de arról, hogy férfiak miért haltak meg ebben a betegségben, egyik orvosi értekezés sem tesz említést.

Dr. *Jaeger Henrik* rámutatott, hogy azzal, hogy a fűző akadályozza a légzést, hátráltatja a megfelelő anyagcsere működését. A rendellenes anyagcsere egészségügyi következményeként sorolta fel többek között a tüdővést is. Vizsgálatai alapján megállapította, hogy egyetlen életszakasz van, amelyben magasabb a női halandóság a férfinéél: az 5-15 év közötti szakasz. Véleménye szerint ebben igen nagy szerepe volt az erős fűzésnek és az ebből következő tüdővésznek. Az orvos úgy vélte, hogy az 5-15 éves korosztálynál szembetűnően nagyobb a tüdővész okozta halálozási arány leányoknál, mint a fiúknál, így a doktor számára a nem megfelelő ruházkodás és a légzőszervek megbetegedése közötti összefüggés nyilvánvaló volt: a korai gyermekkorban kezdődő helytelen öltözködés okozta a tüdővést.²⁰ 1907-ben *A Nő és a Társadalom* című folyóiratban közölte cikkét *Dr. Okolicsányi Kuthy Dezső*, az *Erzsébet Királyné Szanatórium* főigazgatója, amelyben pontosabb magyarázatot adott a fűzés és a tüdővész közötti vélt összefüggésre. Véleménye szerint a légzésben gátolt tüdő vér-és nyirokcsomó keringése rossz, „a belélegzett por és a benne lévő baktériumok a tüdőnek renyhe nyirokkeringésű részeiben telepednek meg legelőbb, ott kezdődik tehát a tüdő gümőkórja is.”²¹

Dr. *Móczár Katalin* kizárja annak a lehetőségét, hogy a fűző vagy a helytelen öltözék okozta a tüdővést. Elmondása alapján kijelenthetjük, hogy a szoros fűző viselete a már kialakult betegség szövödményeit ugyan súlyosbíthatta, de nem okozhatta azt, mivel a tüdővész kizárólag fertőzés útján terjed.²²

¹⁷ Dr. Perényi József: *A divat, mint az emberi test eltorzítója*. Budapest, 1885. 59.

¹⁸ *Hatvany Lily*: Amit a ruha alatt hordunk. In: *Öltözködés és divat*. Szerkeszti uő. Pesti Napló, Budapest, é.n. 176.

¹⁹ uo.

²⁰ Dr. *Jaeger Henrik*: *A ruházkodás egészségtana*. Budapest, 1910. 133.

²¹ Dr. *Okolicsányi Kuthy Dezső*: A női ruházat. In: *A nő és a társadalom*. 1907/10. 168.

²² Dr. *Móczár Katalinnal* készített interjú alapján. (2010. 03.12.)

Izomsorvadás és gerincferdülés

Az orvosokkal szemben a fűzöt viselők azzal érveltek, hogy szükségük van arra, mert amint levetik, fájni kezd a hátuk. A *Divatértésítő* szerint „a *hygienia* szent nevében tüzet kiáltottak a fűzőre. Azt mondták róla, hogy semmi sem okoz kevesebb kárt, mint azok a szorítószervezetek, amelyekkel hajdanán a mártirokat kínozták. Ez természetesen túlzás. Mi, kultúrasszonyok, gyermekkorunk óta úgy hozzászoktunk a fűző viseletéhez, hogy ellenkezőleg, akkor érezzük rosszul magunkat, ha elfelejtettük felvenni.”²³ A cikk írójának igaza volt: ugyanis azok a hölgyek, akik leánykoruk óta fűzték magukat, valóban nem boldogultak nélküle. Thanhoffer szerint, amikor ezek a hölgyek levették fűzőjüket, hátfájásról, gyengeségről és hidegérzetről panaszkodtak. Ez azzal magyarázható, hogy hát-és bordaközi izmaik - mivel nem azok tartották a testet, hanem a fűző - elsorvadtak, gerincoszlopuk elferdült, így a fűző nélkül már nem is voltak képesek tartani magukat. A hidegérzetest a megbolygatott vérkeringés okozta, mert a vér kiszorult az izmokból és a bőrből.²⁴

Rövid ideig tartó viseletük esetén a fűzők támaszt nyújthattak a hátnak, azonban hosszú távú viseletük valóban hozzájárulhatott a hátizmok elgyengüléséhez, végül azok sorvadásához, hátfájdalmakhoz vezethetett, amely esetekben a fűző már elengedhetetlen támasztékká vált a viselőjének. Azok a nők, akik hosszú éveken keresztül hordták a fűzöt, nem tudták elhagyni azt komoly kellemetlenségek, fájdalmak nélkül. Az izmok bizonyos mértékű rehabilitációja lehetséges, ám rendkívül nagy és hosszantartó erőfeszítést és magas fokú szakértelmet kíván. Thanhoffer az izomsorvadás megelőzésére azt javasolta, hogy a fűző levétele után masszírozni kell a hölgyek hátát és tornagyakorlatokat végezni.²⁵ Dr. Jaeger Henrik szerint viszont azoknál a hölgyeknél, akik szorosan fűzik magukat a tartóizmok már annyira visszafejlődtek, hogy azok helyrehozatala nem volt lehetséges.²⁶

A korabeli álláspont szerint a gerincferdüléshez nagyban hozzájárult a fentebb tárgyalt izomsorvadás, mert az izmok nem megfelelő működése miatt egyoldalúvá vált a testtartás, amelynek kiegyenlítését a fűző megakadályozta, a gerinc elferdült. A gerincferdülés nőknél hatszor-nyolcszor gyakrabban fordult elő, mint a férfiaknál.²⁷ Valószínűleg ezért okolták a női öltözéket, elsősorban a fűzöt a gerincferdülés kialakulásáért is. Nem szabad elfelejteni, hogy a gerincferdüléshez nem csak a fűző viselete járulhatott hozzá. Dr. Korányi Frigyes számításai alapján elmondhatjuk, hogy az úri nők nyári ruhájának súlya 1,8-3 kilogramm, őszi ruhája 2,6-4,2 kilogramm, míg téli ruhája 4-6,2 kilogramm között mozgott. A díszített bál ruhák pedig önmagukban is nyomtak 4-5 kilogrammot.²⁸ Ennek a súlynak jelentős részét nem a vállak, hanem a csipő és a derék tartották.

Mikulicz boroszlói sebész Tomaczeszki Valeska tornatanítónővel közösen írt könyvében azt írta, hogy a gerincferdülés igen nagy jelentőségű nőkérdés, mert egy gerincferdülésben szenvedő fiúra tíz ugyanolyan leány esett.²⁹ Ezt azzal magyarázták, hogy a leánygyermek

²³ Idézi F. Dózsa Katalin: *Letűnt idők, eltűnt divatok*. Budapest, 1989. 235.

²⁴ Dr. Thahoffer Lajos: *Anatómia és divat*. Budapest, 1901. 110.

²⁵ Dr. Thanhoffer Lajos: *Anatómia és divat*. Budapest, 1901. 114.

²⁶ Dr. Jaeger Henrik: *A ruházatkodás egészségtana*. Budapest, 1910. 92.

²⁷ Dr. Jaeger Henrik: *A ruházatkodás egészségtana*. Budapest, 1910. 75.

²⁸ Dr. Korányi Frigyes mérési eredményeit közli Dr. Thanhoffer Lajos: *Anatómia és divat*. Budapest, 1901. 24.

²⁹ Die orthopädische Gymnastik gegen Rückgratsverkrümmungen und schlechte Körperhaltung. Az említett műből idéz: Dr. Jaeger Henrik: *A ruházatkodás egészségtana*. Budapest, 1910. 73.

10-15 éves korukban gyorsabban nőnek, mint a fiúk, véznábbak, csontjaik és izmaik puhábbak, jóval kevesebbet mozogtak és könnyen elhíztak. Ráadásul gyakran fűzőben tornáztak, így a mozgásnak semmi hatása nem volt sem a hátizmokra, sem a gerincere. Amíg a fiúk az iskola után sokat mozogtak, izmaikat szabadon használták, addig a lányok szűk ruhában és fűzőben maradtak, és még ha mozogtak is, nem volt elég hozzá, hogy az a fűző által okozott nyomást kiegyenlítse. Ezért a doktor mindenféle fűzőt ártalmasnak tartott a gyerekekre nézve. A gerincferdülés megelőzésére Jaeger Henrik szintén a hátizmok edzését és speciális tornagyakorlatot ajánlott.

Hasüregi szervek

Az úgynevezett „fűzési máj” a kor orvosai szerint igen elterjedt volt a fűzőt viselő hölgyek körében. Dr. Perényi József szerint a boncolók igen gyakran találkoztak kettéosztódott májjal.³⁰ A szoros fűzés következtében a bordák hozzányomódtak a májhoz és mély lenyomatot, barázdákat hagytak rajta, amely Dr. Lantos Emil szerint májsorvadáshoz vezethetett. Ezek a barázdák ujnyi szélesek és mélyek voltak és egyes esetekben a máj egy részének a leválásához is vezethettek.³¹ Egyes orvosok szerint ezeknek a barázdáknak nem volt káros hatása a májra, de Jaeger doktor arra figyelmeztetett, hogy a sérült máj nem képes ugyanolyan működésre, mint az egészséges.³² A rendellenes májműködésnek szerinte pedig olyan következményei lehettek, amelyeket nem lehetett azonnal felfedezni. Manapság is igen gyakran találkoznak a kórboncnokok megnagyobbodott, vagy torzult májjal. Azt se felejtjük el, hogy a máj két részből áll, amely két részt laza kötőszövetek tartják össze. Az orvosok, akik fogékonyak bizonyultak a fűző okozta betegségek diagnosztizálására, a máj betegségeit, eltorzulását is a szoros fűzés számlájára írhatták. Nem kizárt, hogy fűzőviseletkor nagymértékű nyomás érte a májat, sem pedig, hogy a bordák nyomták azt, de Dr. Móczár Katalin kijelentése alapján elmondhatjuk, hogy az anatómiai elváltozás semmiféle hatást nem gyakorol a májműködésre. Nem tartja valószínűnek, hogy a nyomás következtében a máj elsorvadhatott. Elképzelhetőnek tartja, hogy a bordák, vagy akár a fűző lenyomatot hagyott a májon, de elmondása szerint a máj akkor is képes a megfelelő működésre, ha elváltozik.³³

Az orvosi irodalom azt is vitatta, hogy a májra nehezedő nyomás hozzájárult a vérszegénység kialakulásához. Dr. Móczár Katalin véleménye alapján azonban megállapíthatjuk, hogy a vérszegénységet a vér nem megfelelő oxigén-ellátása és a hiányos étrend okozhatta.³⁴

A fűzőt az epekő kialakulásában játszott szerepéért is kárhoztatták. Dr. Móczár Katalin szerint a máj nyomása miatt előbb utóbb valóban kialakulhatott az epekő. A fűző viselete emésztési zavarokat, gyomorfekélyt és végső soron rákot okozhatott a korabeli orvosi vélemények értelmében. A gyomor összenyomásával minden bizonnyal jelentkeztek emésztési problémák, Dr. Móczár Katalin véleménye szerint például reflux biztosan, amelynek

³⁰ Dr Perényi József: *A divat, mint az emberi test eltorzítója*. Budapest, 1885. 59.

³¹ Dr. Tauszk Ferenc: A női ruházat. In: *A nő és a társadalom*. 1907/12. 199.

³² Dr. Jaeger Henrik: *A ruházatkodás egészségtana*. Budapest, 1910. 91.

³³ Dr. Móczár Katalinnal készített interjú alapján. (2010.03.12.)

³⁴ Dr. Móczár Katalinnal készített interjú alapján. (2010.03.12.)

további következménye lehetett a kellemetlen lehelet, amelyet Dr. Pávai Vajna Gábor említett értekezésében.³⁵ A fűző akadályozhatta a természetes bélmozgásokat, puffadtságot okozhatott. Dr. Szana Sándor szerint a székrekedés, amely fiatal nőknél aránytalanul gyakrabban fordult elő, mint férfiaknál, igen gyakori következménye volt a szoros fűzésnek.³⁶

A hasüregben több létfontosságú szerv van. A gyomor, a belek, a húgyhólyag és a méh változtathatják méretüket, éppen ezért rugalmas a hasfal, hogy az étkezés után, vagy terhesség esetén megnagyobbodott szervek ne zavarják egymást. Azonban ha egy merev szövetből készült, kemény acélpántokkal, vagy halcsonttal ellátott fűző veszi körül a hasfalat, akkor az hiába rugalmas, a szerveket rögzítő izomszalagok elvesztik idővel rugalmasságukat, az egyes szervek eltolódhattak helyükről. De már csak önmagában a nyomás hatására a hasüreg szervei eltolódhattak helyükről. Így jött létre a Jaeger doktor szerint akkor még nem eléggé ismert betegség, az enteroptosis vagy Glénard-féle betegség, azaz a szerveltolódás.³⁷ A doktor szerint a szerveltolódás férfiaknál ritka, nőknél viszont annál gyakoribb volt. Fűzőt viselő hölgyeknél megfigyelhető volt a lép, a máj, a gyomor, vastag-és vékonybelek süllyedése, valamint a legismertebb szerveltolódás: a vándorvese vagy veseficamodás. Nőknél jellemző volt a jobboldali vese elmozdulása: ahogy a fűző nyomta a májat, az nyomta a jobboldali vesét.³⁸ Jaeger Henrik szerint nem vették komolyan a szerveltolódásos betegségek jelentőségét, pedig azok következményei sok beteget kergettek öngyilkosságba. Thanhoffer Lajos is utalt rá, hogy a vándorvese betegsége kínzó fájdalmakkal járt és egyesekeket öngyilkosságra kényszerített.³⁹ Ráadásul csak életveszélyes műtétek során volt gyógyítható.⁴⁰

Mivel a hasi szervek lefelé tolódtak, létrejöhetett a „lógó has”.⁴¹ A Jaeger doktor által „lógó hasnak” nevezett jelenség minden bizonnyal nem más, mint amiről Dr. Szana Sándor írt: a derék erős elszorítása miatt az alhas erősen kidomborodott, amelyet még erősebb fűzéssel akartak leplezni.⁴² A nyomást a hasizmok nehezen viselték, kitágultak, elernyedtek. Különösen szülés után az elernyedéti hasizmok nem nyerték vissza eredeti formájukat, így is létrejöhetett a „lógó has”, amely többszöri szülés után „ráncos lógó hassá” alakulhatott.

A fűző nyomása, valamint a szervek eltolódása és összenyomása miatt a vérkeringés nem működött megfelelően. A korabeli orvosok ismeretei szerint a fűzés erős „vértorlódást” okozott, amely egyes szervek megbetegedéseivel végződött. A fűző elzárta a vér szabad áramlását, vértódulást okozott a fejben, tüdőben és szívben, valamint az alhasi- és nemi szervekben. A fűző miatt vérpangás alakulhatott ki a fejben, mert akadályozta a vér visszafolyását, amely migrénés fejfájáshoz vezethetett, ezen kívül rövidlátást, az orr és a gége nyálkahártyáinak, a manduláknak krónikus megbetegedéseit okozhatta, amelyek végül siketséghez és az emlékezőképesség csökkenéséhez vezethettek.⁴³ Dr. Móczár Katalin lehetségesnek tartja, hogy a megváltozott nyomásviszonyok miatt a szív nem tudta fogadni az

³⁵ Dr. Pávai Vajna Gábor: *A divatról orvosi tekintetben*. Budapest, 1891. 19.

³⁶ Dr. Szana Sándor: A női ruházat. In: *A nő és a társadalom*. 1907/11. 154.

³⁷ Dr. Jaeger Henrik: *A ruházatkodás egészségtana*. Budapest, 1910. 87.

³⁸ Dr. Lantos Emil: *A női ruházatról*. Budapest, 1900. 3.

³⁹ Dr. Thanhoffer Lajos: *Anatómia és divat*. Budapest, 1901. 24.

⁴⁰ Dr. Jaeger Henrik: *A ruházatkodás egészségtana*. Budapest, 1910. 88.

⁴¹ Dr. Jaeger Henrik: *A ruházatkodás egészségtana*. Budapest, 1910. 82.

⁴² Dr. Szana Sándor: A női ruházat. In: *A nő és a társadalom*. 1907/11. 154.

⁴³ Dr. Jaeger Henrik: *A ruházatkodás egészségtana*. Budapest, 1910. 91. és 82.

elhasznált vért. Ez a jelenség lehetett, amelyet a 19. század orvosai vérpangásnak, vártódu-lásnak neveztek. Azonban a doktornő elmondása szerint az orr és a gége, illetve a mandu-lák megbetegedéseit inkább a már tárgyalt reflux-betegség okozhatta, amelynek során a gyomorsav kimarta azokat. A siketség és az emlékezőképesség elvesztése azonban túlzás-nak minősül.

A nők egészsége

A fűző-ellenes harcot gyakran társadalmi kérdésnek tekintették, és egybekötötték azzal a felfogással, hogy a nők egészsége az emberiség fennmaradásának a kulcsa. A nemzőszer-vekre valóban veszélyt jelentett a rendszeres szoros fűzés. A 19. században igen gyakori betegségnek számított a méhsüllyedés, elsősorban a sokszoros szülés miatt. A nyomás, amit a fűző gyakorolt az alhasi szervekre csak tovább ronghatta és valószínűleg rontotta is ezt az állapotot. A méhet tartó izmok sokszoros szülés után elsorvadhattak, a szeméremrésen ke-resztül a méh akár ki is csúszhatott.⁴⁴ A méhsüllyedés kezelésére pesszáriumszerű gumi szerkezetet használtak, amely a hüvelybe helyezve a helyén tartotta a méhet. A dolog ironiája, hogy a pesszáriumot sokszor magához a fűzőhöz erősítették.⁴⁵

Azok a nők, akik a terhesség ideje alatt fűzöt viseltek nagy veszélynek tették ki ma-gukat és a magzatot egyaránt. Léteztek speciális terhességi fűzők is, de ezek gyakran azonosak voltak az éppen divatos modellekkel, ugyanúgy halcsontokkal és merev fém kapcsokkal ellátva. Ezek a fűzők még akkor is akadályozták a méhfal természetes növe-kedését, ha csak kissé voltak befűzve, amelynek következménye lehetett a koraszülés, vagy a nehéz szülés. *Steele* rámutat, hogy lehettek olyan esetek, amikor egy nő el akarta rejteni terhességét a fűző segítségével. Az sem kizárt, hogy a szoros fűzöt magzatelhaj-tóként is használták.⁴⁶

Ha egy nő, aki hosszú évek óta szoros fűzöt viselt, még ha terhessége idejére mellöz-te is azt, medencecsontjának összeszűkülése miatt igen nehéz szülésen mehetett keresz-tül. Ráadásul, ahogy a Magyar Természettudományi Társulat adjunktusa, *Tellyesniczky doktor* kimutatta, a magzatot ért legkisebb nyomás is eltéréseket okozhatott a normális fejlődéstől.⁴⁷

Gyanakvásra ad okot, hogy a női hisztéria kiváltó okaként is a fűzöt nevezték meg.⁴⁸ A hisztéria jelensége évszázadokon át vitatott volt. *Szendi Gábor* tanulmányában rámutat, hogy a félrefordítások és a szájhagyomány útján való terjedés miatt él az a közhiedelem, amely sze-rint az ókori orvosok a méh vándorlásának tudják be a hisztériás tüneteket.⁴⁹ A hisztéria az ókor orvosainak azt jelentette, hogy a beteg panaszai a méh betegségével vannak kapcsolat-ban. 1603-ban jelent meg *Edward Jordan* írása: *Rövid értekezés az anyaméh fulladásának nevezett betegségről*, amelyben azt írta, hogy a méh megbetegedése az artériákon, vénákon és

⁴⁴ Dr. Móczár Katalinnal készített interjú alapján. (2010.03.12.)

⁴⁵ Steele, Valcrie: *The Corset, A Cultural History*. New Haven, London, 2007. 76.

⁴⁶ uo.

⁴⁷ Közli Dr. Thanhoffer Lajos: *Anatómia és divat*. Budapest, 1901. 116.

⁴⁸ Leighton, John: *Madre Natura Versus the Moloch of Fashion*. London, 1874. 72. <http://www.archive.org/stream/madrenaturavers00leiggoog#page/n76/mode/1up> (letöltés: 2010.03.05.)

⁴⁹ Szendi Gábor: A konverziós hisztéria fogalmának rövid története és neurobiológiai modellje. In: *Psyhia-tria Hungarica* 2004/ 19. 2-3.

idegeken keresztül hat az agyra, és ezáltal okoz pszichés zavarokat. Már 1664-ben *Robert Boyle* megállapította, hogy a hisztériának semmi köze nincs a méhhez, hanem az agy betegsége és férfiaknál is előfordulhat,⁵⁰ mégis még a 19. században is orvosi találynak számított. Ekkor ugyan már elfogadták, hogy az elme hathat a testre, de csak testi megbetegedésekben tudtak gondolkodni. A hisztériás betegség vizsgálatával az orvosok az orvostudomány korlátaiba ütköztek: a hisztériát nem szervi elváltozás okozta, de mégis voltak testi tünetei.⁵¹ Mivel kimutatták, hogy a szoros fűzés nagy nyomást gyakorol a méhre, számukra nyilvánvaló lehetett, hogy a hisztéria tünetei is ezért jelentkeztek. *Vári Sándor* tanulmányának értelmében az orvosok a 19. század végén jóval többet foglalkoztak a hisztériával, mint más idegbántalmakkal, amelynek az lehetett az oka, hogy „minden kor feltalálja a maga betegségeit [...] és sok olyan pszichoszomatikus betegség említhető, melyet kifejezetten a társadalmi konvenciók hoznak létre.”⁵² Ma már a hisztéria mint betegség nem létezik. Mindezek ellenére elképzelhető, hogy a nem megfelelő légzés állt a hisztéria, idegesség háttérében, amely eleve rosszullétet, pánikot kelt. Fűzőben, ahogy fentebb tárgyaltam, kevesebb levegő jut a tüdőbe, viselője képtelen mély levegőt venni, ehelyett a lélegezés apró, pihegő levegővételből áll, amely idegességet, légszomjat, pánikrohamot okozhat.⁵³

Halálesetek

Azon túlmenően, hogy a fűző viselete minden bizonnyal kényelmetlen volt és voltak bizonyos káros egészségügyi hatásai, a 19. század orvosi irodalma gyakran írt szoros fűzés okozta halálesetokról. Dr. *Thanhoffer Lajos*, aki szerint „erősen fűzni magunkat merénylet”⁵⁴ az *Anatómia és divat* című kötetben közölte egy, a véleménye szerint szoros fűzés következtében elhunyt nőnek a fényképét.

A doktor leírása alapján a has kettéosztódott, a belső szervek, a szív, a máj a gyomor, a belek eltolódtak a helyükről. Az egyes szervek nem voltak képesek rendes működésre. A leírás alapján a májon a bordák már említett mély lenyomatát is látni, de ez sajnos a fotón nem látszik. A képen viszont tisztán kivehető, hogy a hölgy teste erősen eltorzult. Alkatához képest a dereka 10-15 centiméterrel vékonyabb a kellesténél. A második fotón jól látszik, hogy belső szervei eltolódtak a helyükről. Bár nem bizonyítható, hogy a hölgy valóban az erős fűzés következtében hunyt el, de az kétségtelen, hogy esetében komoly testi elváltozásokat okozott. Elképzelhető, hogy a szervek hiányos működése miatt gyengült le a szervezetének védekezőképessége.

Dr. *Móczár Katalin* elmondása szerint a már meglévő betegségek szövődményeit súlyosbíthatta a szoros fűző viselete, szélsőséges esetekben előfordulhatott, hogy halált is okozott. Az elferdült, esetleg elrepedt bordacsontok megsérthették a mellhártyát, amely komoly következményekkel, esetekben halállal is járhatott.

⁵⁰ uo.

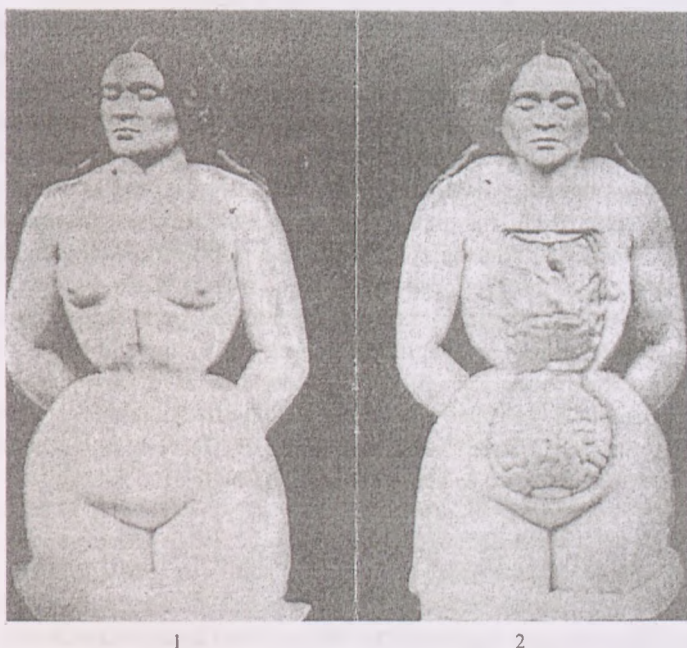
⁵¹ Vári Sándor: A női hisztéria Budapesten az 1880-as években. In: *Buksz* 1999/2. 174-183.

⁵² uo.

⁵³ Dr. Móczár Katalinnal készített interjú alapján (2010.03.12.)

⁵⁴ Dr. *Thanhoffer Lajos*: *Anatómia és divat*. Budapest, 1901. 89.

Erősen fűzött nő dereka. 1. A fűzés hatása a has bőrére. 2. A fűzés hatása a belső életműre.
 Thanhoffer Lajos: *Anatómia és divat*. Budapest, 1901. 89.

Dr. Marosvölgyi Péter szerint, ha a hasüreget összenyomja egy szoros fűző, a rekeszizom feltolódik és összenyomja a tüdőt, amely tovább nehezítheti a fűzött hölgy légzését. Véleménye szerint szélsőséges esetben ez akár halálhoz is vezethetett.⁵⁵

A fűző reformja

Az orvosok harca nem maradt visszhang nélkül, bekövetkezett a fűző reformja. A századfordulón új típusú fűzöt kezdtek hordani, az úgynevezett „reformfűzöt”, amelyet Madame Inez Gâches-Sarratute hozott létre, aki egyetértett az orvosokkal abban, hogy a derekat elszorító fűző túl nagy nyomást gyakorol a belső szervekre. A reformfűzőnek az eleje egyenes, a tetején alacsonyabb, de alul hosszabb volt. Bár az új fűzőtípust azzal a reménnyel hozták forgalomba, hogy megfelel majd az egészség követelményeinek, de a gyakorlatban ez az elv nem érvényesült.

Fűzőkészítők hirdetései az új fűzöt „reform-korsett” néven ajánlották, egészséget és szépséget ígértek, és állították, hogy sok orvosi és női újság, elismerő levél dicsérte azokat.⁵⁶

Matza J. fűzőkészítő hirdetése⁵⁷ szerint az orvosi panaszok ösztönözték az új modellek forgalomba kerülését. Az új fűző azon túl, hogy a legkarcsúbb alakot varázsolta, egyáltalán nem gyakorolt nyomást a testre - állította a hirdetés.

⁵⁵ A Dr. Móczár Katalinnal (2010.03.12) és a Dr. Marosvölgyi Péterrel (2010.03.20.) készített interjúk alapján.

⁵⁶ Matza J. hirdetését lásd: *Új Idők*, 1906. XIII./12.. 288.

⁵⁷ Matza J. hirdetését lásd: *Új Idők*, 1902. VIII./ 39. 280.

Az új fűző viselője hasát teljesen leszorította - ezért nevezik franciául ezt a típust *sans-ventre* fűzőnek, ami annyit jelent, hogy „has nélküli”, a mellkast és a csípőt kidomborította, a hát homorú, a derék még mindig karcsú volt. Az alakot rendkívül nőiessé varázsolta, de minden valószínűség szerint még kényelmetlenebb volt elődjénél, mivel az S-vonalú tartás miatt jobban hozzájárult a gerinc elferdüléséhez, nagyobb megterhelést jelentett a hátnak és a medencecsontnak, valamint nagyobb nyomást gyakorolt az alhasi szervekre.⁵⁸

Collen Gau az Iowa State Universityn megvédett doktori disszertációja alapján megállapítható, hogy az új modell korántsem elégítette ki a reformruha igényeit. Kutatásai során összehasonlította a „homokóra” típusú 1865-ből származó fűzőt az 1900-ból származó egyenes elejű fűzővel, különös tekintettel tíz önkéntes hölgy fizikai teljesítőképességére, akik a vizsgálat idejére viselték azokat. Kiderült, hogy az új típus jobban korlátozta viselőit a mozgásban és sokkal jobban gyengítette állóképességüket, mint a régebbi modell, ezen kívül az egészségesebbnek vélt fűző viselői nagyobb hátfájdalmakról és egyensúlyzavarról számoltak be.⁵⁹ Évtizedeken át tartó orvosi tanácsok és harcok után a nők tehát végül magukra öltötték egy még károsabb és kényelmetlenebb fűzőt.

Összegzés

A korabeli források elemzése után és a Dr. Móczár Katalinnal, valamint Dr. Marosvölgyi Péterrel készített interjúk tükrében világos, hogy egészségügyi következményei csak a rendszeres szoros fűzésnek lehettek, komoly károsodás pedig csak szélsőséges esetekben következhetett be. A kor orvosai sok mindenben tévedtek, illetve túloztak, de az kétségtelen, hogy a fűzőviselet nagymértékben hatott a nők fizikai állapotára. A fűző ellenes harc mégis sokáig reménytelennek bizonyult. Dr. Lantos Emil 1899-ben már úgy vélekedett, hogy amit az orvosi igyekezet nem tudott megoldani, ti. a fűző levetését, majd megoldja a nőket minden szempontból felszabadítani kívánó feminizmus⁶⁰.

Fontos látni, hogy a kor hölgyei nem úgy élték meg ruházatuk, azon belül pedig a fűző viseletét, mint egy a mozgásukat, szabad légzésüket korlátozó, egészségügyi következményekkel járó kötelező jellegű kényszert. Épp ellenkezőleg: a tény, hogy tagadták fűzőjük szorosra húzását – „hiszen én nem is fűzöm magamat, az én testem és fűzőm közé még a kezemet is bedughatom, én ilyen szép karcsú vagyok”⁶¹ és az, hogy hosszú évtizedeken át tartó orvosi ellenjavaslatok, ruhareformer harcok ellenére sem váltak meg tőle – és amikor végül megváltak, akkor nem az egészségük miatt tették azt –, ragaszkodásukat jelzi. Ragaszkodtak azokhoz a pozitív hozadékokhoz, társadalmi előnyökhöz, amelyeket a karcsú derék jelentett számukra.⁶² Végül Perényi doktornak lett igaza, aki azt írta a fűző divatjáról, hogy „egyedüli megoldás a kiábrándulás”.⁶³ A fűző viseletének ennek megfelelően végül

⁵⁸ Steele, Valerie: *The Corset, A Cultural History*. New Haven, London, 2007. 84.

⁵⁹ Collen Gau vizsgálati eredményét közli Steele, Valerie: *The Corset, A Cultural History*. New Haven, London, 2007. 84.

⁶⁰ Dr. Lantos Emil: *A női ruházatról*. Budapest, 1900. 4.

⁶¹ Dr. Thanoffer Lajos: Előszó. In: Uő: *Anatómia és divat*. Budapest, 1901. VI.

⁶² Az említett társadalmi előnyök és a fűzőviselet kapcsolatának bővebb kifejtésére sajnos jelen tanulmányban nincs lehetőségünk.

⁶³ Dr. Perényi József: *A divat, mint az emberi test eltorzítója*. Budapest, 1885. 86.

nem az észérvek és a feminista mozgalmak vetettek véget, hanem maga a divat: *Paul Poiret* párizsi divattervező az 1910-es években első ízben hagyta el a fűzőt. Motivációja azonban nem a ruhareform volt, hanem egy új nőideál létrehozása.⁶⁴ Bár a fűző kora, mint elengedhetetlen mindennapi viseleté ezzel a lépéssel leáldozott, igazából sosem ment ki a divatból: a fűző a nők közkedvelt alsó- és felső ruházata mind a mai napig.

RÉKA SZENTESI, MA
historian
szentesi.reka@gmail.com

SUMMARY

Along the spread of feminist and dressreformer ideas, doctors of the late 19th and early 20th century became more and more concerned about the medical consequences of corsetry. Author found that the corset has been blamed for causing more than 60 different diseases. Some doctors argued that corsetry could also lead to death.

The most prevalent diseases found in the mentioned sources are as follow: deformities of the ribs, those of the breastbones, the pelvic, curvature of the spine, dispalcements of the internal organs, muscle atrophy, circulatory and respiratory diseases, cancer, birth defects, miscarriages and last but not least disorder of the nervous system, especially hysteria.

A historian faces difficulties when attempting to analyse medical diagnoses written in the 19th century. After having discussed each case with Dr Katalin Móczár general physician and some of the cases with Dr Péter Marosvölgyi specialist surgeon, author concludes, that corsets were unlikely to cause all of the illnesses they were blamed for. Although corsetry, especially tight lacing certainly had some medical consequences and certainly influenced women's physical state, contemporary women did not consider corsetry as a burdain destructing their health. On the contrary, women of the age clung to their corsets despite of the discouragement of medical professionals, feminists and dress reformers. Why did they do so? Because they kept to the fore the social benefits that corsetry meant for them. The social background of the topic however is going to be analysed in another study.

⁶⁴ *A divat története a 18-20. században*: a Kyoto Costume Institute gyűjteménye. Fordította Gabos Erika. Budapest, 2003. 332.

Az új fűző viselője hasát teljesen leszorította - ezért nevezik franciául ezt a típust *sans-ventre* fűzőnek, ami annyit jelent, hogy „has nélküli”-, a mellkast és a csípőt kidomborította, a hát homorú, a derék még mindig karcsú volt. Az alakot rendkívül nőiessé varázsolta, de minden valószínűség szerint még kényelmetlenebb volt elődjénél, mivel az S-vonalú tartás miatt jobban hozzájárult a gerinc elferdüléséhez, nagyobb megterhelést jelentett a hátnak és a medencecsontnak, valamint nagyobb nyomást gyakorolt az alhasi szervekre.⁵⁸

Collen Gau az Iowa State Universityn megvédett doktori disszertációja alapján megállapítható, hogy az új modell korántsem elégítette ki a reformruha igényeit. Kutatásai során összehasonlította a „homokóra” típusú 1865-ből származó fűzőt az 1900-ból származó egyenes elejű fűzővel, különös tekintettel tíz önkéntes hölgy fizikai teljesítőképességére, akik a vizsgálat idejére viselték azokat. Kiderült, hogy az új típus jobban korlátozta viselőit a mozgásban és sokkal jobban gyengítette állóképességüket, mint a régebbi modell, ezen kívül az egészségesebbnek vélt fűző viselői nagyobb hátfájdalmakról és egyensúlyzavarról számoltak be.⁵⁹ Évtizedeken át tartó orvosi tanácsok és harcok után a nők tehát végül magukra öltötték egy még károsabb és kényelmetlenebb fűzőt.

Összegzés

A korabeli források elemzése után és a Dr. Móczár Katalinnal, valamint Dr. Marosvölgyi Péterrel készített interjúk tükrében világos, hogy egészségügyi következményei csak a rendszeres szoros fűzésnek lehettek, komoly károsodás pedig csak szélsőséges esetekben következhetett be. A kor orvosai sok mindenben tévedtek, illetve túloztak, de az kétségtelen, hogy a fűzőviselet nagymértékben hatott a nők fizikai állapotára. A fűző ellenes harc mégis sokáig reménytelennek bizonyult. Dr. Lantos Emil 1899-ben már úgy vélekedett, hogy amit az orvosi igyekezet nem tudott megoldani, ti. a fűző levetését, majd megoldja a nőket minden szempontból felszabadítani kívánó feminizmus⁶⁰.

Fontos látni, hogy a kor hölgyei nem úgy élték meg ruházatuk, azon belül pedig a fűző viseletét, mint egy a mozgásukat, szabad légzésüket korlátozó, egészségügyi következményekkel járó kötelező jellegű kényszert. Épp ellenkezőleg: a tény, hogy tagadták fűzőjük szorosra húzását – „hiszen én nem is fűzőm magamat, az én testem és fűzőm közé még a kezemet is bedughatom, én ilyen szép karcsú vagyok”⁶¹ és az, hogy hosszú évtizedeken át tartó orvosi ellenjavaslatok, ruhareformer harcok ellenére sem váltak meg tőle – és amikor végül megváltak, akkor nem az egészségük miatt tették azt –, ragaszkodásukat jelzi. Ragaszkodtak azokhoz a pozitív hozadékokhoz, társadalmi előnyökhöz, amelyeket a karcsú derék jelentett számukra.⁶² Végül Perényi doktornak lett igaza, aki azt írta a fűző divatjáról, hogy „egyedüli megoldás a kiábrándulás”.⁶³ A fűző viseletének ennek megfelelően végül

⁵⁸ Steele, Valcrie: *The Corset, A Cultural History*. New Haven, London, 2007. 84.

⁵⁹ Collen Gau vizsgálati eredményét közli Steele, Valcrie: *The Corset, A Cultural History*. New Haven, London, 2007. 84.

⁶⁰ Dr. Lantos Emil: *A női ruházatról*. Budapest, 1900. 4.

⁶¹ Dr. Thanhoffer Lajos: Előszó. In: *Uő: Anatómia és divat*. Budapest, 1901. VI.

⁶² Az említett társadalmi előnyök és a fűzőviselet kapcsolatának bővebb kifejtésére sajnos jelen tanulmányban nincs lehetőségünk.

⁶³ Dr. Perényi József: *A divat, mint az emberi test eltorzítója*. Budapest, 1885. 86.

nem az észérvek és a feminista mozgalmak vetettek véget, hanem maga a divat: *Paul Poiret* párizsi divattervező az 1910-es években első ízben hagyta el a fűzőt. Motivációja azonban nem a ruhareform volt, hanem egy új nőideál létrehozása.⁶⁴ Bár a fűző kora, mint elengedhetetlen mindennapi viseleté ezzel a lépéssel leáldozott, igazából sosem ment ki a divatból: a fűző a nők közkedvelt alsó- és felső ruházata mind a mai napig.

RÉKA SZENTESI, MA
historian
szentesi.reka@gmail.com

SUMMARY

Along the spread of feminist and dressreformer ideas, doctors of the late 19th and early 20th century became more and more concerned about the medical consequences of corsetry. Author found that the corset has been blamed for causing more than 60 different diseases. Some doctors argued that corsetry could also lead to death.

The most prevalent diseases found in the mentioned sources are as follow: deformities of the ribs, those of the breastbones, the pelvic, curvature of the spine, displacements of the internal organs, muscle atrophy, circulatory and respiratory diseases, cancer, birth defects, miscarriages and last but not least disorder of the nervous system, especially hysteria.

A historian faces difficulties when attempting to analyse medical diagnoses written in the 19th century. After having discussed each case with Dr Katalin Móczár general physician and some of the cases with Dr Péter Marosvölgyi specialist surgeon, author concludes, that corsets were unlikely to cause all of the illnesses they were blamed for. Although corsetry, especially tight lacing certainly had some medical consequences and certainly influenced women's physical state, contemporary women did not consider corsetry as a burdain destructing their health. On the contrary, women of the age clung to their corsets despite of the discouragement of medical professionals, feminists and dress reformers. Why did they do so? Because they kept to the fore the social benefits that corsetry meant for them. The social background of the topic however is going to be analysed in another study.

⁶⁴ *A divat története a 18-20. században: a Kyoto Costume Institute gyűjteménye.* Fordította Gabos Erika. Budapest, 2003. 332.

SÁMUEL RÁCZ, AUTHOR OF THE FIRST PHYSIOLOGY TEXTBOOK WRITTEN IN HUNGARIAN

EMIL MONOS – LÁSZLÓ MOLNÁR – LAJOS SZOLLÁR – OSMO HÄNNINEN

Introduction

After having reached their present homeland, Hungarians enjoyed the blessings of a more than thousand-year old European local culture, since Pannonia formerly had been part of the Roman Empire. Aquincum, the predecessor of present Budapest, was founded also by Romans. Hungarian language, however, proved to be an obstacle of international communication being surrounded by differently structured Indo-European languages the same way as Finnish was in the North. No wonder why Hungarians attempted to use their own special language in healing and medicine as well.

Samuel Rác (1744-1807) was a central figure in the development of Hungarian medical terminology. Two hundred years have now elapsed from his death. *Elias Lönnrot* played a similar role in Finland as a developer of medical and related terminology. Some fifty years after Rác Lönnrot published a book entitled *Suomalaisen talonpojan kotilääkäri* (Home doctor for Finnish farmers) (Lönnrot 1838), which later appeared in several editions. This helped the adoption of the essential terms needed, although not all the words he suggested have survived.

The medical textbooks are necessary to help communication in folk language. This helps to standardise the expressions. Without these in folk language, the education in health sciences, as also in practical health care is difficult. This objective should also be reached in other Finno-Ugric languages.

Short biography of Samuel Rác

Samuel Rác (KÁTAI 1859, HÖGYES 1896, SCHULTHEISZ 2001) was born on 30 March 1744 in Gyulafehérvár (now Alba Iulia, Romania) in eastern Transylvania, in a Calvinist family. He turned to Catholicism due to Jesuit missionaries. He started his school education in Kolozsvár (now Cluj, Romania) and continued studies in art in Nagyszombat (now Trnava, Slovakia). At the University of Vienna he studied theology and law as student of the Jesuit order. Finally he selected medicine for his career. He left the Jesuit organization and graduated in medicine and defended his dissertation *De sanitate conservanda*. Samuel Rác's success in studies was noticed.

After graduation Samuel Rác returned to Hungary. He was nominated royal director of health care in Nagybánya (now Baia Mare, Romania). In the following year he became

leader of the local funds for health care. He married Borbála, the daughter of Dr Sebestyén Rumbach, chief physician of Pest. Dr Rumbach was also born in Nagybánya.

In early November 1777 Samuel Rác started to give lectures in the Medical Faculty of Buda to those students who had selected surgery as their specialization. In 1783 he was appointed professor of physiology and higher anatomy (histology). Rác was the first professor of physiology in Hungary, and he taught physiology for thirty years until his death. (KISS 1997).

As a scientist Samuel Rác studied the lymphatic system (KISS 1993, 2006). He found for instance that “*even if I compressed mercury towards the villous trips, I never saw it in other cells and that indicated that the lymphatics started from villi.*” This was a significant observation at that time.

Samuel Rác contributed also to the administration of the university, and served for several academic years as the dean of the Medical Faculty. In one academic year (1793/94) he was the Rector Magnificus of the university.

Samuel Rác got the title Royal Adviser. Several scientific societies invited him to be their members.

Samuel Rác died at the age of 63 in 24 February 1807.

Samuel Rác, as pioneer in developing Hungarian medical language

Samuel Rác regarded the promotion of Hungarian medical terminology as his life time duty. Therefore he published textbooks in Hungarian language. Some books he wrote himself, and some he translated from other languages. Rác’s books cover practically all medical areas important in his time. (Fig. 1.)

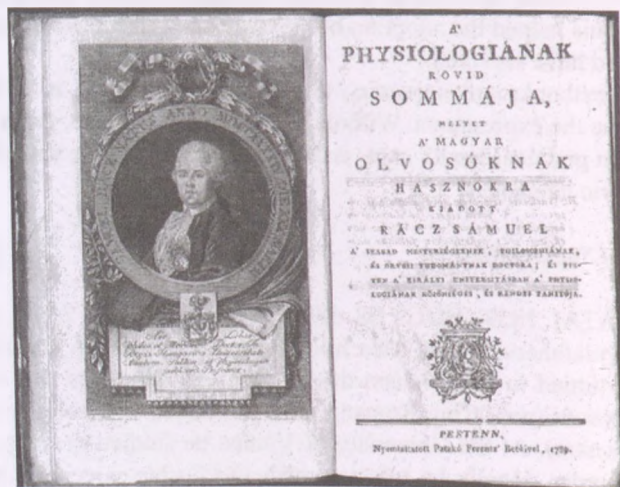

Fig. 1. The front page of Samuel Rác’s physiology textbook published in 1789. It was one of the first books written in a popular language in history

In 1789 Samuel Rác also published the first physiology textbook in Hungarian (Fig 1). It was one of the very first textbooks written in a popular language (KOVÁCH AND SCHULTHEISZ 1981, MONOS 1989); it appeared only 32 years after *Albrecht von Haller's* textbook on physiology, which was written in Latin the international language of science in those days (HALLER 1757). (Fig. 2.)

Selected parts of Rác's textbook on physiology were published in English in 1981 in the Proceedings of the International Congress of Physiological Sciences (KOVÁCH AND SCHULTHEISZ 1981).

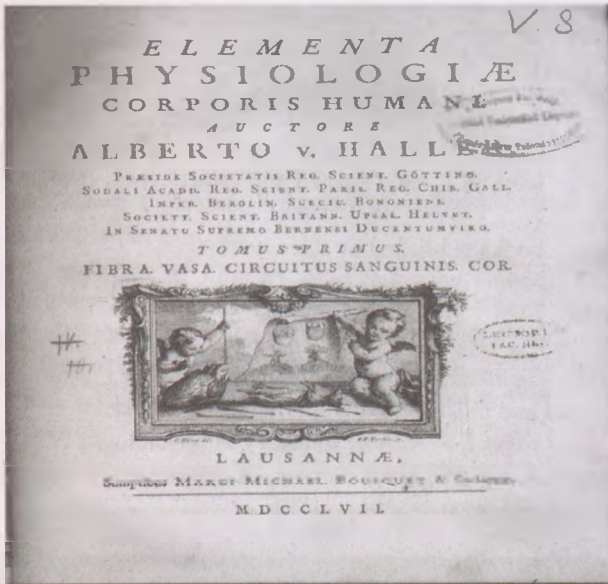

Fig. 2. The front page of Albrecht von Haller's physiology textbook published in 1757. It is the first textbook of its kind, but it was published in Latin, the language of science in those days.

The Hungarian poet *Mihály Csokonai Vietéz* congratulated the famous Mr. Samuel Rác in 1793 with the following poem:

*"Uram örvendez a magyar
Haza, hogy a mostani
Eskulap fiait hallja
Magyar hangon szólani;
Hogy görög-módi ruháit
Hippokrates letette
S magyar köntösre váltotta
S már azt is megszerette"*

Its English translation by Z. Rudnai sounds as follows:

“Sir, the Hungarian nation
Rejoices, as it can hear the
Present-day sons of Asclepius
Speak Hungarian;
And as Hippocrates took off his
Greek-style clothes and changed them
To a Hungarian gown
And even took a liking to it”

Thus, the poet congratulates Rácz and says that the whole Hungarian nation is happy when it hears Asclepius’ followers speaking Hungarian.

Samuel Rácz lectured also on internal medicine between 1785 and 1786, on theoretical medicine and forensic medicine in 1802–1803 as well as on anatomy in 1805–1806.

Samuel Rácz published altogether 25 scientific titles. Of these twelve were written in Hungarian. Other texts were in Latin, German and Greek. He was able to speak and write also in French.

The most important books published by Rácz were:

Az emberi élet általános ismeretét tanító könyv (A book teaching the general knowledge of human life) Buda, 1772.

Orvosi oktatás, melyben a leggyakrab és legközségesebb belső nyavalyáknak jelei és orvosságai röviden leiratnak, (A medical treatise including the symptoms and therapies of the most frequent and most common internal diseases) Buda, 1776.

A physiologiának rövid sommája (A short summary of physiology) Pest, 1789.

Orvosi praxis, vagyis: A betegségeknek leírása és orvoslása (Medical practice, or a description and therapy of diseases) Buda, 1801.

Fig. 3. The Sámuel Rácz medal

When the present Hungarian Physiological Society celebrated its 50th anniversary in 1985, the Society – on the initiative of *Arisztid G.B. Kovách* – issued a memorial medal in honour of Samuel Rácz as a promoter of physiological education and as a publisher of the first textbooks and articles on physiology written in Hungarian. (Fig. 3.) (Kovách got the

title *doctor honoris causa of medicine* at the University of Kuopio, Finland.) A small copy of the Rác-medal was given to all participants of the 50th anniversary congress. The Samuel Rác Memorial Medal is usually given by the General Assembly of the Hungarian Physiological Society for special merits in the field of physiological sciences. Three of the authors of the present article (EM, LSz and OH) have also received the medal.

Tigerstedt and the first physiology textbook in Finnish

Rác's Hungarian physiology textbook was published some 120 years before the first physiology textbook was published in Finnish (TIGERSTEDT 1903). (Fig. 4.)

Robert Tigerstedt (1853–1923) studied at the University of Helsinki. He made a career as professor of physiology in the Karolinska Institutet in Stockholm, Sweden. He was a specialist of endocrinology and cardiovascular physiology. He discovered kidney as a source of hypertension i.e. he discovered renin. This hypertension is still one of the foci of medical research and Robert Tigerstedt Prizes are given to successful workers. His books in German were widely used in Europe.

Tigerstedt played an important role in the promotion of physiology and medical research and also clinical medicine both in Finland and in Sweden.

Tigerstedt was one of the founders of the International Congresses of Physiology which started in 1889. He was selected as Honorary President of the International Congress of Physiology held in 1916. This congress never took place due to World War I. It took nearly one hundred years until the Centennial Congress of Physiological Sciences was finally organized in Helsinki in 1989.

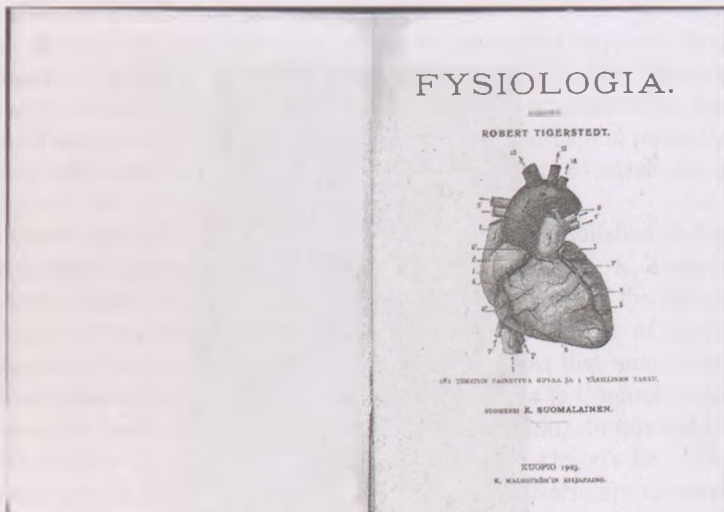

Fig. 4. The cover page of the first Finnish textbook on physiology (*Fysiologia*) written by Robert Tigerstedt, published in 1903 and translated by K. Suomalainen

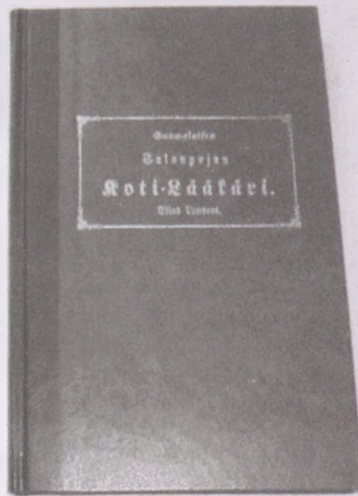
When Robert Tigerstedt was invited to become a professor at the University of Helsinki, to his home country he started many practical things. He took also as his responsibility to promote health knowledge among the citizens. He wrote also a short physiology textbook. As he was more familiar with Swedish language the textbook had to be translated into Finnish. The book was printed in Kuopio 1903.

As Alfred Nobel's friend Robert Tigerstedt helped this industrialist to formulate the regulations of Nobel prizes, which are highly respected throughout the world. One can say that the Swedes use fortunes which originated from Russia and Finnish regulations to prize leading scientists. It is easy to understand that one of the prizes is devoted to discoveries in physiology or medicine.

Discussion

Medical terminology, especially those generally accepted terms describing body functions are very important in the people's language for every nation. Without these key words people are not able to describe their health problems and diseases to the health care personnel. They can neither effectively record the anamnesis nor to treat the problems of their patients. This is necessary also for the teaching of health knowledge at schools and higher educational institutions. The public media need those words to be successful in spreading information, too. Advice cannot be successful if the people do not understand the message.

The Finno-Ugric people form a special group as the majority of nations surrounding them in Europe speak Indo-European languages. The scientific medical terminology is based on Latin and Greek. They are easily understandable for many Europeans as their languages are related to Latin.

Fig. 5. Cover page of Elias Lönnrot's book "Suomalaisen Talonpojan Kotilääkäri (Home Doctor of Finnish Farmer) reprinted in 2002

Samuel Rác took the translation as his life duty. He was one of the pioneers in the whole of Europe, as the main language of science was still Latin in his time. Even the very first textbook of physiology in eight volumes (*Elementa physiologiae corporis humani*, 1757–1766) was therefore written in Latin by Albrecht von Haller (1708–1777). It is obvious that this book could serve only professionals and even only few of those. It was translated into English in 1786, only three years before Rác's Hungarian book. This underlines the value of the Rác's work in Hungary.

As Samuel Rác in Hungary, Elias Lönnrot played a similar role in Finland on the adoption of Finnish health-related terminology. Lönnrot's *Suomalaisen talonpojan kotilääkäri* appeared in several editions from 1838 onwards. (Fig. 5.) The last printing (so far) took place in 2002.

Elias Lönnrot's work had also a great effect outside medicine. He published e.g. an extensive volume on botany. The Finnish national epic the Kalevala is also a good source of health-related language. It is proper to notice that the first edition of Kalevala appeared three years before his "Kotilääkäri". Finnish folk poetry has also promoted the adoption of common Finnish health-related words as everyone reads Kalevala at schools.

Elias Lönnrot's merits in the development of Finnish language were so great that he was invited, actually forced to leave Kajaani, his home town and take the professorship of Finnish language at the University of Helsinki. He planned to stay in Kajaani where he had served a long time as district physician.

The Finnish Literature Society was born, in fact, from the initiative of a veterinary surgeon *Dr Märten (Martti) Lindfors*, the first qualified Finnish veterinary surgeon who spent his last years in Kuopio (ANTTILA 1931, MÄKELÄ-ALITALO 2005). Initially this society supported the publication of Elias Lönnrot's books. The publication of Kalevala, the Finnish national epic in 1835 took place in the same way.

Duodecim Society was established by twelve Finnish-speaking physicians to promote the use of Finnish language in medicine about one hundred years ago. This society continues working and publishes books; its selection at present covers most of the specializations. The Education Foundation of Nurses has also been very significant in publishing. Its books in Finnish have been used for decades not only in the curricula of nurses but also by other health professions.

The first Finnish textbook on physiology (*Fysiologia*) was published in 1903 in Kuopio by Professor Robert Tigerstedt, the physiologist of world renown. *K. Suomalainen* translated Tigerstedt's manuscript as Tigerstedt was more familiar with the Swedish language because he lived in Sweden for several years and was a professor of physiology at the Karolinska Institutet before returning to his home country. At that time medical terminology was already more or less adopted in Finnish language due to Lönnrot's work.

Finns hosted the Centennial IUPS Congress (1989, Helsinki). In this decision, the Hungarian IUPS Secretary General Arisztid GB Kovách, as the Union's key officer, played a significant role. One of the authors of this article served as Secretary General of the Centennial Congress (OH)..

At present practically all Finnish health care personnel have been using *Nienstedt* and his co-workers' textbook *Ihmisen fysiologian ja anatomia* (Human Physiology and Anatomy), first published in 1972 i.e. 40 years ago. It already has the longest life span of all

textbooks in health-related sciences in Finnish. This book has also been translated into Swedish and more recently also into Estonian (*Inimese fusiologia ja anatoomia*) in 2001.

The published national medical literature of the third independent Finno-Ugric nation, the Estonians, is much younger than that of Hungarians and Finns. The present development has, however, been fast. The first textbook on physiology was the Estonian Epler's and his co-workers' translation of the textbook published by *Schmidt* and *Thews* about ten years ago (EPLER ET AL. 1997).

The national literature of other Finno-Ugric nations is now in a new boom. One must, however, ask when the medical literature will reach appropriate priorities. These nations need medial specialists who also have the same enthusiasm as Samuel Rácz in Hungary and Elias Lönnrot in Finland had and who master their national language in addition to medicine.

The importance of national language is easy to understand when we observe the transfer of Greek and Roman medical knowledge via Arabic. The Persian *ibn Sina* (AVICENNA 1956) (980–1037) was one of the key persons in this process. It is interesting to learn that in this case transfer took place in the form of poetry before book printing was invented (AVICENNA EDITION 1956). The Finnish national health heritage was transferred similarly, as for example Lönnrot's *Kalevala* (reprinted e.g.1999) demonstrates. One should also remember that the Old Testament of Bible was originally poetry. The Koran is also wisdom in poetic form.

To conclude: Finno-Ugric nations have so different languages from the majority of European Indo-European languages that it would be fair to have also medical terminology collected and published in their own peoples' languages to help the promotion of health and also treating diseases in the same way as it happened in Hungary and in Finland. Perhaps enthusiastic and devoted authors can be found among those persons who have studied medicine in Estonia, Finland or in Hungary. Perhaps the Medical Associations of these countries can help in publishing those books as they have already supported the publication of other literature in those languages.

Correspondent:

EMIL MONOS, Prof.MD, DSc.

Director

Institute of Clinical Experimental

Research and Human Physiology

Semmelweis University, Budapest, Hungary

monos.emil@med.semmelweis-univ.hu

LITERATURE

- ANTTILA A: *M.J. Lindfors*. Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seuran syntysanojen lausuja. Kansanvalistuseuran kalenteri 1931, 23-27.
- ANTTILA A: *Elias Lönnrot, elämä ja toiminta*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1985.
- AVICENNE: Poème de la medecine. *Cantica avicennae*, ed. H. Jahier ja A. Noureddine). Paris, Collection Arabe, Societé d'edition Les Belles Lettres, 1956.
- EPLER, M. – HANSSON, E. - IMELIK, O. - KINGISEPP, P-H - TEESALUS VASAR, E.: *Inimese füsioloogia* (Schmidt RF, Thews G) 1997.
- HÖGYES E: *Millenniumi emlékkönyv a budapesti kir. Tud. Egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről*. (A millennium memorial volume on the past and present of the Medical Faculty of Budapest Royal University. Budapest, 1896, 141–142.
- KÁTAI G: Sámuel Rác (1744-1807). *Vasárnap* Újság 1859. június 19.
- KISS L: A kísérletező Rác Sámuel (1744–1807). Adalék az élettan első magyar professzorának tudományos tevékenységéhez (The experimenter Sámuel Rác (1744–1807). Contribution to the scientific work of the first Hungarian professor of physiology) *Orvosi Hetilap* 138 (1997) 2134.
- KISS L: Rác Sámuel (1744–1807) szerepe a nyirokkeringés kutatásában (The role of Sámuel Rác (1744-1807) in the research of the lymphatic system.) *Comm. de Hist. Artis Med.* 51 (2006) 181–190, 2006.
- KOVÁCH AGB. - SCHULTHEISZ E: A short summation of physiology. The first book of physiology in Hungarian. In: *Adv. Physiol. Sci. Vol. 21, History of Physiology*, Budapest, Pergamon Press – Akadémiai Kiadó, 1981.
- LÖNNROT ELIAS: *Kalevala*. (v. 1835 julkaistun Kalevalan laitoksen uusi painos.) Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden Seura, 1999.
- LÖNNROT ELIAS: *Suomalaisen talonpojan koti-lääkäri (1838)* Viides korjaamaton laitos, Lääketieteellinen Oppimateriaalikustantamo. Tampere 2002.
- MONOS E: 200 éves az első magyar nyelvű élettankönyv. (The first Hungarian physiology textbook is 200 years old) *Orvosi Hetilap* 130 (1989) 2803–2804.
- MÄKELÄ-ALITALO A: *Mårten Johan Lindfors. Kuopion piirilääkäri, Suomen ensimmäinen eläinlääkäri, SKS:n perustajajäsen*. Suomen kansallisbibliografia osa 6, Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2005.
- NIENSTEDT, W. - HÄNNINEN, O. - ARSTILA, A. - BJÖRKQVIST, S-E: *Inimese füsiologia ja anatoomia* (toimetaja Georg Loogna) Medicine Tallinn, Estonia 2001, 656 pages.
- SCHULTHEISZ E: Sámuel Rác (1744-1807). In: *Hires magyar orvosok 2*. (ed. by Kapronczay, K. – Vizi, Esz.) Budapest, Galenus, 2001. 27–31.
- TIGERSTEDT R.: *Fysiologia* (translated by K. Suomalainen). Kansanvalistus-Seura, Kuopio, Helsinki and K. Malmström's Kirjapaino, 1903.

ÖSSZEFOGLALÁS

Rácz Sámuel (1744–1807) fő feladatai egyikének tartotta a magyar orvosi nyelv fejlesztését, ezért számos művét magyarul publikálta. Ezek egyike 1789-ben kiadott élettan-tankönyve, amely az egyik első fiziológia tankönyv volt Európában, s amely nem sokkal Albrecht von Haller nyolckötetes, latin nyelvű élettan-tankönyve (1757–1766) után jelent meg.

A Magyar Élettani Társaság 50., nemzetközi részvétellel tartott konferenciájára 1985-ben került sor Budapesten. A kongresszus emlékére kiadott, s a résztvevőknek adományozott érem egyik oldalán Rácz Sámuel portréja látható. Kovách Arisztidtől származott a gondolat, hogy a Magyar Élettani Társaság veressen érmet Rácz Sámuel emlékére, amelyet olyan kutatóknak adományoznának, akik az élettan területén jelentős eredményeket értek el.

Az első finn nyelven írt élettan-tankönyvet Robert Tigerstedt 1903-ban adta ki. Az első észt élettan-tankönyvet viszont németből fordították, és ez is csupán egy évtizede jelent meg. E kiadványt hamarosan követte egy finn tankönyv észt fordítása is.

A nemzeti nyelvű orvosi tankönyvek a betegekkel folytatott kommunikáció, illetve az egészségügyi ismeretterjesztés szempontjából egyaránt igen fontosak. Ezért segítenünk kell a finnugor népeket abban, hogy saját anyanyelvükön is hozzáférjenek az alapvető orvosi ismeretekhez.

ZAY SÁMUEL BEADVÁNYA KOMÁROM VÁRMEGYÉNEK (1802)

DEÁK ESZTER

Az orvos és természettudós Zay Sámuel (Komárom, 1753 – Tata, 1812) a felvilágosodás tudományos közéletének jelentős személyisége, kora népegészségügyének elkötelezett és tevékeny szószólója, több orvosi könyv szerzője és fordítója, a magyar nyelvű ásványtan egyik kidolgozója volt.¹ A pesti egyetem orvosi karát 1788-ban végezte el, ezután két évig szülővárosában praktizált, s részt vett a Péczei József köre csoportosuló Komáromi Tudós Társaság munkájában. A Péczei által 1789 és 1792 között kiadott *Mindenes Gyűjtemény*, az első magyar nyelvű tudományos ismeretterjesztő lap körül tevékenykedő literátorok, mérnökök, lelkesek, orvosok laza társulását illették a korban *Komáromi Tudós Társaság* elnevezéssel, amelyhez többek között *Weszprémi István* (1723-1799), a magyar orvostörténet-írás atyja, debreceni főorvos is tartozott. Zay 1791-ben kiadott híres ásványtanát itteni munkálkodása eredményeként írta meg. S bár egy három kötetes természetrajzi sorozat megírását tervezte az állat- és növényvilágról, valamint az ásványokról, ennek csupán első része készült el: a *Magyar mineralógia*,² mely a nagyenyedi professzor, *Benkő Ferenc* korábbi munkája³ mellett a magyar nyelvű tudományos ásványtan úttörő műve, melyben számos szakkifejezésnek magyar nyelvű megfelelőjét alkotta meg pl. kőolaj, petróleum.⁴ Munkássága elismeréséül 1798-ban az akkor alakult jénai Ásványtani Társaság levelező tagjává választotta.

Kecskemét városa meghívására Zay 1790-ben elvállalta a város tisztiorvosi állását, s négy évig töltötte be ezt a hivatalt. Orvosi tevékenysége az életkörülmények javításának, a közegészség terén a nép felvilágosításának és az orvostudomány népszerűsítésének jegyében telt. Itteni működésének ránk maradt jelentős írásos dokumentuma az 1792-ben Kecskeméten a városi tanács elé terjesztett közegészségügyi tervezete (*A közönség egészsége fenn tartására való közönségesebb régulák; a mennyiben az a meg tartattás végett a Nemes Magistrátusra is kiterjed*), melyet a Kecskeméti Lapok 1937-i évfolyamában *Merényi János* közölt.⁵ Zay szerint „minden jól rendelt társaságba (értsd társadalomban), a lakósok

¹ Zay Sámuelről ld. Hála József-Németh Tibor-Terbócs Attila: Zay Sámuel élete és munkássága. In: *Földtani Közlöny*, (1998). 128/4, 629-646. (Továbbiakban Hála, 1998.) Köszönettel tartozom Dörnyei Sándornak, hogy a Zayra vonatkozó dokumentumokra felhívta a figyelmemet és azokat rendelkezésemre bocsátotta.

² *Magyar mineralógia avagy az ásványokról való tudomány, mely a természet első világának eddig esmérletes minden-féle szüleményeit magyar nyelven terjeszti előnkbe.* Komárom, 1791.

³ *Magyar mineralógia az az a 'kövek' 's értzek' tudománya.* Kolozsvár, 1786.

⁴ Zay Sámuel mineralógiai munkásságát részletese clemzi Hála, 1998.

⁵ *Kecskeméti Lapok* 1937. május 9, 16, 30. Az irat a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban (Kecskemét) található, IV. 1504/C 1792. II. 11. Vö. Hála, 1998. 646.

egességekre való vigyázása az előjárókba szinte oly szükséges, mint az igazságnak kiszolgáltatása.” Továbbiakban felsorolja „legfőbb okait a nyavalyáknak, mellyek a lakosok egészségét megrontják”, ezek: „a levegő égne, ételnek, italnak s lakóhelyeknek egészségtelen voltak, az indulatok, rossz szokások, a tudatlan s meg nem vizsgáltott Borbélyoknak, házalló, búbajos, pénzt tsaló férfi és Asszony kuruslőknak orvoslások és végre a ragadó nyavalyák mérge.” Kitér arra, milyen legyen a megfelelő lakóépület fűtése, szellőztetése, a temetők állapota, az elhullott állatok tetemének eltávolítása a városon kívülre, s kívánatos, „ha az Ispotályt (melly reménységem szerint rövididőn épülendő lessz az ügyefogyott betegeknek számára) jó magos helyen vagy éppen a városon kívül épittetik.” Javasolja, hogy a levegőt szennyező mesterségek, mint a varga, szappanfőző, mészáros a városon kívülre települjenek, hogy a házakat tisztán tartsák, az utcák fel legyenek töltve, s a marhatrágyát mindig hordják ki a városból. Részletesen kifejti, milyen legyen a jó étel, ital, hogy készítsék és tárolják azt, továbbá fontosnak tartja a köztisztaság és közbiztonság javítását, foglalkozik a betegségek mentális okaival, a nép körében élő rossz szokások, hiedelmek káros hatásával.

Kecskeméten olyan szeretetnek és köztisztéletnek örvendett a mindenre figyelő, s minden egészségkárosító körülményt szóvá tevő orvosdoktor, hogy amikor 1794 márciusában távozni akart a városból, nagyobb fizetéssel és juttatásokkal kívánták visszatartani, ám novemberben mégis elhagyta a várost, hogy elfoglalhassa Komárom vármegye másodfőorvosi székét, melyet haláláig betöltött. Tatán telepedett le és innen végezte két körzet, a tatai és a gesztesi járás egészségügyi ellátását.

Komárom vármegye országosan ismert fizikusa orvosi teendői közé tartozott nemcsak a közvetlen gyógyító munka, de körzeti egészségügyi ellenőrzése, a seborvosok és bábaasszonyok munkájának irányítása, az emberek gyógyszerrel való ellátása, a gyógyszertárak ellenőrzése, a járványügyi védelem, az állatorvosi teendők ellátása, valamint az éves orvosi jelentések elküldése. E mellett tevékeny részese volt az a kor irodalmi-tudományos közéletének, orvosi és közhasznú egészségügyi könyveket fordított magyarra. *Katona Mihály*, Komárom vidéki ref. esperes úgy említi őt, mint „a Komáromi Musák” nagy mecénását, s elmondja, hogy a nyilván kísérletekre szolgáló „*Machina Electricát boldogult Zay Sámuel Úrtól nyertük, egy reductorral és két fegyveres löveggel együtt.*”⁶ De a veszprémi *Pápay Sámuel* (1770-1827), a magyar irodalomtörténetírás atyja is említi őt a *Kazinczyval* folytatott levelezésében annak kapcsán, hogy egy 1784-i nyomtatványt (a *József császár* debreceni látogatása alkalmából született *Felséges Fejedelem Esedezése* címűt) Zay_Sámueltól kapta ajándékba.⁷

Tatai éveit alatt 1799-ben fordította le *Christian August Struve* 1797-ben Hannoverben megjelent két művét: *Noth-und Hülf-Tafel. Vom tollen Hunds-Biss, von Giften, vom Verschlucken, vom Ersticken.* és a *Versuch über Kunst, Scheintodte zu beleben...* címűt, s utóbbit „*Holtnak láttók' meg elevenítése módja*” címen kívánta megjelentetni, erre utalnak a korabeli sajtóban közzé tett hirdetései, előfizetési felhívása.⁸ A tervezett könyv, amely a 18-19. század nagy orvosi problémájára, a tetszhalál jelenségére próbált magyará-

⁶ Katona Mihály: *A föld' matematika leírása*. Rév-Komárom, 1814. XX. p.

⁷ *Kazinczy Ferencz levelezése*. Kiad.: Váczy János. XI. köt. Bp.: MTA, 1901. 398-99.

⁸ Tudósítás. In: *Magyar Kurír*, 1800. január 15. Nr. 10. 150-152. Jelentés. In: *Magyar Hirmondó*, szeptember 17. 14. sz. 239-240. Vö. Hála, 1998. 632-633.

zatot adni, s egyben útmutatást adott volna az olvasóknak, hogyan lehet a tetszalottakat az életbe visszahozni, azonban nem jelent meg.⁹ Röviddel ezután ültetett át magyar nyelvre, saját tapasztalataival kibővítve, egy másik nagy népszerűségnek és több kiadásnak örvendő német orvosi könyvet, *J. Krause: Der medizinische Landpfarrer* c. munkáját,¹⁰ és több évi próbálkozás után 1810-ben jelentette meg *Falusi orvos pap* címen.¹¹ A fordítás feltehetően már 1800-ban elkészült. A *Decsy Sámuel* orvos kiadásában megjelenő bécsi Magyar Kurír már 1800. február 4-i számában hírt adott a könyv kiadásának tervéről,¹² 1801-ben pedig a *Jelentések* rovatban így tudósít Zay a könyvről: „*Tudván azt, melly szerentséltlen légyen a falusi nép, az ő meg romlott egészsége vissza szerzésében; úgy hogy sok ezerekre menő helységeknek nem hogy belső vagy seb orvosa, de még tsak borbélyá sints: fordítottam azért német nyelvből magyarra minden olvasni tudóknak ugyan, de főképpen a Tiszt. papi rend számára egy Falusi Orvos Pap nevű könyvet.*”¹³ A megjelent mű Elő-beszédében ezt írja: „*Készítettem-is, jó Szívű Nemzetem! A' te javadra egy Falusi Orvos Pap nevű könyvet. Sinor mértékül munkámnak választottam valami Német Országi Orvos Doktor Krause J. Úrnak munkáját, mellyet igen sok helyen a' maga egész vóltába meghagytam, imitt amott belőlle kihagytam, másutt pedig rajta javítottam; majd ismét megtóldottam. A' második résztől fogva mind végig magam iminnen amonnan öszve szedett munkája, és véleménye.*” Ennek az egészségügyi útmutató könyvnek orvostörténeti jelentősége többek között *A megfogyatkozástól való elhalás* c. fejezet, itt tesz említést ugyanis - magyarul először - a vérátömlesztés lehetőségéről.¹⁴

Dolgozott továbbá *Hippokratész* munkáinak fordításán, ami minden bizonnyal az első magyarításnak számít az 1830-as években megjelent Hippokratész-fordítás előtt. A Magyar Kurírban 1800-ban megjelent tudósítás szerint: „... a görög Hippokratésznek magyar nyelvű ki-dolgozásával is nem sokára kész leszek... a fordítás bizonnyal egyezőbb az eredeti görög munkával, mint az eddig akármelly nyelvre tett fordítások” – írja Zay.¹⁵ Ezen kívül, ahogy az alábbiakban közölt Komárom megyei beadványából és *Széchenyi Ferencnek* írott leveléből értesülünk, a kínai orvoslás pulzusvizsgáló módszeréről is írt, illetve fordított, ami a kínai orvostudomány egyik első magyarországi említése – de ezek a fordításai nem jelentek meg és sajnos kéziratuk sem ismeretesek a mai kutatók előtt.

Zay Sámuel itt közölt kézírata *Széchenyi Ferencnek* szóló leveléhez (Tata, 1803. április 16.) csatolva található az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában.¹⁶ A latin nyelvű levélben, melyben a Széchényi által neki megküldött három kötetes katalógust, az 1802-ben

⁹ Hála, 1998. uo.

¹⁰ *Der medizinische Landpfarrer, oder kurzgefasste medizinische Abhandlung und Heilart derjenigen Krankheiten, welche am meisten auf dem Lande vorkommen.* Leipzig, Landau, 1792.

¹¹ *Falusi orvos pap, vagy olly orvosi útmutatás, mellynél fogva leginkább a falukon uralkodni szokott nyavalyák orvosoltatnak. Mellyet minden valláson lévő pap uraknak seborvosoknak, és házigazdáknak készített a kiadó Z. S. (VIII, 284 l. és 2 lev.)* Pozsony, 1810. Wéber Simon Péter.

¹² *Magyar Kurír* 1800. február 4.

¹³ *Magyar Kurír*, 1801. május 19. No. 40. 620-621.

¹⁴ Kiss László-Ozogány Ernő-Lacza Tihámér: *A magyar tudomány évszázadai. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok.* Pozsony, 1994. (A Komáromi Tudós Társaság orvos tagjai.) 35.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Fol. Lat. 1678. Tom. II. f. 240-242. A levél kiadása: *Levélben értesítsen engem! Kortársak véleménye Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról.* (Az Országos Széchényi Könyvtár megalapításának 210. évfordulójára, megjelenés előtt)

alapított Nemzeti Könyvtár első nyomtatott katalógusát¹⁷ köszöni meg, megragadja az alkalmat és elküldi „a magyar tudomány ügye iránti buzgalomáról tanúskodó” grófnak a már nyomtatásban megjelent *Magyar Mineralógiát*.¹⁸ A nemzeti könyvtár gyarapítása céljából szándékában áll még további műveit is megküldeni Széchényinek, ha majd egyszer megjelennek. Felsorolja öt kéziratban lévő fordítását, amelyek pártfogóra várnak. Ezek közül csak a *Falusi orvos pap* jelent meg évekkel később, s a megjelenéséhez nyilván hozzájárult, hogy Komárom vármegye – feltehetően Zay itt közölt beadványa nyomán – ajánlotta a Helytartótanácsnak a mű kinyomtatását a pesti Egyetemi Nyomdánál. A Struve-mű (*Versuch über die Kunst, Scheintodte zu beleben*), Hippokratész és a kínai pulzusvizsgáló módszert bemutató munka mellett, megemlíti még *Georg Josef Beer*¹⁹ műve alapján készült fordítását: „*Mi képen lehessen a szemet épségbe meg tartani vagy a meg gyengültet helyre állítani minden úgy nevezett orvosság nélkül.*” Mindezt nyilvánvalóan azzal a szándékkal teszi, mert valamilyen formában reméli Széchényi Ferenc segítő támogatását a művek megjelenéséhez.

A Komárom vármegyének szóló beadványban²⁰ elsőként a haza szempontjából igen fontos népesség-szaporodás akadályait taglalja, de ő csupán ennek orvosi okaival kíván foglalkozni, nevezetesen a lakosság általános egészségi állapotával, ill. ennek lehetséges javításával. Ha előre akarunk lépni ezen a téren – írja, a vármegyéknek, az előjáróknak több orvost kellene alkalmazni a helységekben. Minthogy azonban ennek vagy anyagi akadály van, vagy csak nem mérik föl ennek fontosságát, ezért készítette el azt a felvilágosító orvosi könyvét, melyet a papi rend is használni tud, hisz pap mindenhol van, s a lakosság elsőként hozzájuk fordul bajaival. Ebből az ember minden betegsége megismerhető, és ha szükséges a távol lévő orvosnak szakszerű tudósítást is küldhet.

Tekintetes Nemes Vármegye!

Úgy látszik, hogy a Haza népessége szaporítja a pénzt, neveli és előbb viszi a szorgalmatosságot, és mint meg annyi meg győzhetetlen erőss bástyákal veszi körül annak messze kiterjedett határát; bizonyítyák a két első a virágjokba lévő népes birodalmak, ez utolsó pedig az anyáktól átkoztatott véres hadak. Szerentséje tehát és bátorsága a népesség a Hazának. Ezt azért elő kell segíteni minden jó hazafinak, ezen kell iparkodni minden Hazáját igazán szeretőnek. De miképen? Nem mondom én azt, hogy kell e más Nemzetek behordásával népesíteni a Hazát, vagy sem; mert az sem az orvosi tudományra, sem az orvosi foglalatosságra nem tartozik; hanem ami ennek egyenes tüzélya, t. i. az ember életének meg tartása, vagy leg alább hosszabítása, és abból következő népesedése a Hazának e tzelom, s arról szóllok.

Howy lehet hát ezt a jó és felebaráti szeretettel tellyes tzelélni kérdés? Nem szóllok én itt a csecsemő gyermekek megöletéseknek kütfejéről, és okáról, mellyek számtalan hazafijaktól

¹⁷ *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi. Tom. I. [Pars 1–2.] Sopronii, 1799. Index alter libros Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi duobus tomis comprehensos in scientiarum ordines distributos exhibens.* Pesthini, 1800.

¹⁸ Vö. *Catalogus* I. 600.

¹⁹ *Georg Josef Beer (1763–1821) bécsi szemészorvosnak feltehetően következő munkájáról van szó: Pflege gesunder und geschwächter Augen : nebst einer Vorschrift, wie man sich bey plötzlichen Zufällen an den Augen, welche nicht eine eigentliche medicinisch-chirurgische Kenntniß fordern, selbst helfen kann.* Wien, Leipzig, 1800.

²⁰ Betűhív átirásban közlöm.

fosztanak meg esztendőnként bennünket, és óh fájdalom gyakran szüléjeket együtt. Sem azon módról miképen lehessen annak elejét venni, mert az talám én reám nem is tartozik. Nem hozom elő a gyermekek testbeli neveltetések el mellőzését, úgy mint amelly miatt mind magok a magzatok rövid idejűek lesznek, mind pedig gyenge és rövid idejű magzatokat nemzenek: mert ennek már úgy is némellyekbe a kéntelenség, és szükség elejét vette, másokba pedig úgy is talám csak az idő orvosolja meg. Elhalgatom sok szerentsétlen adózónéknak a szülés fájdalmi közt a bábától hijjába segítségét váró keserves sóhajtásait, minthogy azok magok is a szükség, és más környüllállásoktól kényszerítve nem lévén a helységektől semmi őket othon marasztó kötelező szabadságok, és fizetések, még akor is a mezei és más munkára kéntelenítetnek menni midőn az ő hasznos szántóvetőt, hűséges adózót, serény mester embert, vitéz katonát szülendő felebarátnéjok egyedül magára hagyatva, férjek, és sokszor tselédjeik is, a mezei s más munkára el vonatatva lévén gyötördik a félelem és reménység közt a szülés fájdalmaival. Elhalgatom mondom ezt és ennek meg orvoslása módját és sok más Hazánk népességét akadályoztató történeteket, hanem egyedül a tzél felé sietek.

Első és leghatalmasabb irigye az emberi életnek és a népességnek a lassú lépéseket járó öregség, melly is minthogy sem maga magát, sem minden eddig talált mesterségek meg nem ifjithatnak, utollyára is az örök álomba bedűl. Hogy ne szólylak a mesterséggel tett és keresett halálok nemeiről, mellyekre a politzia vigyáz, második ellensége az életnek a vagy hirtelen magát kimutató nyavalya, vagy a lappangó betegség, és ennek vagy elmellőzött, vagy épen rosszul tett orvoslásából következett halál. Mellyet minthogy egészen ki irtani nem lehet, leg alább hogy hátráltasson, ez tzéllya mostani igyekezetemnek.

Tek. Ns. Vármegye! Az eddig való politika elrendelése az orvoslásnak erre a tzélra nem elég; az eddig valókból még a szenvedő emberiség nem láttya azt által, hogy az előljárók érzik az ő nyomoruságát, mellynek érzése mint meg annyi enyhítő balsam az ő sebjeiben. Vagy hogy a dolgot világosabban kimondjam, még eddig az orvosok elegendő számmal nintsenek. Tettek ugyan Hazánk Nagyjai a NS Vármegyék, és Sz. Királyi Városok bölts rendelkezéseket e részben is, rendeltettek belső, és külső orvosok a nép segítségére a városokon, és a falukon; de minthogy ezek is mindenkor mindenütt jelen nem lehetnek, minden beteget, nem csak az hogy meg nem orvosolhatnak, de még csak meg sem láthatnak. A helységekre kellene hát háramlani a dolognak, hogy t. i. azok tartsanak magoknak orvosokat, de azok nem tartanak vagy azért, hogy tehetetlenek az orvosnak fizetésére, vagy azért, hogy nem értvén az orvosi tudomány betses voltát, azt csak úgy tartják mint valami fölösleg való dolgot, melly nélküül az ember el is lehet, s velle ennél fogva keveset gondolnak. Így sem megy hát a dolog. Azért hogy ezen népesedést akadályoztató tsonkulás még is meg orvosoltasson azt gondoltam, hogy mivel Pap mindenütt van, minden nyavalyát a T. Papi Rend tud is meg elébb ő hozzá fojamodván mindjárt a nép a lelki segedelemért, és ő hozzá is vagy a népnek leg nagyobb bizodalma; ennek kell egy világos orvos könyvet adni a kezébe, mellyel a sinlődő emberiségnek segítségül lehessen. Készíttem is ezen tzélból egy Falusi Orvos Pap nevű könyvet rész szerént fordítással, rész szerént pedig hozzá adással.

Az eredeti munka német, mellynek dítséretére elég legyen annyit mondani, hogy a tudós, és messze terjedt Német Országba kevés idő alatt háromszor nyomtatódott ki. A toldás az igazításal, és valamelly embert elevenítő új véleménynel majd másé, majd enyim, mellyről a világ még ezután fog itélni. A rend, mellyet benne tartottam ez, leg először azon kérdéseket, amellyekkel a beteget ki szokták kérdezni, mellynek egyik fő haszna az, hogy az ember annál fogva mind a nyavaját meg esmérheti, mind pedig, ha szükség a távol lévő orvosnak okos tu-

dósítást küldhet. Azután le irtam a nyavajákat azoknak meg esmérhető jeleivel, okaival és mind szegényhez, mind gazdaghoz alkalmaztatott orvoslása módjával meg említvén azonban minden nyavajába a hol szükség, hol kellessen a lelki atyának mindjárt a lelki orvossághoz nyúlni, hogy vigasztalás nélkül ne mennyen által a beteg az örökkévalóságra, és adván valamely rövid oktatást a T. Papi Rendnek, miképen lehessen magát a ragadozó nyavaják ellen meg őrizni. A hozzá adásba, vagy toldalékba Struve, és mások után le irom, miképen lehessen a holtakláltzókat meg eleveníteni; mellynél fogva Hollandiának egy fő városa Amsterdám törvén meg először a jeget, és 25 esztendők lefojása alatt 990 holtat hozván vissza az életre, a Londoni Királyi Emberiség Társaság pedig azután, két esztendő eltelése alatt, úgymint 1794-től 1796-ig 2175nek adván vissza az életet halhatatlan hirt nevet szerzetek magoknak. Melly hogy valósággal meg történt legyen tanuja egész London városa, mellynek nevezetesebb utzáit az elevenítő és meg elevenített Társaság 1796 eszt. július 22 napján a leg szivre hatóbb musika szó alatt öt zászlókal járta el, mellyeknek egyikén ez a fellyül való irás volt: Ditsőség a leg főbb valóságnak. a másikon ez: Feltámodás, a harmadikon: Isteni irgalmasság. A negyediken: Emberiség, végre az ötödiken Visszatérés az életre. Elő adom továbbá a hirtelen halálos veszedelembé esteknek kiszabadítások módját, minéműek a mérge vétel, veszett kutya marás, idegen testeknek elnyelése, és a torokba való meg akadása, égés, és több ilyenek. Végtére meg emlitem, hogy lehessen valakinek magát a veszedelmes vénusi nyavaja ellen meg őrizni; utollyára pedig aki akar, szép is lehet belőlle. s.a.t.

Illyen könyv hát az, amellyet én a Ttes SS.PP. a kinyomtatattás véget alázatosan ajánlok, hogy ha a Kristus Urunk Születése előtt 700 esztendőkel élt, és a minden Orvosok között még most is leg főbb Observatornak ama híres Görög Hippokratesnek általam magyarrá fordított munkája és a Khinaiak pulsus tapogatások módja, (kikről azt írják, hogy a beteget épen ki nem kérdezvén tsupán a pulsubol sokszor már 32 esztendőre meg jövendőlik előre a halálát) tsak tsupa irásba fog is maradni a magyar papiroson,²¹ ez leg alább a Magyar Mineralogiam után a Ttes SS. kegyességéből szivhassa a magyar levegőt. Vegyék azért ezt jó néven a Ttes SS. és mozdítsák elő köz haszonra tzelőző igyekezetemet: aki különben állandóul marad

A Tekintetes Ns. Vármegyék

alázatos Szolgája Zay Sámuel.
Nemes Komarom Várm. Physicusa
és a Jénai Mineralog. Tudós Társaság
tagja mp.

ESZTER DEÁK, PhD
historian
National Széchényi Library Budapest
Department of Bibliographical
and Cultural Historical Researches
edeak@oszk.hu

²¹ Zay ezen fordításai nyomtatásban nem jelentek meg, a kéziratok nem maradtak fenn vagy lappanganak.

ZUSAMMENFASSUNG

Sámuel Zay (1753-1812) war ein berühmter Arzt, Naturwissenschaftler in der ungarischen Aufklärungsperiode, Schriftsteller, und Übersetzer wichtiger Werke der europäischen Medizin. Er war bestrebt die gesundheitliche Lage des Komáromer Komitats aufzuschlüsseln, und wo es möglich war, gab er gute Ratschläge zur Verbesserung. Zur gleichen Zeit musste er auch gegen die Kurpfuscherei kämpfen, die in dieser miserablen Lage blühte. Die Studie gibt eine Eingabe von Zay bekannt, die er 1802 dem Komitat vorlegte, und die wichtige Probleme des allgemeinen Gesundheitswesens betrafen.

DIÓSSZILÁGYI SÁMUEL (1882–1962) FŐORVOS ÉLETÚTJA ÉS AZ „ORVOSI INTELMEK”

SZMODITS LÁSZLÓ

A 20. századi Makó jelentős szerepet vállalt az egykori Csanád, majd a trianoni békeszerződés után (1920. VI. 4.) Csongrád vármegye kulturális életében. Így a megyében működött neves írók és költők, *Tömörkény István*, *Móra Ferenc* és *Juhász Gyula* nagyot alkottak a település szellemi élete kibontakozásában. *József Attila* 1920-tól a makói gimnáziumban tanult és nyaranta itt dolgozott¹.

Diósszilágyi Sámuel (1882-1962) nagyapja, *Szilágyi Sámuel* (1827-1896) béresként szolgált a jó módon lévő makói *Diós* családnál. Az egykori béreslegény a gazda lányával, *Diós Sárával* (1826-1893) kötött házasságot. Apja, *Szilágyi Sándor* (1856-1921) is nagyon eredményesen gazdálkodott kétszáz holdon. Anyja *Szabó Viktória* volt. Ebből a házasságból négy gyermek született. Az orvos Sámuelnek gépészmérnök, kereskedő és gyógyszerész-feleség voltak a testvérei. A Diós és a Szilágyi család leszármazottjai 1899-ben felvették a Diósszilágyi nevet.

Sámuel 1882. március 20-án született Makón^{2 3} de *Gulyás Pál*⁴ és *Szállási Árpád*⁵ szerint március 27-én jött a világra. (A Semmelweis Egyetem Levéltárában hiányoznak a helyes időpontra vonatkozó adatok). Az eleven eszű fiúcska a helyi tanyaiskolában végezte az elemi iskolát. Majd a makói főgimnáziumban folytatta a tanulmányait, ahol 1901-ben érettségi vizsgát tett. A humán érdeklődésű érett fiatalember a fővárosba költözött és beiratkozott a Magyar Királyi Tudományegyetem orvosi karára. Medikusként főleg a farmakológia érdekelte, de a beteg emberek gyógyítását is szorgalmazta. Itt az egyetemen 1906-ban orvosdoktori oklevelet szerzett.

Sámuel bent maradt az egyetemen, mert a nyelvtudása birtokában a kutatás is vonzotta. Dr. Bókay Árpád egyetemi tanár gyógyszerzeti intézetében előbb gyakornokként, majd tanársegédként működött 1907-ig. Az egyetemi évei alatt kapcsolatba került a Galilei Körrel és eljárt néhány előadásra. Az első tudományos munkája a higany hatása a nitrogén kiválasztására irányult, melyről az *Magyar Orvosi Archivumban* jelent meg 1908-ban az első cikke. Tanársegédi munkája után a fővárosi Szent László, majd a Szent István kórház se-

¹ Szállási Árpád: Diósszilágyi Sámuel (1882-1962), az írók orvosa és az orvosok írója. *Orvosi Hetilap*, (1982) 34. szám,

² *Magyar Életrajzi Lexikon*. IV. kötet, (1991) 191-192.

³ *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. II. kötet, (2001) 174.

⁴ Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Új sorozat. IV. kötet, (1943) 815-816.

⁵ Szállási Árpád: Diósszilágyi Sámuel (1882-1962), az írók orvosa és az orvosok írója. *Orvosi Hetilap*, (1982) 34. szám

gédorvosa volt. Katonai szolgálatát innsbrucki katonai kórházban töltötte. Makón telepedett le 1908.szeptemberében, ahol magánorvosként működött. Majd 1913. augusztusától Makó városi kerületi orvos lett. Részt vett az I. világháborúban, mint a császári-királyi I. számú huszárezred főorvosa, majd orvosfőnöke. Hadirokkantként 1916/17-ben a fővárosi 17. helyőrségi kórház röntgenológusa volt. A háborús szolgálataiért a Signum Laudis II. osztályú vöröskereszt kitüntetését nyerte el. Megszervezte 1918-ban, az őszirózsás forradalom idején az Országos Radikális Párt makói szervezetét. Az 1918. decemberi alapító közgyűlésen a párt helyi elnökévé dr. Diósszilágyi Sámuel választották meg, a titkár pedig *Pénzes Zoltán* lett. 1919-ben, a román megszállás idején rövid időre elfogták és túszként Ungvárra került.⁶ 1920. június 1-én a makói, Csanád megyei kórház belgyógyászatára osztályvezető főorvossá nevezték ki, melyet 41 éven keresztül, 1961-ig töltött be. Nevéhez fűződött a kórházi laboratórium és a röntgen vizsgáló szervezése és felállítása. Ellátta még 36 éven át a Szeged-Csanádi Vasút főorvosa tisztséget is.⁷

Dr. Diósszilágyi Sámuel

Az osztály hatáskörébe tartozott abban az időben a tüdőbetegek ellátása. Diósszilágyi ezért megszerezte a röntgen- és tüdőgyógyász szakképesítést is. A tüdőgyógyászat terén a légmell-betegséget (pneumothorax) nagyon eredményesen kezelte. Egy erre alkalmas készüléket szerkesztett *Szakáts Gáborral*. A találmányukat sikeresen szabadalmaztatták. A német Acufarm cég 1936-ban kezdte meg ennek a gyártását⁶. Rendkívül fontosnak tartotta, hogy a tüdővész ellen intézményesen is védekezzenek. Megyei törvényhatósági tagként 1935-ben indítványozta egy tüdőbeteg-gondozó intézet felállítását. Így jött létre a kórház

⁶ Tóth Ferenc: *Emlékezés Diósszilágyi Sámuelre*. Makó, (1982) 7.

⁷ Tóth Ferenc: i. m. 8-9.

tüdőbeteg osztálya. A fertőző betegségek (diftéria, skarlát) kóroktanával is sokat foglalkozott. Egymás után jelentek meg a szakdolgozatai és a tudománynépszerűsítő cikkei a *Buda-pesti Orvosi Újságban*, a *Magyar Orvosi Archivumban*, a *Magyar Kórházban*, az *Anya és Csecsemővédelemben*, a *Magyar Orvosban* és a *Therápiában*.

Volt egy gyógyszerkülönlegessége az angina pectoris ellen. A Dincardint a *Hajnal Miklós* makói Örangyal gyógyszerzetárában forgalmazták. A mite és forte hatásereőségű tabletta digitalist, scillaet, (medvehagyma), strophantint, teofillin-natrium acetátot és ephedrinium chloratumot tartalmazott.

Megalakult 1920. november 27-én a *Az Országos Stefánia Szövetség* makói csoportja. Az elnök *Tarnay Ivor* főispán, az ügyvezető igazgató pedig dr. Diósszilágyi Sámuel lett. Ennek célja az anya- és a csecsemővédelem országos szolgálata volt a csecsemőhalandóság csökkentése érdekében. Sajnos a Szövetség később pénzügyi gondokkal küszködött, ezért hangversenyek rendezésével próbálkoztak. A legrangosabb művészek, így *Bartók Béla*, *Dohnányi Ernő*, *Fischer Annie*, *Hubay Jenő* zongoraművészek, *Basilides Mária* kamaranékes, *Anday Piroska*, *Balla Gabriella*, valamint *Závodszy Zoltán* énekesek léptek fel igen nagy sikereket aratva.

*Móra Ferenc*cel még az I. világháború előtti években ismerkedett meg. Móra Makón és a környékén gyakran végzett ásatásokat. Móra ekkor Diósszilágyi házában, *Espersit János* neves ügyvéd, politikus és lapszerkesztő klasszicista stílusú házában szállt meg. Nagyon jó barátságban voltak egymással. Móra egy alkalommal, 1921-ben a *Stefánia Szövetség* égisze alatt egy Petőfi-esten felolvasta az *Aranyszőrű bárányt*. Móra Ferenc 1934-ben halt meg, aki előzőleg már sokat betegeskedett. Diósszilágyi lakása nemcsak orvosi rendelő, hanem még kulturális központ is volt. Ezért nemcsak Móra, hanem mások is a páciensei voltak. Ezért a halála után többször felidézte Móra emlékezetét. A *Makói Friss Újságban* 1935-ben jelent meg a *Móra Ferenc, a tiszteletbeli makai* című írása. Majd 1938-ban egy külön kötetet is írt róla.⁸

Juhász Gyula neves magyar költő 1913–1917 között a makói Csanád vezér (ma József Attila) főgimnáziumban tanított. Később az 1920-as években többször járt Makón Diósszilágyi Sámuel vendégeként. Minden egyes alkalommal az *Espersit-házban* szállt meg. Többször olvasta fel a saját verseit kulturális rendezvényeken és az Otthon kávéházban az érdeklődő vendégeknek.

József Attila 1905-től a makói főgimnáziumban tanult. Diósszilágyi anyagilag is segítette őt. De akkor még nem ismerte a költői hajlamát. Az 1920-as évek elején a már jelentős költő *Espersit János*nál olvasta fel az újabb verseit. Ezek Diósszilágyinak is nagyon tetszetek. Orvosként pedig a betegségeit is ő kezelte.

Diósszilágyit nagyon érdekelte a színházművészet. Szívügye volt Makón a *Hollósy Kornélia Színház*. A 19. századi neves művésznőről minden sajtóközleményt és visszaemlékezést elolvasott és valamennyi levéltári adatot is felkutatott. Egy négyszáz oldalas kéziratot írt ezek felhasználásával. Ő nevezte először őt a nemzet csalogányának, *Bajor Gizi* előtt. Két könyve jelent meg róla: *Hollósy Kornélia és a magyar opera a szabadságharc éveiben* (1935), *Amikor a „magyar csalogány” dalolt Bécsben.* (1938)

1944 őszén nem menekült el a szovjet csapatok közeledtekor. Mint az egyetlen főorvos, a vezetés nélkül maradt kórház irányítását a legnehezebb időszakban is jól ellátta. Amikor 1945-ben a városi főispán a kórház igazgató főorvosává nevezte ki, igen nehéz körülmé-

⁸ Tóth Ferenc: i. m.: 19.

nyek között gondoskodott a kórház zavartalan működéséről,⁹ melyet 1948-ig látott el. Ezt követően 1961-ig a belgyógyászati osztály főorvosa maradt.

1945 után Makó kulturális életének a kibontakozása József Attila szellemében fogant. Így 1947 tavaszán megalakult a József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság, mely szépen összefogta a város íróit, költőit és művészeit egy közös fórum létrehozásáért. Ennek az elnöki tisztségét Diósszilágyi vállalta el. Később a politika közbeszólt, mert ezt a belügyminiszter 1952-ben feloszlatta. Az 1950-es évek végén alapították meg a Juhász Gyula Irodalmi Kört a városi kultúrházban. Folyóiratuk a *Marosvidék* volt.

Diósszilágyi 1961-ben nyugdíjba vonult, de SZTK- és magánrendeléseit még fenntartotta. 80. születésnapja betöltése után Szegedre költözött a lányához és az unokáihoz. Szülővárosában, 1962. június 10-én érte a halál. A makói református temetőben volt a temetése az I/C-5 sírhelyen.

Az Orvosi intelmek

Az egészségügyi ellátás középpontjában a beteg ember áll. A társadalom teljes joggal elvárja az orvostól az etikus magatartást. Az erkölcsi rendet etikai normák és parancsolatok határozzák meg. Innen ered a gyógyításban is közismert szállóige: „*Nil nocere! - Nem ártani!*” A gyógyítás során nemcsak a testi, hanem a lelki bajokon is segíteni kell. Ezért mondja Cicero: „*a beteg üdve legyen a legfőbb törvény!*” Az intelleme kifejezés erkölcsi célzatú buzdító írást jelent. Ez egy meghatározott személyhez szólhat (végrendeletként), és a megszerzett tapasztalatokat is hagyományozza (Szent István király intelmei fiához, Imre herceghez). Az orvosi intelmeket elsősorban a kollégák, vagy pedig az utókor figyelmébe ajánlották a szerzők. De a betegek számára is tanulságosak lehetnek. Ezek figyelembe vételére még az orvosi hivatástudat előbbre vitelét is jelenthetik.

Diósszilágyi a nagy műveltségével már az 1920-as években gyűjtögette a gyógyítással kapcsolatos aforizmákat, melyek közül néhányat orvosi folyóiratokban tett közzé. Előbb 1924-ban a *Magyar Orvosban*, majd 1928-ban a *Therápia* folyóiratban jelentek meg, mindig egy oldalt szentelve. Ez utóbbiban jelentette meg az alábbi történetet:

„Nemrégiben megszólított egy fiatal kolléga. A kölcsönös bemutatkozás után a fiatal orvos megkérdezte tőlem:

– Ön írta az Orvosi intelmeket néhány évvel ezelőtt a Magyar Orvosba?

– Igen én írtam — szóltam. De mi van azon csodálkozni való? — hogy nem nézi belőlem ki a kartárs úr azt a néhány elvetélt aforizmát?

– Óh, dehogya is nem! Nem azon csodálkozom...

– Hát mi a ménkűn? — kérdeztem.

– Azon, hogy — ha szabad így szólítanom önt — kartárs úr olyan fiatal. Az aforizmak olvasása után úgy képzeltem el a szerzőt, hogy magas, sovány, pápaszemes, bordavíg (sic) erő szakálla van, egyszóval.

– De hiszen elég magas és sovány vagyok, pápaszemet is hordok, és hogy térdig erő szakállam nincs, attól lehetek még valamelyest rendes ember.

⁹ Tóth Ferenc: i. m.: 48.

- Lenni lehet, de ezek után nem tudom hinni, hogy tudna még aforizmákat írni.
- Ebben lehet valamelyest igazság, mert írni és az írni-tudni: nagy különbség.
- Ugyan próbálja meg” — biztatott”.

Könyvalakban az első kiadás 1935-ben jelent meg Makón. Ennek bővített kiadása 1940-ben látott napvilágot a Kner Nyomda gondozásában mindössze száz példányban¹⁰

DIÓSSZILÁGYI SÁMUEL

ORVOSI
INTELMEK

FÁY LORÁNT RAJZAIVAL

MAKÓ, 1940

Kiadványának igen nagy sikere volt nemcsak az orvosi karban, hanem a betegek között is. Az alábbiakban két kritikai véleményt közlünk:

„Kedves Sámuel! Én téged bámuél, orvos létedre humorod van... Most eszmélek rá, hogy az orvos, ha az ember nem mint beteggel találkozik vele, szintén tud ember lenni. Köszönöm, Samu, ez jó volt. Jó kis könyv” (Móricz Zsigmond).

Ries István szociáldemokrata politikus a *Népszavában* így méltatta az *Orvosi intelmeket*:

„Rövid aforizmaszerű megjegyzések, de mégsem aforizmak. Többek ennél. Érzelmi megnyilatkozások. Mindig szellemesek, de sohasem szellemeskedő. Nem erőszakoltak. Érti az olvasó, hogy belsőből jöttek és nem azért írta a szerző, hogy kiadja azokat, hanem mert lelki szükségét érezte ennek,... de tud keserű lenni, amikor a visszásságokat kell ostorozni, még akkor is, ha a hivatásán keresztül saját magát is érinti... Egy olyan orvossal találkozni, aki a pályáját nem foglalkozásnak tekinti, hanem hivatásnak érzi.”

¹⁰ Tóth Ferenc: i. m.: 41.

A kis füzetben közel nyolcvan aforizmát, intelmet olvashatunk. Ezek legnagyobb része az orvos és a beteg kapcsolatára utal. De az orvostudomány, a gyógyszerészet is jelen van közöttük. Ezek között több humoros gondolattal is találkozhatunk. A teljesség idénye nélkül közöljük őket:

„Mindnyájan gyengék és esendők vagyunk. Intelmeket, tanácsokat adunk egymásnak, — pedig ma-gunk is nagyon rájuk szorulunk.”

„A nagy német belgyógyász: Kussmaul hat szóban sűrítette össze a jó orvos fogalmát: Klar denken, warm fühlen, ruhig handeln. — Kell ehhez kommentár? Nem szavakra — cselekedet-re, szívre van szükség.”

„Gyógyítani csak tudással lehet, de csakis ezt. A szenvedő ember szimpátiáját megszerelni és ezzel prakszist megtartani csak szívvel és lélekkel lehet.”

„Bámulatos, hogy milyen hibás némely meghatározásunk. Életveszélyes betegségben szenved, — hallani úton-útfélen. Holott nem a betegség forog veszélyben, hanem az — egészség”.

„Laikusok előtt ne beszélj orvosi témákról. De ha már beszélsz, minden második szabad idegen szó legyen. Így legalább sokan azt hiszik, érted a dolgokat.”

„Gyógyítani a legszebb érzés a világon. És a betegünket meggyógyítani a sikernek olyan érzése, amiről a külvilágnak fogalma sem lehet. Ezt csak mi orvosok magunk érezzük a maga teljességében.”

„Sok ember már a diagnózistól meggyógyul. Sokan meg a diagnózisba betegednek bele. De legtöbb embert a diagnózis hiánya teszi beteggé.”

„Betegeidet pedig ne igen avasd be a műhelytitkaidba. Manapság amúgy is mindenki orvos és elképzelni is rossz, hogy mi lesz akkor, ha még a magad egyéni titkait is elárulod. Ne légy állandó népszerű orvosi tanácsadó.”

„Mit csinálsz, ha nem biztos a diagnózisod és a beteg a diagnózisért gyötör? — Sokszor jó, ha meghagyod a beteget a bizonytalanságban, mert tulajdonképpen senki sem akarja tudni, hogy mennyire beteg, csak mutatni akarja, hogy nem gyáva. Sokszor még akkor is jobb biztos diagnózist mondanod, amikor az még bizonytalan, mert ez megnyugtatta — a beteget. És ez nagy áldás.”

„Meggyógyítani csak azt lehet, aki maga is gyógyulni akar. A náladnál „okosabb” és mindig mást akaró betegekkel szemben bizony te maradsz alul, — ha kellő időben ki nem térsz előlük. Kerüld el az ilyen betegeket, mert sohasem fogod meggyógyítani őket.”

„Ne értekezz feleslegesen beteged előtt annak betegségéről. Főleg ne nagyon ijesztgesd a halállal. Mert alapjában véve senki sem akarja tudni, hogy mennyire beteg és mert — és főképpen — mindenki fél a haláltól. Talán még te is. Sokkal jobb a pácienseknek, ha minél kevesebbet tudnak a bajukról.”

„Minden orvosságnál többet ér a reménység. Ha arcodról, szavaidból nem csillan ki a várva-várt reménysugár, beteged élete a legnagyobb kockán forog.”

„Csak emlékedbe idézem, — hogy ha beteged meggyógyult: az Isten segítette meg és ha meghalt: te tetted a sírba.”

A gyógyítás és a honorárium (paraszolvencia) témaköre sem maradt el az intelmekben. Megfigyelhető, hogy milyen találékony humora van a főrvosnak:

„Betegeink képezik a könyveinket, — mondja Paracelsus. Ma így fejelelnék meg ezt a mondást: Betegeink képezték betétkönyveinket.”

„Orvosi gyakorlatodat alapítsd inkább a szegény emberre, aki — ha keveset, de — fizet és ne a gazdag emberre számíts, aki csak ígér, — de adós marad.”

„Szokd meg, hogy pácienseid emlékező tehetsége nemcsak az anamnézist, de a honoráriumot illetőleg fogyatékos.”

„PéNZ, mindig csak a pénz! Mennyi mindent megöl ez az emberben. Az orvosnak sohasem szabad pénz bajokkal küszködnie, mert ezt a betegséget soha nem tudja meggyógyítani: vagy egy életre szóló fertőzést kap tőle, vagy rövidesen belepusztul.”

„Az orvosi hivatás szent, mint a papé, talán még ennél is szentebb. Ebből következik, hogy hivatásunk nem üzlet, hanem művészet. Éppen ezért állandóan a legfontosabb helyzetek előtt állunk. Állandóan anyagiasság vádjával illetnek bennünket. Pedig, mi tudjuk, mennyire égeti a tenyerünket a honorárium. Fiatal koromban mindig szégyelltem magamat, ha a honorárium összegét kérdezték tőlem. Vigyázz azonban, hogy túlzó idealista ne légy, mert azok még mind éhen haltak.”

„Bámulatos, hogy az emberek milyen könnyen szórják a pénzt olyan dolgokra, amíg alapján az egészségüket ássák alá, — és milyen vérverejtéssel izzadják ki azt a pár garast, amibe a tönkretett egészségük helyreállítása kerül. — Ebből is láthatod, hogy nővel, lóval, kártyával és borral nem konkurálhatsz.”

Az orvos és a gyógyszerész kapcsolatáról és általában a gyógyszerekről is számos találó példával találkozhatunk:

„Specialitást rendeltél, mert biztos hatású gyógyszert akarsz adni a betegnek, — mentegeted eljárásodat. Nem tudsz receptet írni, — mondja a patikus, és alighanem neki van igaza.”

„Ne beszélj annak az orvosságnak színéről és szagáról, melyet legalább egyszer meg nem néztél és meg nem kóstoltál”.

„Ne rendelj chinint annak, akinek a 'zuggató por' ize még a fülében van, mert hamarosan megállapítja rólad, hogy kevesebb a végott dohányod, mint a patikusnak.”

„Ne restelkedj be-benézni a patikába. Mert ha a táját is elkerülöd, akkor is azzal gyanúsítanak, hogy összejátaszol a patikusssal.”

„Kaus Gina, a divatos regényíró ezeket mondja: a morfinizmus nem egyéb, mint részletekben való öngyilkosság. Az ember egy kis kölcsönt vesz fel a kegyes feledés és megsemmisülés tőkéjéből, aztán egy második kölcsönt, ötödik, tizedik kölcsönt, míg aztán menthetetlenül eladósodik a halállal és mindennap fizet egy kis életkedvvel és ellenálló erővel, amíg felélt mindent. — Minden szó igaz. Vigyázz és százszor is gondold meg, mikor adj morfinat a beteg kezébe.”

„Notnagel írta le a következő mondatot: „Ha a legmagasabb az erkölcsi cél: másnak jó tenni, — úgy az orvosi művészet gyakorlásában bizton nagy és nemes cselekedet a haldoklónak elmúlását megkönnyíteni. Szent igaz! Ha majd már te is annak ismered el, akkor nem adsz többé a haldoklónak morfin helyett coffeint.”

Az alábbi egy hosszabb, de nagyon tanulságos történet:

„Egy világhíró újságíró, Richard Katz följegyzéseiben olvastam a következő kis történetet: Amikor Luxorban járt az újságíró, felkeresett egy tapasztalt öreg orvost. Nem kellett sokáig várakoznia az előszobában, mert Luxorban az a szokás, hogy ott a beteg bemehet az orvos rendelőjébe akkor is, ha történetesen egy másik beteget vizsgál. Így tett az újságíró is. Az öreg orvos éppen egy idős pácienssel foglalatzkodott, s miután végzett vele, gyorsan felírt valamit egy receptre.

– Itt van a Korán tizenkettedik szakasza. Írasd fel magadnak jó nagy betűkkel, akaszd az ágyad fölé és naponta olvasd el háromszor figyelmesen és hangosan.

A beteg átvette a cédulát és mély hajlongások közt kifelé indult.

– Ön Korán-szöveget ír recept helyett? — kérdezte csodálkozva az újságíró.

– Nem recept helyett írom ezt, hanem recept gyanánt. Látja, az öreget már öt éve kezelem. Amikor még nyolcvanéves volt, érzelmeszedéssel járt hozzám. Akkor jódot írtam fel neki, ami használt neki egy darabig. Aztán más orvosságokat írtam. Azóta is mindennap eljön, de most már az orvosság sem használ. Naponta feltart a munkámban és jajgat... Elfelejtji, hogy közben nyolcvanöt éves lett. Hogy segítek most rajta? Sehogy sem akar ráeszmélni, hogy már eljárt felette az idő. Ekkor jöttem rá, hogy a Korán egyik szakaszát írom fel neki. Ha ezt napjában háromszor elolvassa, bizonyára nyugodtabb lesz, talán beletörődik a sorsába.

– Mi van abban a szakaszban?

– Amíg fiatal vagy és egészséges, addig van csak értelme az életnek. Ha azonban megöregszel, megbetegszel, jobb lenne, ha már nem élnél.

Nem írhatnánk-e fel mi is egy táblára: *Contra vim mortis nullum medicamentum is hortis?* És ezt olvassa a beteg mindaddig, amíg végre magyarul is el tudja mondani a mondat értelmét. De ki vállalkozik rá, hogy ezt a nálunk még szokatlan, de bizonyára hatásos gyógyító módszert bevezesse.”

Befejezésül az utolsó intelm így szól:

„Aranyköpéseket pedig ne igen üríts magadból. A mai kutató áramlat mindjárt bonckés és mikroszkóp alá vesz mindent és könnyen a paralízis csiráit találja meg bennük.”

Dr. Diósszilágyi Sámuel születésének 100. évfordulóján, 1982-ben és 1999-ben újra megjelentette a Makói József Attila Múzeum ezer-ezer példányban az *Orvosi Intelmeket* hasonló kiadásban.

Az orvosi hivatás ápolására ma is szükség van. Ezért vállalkoztunk Diósszilágyi Sámuel életútjának a bemutatására és ezért közöltük a legjellemzőbb részleteket az *Orvosi Intelmek* kötetéből.

Diósszilágyi Sámuel, a nagyműveltségű, kiváló orvosként nemcsak a betegek ellátásában volt nagyon eredményes, hanem még élére állt a Makó város kultúrájának az előbbre viteléért is. Jellemző volt rá az alábbi szállóige: „*Vivere aliis, non sibi constituit essentiam medici* – Másokért élni, nem magunknak, ez az igazi orvos lényege!”

LÁSZLÓ SZMODITS, D.Pharm.
pharmacist
 H-1092 Budapest,
 Hőgyes Endre u. 1.
 HUNGARY
 szmodits.laszlo@t-online.hu

ZUSAMMENFASSUNG

Sámuel Diósszilágyi (1882-1962), der hervorragende Arzt mit humaner Bildung wurde in Makó, im Komitat Csanád geboren, wo er auch seine Grund- und Sekundarschule absolvierte. An der Budapester Universität erwarb er sich 1906 das Diplom der Medizin und arbeitete als Assistenzarzt im Institut für Pharmakologie. Später kam er ins Szt. László und Szt. István Krankenhaus. Für seine Verdienste im I. Weltkrieg wurde er mit dem Signum Laudis II. geehrt. 1918 siedelte er nach Makó, wo er 41 Jahre hindurch die Internistische Abteilung des Krankenhauses leitete. Er organisierte das Laboratorium und die Röntgen-Abteilung, spezialisierte sich für Lungenkrankheiten, 1935 proponierte er die Aufstellung des Instituts für Lungenkranken. Er pflegte gute Beziehungen mit Künstlern (Béla Bartók, Ernő Dohnányi, Annie Fischer, Jenő Hubai), weiterhin mit namhaften Dichtern (Attila József, Gyula Juhász, auch mit Ferenc Móra.) Seine fachliterarische Tätigkeit stand im Dienst der ansteckenden Krankheiten (Dyphterie, Scharlach), der Lungenheilkunst, durch den Stefania Landesbund auch des Mutter-, Säuglings- und Kleinkinderschutzes. Sein besonderes Verdienst ist das Medikament Dincardin. Sein Buch *Orvosi intelmek* (Ärztliche Mahnungen) wurde 1935 und 1940 herausgegeben, das die Beziehung zwischen dem Patient und dem Arzt in humoristischen Aphorismen behandelt.

ISTVÁN KÖRNYEY (1901–1988)*

GYÖRGY GOSZTONYI

István Környey,¹ an outstanding representative of Hungarian clinical neuroscience, one of the founders of Hungarian neurosurgery, was born 29 July 1901 in Görz (now Gorizia, Italy). He excelled already in early childhood by his mental capacity and exceptional memory. He started his medical studies at the Péter Pázmány University in Budapest. As a student he revealed genuine interest in anatomy. In the Institute led by *Mihály Lenhossék* he participated in research and teaching. He wrote during this period his first scientific publication entitled *The inheritance of sex*². Anatomical/neuroanatomical and genetic aspects remained also in later phases of his career in the foreground of his interest.

He received 1923 his medical doctor's degree. At that time, with the recommendation of *Mihály Lenhossék*, he worked already in the Brain Research Institute, founded by *Károly Schaffer* in 1912, who was in 1924 appointed to head of the Clinic of Neurology and Psychiatry. Following Schaffer's appointment, the Brain Research Institute moved to the Clinic of Neurology and Psychiatry in the Balassa Street and functioned there as an independent Division of Brain Histology. The position of deputy director of the Clinic was fulfilled by *Dezső Miskolczy*, who had an important role in the formation of Környey's professional training, education and working style. During the years of cooperation their connection developed to a close, enduring friendship.

Talented, ambitious young men such as *Tibor Lehoczky*, *István Somogyi*, *József Baló*, *Béla Horányi*, *Hugo Richter* and *László Meduna*, the inventor of the convulsive treatment of schizophrenia, gathered as members of Schaffer's Institute. They later became prominent representatives of Hungarian neurology and neuropathology. *Kálmán Sántha* joined this group in 1927, he later also became a close and true friend of Környey. The scientific papers of the Institute were collected by the Springer Publishing House into the yearly volumes *Hirnpathologische Beiträge*. These volumes, sent regularly to other brain research

* A version of this biography in Hungarian language has been published in the series: Vincze János (ed.): *Emlékezünk orvosainkra* (We remember our physicians) Vol. 8: Gosztonyi György: Prof. Dr. Környey István – akadémikus 1901-1988.165-184. (2011)

¹ At the denomination of authorship in specific publications Környey used to apply the equivalent of his first name in the corresponding languages. This way, the initial "I" stands for "István" in Hungarian, "St" stands for "Stephan" and "Stephen" in German and English, finally, "É" for "Étienne" in French publications, respectively.

² Környey I.: *A nem átöröklése* (The inheritance of sex). Pótfüzetek a Természettudományi Közlethez 1922

institutes in Europe, truly reflected the scientific atmosphere and accomplishments of Schaffer's Institute (reviewed by Szirmai,³ Baran *et al.*⁴).

This series included two neuroanatomical/neurodevelopmental papers written by Környey. Soon thereafter, in 1926-27, he worked as a research fellow for the *Neurological ("Obersteiner") Institute in Vienna*. Here, under *E.A. Spiegel*, he studied the changes in muscle tone of the trunk musculature under the influence of stimulation of mesencephalic structures. They argued that the reticular formation of the midbrain had a most important role in the regulation of muscle tone and of the level of consciousness. Their paper reporting these results⁵ was cited in the classic study of *H.W. Magoun* (1948) as fundamental statements concerning the function of the reticular formation.

István Környey

The end of the 20s brought a turn in Környey's career. He was informed by *Dezső Miskolczy* that *Heinrich Pette*, from the Department of Neurology of the Hamburg University had been invited to Magdeburg, and was looking for a neuropathologist for his clinic. Környey applied for this position and Pette accepted readily his application⁶. From the very beginning of 1930 Környey was already working with Pette. Magdeburg opened a new

³ Szirmai I: Schaffer Károly neurológiai munkássága (The neurological oeuvre of Károly Schaffer). In: Bitter I., Huszár I., Szirmai I. (eds.): *A Balassa utcai Klinikák 100 éve*. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2008, 64-89.

⁴ Baran B, Bitter I, Fink M, Gazdag G, Shorter E.: Károly Schaffer and his school: the birth of biological psychiatry in Hungary, 1890-1940. *Eur Psychiatry*.23:449-56 (2008)

⁵ Környey I., Spiegel E.A.: Tonusänderungen, insbesondere der Rumpfmuskulatur bei Reizung des Mittelhirnquerschnittes. *Arb. Neur. Inst. Wien* 30: 121 (1927)

⁶ Mérci F.T.: Környey István. *A múlt magyar tudósai* (Hungarian Scientists of the Past). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. 216.

chapter in Környey's professional life. His plain, straightforward relationship with Pette became the basis of an enduring cooperation and a deep, sincere friendship. His time spent in Magdeburg was rather short, nevertheless, very successful, resulting in five publications, concerning mainly the inflammatory diseases of the central nervous system. In 1930 Pette was invited to lead the Neurological Department of the St. Georg Hospital in Hamburg, and in 1934 he became the successor of *Max Nonne* to the chair of neurology in the Clinic of Hamburg-Eppendorf.

Környey followed Pette to Hamburg, where he truly entered the centre of the European encephalitis-investigation. In cooperation with Pette and *Demme* they performed the crucial experimental studies on monkeys concerning the pathogenesis of poliomyelitis. Their assessments concerning the entry, the further spread of the infectious agent, and the predilectional localization of the lesions in the nervous system were of fundamental importance. Their results were published in a communication of monograph character, amounting to 127 pages. (see: Pette M, Demme H, Környey St., 1932) Környey was involved also in the study of other inflammatory neurological diseases. These included the late sequelae of encephalitis epidemica, the Borna disease, the cerebral lesions caused by the vaccinia virus, and the demyelinating processes.

The time spent in Hamburg brought an important change also in his private life. He made the acquaintance here and married a colleague, a young surgeon, *Dr. Anneliese Heuck*. Due to the changes in the German political situation at the beginning of the 1930s this successful research work, lasting for almost five years, came to an end. His employment at the University of Hamburg was not prolonged by the German authorities.

While still in Hamburg, Környey was invited to write two chapters for the series *Handbuch der Neurologie*, edited by *Bumke and Foerster*. The topic of the first chapter was myelitis⁷, that of the second one the topographic diagnostics of the brain stem.⁸ The second chapter, with almost the character of a monograph, is a comprehensive, profound analysis of the subject, embracing rich data of the literature, which offers even today exhaustive orientation for the everyday neurological diagnostics. Környey returned to Hungary in 1934 as a staid, mature researcher, enriched with ample neurological and neuropathological experience.

Dezső Miskolczy was appointed in 1930 to lead the Department of Neurology and Psychiatry at the University of Szeged, where, one year later, he also founded a Brain Research Institute. Környey, returning to Hungary, was invited by Miskolczy to his Clinic and Institute. Soon thereafter, he habilitated in neuropathology under Miskolczy's guidance at the University of Szeged.

Shortly afterwards, he was invited for a 3-month period to Oslo to participate in the organization of a neuropathological laboratory at the Institute of Anatomy of the University. Later, in this laboratory worked and became world-famous two outstanding Norwegian neuroanatomists, *Jan Jansen* and *Alf Brodal*.

Advised by Dezső Miskolczy, two members of the Schaffer-School, István Környey and Kálmán Sántha, went to North America, supported by a *Rockefeller Fellowship*, to gain

⁷ Környey St.: Myelitis. Anhang: Die gangliitisch-wurzelnuritische Form der Landry'schen Paralyse und der Pseudotabes. *Bumke-Foerster Hdb. Neur.* 13: 501 (1936)

⁸ Környey St.: Symptomatologie des verlängerten Markes, der Brücke, des Mittelhirns und des Schlhügels. *Bumke-Foerster Hdb. Neur.* 5: 445 (1936)

experience in neurosurgery. Sántha chose *Wilder Penfield's* Clinic in Montreal, Környey joined *Percival Bailey* in Chicago. Környey's choice was fortunate, not only from neurosurgical, but also from a neuropathological aspect, since the first classification of brain tumours was the joint achievement of Bailey and *Cushing*. Környey's excellent neurological experience and prime diagnostic ability gained appreciation among his colleagues.

Környey spent the second year of his neurosurgical training in Ann Arbor with *Max Peet*, who was most appreciated in neurosurgery for his prominent technical ability. At the Neurosurgical Congress in Montreal in 1937 Környey met his friend Sántha, subsequently, Sántha visited the Környey couple in Ann Arbor.

Returning to Szeged, Környey started his neurosurgical activity as a guest surgeon at the Surgical Clinic of the University, lead by *Kamilló Vidákovics*. He reported regularly on his progress both in conferences as well as in medical journals, explaining the future perspectives of neurosurgery. Kálmán Sántha started neurosurgery in Debrecen at the same time and under similar conditions. Before them, two general surgeons, *Arnold Winternitz*⁹ and *Imre Láng*¹⁰ exerted part-time neurosurgical activity in Hungary. However, neurosurgical praxis built upon expertise in neuroanatomy and neurological diagnostics promised better perspectives for the development of this discipline in this country.

The re-annexation of *North-Transylvania* to Hungary in 1940 established a new situation in the university life and required reorganization. Since the University of Szeged was the legal successor of the University of Kolozsvár, the Hungarian government offered to some professors in Szeged positions at the Kolozsvár university.¹¹ Dezső Miskolcgy was appointed to the chair of Neurology and Psychiatry.

In Kolozsvár, supported by Miskolcgy, Környey started soon the creation of neurosurgical practice. The neurosurgery found home in an independent pavilion, as the first division of neurosurgery in Hungary and as the fourth one in Europe.¹² Környey and his co-workers were accommodated in apartments in the same building. Owing to the approach of the battle-front in autumn 1944 the majority of university teaching staff left Kolozsvár, but Dezső Miskolcgy, as rector of the University, remained at his post. Környey first moved to Debrecen, and, later, to Budapest, where, during the siege of the city, he participated in the surgical treatment of cranial casualties.

At the end of World War II North-Transylvania returned to Romania. The *János Bolyai* Hungarian University was transferred from Kolozsvár to Marosvásárhely. Here, within a few years, Környey established already for the third time a neurosurgical division. The Romanian Government declared this division as a University Chair for Neurosurgery, and Környey was appointed professor by contract to this chair. Thus, the Neurosurgical Clinic had become the first independent Chair for Neurosurgery in the Carpathian Basin. After the departure of Környey his position was taken over by his pupil, *Tibor Andrasoffsky*.

Professor István Környey was appointed director of the Clinic for Neurology and Psychiatry of the Medical University of Pécs in 1947. During his 25 years of leadership the

⁹ Szirmai I.: op.cit.

¹⁰ Mérei F.T.: op.cit.

¹¹ Mérei F.T.: op.cit.

¹² Bodosi M.: *Emlékezés Dr. Miskolcgy Dezső professzorra* (Remembering Professor Dezső Miskolcgy). Miskolcgy emlékülés, 1994.

Clinic achieved international reputation, his pupils acquired respect and appreciation for the Környey School within Hungary and even beyond its borders. His activity coincided with the period when the name of the Medical University of Pécs, thanks to the eminent board of professors, became well known even abroad.

The new staff of the Clinic consisted mainly of physicians of neurological and neurosurgical interest, who gathered around the new boss within a few months from Budapest, Szeged, Pécs and Transylvania. The neurosurgical activity started soon after his arrival. Operations were performed initially at the Clinic of General Surgery, later at the Surgical Division of the Hospital at Pécsbányatelep.

In the meantime the build-up of the division of neurosurgery within the Clinic of Neurology and Psychiatry was also started. The development was completed at the beginning of the 50ies. Thus, in the token of the unity of clinical neurosciences, neurology, psychiatry and neurosurgery found home under the same roof. These three disciplines were completed and bound together by the development of the neuropathological laboratory, in service of the clinical and postmortal histological diagnostics. Upon his arrival, Környey moved into the spacious apartment of his predecessor, Professor *Camillo Reuter* on the ground floor of the Clinic. Part of the staff was also accommodated within the same building. This circumstance enabled quick and efficacious diagnostic and therapeutic interventions in acute events. For problematic cases Professor Környey was ready for consultation even at night, moreover, he even expected to be always informed.

His neurosurgical activity was interrupted in the spring 1951 by an unexpected event. Due to a haemorrhage from a gastric ulcer he fell into a severe hypotensive shock. This crisis was overwhelmed by a quick surgical intervention and by repeated blood transfusions followed by a long-lasting convalescence. After his recovery he entrusted the burden of long-lasting neurosurgical interventions to his well-trained co-workers, *F. Tibor Mérei*, *László Molnár* and *Rezső Scháb*. Nevertheless, the indications for operations, the pre-, intra- and postoperative diagnostics remained permanently under his supervision.

During his illness his old and close friend, *Kálmán Sántha* was excluded from the *Hungarian Academy of Sciences*. This decision was politically motivated, based on fabricated pretences. The crucial session of the Medical Section of the Academy took place June 1, 1951. During the open part of the session only *Géza Hetényi* and *János Szentágothai* raised their word in defence of Sántha, and in the course of the closed session *Imre Haynal* and *Ödön Kerpel-Fronius* took stand against the exclusion. Finally, during the secret voting, based on 14 yes and 5 no votes the Medical Section of the Hungarian Academy of Sciences proposed the exclusion of *Kálmán Sántha* to the presidium of the Academy.¹³

Although Környey—having been a corresponding member of the Academy since 1947—could not participate in this crucial session due to his severe health condition, a few days later he turned to the president of the Academy, asking him in a letter to secure worthy conditions for Sántha to carry on his precious scientific and therapeutic activity, so that his talent and exceptional abilities remain further in the advantage of the country.¹⁴

¹³ Majerszky K.: *A Sántha-ügy*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1997. 208.

¹⁴ *Akadémiai Levéltár* (Archives of the Hungarian Academy of Sciences), Registration Number 518/R-1951

In his written answer *István Rusznyák*, the President of the Academy, insisted on the wrongdoings of Sántha and refused to change the decision and to mitigate its consequences.¹⁵ The University of Debrecen removed Sántha and his wife *Klára Majerszky* from the Neurological Clinic, and the Ministry of Health transferred them as head physicians to the Department of Neurology and Psychiatry of the Hospital of Balassagyarmat, in Northern Hungary. During their years in Balassagyarmat Környey regularly visited the Sántha couple.

In 1955-56, due to the changes in the atmosphere of Hungarian internal policy, the demand on Sántha's rehabilitation was more and more frequently proclaimed. The presidium of the Academy offered Sántha in the summer 1956 the possibility of rehabilitation, but he did not accept its written formulation. Now, Környey took upon himself the mediating role of several weeks' duration, and requiring tiring diplomacy. Thanks for the most part of Környey's efforts the following statement of the presidium of the Hungarian Academy of Sciences was born on August 1, 1956: "*Since (...the presidium...) has reached the judgment that the exclusion occurred without sufficient ground, ... repeals his resolution of that time*".¹⁶ Parallel with the course of the academic rehabilitation, Sántha's re-installment to his neurological chair went ahead at the University of Debrecen and in the Ministry of Health.

Unfortunately, Sántha could not return to Debrecen any more. In the spring of 1956 he had been under periodic treatment due to a severe degenerative disorder of the autonomous nervous system. His care took place in the Central Military Hospital, Budapest, at the Department of Neurology, lead by his previous co-worker, *Pál Juhász*, physician-colonel. Sántha died on December 12, 1956, in consequence of the progression of his disease at the above hospital.

The work-style of István Környey was characterized by severe regularity and time-economy, with the care of patients in its centre. From his co-workers he expected high-level consciousness and precision in documentation. The early-morning conferences of division-heads and the late afternoon conferences of the entire staff were for the benefit of patient care and of patient administration.

Inspired by neurosurgical aspects, he laid great emphasis in the neurological practice on the quick recognition and treatment of acute neurological conditions. For his pupils, the ophthalmoscope belonged just as much to the armament of the neurologist as the reflex hammer. His pupils, his clinical co-workers had all taken this "acute neurological" view along with them and have spread this approach in their later fields of activity, first of all, in *Transdanubia*.

The Clinic took over beside the strict neurological and neurosurgical profile also the care of the great part of neurotraumatological, neurotoxicological and cerebrovascular cases.

Környey prepared his university lectures with great thoughtfulness and attention, and illustrated them with high level patient demonstrations and figures and diagrams. The pupils honoured his teaching accomplishments with regular presence in the lecture room. He used to give the neurological, psychiatric and neurosurgical lectures himself, however, later on he commissioned some of his senior co-workers to take over the lecturing of the two latter disciplines. The neurological and psychiatric exams were highly demanding. Basic neuro-anatomical knowledge and good orientation in acute neurological syndromes were indispensable requirements for a successful exam.

¹⁵ Majerszky K.: op.cit.

¹⁶ Majerszky K.: op.cit.

Környey's scientific interest focused on the neuropathological research. One of his co-workers with interest in morphology was entrusted with the leading of the histological laboratory. This colleague was partially or completely exempt from clinical routine duties. In 1957 a chemist, *Ferenc Gallyas*, became the co-worker, and, later on, the mainstay of the neuropathological laboratory. Years ahead of the introduction of immunohistochemistry Gallyas elaborated highly specific impregnation procedures on the basis of physical development for the demonstration of various glia cell types, neuronal structure elements and certain degenerative cellular products. His impregnation techniques were taken over and applied worldwide in neuropathological laboratories. In 1980 Gallyas became the first professor of neuropathology in Hungary.

The processing of the nervous system of patients deceased in the Clinic was yielded to the Neuropathological Laboratory by the Institute of Pathology. The dissection of the fixed brains was performed after the late afternoon conference, in the presence of the medical staff. The study and demonstration of the histological alterations, the discussion of clinico-pathological correlations took place under similar conditions, lasting sometimes till the late evening hours.

Not infrequently, Saturday evening was chosen for the histological conferences. "*Everybody used to have time Saturday nights*" – Környey used to say. As years went by, the histological archive of the Clinic held possession of cases suitable to study and demonstrate almost any chapter of neuropathology.

The Clinic gave evidence already in the early years of Környey's professorship of an excellent scientific activity. In 1955 was published Környey's monograph, written in German, on the clinic and histopathology of anoxic-vasal cerebral damage.¹⁷ Since the diffuse oxygen deficiency of the brain results in clinical and pathological pictures distinct from those of circumscribed, ischemic circulatory disturbances, the monograph filled a gap and offered significant support for the interpretation of these pathological conditions.

One year later appeared *Irene Jakab's* monograph on the drawings and paintings of mental patients in French and German.^{18 19} She came to Pécs from the Clinic of Neurology and Psychiatry of Marosvásárhely in Transylvania, had great interest in psychiatry and soon became in Pécs the main representative of the psychiatric profile of the Clinic. She had gathered the material of her monograph partly by selecting from the material of the previous director of the Clinic, partly from her own collection. After the famous classic monograph of *Hans Prinzhorn*, published in 1922, Jakab's work was in this topic the next publication of similar volume and value. She became years later in the USA the internationally recognized specialist of this topic.

The third monograph published in the clinic was the work of *F. Tibor Mérei, Tivadar Hasznos* and *Endre Grastyán*, reporting on the pathophysiology of the experimental brain concussion.²⁰

¹⁷ Környey St.: *Histopathologie und klinische Symptomatologie der anoxisch-vasalen Hirnschädigungen*. 1st and 2nd ed. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1955. 239.

¹⁸ Jakab I.: *Dessins et peintures des aliénés*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1956. 147.

¹⁹ Jakab I.: *Zeichnungen und Gemälde der Geisteskranken*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1956. 168.

²⁰ Mérei F.T., Hasznos T., Grastyán E.: *Experimentelle Beiträge zur Pathogenese der Commotio cerebri*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1957. 128.

In the 1960s an isotopic laboratory was established, in which human cerebral circulation studies were also performed. A further enrichment of the profile was achieved by the establishment of an experimental physiological laboratory. A group formed around *László Molnár*, the later director of the Clinic of Neurology and Psychiatry at Debrecen, performed experimental neurophysiologic-circulation-physiologic studies: results were also published in a monograph.²¹

For compiling his manuscripts Környey asked for the help of his co-workers, but he performed the formulation and elaboration of the concept alone, and, accordingly, he nominated himself as the single author. It was a rare exception that he divided with one or two co-authors the elaboration and publication of one or two topics. Not infrequently he handed over the completed manuscript to one of his youngest and one of his oldest co-workers for reading and criticism, and he listened to their remarks with attention.

He studied, corrected, controlled and condensed the submitted manuscripts of his co-workers, and upon arrival of the proofs he controlled their corrections. His young co-workers learned in the course of the correction procedures of their manuscripts, how to write a scientific paper. In spite of the considerable invested energy into the elaboration and correction of the manuscripts of his co-workers, despite the widely used practice, he never put down his name as a co-author. He was always frankly delighted by the success of a publication. He kept the collection of his own and of his co-workers' reprints, bound them in volumes for his rich library in reminiscence of the *Hirnpathologische Beiträge* of Schaffer's Institute.

His professional interest was very widespread, he was particularly attracted by unusual phenomena. He followed with distinguished interest the borderline events between neurology and internal medicine. He contributed to the enrichment of numerous chapters of neurology and neuropathology in a creative way. Psychiatry did not belong to his primordial research interests, however, he followed the pathophysiologic questions of organic psychoses and disturbances of consciousness with distinguished attention. He wrote two precious pathographies on the mental disturbances of two prominent personalities. Co-workers with primary psychiatric interest could count on the support of their master. Irene Jakab built up a reliable practice in child psychiatry, and enriched and analysed the collection of artistic works of mental patients of the Clinic. *Alajos Orthmayr* was engaged in the study of endogenous psychoses. He had been supervisor of the care of mental patients in the Ministry of Health for years.

Környey's orientation in literature, history, music and fine arts was broad and his interest in works of fine arts was coupled with an extraordinary retaining memory. His wife remarked once in a joking way: "*The problem with István is that he cannot forget anything*". He paid sincere respect to intellectual excellence and extraordinary achievements in social and friendly circles.

István Környey retired after 25 years' professorship following a respectful farewell banquet. In his departing speech he emphasised the maintenance of unity of our discipline, even if this is rendered more difficult by the explosive development of sub-disciplines. The maintenance of cooperative relationships and mutual consultations between the representa-

²¹ Molnár L.: Sur le contrôle nerveux de la circulation sanguine régionale des centres cérébraux. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 127.

tives of sub-disciplines, furthermore, the close vicinity of related institutions may prevent the danger of isolation.

Following his emeritation he moved immediately to Budapest. *István Tariska*, member of the Hungarian Academy of Sciences, director general of the National Institute of Psychiatry and Neurology, secured accommodation for him in a house in the premises of the Institute. Furthermore, Tariska asked him for a consultant professorship and secured for him a study and secretarial assistance. His collection of neuropathological preparations, representing an extraordinary scientific value, was transferred and preserved in the National Institute. In the following years Környey had an active share in the scientific life of this Institute. His former pupils, co-workers, and numerous representatives of the profession often visited him in his study or in his home for consultations and discussions.

Between 1972 and 1976 Környey fulfilled the office of the president of the Hungarian Society for Neurology and Psychiatry. The 27th Congress of the Society took place in 1972 and for its venue the representative building of the Old Parliament in the Castle District of Buda was chosen. The organizing committee planned a chamber music evening as the cultural program in the great hall of the Old Parliament, for which, as performers, the renowned *Bartók String Quartet* was invited. Környey, with the second violinist of the Quartet, *Sándor Devich*, had chosen himself the program, selecting compositions of Beethoven and Bartók. In the course of the concert the members of the Quartet admired the beauty and appreciated the excellent acoustics of the great hall, which, until that day, was not known to them, and, according to our knowledge, hadn't been used as a concert hall. Sándor Devich said good-bye with the remark: This hall must become one of the chamber music centres of Budapest!

At the VIth. Congress of the International Society of Neuropathology in 1970 in Paris it was decided that the VIIth Congress in 1974 should be organized in Budapest. This decision was in appreciation of the outstanding international esteem and prestige of Professor Környey. At that time he had been one of the vice-presidents of the International Society of Neuropathology already since 1968, which task he fulfilled until 1972.

In the years before the Congress the Executive Committee of the Society discussed the questions of the organization at preparatory meetings in Hungary. At the beginning of 1974 the well progressing organizational work was disturbed by an unexpected incident that severely endangered the success of the Congress. This incident was denoted as "*The Israeli Affair*" in the history of the International Society of Neuropathology.²² At the end of 1973 from Israeli sources such suspicions were spreading that entry visas to Hungary had not been granted to Israeli colleagues for scientific meetings in Budapest. Motivated by that, an Israeli neuropathologist, Professor *Wolman*, proposed to the board of the International Society of Neuropathology that the VIIth. International Congress of Neuropathology should either be cancelled, or moved from Budapest to another scene. Influenced by these news a number of colleagues in different countries cancelled their participation for the Congress. This boycott tendency formed a serious danger to the success of the Congress. The Secretary General of the Society, the kind, warm-hearted *Marion Smith*, in cooperation with Professor Környey, had done everything possible to alleviate these difficulties. Környey for-

²² Moore M.T.: *Archives of the International Congresses and Society of Neuropathology 1952-1977*. Philadelphia, Lea & Febiger, 1978. 309-322.

warded to Marion Smith the standpoint of the Hungarian authorities for external affairs, according to which in the granting of visas they do not treat persons of various nationalities differently. However, in the interpretation of this standpoint misunderstandings arose, which became further sources of worries. Finally, by clearing some misunderstandings they succeeded in averting the suspicion of discrimination and eliminating the danger of failure of the Congress. The sole Israeli neuropathologist intending to participate arrived successfully in Budapest and attended the Congress. Following the elimination of the visa problem the Congress took place undisturbed in the solemn milieu of the central building of the Hungarian Academy of Sciences and achieved the appreciation of the participants.

The organizers of the International Congresses of Neuropathology always published the full texts of the lectures in the form of Proceedings-volumes. The fast increase in the volume of the scientific material of the Congresses made it soon questionable, whether this tradition could be sustainable in the future as well. Környey was aware of these circumstances, however, he did not want to take the role upon himself to break with this tradition. The collection of the manuscripts was successful and one year later the last Proceedings of the International Congresses of Neuropathology was published in two volumes, edited by the Publishing House of the Hungarian Academy of Sciences and *Excerpta Medica*.²³ The cover design is the work of the painter *Ferenc Martyn*, an old friend of Környey.

Környey retained his creative activity also in the years after the Congress. From among his publications excel the pathography of *István Széchenyi*²⁴ and the analysis of the influence of the aphasia of *Béni Ferenczy* on his behaviour and artistic activity.²⁵ He wrote in English the History of Neurological Sciences in Hungary.²⁶ The result of several years' work was the first Hungarian Textbook of Neuropathology, produced under his editorship. Of the 27 chapters of the book 17 are his work, and 10 chapters those of his co-workers.²⁷ The success of the book is increased by the fact that he himself and his co-workers contributed creatively to the subjects of numerous chapters of neuropathology. The concise formulation of the essence of the pathological processes and the objective survey of still open questions is exemplary, decisive.

Környey died at the age of 87 years, a couple of months after the appearance of the book, on July 20, 1988.

The neurological and neuropathological activity of Környey, spanning over six decades, clustered around three main topics. The first one was the study of the neurological symptomatology and that of the interrelationships between neuroanatomical structures and clinical manifestations.²⁸ Particularly outstanding are his assessments relating the topical diagnostics of the brain stem. He brilliantly analysed the functional aspects and the topog-

²³ Környey St., Tariska St., Gosztonyi G.: *VIIIth International Congress of Neuropathology*, Budapest, 1974, Proceedings. Vol. I. pp 690, Vol. II. pp 790. *Excerpta Medica*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

²⁴ Környey I.: Széchenyi István lelkiállománya és elmebetegsége (The spiritual constitution and mental illness of István Széchenyi). *Comm. de Hist. Artis Med.* 102-104: 9-43. (1983)

²⁵ Környey E.: Aphasic et création artistique. *L'Encéphale* III. 71-85 (1977)

²⁶ Környey St.: *History of Neurological Sciences in Hungary*. Ed.: Hungarian Neurosurgical Society, Pécs, 1976. 64.

²⁷ Környey, I. (ed.): *Neuropathologia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 417.

²⁸ Szirmai I., Gosztonyi G.: Concepts of localization of neurological functions in István Környey's oeuvre. *Comm. de Hist. Artis Med.* 198-199: 5-14. (2007)

raphic-functional connections of the aphasias. The investigation of the anatomical substrates of the disturbances of consciousness had always been in the frontline of his interest.

The second group of topics, constituting perhaps the most outstanding part of his oeuvre, was the investigation of the virus diseases of the nervous system.²⁹ His research activity just started in the early phase of the exploration of the viral encephalitides. His assessments and pathogenetic concepts were of fundamental, constructive character, which contributed also to the successful elaboration of vaccinations. He was considerably involved in the study of the neurotropic features of viruses, with special emphasis on the questions of the selective vulnerability of various brain areas. It is scarcely known that he, far ahead of the electron microscopic study of viral encephalitides, postulated in a review, in harmony with *Goodpasture's* view, that the spread of viruses along neural pathways took place within the axis cylinders. Furthermore, he regarded the participation of some sort of a propulsive power (“treibende Kraft”), or of a fluid current (“Flüssigkeitsströmung”) in the axonal virus migration as absolutely necessary.³⁰

The third group of topics involved the study of cerebrovascular disturbances. The results of the investigation of the diffuse disturbances of cerebral oxygen supply are of fundamental importance. The pathogenetic inferences resulting from the neuropathological studies gave soon directives to the elaboration of successive clinical therapeutic measures.

In recognition of his scientific achievements he obtained numerous awards and honours. He became corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences in 1947, and ordinary member in 1973. He was member of the Academy of the Natural Sciences *Leopoldina* in Halle since 1943, and was elected member of the Austrian Academy of Sciences in 1973. He was honorary member of the Royal Society of Medicine, of the Société Française de Neurologie, of the International Society of Neuropathology and of the German Society of Neurology. The latter Society honoured him with the Wilhelm Erb Memorial Medal in 1984, and, years before, he was awarded by the Endre Hógyes Memorial Medal.

For many years he held the office of the president of the editorial board of *Ideggyógyászati Szemle* (today: Clinical Neuroscience), furthermore, he was the president of the Scientific Section of the Medical University of Pécs for six years, of the Hungarian Society of Neurology and Psychiatry from 1968 to 1972, and, in 1974, he acted as president of the VIIth International Congress of Neuropathology. He accepted these honours with refrained unpretentiousness and performed these tasks with great awareness and dignity.

Környey created a school in his professional field. His working style, his principles of commandment impressed profoundly his pupils and co-workers. Although his pupils regarded his rigour and high demands with criticism, they adopted as leaders themselves more or less elements of the principles of their boss. From among his pupils 10 achieved university professor appointments in Hungary, and 3 of them abroad. A number of his pupils became heads of departments of neurology and psychiatry in hospitals all over Hungary. He supported his former pupils constantly with advice and deed.

²⁹ Gosztonyi G.: Stephen Környey's contribution to the study of encephalitides. *Comm.de Hist. Artis Med.* 182-185: 77-91. (2003)

³⁰ Környey St.: Akute, nichtspezifische, nichteitrige entzündliche Krankheiten des Gehirns und Rückenmarks beim Menschen. *Ergebnisse der Pathologie* 36: 96-184. (1943)

Környey's personality was characterized by straightforwardness, frankness, demanding disposition and a strict sense of duty. The requirements from his co-workers were always the same as for himself. His working and concentration capacity and time economy were legendary. The unfavourable working conditions could never be an excuse for a deterioration in the quality of work. His standpoints, decisions were determined by a strict consistency of principle. In spite of his non-conformal attitude, he could, thanks to his great professional respect and to the support of his friends, preserve his position even in critical times. He belonged to the group of those professionals, who had taken all possible efforts to preserve and keep unified in the "post-classic" period of clinical neurological sciences these disciplines within the walls of a single institution, in the frame of one single university chair. Due to his enduring, high level activity we honour in his person one of the nestors, who fundamentally supported and incited the development of Hungarian neurology in the 20th century.

The 30th anniversary of his professorship at the Medical University of Pécs was celebrated by his pupils with the edition of a Memorial Medal, a creation of *Miklós Borsos*. At the jubilee celebration all pupils of the master were presented with a cast of this medal.

The memorial medal made by Miklós Borsos

Four years after his death his pupils remembered their master by the installation of a bronze relief at the entrance of the clinic. Very soon, in 1992, his previous co-workers, lead by Professor *György Pálffy*, Környey's immediate successor in the chair of neurology, founded the *Society of Környey's Pupils*. At the yearly congregations of this Society the pupils honourably remembered their master. The announcement of competition essays has also been introduced. The author of the first winning essay was rewarded by a Környey Memorial Medal. In 2005 the Society of Környey's Pupils was transformed into the *Környey Society*, and Professor *János Kopa* was elected as its first president. Also in 2005 a Memorial Session at the Hungarian Academy of Sciences took place, celebrating the 50th anniversary of the edition of Környey's monograph on anoxic-vasal cerebral injuries.³¹ On

³¹ Kopa J. (ed.): *Megemlékezés Dr. Környey István munkásságáról*. Balatonvilágos, Zepetnck Nyomda, 2006.

this occasion, a prize, *Környey Memorial Tree*, a small bronze sculpture, was also presented with which all the lecturers of the meeting were honoured. In the successive Memorial Sessions the Környey Society honours with this award Hungarian neurologists or neurologists living abroad in recognition of their life-work.

GYÖRGY GOSZTONYI, M.D., Ph.D.
professor of neuropathology
 Institut of Neuropathology
 Charité-Universitätsmedizin Berlin
 Charitéplatz 1.
 D-10117 Berlin
 GERMANY
 gegos@zedat.fu-berlin.de

ÖSSZEFOGLALÁS

Környey István 1901-ben született Görzben. Orvosi tanulmányait Budapesten végezte. Medikusként a Lenhossék Mihály által vezetett Anatómiai Intézetben dolgozott. Egyetemi tanulmányainak befejezése után Schaffer Károly munkatársa lett az egyetem Agykutató Intézetében, majd Ideg- és Elmekórtani Klinikáján, itt nyerte neurológiai és neuropathológiai képzését. 1929-ben a német neurológia kiváló képviselőjének, Heinrich Pettének meghívására Magdeburgba, majd Hamburgba került. Közel öt évig tartó együttműködésük során a poliomyelitis pathogenesisére vonatkozó alapvető majomkísérleteket végeztek. 1933-ban Környey visszatért Magyarországra, és Szegeden Miskolczy Dezső Ideg-Elmeklinikáján nyert alkalmazást, ahol 1934-ben idegkórtanból habilitált. 1936-ban két Schaffer tanítvány, Környey István és Sántha Kálmán Rockefeller ösztöndíjjal Amerikába ment idegsebészeti képzés céljából. 1938-ban hazájukba visszatérve Környey Szegeden, Sántha pedig Debrecenben kezdte el önálló idegsebészeti tevékenységét. 1940-ben, Észak-Erdély visszacsatolása után, Miskolczy elvállalta a kolozsvári Ideg-Elmeklinika vezetését, ahova Környey is követte őt. Környey Kolozsvárott, majd Marosvásárhelyen kedvező körülmények között építette fel az idegsebészeti betegellátást. Környeyt 1947-ben a Pécsi Orvostudományi Egyetem Ideg- és Elmeklinikájának igazgatójává nevezték ki. 25 éves pécsi munkássága folyamán a klinika nemzetközi hírnévre tett szert, tanítványai az egész országban elismerést szereztek a Környey iskolának. Az idegsebészet feltételeit a pécsi klinikán is megteremtette. Klinikáján nemcsak neurológiai és pszichiátriai, hanem neuropathológiai és neurofiziológiai diagnosztikai és kutatómunka is folyt. Tudományos teljesítményei elismeréseképpen Környeyt a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) 1947-ben levelező, 1973-ban pedig rendes tagjává választotta. Ebben a minőségben 1956-ban jelentős szerepet játszott az 1951-ben az Akadémia tagjai sorából igaztalanul kizárt Sántha Kálmán kizárásának hatálytalantításában. Környey István tudományos tevékenysége három kérdés-csoport köré tömörült. Az első a neurológiai tünettán, a második az encephalitisek pathogenesisé, a harmadik pedig az agyi vaszkuláris kórképek, kiváltképp az agyi oxigenizációs

zavarok különböző témáit ölelte fel. Tudományos munkásságának köszönhetően Környey számos megtiszteltetésben részesült. MTA tagsága mellett tagja volt a Halle-i Leopoldinának, az Osztrák Tudományos Akadémiának és tiszteletbeli tagja több nemzeti és nemzetközi társaságnak, ezek mellett a Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társasága, és a VII. Nemzetközi Neuropathológiai Kongresszus elnöki tisztét is betöltötte. Emeritálása után Budapesten az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet (OPNI) tanácsadó professzori feladatok ellátására kérte fel. Ennek keretében aktívan vett részt az intézet tudományos életében, és ezidő alatt született meg szerkesztésében az első magyar neuropathológia kézikönyv. Néhány hónappal e könyv megjelenése után, 1988-ban húnyt el. Személyében a magyar klinikai idegtudományok kiváló képviselőjét és a magyarországi idegsebészet egyik alapítóját tiszteljük.

A GYÓGYÍTÁS ÁRA A BATTHYÁNY UDVARBAN 1633 ÉS 1664 KÖZÖTT

NAGY-TÓTH MÁRIA

A doktorok

A közlemény azon doktorok, patikus, vízégetők, fűszedő asszonyok és fürdősők fizetéseit tartalmazza, akik *Batthyány I. Ádám* (1609-1659) udvarában dolgoztak.¹ A halála utáni 1662-1664-es prebendajegyzékek és ordináriumok csak *Gabriel* (valószínűleg *Gabriel Breitensteiner*) doktort és egy német fürdöst említenek meg.²

Az udvari doktorok közül *Valentianus Purgoltot*, *Abraham Linket*, *Gabriel Breitensteinert*, *Ferdinand Hamprunnert* és *Greger* doktort nevezik meg a források, de feltűnik egy név nélküli török doktor is.

Valentianus Purgolt életútjáról az eddig megjelentett tanulmányok, források alapján annyi megállapítható, hogy *Batthyány II. Ferencné Lobkowitz Poppel Éva* (1590 k – 1640) udvari orvosa volt, neve a kor bevett gyógymódjára, a purgációra (hashajtás) utal.³

Ő szolgálta leghosszabb ideig a családot: *Batthyány II. Ferenc* halála (1625) után is a szolgálatukban maradt, fizetését ezután Ádámtól kapta, ez évi 150 Ft-nak felelt meg, a napi élelmezésen és az egyéb természetbeni juttatásokon kívül, s ezzel a tisztviselők között a legmagasabb járandósággal rendelkezett. Nála többet csak *Ferstericz Pál* németújvári tisztartó kapott, évi 200 forintot.⁴ *Purgolt* doktort a *Batthyány* udvarban kiemelkedő bérben részesítették, nagyon megbecsülték. *Koltai András* kimutatása, a *Kincses Katalin* által közlé tett valamint az általam vizsgált levelek alapján pedig az állapítható meg, hogy a doktor több mint 20 évet töltött a *Batthyányak* szolgálatában.

Feladata elsősorban a beteg családtagok kezelése volt: *Poppel Éva* magyar nyelvű levelezéséből kiderül, hogy sok időt töltött *Dobrán*, a nemesasszony udvarában, ugyanakkor gyakran látogatott *Németújvárra*, *Batthyány Ádámmal* vagy testvéreihez.⁵ A nagyszony

¹ Ezúton szeretném megköszönni *Koltai Andrásnak*, hogy rendelkezésemre bocsátotta doktori disszertációjának táblázatát, melyet további adatokkal bővítettem ki.

² *Gabriel Breitensteiner* doktor neve a forrásokban *Preitensteiner*ként szerepel.

³ *Kincses Katalin*, *Koltai András*, *Takáts Sándor* foglalkozott a *Batthyány* család udvarában megfordult gyógyítókkal, köztük *Valentianus Purgolt*tal. Egy, 1647. július 4-i fizetéséről szóló forrást *Iványi Béla* tett közzé. Id.: *Iványi Béla*: „Vízégetés” Nyugat-Magyarországon a XVI-XVII. században. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* 4. (1956). (továbbiakban: *Iványi*, 1956.) 23. *Kincses*, 1993. 35. Újabbán *Nagy-Tóth Mária*: *Valentianus Purgolt*, a *Batthyányak* újkeresztény orvosának levelei (1622-1636). I. Somogy megye múltjából. *Levéltári évkönyv*. Szerk. *Böszce Sándor*. Kaposvár, 2007. 19-39.

⁴ *Kincses*, 1993. 36.

⁵ U.o. 93-251.

annyira meg volt elégedve munkájával, hogy más főúri udvarba is beajánlotta, „így az Esterházy, a Nádasdy, a Forgách családokban gyakran megfordult”.⁶ Poppel Éva végrendeletében 100 tallért⁷ hagyott rá.

Az 1630-as években Poppel Évát érvágásokkal gyógyította, majd 1638-tól, amikor a nagyszony többet betegeskedett, annak haláláig mellette szolgált.⁸

Az általam vizsgált levelekből kiderül, hogy a doktort felvették a cseh köznemesek közé. Egyik, Batthyáynak címzett levelében újságot, hogy kapott egy majorságot a nemesi rang mellé, ám az inkább pusztá, élőállat sem járt vele, mert a háború során elpusztították Collalto seregei.⁹ Kérte Batthyányt, hogy amennyiben lenne „felesleges élőállata”, és úgy gondolja, hogy megszolgált, küldjön neki. Az nem derül ki a levelekből, hogy pontosan hol helyezkedett el az említett majorság.

Közvetítőként is megállta helyét a doktor: leveleiben a szász választófejedelem, I. János György (1611-1656) és Batthyány II. Ferenc között létrejött borüzletről tájékoztat és részt vett bánya ügyek intézésében is.¹⁰

A doktor magánéletére vonatkozóan azt tudhatjuk, hogy 1622 áprilisában Lübeckben tartózkodott, onnan pedig Frankfurtba ment.¹¹ A Poppel Szabinának Frankfurtból küldött levélben, arról tájékoztatott, hogy felesége nagyon rosszul volt, már csak három hete volt vissza a szülésig.¹² A doktor még az ajtóig sem tudott eljutni, és már csak az isteni gondviselésben bízott. Források hiányában továbbiakat sem feleségéről sem születendő gyermekéről nem lehet tudni.

Abraham Link és Gabriel Breitensteiner konvenciói megtalálhatóak a rohonc-szalónaki prebendajegyzékekben, utóbbinak valamint Hamprunner doktornak fennmaradtak a Batthyány családnak címzett levelei is.¹³ A forrásokban Greger doktor 1646-1650 között szerepel, Link 1647-1650, Breitensteiner 1649-1664, Hamprunner pedig 1650-1652.

Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy Breitensteiner volt az, aki a második leghosszabb időt töltötte doktorként a család szolgálatában, közel 15 évet, öt követi Greger, aki 4, Link, aki 3 és Hamprunner, aki a jegyzékek szerint 2 évet tartózkodott az udvarban, de levelei alapján 3 évet is eltöltött.

Purgolt és Breitensteiner ugyanannyi fizetést kapott a főúrtól: ez évi 150 forintból (100 tallérből), 22 köből búzából, 18 köből rozsból, 10 köből zabból, 3 köből hajdinából, 2 kö-

⁶ U.o. 35.

⁷ Koltai András: Lobkowitz Poppel Éva végrendelete 1640-ből. In: *Irodalomismeret*, 7. 1996. 1-2. 58.

⁸ Kincses, 1993. 36.

⁹ MOL Batthyány család missilisci. P 1314. *Purgolt Bálint levelezése*. 38812. *Reimbalt Collalto, katolikus gróf. Császári hadvezér. Batthyány is harcolt ellene 1621-ben. Németújvári várából „ki-kicsapva nagy károkat okozott a császári csapatoknak. A kanizsai bégtől nyert segédhadakkal július elején meglepte a Collalto segítségére jött horvát csapatokat, vezérüket elfogta és németújvári várába szállította, a sereget pedig Stájerországba üzte. A Kőszegre visszavonult Collaltóra rátört és gazdag zsákmánnyal tért meg.”* In: Zimányi Vera: *A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI-XVII. században*. Budapest, 1968. 21.

¹⁰ MOL Batthyány család missilisci. P 1314. *Purgolt Bálint levelezése*. 38812-38814.

¹¹ MOL Batthyány család missilisci. P 1314. *Purgolt Bálint levelezése* 38806.

¹² MOL Batthyány család missilisci. P 1314. *Purgolt Bálint levelezése* 38807.

¹³ Breitensteiner magyar nyelvű konvencióját Iványi Béla tette közzé. ld.: Iványi, 1956. 24. A prebenda-jegyzékben német nyelven is megtalálható. MOL Batthyány család missilisci P 1314. *Breitensteiner Gábor levelezése 1726-1773*. A levelek még feldolgozásra várnak. MOL Batthyány család missilisci P 1314. *Hamprunner Ferdinánd Just levelezése 18291-18345*. A levelek még feldolgozásra várnak.

ből árpából és ugyanennyi kölesből és 1 köből lencséből állt. Ehhez járt még mindkettőnek naponta 2 db cipó, Purgoltnak 1 ½ pint, Breitensteinernek 1-3 pint bor, Purgoltnak hetente 15 font, Breitensteinernek 10 font tehénhús. A konvenciók alapján ezek mellé Purgolt évente 2 db, Breitensteiner 1 db ártányt, 2 vödör gráci sót, 25 font olvasztott faggyút, 1 startinyák borseprőt, posztót (nyári és téli ruhára) és tűzifát, egy lóra 10 köből zabot, 3 szekér szénát és 2 szekér szalmát kapott.¹⁴ A prebendajegyzékekből megállapítható, hogy olykor eltértek az előírt mennyiségtől: előfordult, hogy Purgolt doktor egy tyúkot is kapott naponta, Breitensteinert 1654-ben 6 rőf kék rása posztóval, 1656-ban 7 rőf szederjes rásával jutalmazták. Link doktor fizetése is nagyjából megegyezik az előző kettőével, a zab mennyiségében azonban eltérést mutat, ő 18 köből zabot kapott évente, járandóságai között szerepel a heti 15 font tehénhús, a napi 2 db cipó valamint a napi ½ - 1 ½ pint bor. Ők tehát hárman – a rendelkezésre álló források alapján – a legjobban megfizetett orvosok az udvarban.

Greger doktor készpénzbeli fizetéséről nem szólnak a jegyzékek, fizetése napi 1 font tehénhúsból, 1 - ¾ pint borból, 2 db cipóból állt. Ferdinand Hamprunnernek 1649-ben Rohoncra évi 8 köből búzát, 1 ártányt és 10 akó bort utaltak ki, 1652-ben Szalónakról és Rohoncra 20 akó bort s e mellé Borostyánkőrre 32 köből búzát és ugyanennyi rozst.

A patikus

A szalónaki várban működő patikát 1636 – 1645 között *Dietrich Dassau* (*Dassow*) patikus vezette, aki még 1648-ban is küld levelet *Batthyány I. Ádámnak*, patikusszámlát mellékelve hozzá.¹⁵ Dassau Jormannsdorfban lakott egy adó- és beszállásolás alól mentes házban, működése alatt vált virágzó üzlettel a patika.¹⁶ Utódja mostohafia, *Jakob Klain* lett, aki 1608-ban, Silbereggben, Klagenfurt mellett (Karintia) született s a patikus mesterséget Bécsben tanulta ki. Jakab 1676 és 1680 között hunyt el Szalónakon.¹⁷

Bár Klain már 1635-ben és 1639-ben levelet írt a Batthyány család nőtagjainak, *Batthyány Magdolnának* és *Lobkowitz Poppel Évának*, szerződést csak 1645. április 8-án köt Batthyány I. Ádámmal, kihez orvosként és udvari patikusként szegődött: „...*Jacob Klain, von Clagenfurth aus Kärnten zu unserem Leibt und hofapothegger bestellt...*”¹⁸

¹⁴ startinyák: egy németújvári, dobriai és rakicsányi stertinyák bor egyenlő három, egyenként 100 pintes tinával, tehát 300 pinnel, míg egy rohonci stertinyákban csak 200 pint volt. Iványi, 1956. 23.

¹⁵ Dietrich Dassau patikus Christoph Münzerhez, Poppel Éva titkárához írt levelei megtalálhatók a MOL P *Batthyány miss.* 1314. 22. dob. 10020-10024. számú jelzet alatt.

¹⁶ *Jormannsdorf* az egykori Gyimótfalva (ma: az ausztriai Jormannsdorf Burgenlandban) ld. In: Lelkes, 1992. 160. *beszállásolás*: Einquartierung. A haderő béke és háború idején való elszállásolása. Ferenc Szigetváry: Schlossapotheken im südlichen Burgenland und in Westungarn zur Zeit der Türkenkriege (16. – 17. Jahrhundert). In: *Türkenkriege und Kleinlandschaft II. Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege*. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 26. – 30. September 1984 auf Burg Schlaining. Wissenschaftliche Arbeiten im Burgenland. [Szerk. R. Kropf – W. Meyer – G. Stadler.] Hef 73, 1986. (továbbiakban: Szigetváry, 1986.) 104.

¹⁷ Szigetváry, 1986. 104.

¹⁸ MOL P 1322. A Batthyány család körmendi központi igazgatósága. A földesúri familiára, illetve az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó iratok. (továbbiakban: MOL P 1322.) 353. Német Uivári, Szalónoki Rohonci és Körmendi Várainkban lévő Tisztviselőink és cigébi rendbéli Conventioioknak az Pária, és más rendbéli dolgoknak rendbe vétel. (Konvencióskönyv, II). 1634. április 6. (továbbiakban: MOL P 1322. 353. Konvencióskönyv, II.) 52. Szalónaki Patricarius Jakob Klain Conventioiának az pariaia. Schlaining (Szalónak), 1645. április 8. Közzétette: Iványi, 1956. 21. Szigetváry, 1986. 104. Jakob Klain leveleit Nagy-Tóth Mária dolgozta fel.

Járandóságát nemcsak pénzben kapta, hanem természetben is: gabonában, húspan, borban és cipóban. A szerződés szerint urának, annak feleségének és gyermekeinek gyógyítását látta el, minden időben és helyen (például másik uradalomban való tartózkodás esetén is) rendelkezésükre állt gyógyszereivel legjobb tudása szerint. Elkészítette a gyógyszereket, vizet égetett, azaz desztillált, működtette a patikát.¹⁹ Ennek fejében a fizetése mellé kosztot és kvártélyt („*Cost und wohnung*”) kapott. Szerződése határozott időre, egy évre szólt, de meghosszabbíthatták, illetve ő maga is felmondhatott. A konvenció- és prebendajegyzékek valamint a családnak írt levelek alapján kitűnik, hogy előbbi mellett döntöttek: egészen 1657-ig kimutatható jelenléte az udvarban.

Jakob Klain 27 évesen már patikusként levelezett a Batthyány család tagjaival, küldött nekik gyógyszert, látta el őket tanácsaival, noha csak 37 évesen állt a Batthyányak szolgálatába. Szerződésének pontjait legjobb tudása szerint teljesítette, ezért meg is voltak elégedve munkájával. Ez derül ki fizetéséből, mely az udvari orvosokéval vetekedett és a hosszú időből, melyet az udvarban töltött: évi 100 guldent, azaz 100 forintot, 4 köből búzát, 15 köből rozst, 3 köből árpát és 1 köből borsót és 12 akó bort kapott, naponta pedig 1 tehénhúst és 2 db cipót. Ha az 1657-es évet tekintjük aktív szolgálati ideje végének,²⁰ akkor szerződésétől (1645) számított 12 év után távozott az udvari szolgálatból, 49 évesen.

A Szigetváry által megadott születési (1608) és halálozási (1676 és 1680 között) adatokat tekintve megállapítható, hogy Jakab 68-72 évet élt, ami elég tisztességes kort jelentett az akkori viszonyok tükrében.²¹ A szerződés idejétől számítva azt jelenti, hogy 31-35 évet töltött Szalónakon.

Érdekes, hogy családjáról nem nyilatkozott egyik levelében sem, s Szigetváry sem említette, hogy az általa végzett kutatások során találkozott volna Jakob Klein esetleges házasságkötésének időpontjával. Olyan messzemenő következtetéseket azonban még nem lehet levonni, hogy Jakab nőtlen vagy gyermektelen volt vagy épp csak a munkájának élt és emiatt nem nősült meg soha. Előfordulhat, hogy mindössze arról van szó, hogy nem akarta urát terhelni a családi gondokkal: külön tudta választani a munkát és a családot.

A vízégetők

A vízégető mesterek végezték az úgynevezett lepárlást – desztillálást –, amely a feldolgozás alapja volt. Ezzel a folyamattal virágvizeket, olajokat nyertek, kozmetikumokat készítettek.²²

Nagy-Tóth Mária: Jakob Klein, a Batthyányak szalónaki patikusának levelei 1635-1657. In: *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv*. Szerk. Bősze Sándor. 2009-2010. 7-21.

¹⁹ vízégetés: borégetés, azaz pálinkafőzés. Valamiképpen párolták és párolják ma is a bort és borpárlatot, azaz pálinkát, vagy amint régente nevezték, „égett bort” készítettek belőle. Hasonlóképpen a vizet is égették, azaz már régen is volt vízpárlat, melyet ma közönségesen *desztillált víz*nek neveznek. Tehát a vízégetésen clink a desztillálást értették. ld.: Iványi, 1956. 5. Szalónakon már 1601-ben működött vízégető. ld.: Iványi, 1956. 7.

²⁰ Levelci, konvenció- és prebendajegyzékek alapján.

²¹ Batthyány II. Ferencnek írta Lópes Bálint kalocsai érsek és kancellár 1620-ban, hogy „*kegyelmed okos öreg Vr*”. Koppány Tibor: Batthyány II. Ferenc és Poppel Éva építkezései – 1590-1640. In: *A Batthyányak évszázadai – Tudományos konferencia Kőrmenten*. 2005. október 27-29. Kőrmenten-Szombathely, 2006. 91. 1620-ban Batthyány II. Ferenc 47 éves volt, ekkor már idősnak számított, 1625-ben, halálakor pedig 52.

²² Vida Mária: *Művészet és orvostudomány a történelmi Magyarországon – Medicina in artibus in Hungaria*. Budapest, 1994. 80. (továbbiakban: Vida, 1994.)

Iványi Béla tanulmányában a Batthyány család számadási iratait vizsgálva megállapította, hogy az első név szerint megemlített vízégető egy bizonyos *István (Steffli)* nevű személy volt, aki 1634-ben Németújváron dolgozott.²³ A prebenda-és konvenciók jegyzékek alapján kimutatható ugyanitt 1634-ben az *Erasmus* nevű vízégető is. Steffli évi 12 forintot keresett a számadások szerint, a jegyzékek Erasmusnál csak a napi ¼ pint borról adnak tanúságot ekkor. 1634 után Erasmus neve csak 1649-től tűnik fel újra, de már Rohoncon, és egészen 1655-ig nyomon követhető jelenléte az udvarban. Erasmus fizetése megegyezik Anderliéval. A jegyzékek egyszer említik készpénzbeli fizetését: évi 13 forintot 1653-ban.

1638-tól szerepel a számadásokban a vízégető *Anderli* vagy *András*, akit a jegyzékek csak 1642-től említenek, s akinek járandóságai között heti 5 font tehénhús, napi fél pint bor és 2 darab cipó szerepel. Iványi megemlíti, hogy némi pénzáradékot is kapott, a jegyzékekben készpénzben történő fizetésről nem esik szó. Anderli Rohoncon és Németújváron is dolgozik, 1642-től 1651-ig említik az általam vizsgált források.

Még egy vízégető neve bukkan fel a forrásokban, név szerint *Ádámé*, aki 1646-ban tűnik fel először Rohoncon, majd 1656-ban Németújváron.²⁴ Javadalmazása a másik két vízégetőével azonos.

Vízégetőkkel 1658-ig találkozunk, ezután sem a számadások sem a jegyzékek nem említik őket.

Iványi leszögezi azt a tényt, mely szerint a vízégetők rendszerint férfiak voltak, de „a XVI. század végén Rohoncon működött egy vízégető asszony, 1640-41-ben pedig Németújváron találunk egy vízégető asszonyt, akinek a nevét nem ismerjük, azonban ez is megkapja a napi fél pint bort valószínűleg a többi élelmiszerral együtt”. Vízégető asszony nem jelenik meg a jegyzékekben.

A fűszedő asszonyok

A gyógynövények begyűjtését a fűszedő asszonyok végezték.²⁵ A gyűjtött gyógynövények a padlásra – gazdag kastélyokban a „füllesztő házakba” – kerültek, ahol a szárítás, tárolás, válogatás történt.²⁶ A gyógyszerkészítésre előkészített – tisztítás, aprítás, rostálás, szitálás – drogok – innen „drogpdlás” – a ládafias állványzatán illattal töltötték be a padlást.²⁷ A gyógynövényeket azután „megfelelő módon lyukacsos bőr -, vagy szellőzőzacskóban tartották, mindegyikre kicsike hatszögletű deszkadarabocskát akasztottak, s arra rótták fel a szer nevét, hasznát pedig külön könyvekbe jegyezték be, később a XVII. századtól fogva sokszor a kalendáriumok jegyzeteiben találjuk őket”.²⁸

1634-ben Németújváron már dolgozott egy fűszedő asszony, aki megkapta a napi ¼ pint borát. Járandósága mellett feltüntették, hogy munkájára, idénymunka lévén, „csak nyáron” tartottak igényt. A következő adatot 1645-ben találjuk, ekkor a németújvári fűszedő asszonyt a fraucimmerek csoportjában tüntették fel, fizetése napi ½ pint bort és 2 cipót tett

²³ Iványi, 1956. 8.

²⁴ U.o. 15. p. Perl Ádám konvencióját szintén Iványi Béla tette közzé tanulmányában. 29.

²⁵ Kincses, 1993. 39.

²⁶ Dr. Bencze József: Az empirikus doktorkodásról és annak kézíratairól. In: *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicinae Hungarica*. 1957. 6-7. kötet. 221. (továbbiakban: Bencze, 1957.)Vida, 1994. 78.

²⁷ Vida, 1994. 79.

²⁸ Bencze, 1957. 221.

ki. A számadáskönyvekben is felbukkant, egyedüli feladatuként a gyógyfüvek felkutatását és gyűjtését jelölték meg.²⁹ A jegyzékek 1645-től egészen 1658-ig kimutatják fűszedő asszony jelenlétét Németújváron, Szalónakon 1649-től 1651-ig, majd 1656-tól 1658-ig, Rohoncon pedig 1649-től – kivétel az 1654-es év – 1655-ig dolgozott egy. Iványi Béla a számadási iratokban nem talált Rohoncon fűszedő asszonyra vonatkozó információt 1649-ben, így azt a következtetést vonta le, hogy vízégető András egyedül dolgozott a patikában, csak egy orvosnő volt körülötte. A jegyzékek alapján azonban elmondható, hogy ez a megállapítás nem helytálló, mert 1649-ben igenis dolgozott fűszedő asszony Rohoncon, sőt ebben az évben még vízégető Erasmus is ugyanott található. Vagyis: 2 vízégető és egy fűszedő szorgoskodott a rohonci udvarban az 1649. május 17-i ordináriumok alapján. Ugyanez a helyzet állt fent 1650-ben és 1651-ben is. A többi évre jellemző, hogy egy vízégető és egy fűszedő volt jelen, de a számadási iratok itt is eltérést mutatnak: 1655-1658-ban azok szerint Erazmus, Ádám és egy névtelen vízégető, továbbá egy fűszedő asszony dolgozott.³⁰

Egy fűszedő asszony bére 1645-től 1650-ig napi ½ pint borból és két darab cipóból állt, majd ez napi ¼, illetve 2/4 pint borra változott. 1658-ban a számadások szerint megkapta a rendes bor, cipó és hús javadalmát.³¹ Egy fűszedő asszonyt ismerhetünk meg név szerint a forrásokból: 1649-ben Rohoncon szolgált *Arthné, Susanna*.

1653. április 6-ai fizetési jegyzékben a németújvári fűszedő asszonynak 3 és ½ köből rozst és 1 köből hajdinát állapítottak meg, mert „*az Annok névű Árvának (mely Törökországban fogva vót) az fejét meg gyógyította*”. Erről a számadási iratok is megemlékeztek.³² Ugyanezen jegyzékből tudjuk meg, hogy a rohonci fűszedőnek 8 forintot ítélték meg fizetéséért.

A fürdős

1642-ben Németújváron tűnik fel egy német fürdős, akinek neve nem szerepel a prebendajegyzékben. 1651-ben Pinkafőn, Szalónakon és Rohoncon is dolgozott fürdős. A pinkafői fürdősnek 2 köből búzát és ugyanennyi köből rozst adtak Borostyánkőről, míg a német fürdős napi ¼ pint bort és 2 darab cipót kapott. A szalónaki német fürdős 1651-től 1653-ig, illetve 1655-től 1659-ig szerepel a forrásokban, de 1663-ban újra feltűnik. 1655 és 1658 között fizetsége napi ½ pint bor és 2 cipó, 1659-ben és 1663-ban naponta csak 1 cipót kapott.

²⁹ Iványi, 1956. 16.

³⁰ U.o. 18.

³¹ U.o.

³² U.o.

A gyógyítás ára a Batthyány udvarban 1633 és 1664 között³³

1. Doktorok

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pénz	Gabona (kőből)	Hús (font)	Bor	Cipő	Megjegyzés
1633.04.25.	329;1 ³⁴	Núó	Purgolt	Purkolt	Németújvár								
1634.04.08.	331;1 ³⁵	Konv	Purgolt	Purkolt	Németújvár		doktor új-keresztény	100 tallér					
1634.04.08.	336;1 ³⁶	Núkonv	Purgolt	Purgolt	Németújvár		doktor új-keresztény	100 tallér					
1634.06.04.	352;1 ³⁷	RSzcp	Purgolt	Purkolt	udv		doktor	150 ft					
1634.06.04.	354;1 ³⁸	Núip	Purgolt	Purkolt	udv		doktor	150 ft					
1634.08.14.	348;1 ³⁹	Núó	Purgolt	Purkolt	Németújvár		doktor új-keresztény		búza 22 rozsa 18 zab 10 hajdina 2 árpa 2 kóles 3 lencse 1 /év				

³³ A táblázat beosztásainak elkészítésekor Koltai András táblázatának formáit követtem alapul, melyet a Batthyány udvar orvosairól állított össze 1634-1664 között. Koltai András: *Batthyány I. Adám és udvara 1625-1659*. doktori disszertáció, Budapest, ELTE, 2000. Dóit betűvel jelöltem a Koltai András által korábban már közölt adatokkal.

³⁴ 329. MOL P 1322. 329. Nemett Újvárat mindenféle szolgáló rendeknek le Iratasa (mestereemberek, majtorok népe) 1633.

³⁵ 331. MOL P 1322. 331. Az Körmenj Várbeli Zolgak Regestroma kiknek menjic[?] fizetessek jár Esztendőnkent (körmenji konvenciók, 1634). – Nemettújvárat mjndenfelle rendnek menjj fizetessek jár Eztendő atal mjnd majjorbeli neppel es Mester emberekkell edgjicóth. (majjorbeliek, várbeliek: kulcsár, sütők, stb.) 1633-1634.

³⁶ 336. MOL P 1322. 336. Nemettújvárat mindenféle Rendnek menjj Fizetesse Jar Eztendő atal mint az Majjorbelij Neppel es Mester Emberekkell Egióth es Rohonezon es Körmenzen azon szerent. (vár és majjorbeli nép), 1634.

³⁷ 352. MOL P 1322. 352. Rohonc-szalónaki prebendáskönyv.

³⁸ 354. MOL P 1322. 354. Németújvári prebendáskönyv.

³⁹ 348. MOL P 1322. 348. Pro anno 1634. a 14. augusti usque ad sequentem annum 1635 et diem eiusdem mensis August. 14. ordinariar Németújvárat az kiknek esztendő által menyji gabona fizetessek jár, búza, rozsa, árpa, hajdina, zab, kóles, lencse. 1634.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pérez	Gabona (kőből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1635.01.01.	353;154 ⁴⁰	Konv	Purgolt	Purkolt	Németújvár		doktor				akó 10		
1635.06.18.	352;9	RSzp	Purgolt	Purkolt	udv		doktor				pint 1	2	
1635.10.19.	354;10	Núp	Purgolt	Purkolt	Németújvár		doktor új-keresztény	150 fr			pint 1 1/2 /nap	2 /nap	
1636.06.15.	352;19	RSzp	Purgolt	Purkolt	udv		doktor			tk hús 1 1/2			
1636.08.14.	374;2 ⁴¹	Núo	Purgolt		Németújvár		doktor				pint 1 1/2	2	
1636.08.14.	376;1 ⁴²	Núo	Purgolt		Németújvár		doktor				pint 1 1/2	2	
1636.08.19.	354;19 /22	Núp	Purgolt		Németújvár		doktor				pint 1 1/2	2	
1638.02.19.	391;1 ⁴³	Núsz	Purgolt	Purkolt	Németújvár		doktor				2 hordó Bor		
1638.08.17.	354;28	Núp	Purgolt		Németújvár		doktor		buza 22 rozs 18 zab 10 hajdina3 árpa 2 kőles 2 lencse 1		pint 1 1/2	2	

⁴⁰ 353. MOL P 1322. 353. Konvenciósönyv. II. 1634.

⁴¹ 374. MOL P 1322. 374. Az kiknek ordinancie borok es kenierek iar itt Nemet Wijvaratt Continue. (Memorialeval.) 1636.

⁴² 376. MOL P 1322. 376. Németujvarhosz tartozo Várbéli, es Maiorbéli népek és egijbb rendbelieknek fizetése. (mint 373) 1636.

⁴³ 391. MOL P 1322. 391. Németujvári kulcsár számadáskönyve. 1637-1638.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név- változat	Hely	Cso- port	Tisztség	Pénz	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipó	meg- jegyzés
1638.08.17	398; ⁴⁴	Nüo	Purgolt		Németújvár		doktor				pint 1 1/2	2	
1638.08.17	410; ⁴⁵	Nüo	Purgolt		Németújvár		doktor		zab 10 hajdina ³ árpa 2 kőles 2 lencse 1 /őv				
1638.12.22	354;41	Nüp	Purgolt		Németújvár		doktor		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina ³ árpa 2 kőles 2 lencse 1				
1639.05.17	352;48	RSzp	Purgolt	Purkolt, Purkol	udv	alkalmi	doktor			tük 1 tehnéhús 1 1/2			
1639.05.17	414; ⁴⁶	RSzp	Purgolt	Purkolt, Porgolt	udv		doktor			tük 1 tehnéhús 1 1/2			

⁴⁴ 398. MOL P 1322. 398. Németújvárhoz tartozó várbeli és Maiorbeli népnék és egyéb rendbelieknek fizetése. 1638.⁴⁵ 410. MOL P 1322. 410. Az menni Bor, Czipo mind Udvarunk neperre, s mind az Nemctuivari szolgainkra es hozza tartozo Maiorbeli nepekre. (Udvari rend és szolgálarend.) 1638-1639.⁴⁶ 414. MOL P 1322. 414. Az Szalonakij es Rohonezjij vama vala Pracbendasok continuc es azon kivölis. 1639.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tiszttség	Pénz	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1639.08.17.	354,45	Núp	Purgolt		Német- útvár		doktor		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina3 árpa 2 köles 2 lencse 1		pint 1 1/2	2	
1639.08.17.	416,1 ⁴⁷	Núp	Purgolt		Német- útvár		doktor új- keresztény		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina3 árpa 2 köles 2 lencse 1		pint 1 1/2	2	
1639.08.17.	418,1 ⁴⁸	Núp	Purgolt		Német- útvár		doktor új- keresztény		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina3 árpa 2 köles 2 lencse 1		pint 1 1/2	2	
1640.05.17.	352,63	RSzp	Purgolt	Purkolt	udv	alkalmi	doktor			tök 1 tehenhús 2 1/2			

⁴⁷ 416. MOL P 1322. 416. Nemeth Újvári Varunknál val Praebendasok és memorialc. 1639.

⁴⁸ 418. MOL P 1322. 418. Az Nemctújvári Tisztartanak Forstatich Palnak ki adot Limitatioia szerint Praebenda. 1639.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pérez	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipő	Megjegyzés
1640.08.17.	450, ⁴⁹	Núp	Purgolt		Német-újvár	alkalmi				tik 6 tehen- hús 7 1/2			
1640.08.17.	354, ⁵⁰	Núp	Purgolt		Német-újvár		doktor		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 köles 2 loncse 2		pint 1 1/2	2	
1641.03.03.	537, ⁵⁰		Purgolt	Purkolt			doktor						só fuerder ⁵¹ 1 /év
1641.05.17.	352, ⁵²	RSzp	Purgolt	Purkolt	udv	alkalmi	doktor			tik 1 tehen- hús 2 1/2			
1641.05.17.	575, ⁵²	Ord	Purgolt	Purkolt	Rohonc	alkalmi	doktor			tik 1 tehen- hús 2 1/2			

⁴⁹ 450. MOL P 1322. 450. Németújvári Probedasok kontinue, es azonkivülis. 1640.

⁵⁰ 537. MOL P 1322. 537. Uram eő Naga Parancsolatjabul, az meli falukbul rendeltünk Pattantussagot es sipolast tanulni Valo Legenyekett. (Németújvár környéki falköböl) 1641.

⁵¹ fuerder: vödör

⁵² 575. MOL P 1322. 575. Az szallionakij Rohoneczj varainknal vallo ordinarie es azon kivöl vallokis, amikor ottan lakon[.] arrol valo. 1641.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név- változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pénz	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Meg- jegyzés
1641.08.17.	354;74	Núp	Purgolt		Német- újvár		<i>doktor</i>		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1 /év		pint 1 1/2	2	
1642.05.17.	352;102	Rszp	Purgolt	<i>Purkolt</i>	<i>udv</i>	<i>alkalmi</i>	<i>doktor</i>			tyúk 1 töchen- hús 1			
1642.08.17.	354;89	Núp	Purgolt		Német- újvár		<i>doktor-új- keresztény</i>		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1		pint 1 1/2	2	
1642.08.17.	576,2 ³¹	Núp	Purgolt	<i>Purkolt</i>	Német- újvár		<i>doktor-új- keresztény</i>		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1		pint 1 1/2	2	

³¹ 576. MOL P 1322. 576. Németújvári varunknál való continuus Praebendasoknak es azon kiüvítés mellicik csak neha vannak itten azoknak főöl iratattasa. 1641.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név- változat	Hely	Csoport	Tiszttség	Pérez	Gabona (kőből)	Hús (font)	Bor	Cipő	Meg- jegyzés
1642.08.17.	606;1 ⁵⁴	Nűp	Purgolt	Purkolt	Német- útvár	alkalmi	doktor új- keresztény		búza 22 rozsz 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 kölcs 2 lencse 1		pint 1 1/2	2	
1642.08.17	607;1 ⁵⁵	Nűp	Purgolt	Purkolt	Német- útvár	alkalmi	doktor új- keresztény		búza 22 rozsz 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 kölcs 2 lencse 1 /év		pint 1 1/2	2	
1642.08.17	608;1 ⁵⁶	Nűp	Purgolt		Német- útvár	alkalmi	doktor				pint 1 1/2		
1643.05.17.	352;123	RSzp	Purgolt	Purkolt	udv	alkalmi	doktor			tik 1 tchén- hús 2 1/2			
1643.05.17.	648;1 ⁵⁷	Ord	Purgolt	Purkolt	Rohonc	alkalmi	doktor			tik 1 tchén- hús 2 1/2			

⁵⁴ 606. MOL P 1322. 606. Nemett Uivári Varunknal valo Continuus es egyeb rendbelij Prabendasoknak, melyek csak neha vannak itan azoknak megh iratasa. 1642.

⁵⁵ 607. MOL P 1322. 607. Nemett Uivári Varunknal valo Continuus es egyeb rendbelij Prabendasoknak, melyek csak neha vannak itan azoknak megh iratasa. 1642.

⁵⁶ 608. MOL P 1322. 608. Nemettuivári Varunknal valo Continuus, es egijeb Rendbelij Prabendasoknak melyek csak neha vannak itten azoknak Conscriptioia. (és instrukció), 1642.

⁵⁷ 648. MOL P 1322. 648. Szalonoki es rohonczi varoknak az Ordinariuma etc. 1643.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név- változat	Hely	Cso- port	Tisztség	Pérez	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Meg- jegyzés
1643.08.17.	354;107	Núp	Purgolt		Német- újvár		<i>doktor új- keresztény</i>		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1				
1643.09.03.	627;1 ⁵⁸		Purgolt				<i>doktor</i>			tk 1 tehn- hús 2 1/2 /nap			
1644.05.17.	352;147	RSzp	Purgolt	<i>Purkolt</i>	<i>udv</i>	<i>alkalmi</i>	<i>doktor</i>			tk 1 tehn- hús 2 1/2 /nap			
1644.05.17.	685;1 ⁵⁹	Núp	Purgolt	<i>Purkolt</i>		<i>alkalmi</i>	<i>doktor</i>			tk 1 tehn- hús 2 1/2 /nap			
1644.08.17.	354;123	Núp	Purgolt		Német- újvár		<i>doktor új- keresztény</i>		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1				

⁵⁸ 627. MOL P 1322. 607. Az kik itthon maradnak mint rendelőtünk hust azok számára. 1643.⁵⁹ 685. MOL P 1322. 685. Szalonoki es Rohonezi Varainknal való Continuus es cigib Rendbeij Prebendasok conscriptioia s- vizsontak a kik csak néta vannak iten. 1644.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név- változat	Hely	Csoport	Tiszttség	Pénz	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Meg- jegyzés
1644.08.17.	687; ⁶⁰	Núp	Purgolt	Purkolt		alkalmi	doktor		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1				
1645.05.17.	352;169	RSzp	Purgolt	Purkolt	udv	alkalmi	doktor			tük 1 tehen- hús 2 1/2 /nap			
1645.05.17.	721; ⁶¹	RSzp	Purgolt		Rohonc	alkalmi	doktor			tük 1 tehen- hús 2 1/2 /nap			
1645.08.17.	354;144	Núp	Purgolt		Nú		doktor új- keresztény		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1		pint 1 1/2	2	

⁶⁰ 687. MOL P 1322. 687. Nemet Ujwarz Varunknal való Continuuus es egicb rendbcij Praebendásoknak conscriptioia item a melloieck csak néha vannak itcen (memoriáléval, amely n° 685. másolata). 1644.

⁶¹ 721. MOL P 1322. 721. Szalónaki, rohonci várainknál való continuus és egyéb rendbéli prebendásoknak conscriptioja. 1645.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pérez	Gabona (köböl)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1645.08.17.	722;1 ⁶²	Núp	Purgolt		Németújvár	alkalmi	doktor újkeresztény		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1				
1646.05.17.	352;191	RSzp	Purgolt	Purkolt	udv	alkalmi	doktor			tik 1 tehenhús 2 1/2 /nap			
1646.08.17.	354;162	Núp	Purgolt		Németújvár		doktor újkeresztény		búza 22 rozs 18 zab 10 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1		pint 1 1/2		
1646.08.17.	800;1 ⁶¹	Ord	Purgolt	Purkolt	Németújvár		doktor újkeresztény				pint 1 1/2	2	
1646.08.17.	354;162	Núp	? Greger doktor		Németújvár		doktor			tehenhús 1 /nap	pint 1	2	
1646.08.17.	800;1	Ord	Greger doktor		Németújvár		doktor			tehenhús 1 /nap			

⁶² 722. MOL P 1322. 722. Németújvári várunknál való continuus és egyéb rendbéli prebendásoknak conscriptioja (memoriáléval). 1645.

⁶¹ 800. MOL P 1322. 800. Németújvári ordinárium (memoriáléval). 1646.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név- változat	Hely	Cso- port	Tisztség	Pénz	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Meg- jegyzés
1646.09.11.	773;1 ⁶⁴	Núp	Greger doktor		Német- útvár		doktor				pint 1	2	
1647.	834;1 ⁶⁵		Link Ab- raham		Német- útvár		doktor			tehen- hús 15 /hét	2 star- ti- nyák		
1647.05.17.	352;218	RSzp	Purgolt	Purkolt	udv	al- kalmi	doktor új- keresztény			tik 1 tehen- hús 2 1/2 /nap			
1647.05.17.	835;1 ⁶⁶	Ord			Rohonc		doktor új- keresztény			tik 1 tehen- hús 2 1/2 /nap			
1647.07.04.	353;51	Konv	Link Ab- raham		Német- útvár		doktor új- keresztény	150 ft	búza 22 rozs 18 hajdina 2 lencse 1 árpa 2 kölcs 3 zab 10	tehen- hús 15 /hét		2	instrukcióval gráci kőso font 2 kiolvasztott faggyú font 25 eventc széna szekér 3 szalma sze- kér 2 posztó, tűzifa

⁶⁴ 773. MOL P 1322. 773. Az kiknek pénzbeli fizetések, gabonájokbéli fizetések, kenyér, bor és hús prebendajok nincsen beírva az kiadott limitációban (Németútváron). 1646.

⁶⁵ 834. MOL P 1322. Németútvári ordináriumból az kik kihagyattanak, azoknak rectificatiója. 1647.

⁶⁶ 835. MOL P 1322. 835. Ordinarium Arcium Szalonak et Rohoncz (memorialéval). 1647.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tiszttség	Pérez	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipő	Megjegyzés
1647.07.04.	816;1 ⁶⁷	Konv	Purgolt	Purkolt			doktor újkeresztény	150 ft	búza 22 rozs 18 hajdina 2 lencse 1 árpa 2 köles 1 kása 3 zab 10	tehénhús 15 /hét			árany 2/év gráci só fodor 2 olvasztott faggyú font 25 borsprő 1 dísznö 1 tehén 1 télcn-nyáron széna 1 lóra zab köből 10 széna szekér 3 szalma szekér 2 nyári és téli ruházat 2
1647.08.17.	354;183	Núp	? Greger doktor		Német-újvár		doktor			tehénhús 1 /nap	pint 3/4	2	
1647.08.17.	354;183	Núp	Link Abraham		Német-újvár		doktor újkeresztény		búza 22 rozs 18 zab 18 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1		pint 1 1/2	2	

⁶⁷ 816. MOL P 1322. 816. Újkeresztények konvenciói (Purkolt Ábrahám doktor utódja, Abraham Link és Hans Pauman köcsináló számára, ld. n° 353, fol. 51 és 101.)
1647.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pénz	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipő	Megjegyzés
1647.08.17.	840:1 ⁸⁸	Núp	Link Ab-raham		Német-útvár		doktor újkeresztény		búza 22 rozs 18 zab 18 hajdima 3 árpa 2 köles 2 lencse 1		pint 1/2	2	
1647.08.17.	840:1	Núp	Greger doktor		Német-útvár		doktor			tehen-hús 1 /nap	pint 3/4	2	
1648.05.17.	352:240	RSzp	Purgolt	Purkolt	údv	alkalmi	doktor újkeresztény			tök 1 tehen-hús 2 1/2			
1648.05.17.	887:1 ⁸⁹	Ord			Rohonc	alkalmi	doktor újkeresztény			tök 1 tehen-hús 2 1/2 /nap			
1648.08.17.	354:200	Núp	? Greger doktor		Német-útvár		doktor			tehen-hús 1	pint 3/4	2	

⁸⁸ 840. MOL P 1322. 840. Ordinarium Arcis Német Uyvár (rövid memoriáléval). 1647.

⁸⁹ 887. MOL P 1322. 887. Ordinarium arcium Szalónak et Rohonc. 1648.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pérez	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1648.08.17.	354;200	Núp	Link Abraham		Németújvár		doktor újkeresztény		búza 22 rozs 18 zab 18 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1	tehénhús 15 /hét	pint 1 1/2	2	
1649.05.17.	352;262	RSap	Purgólt		Németújvár		doktor újkeresztény			tik 1 tehénhús 2 1/2 /nap			
1649.05.17.	927;1 ⁷⁰	Ord	Link Abraham		Rohonc		doktor						
1649.05.17.	927;1	Ord	Prcitensteiner Gabriel		Rohonc								
1649.05.17.	934;1 ⁷¹	Ord			Szalónak	alkalmi	doktor újkeresztény			tik 1 tehénhús 2 1/2 /nap			

⁷⁰ 927. MOL P 1322. 927. Anno 1649. termett és inventiált új Borokból a die 13 Decembris usque ad Annum 1650 diem 21m Febr. számlálván, az continuus és egyéb rendbeli drabantokra költt egy mint 71 nap alatt. (németújvári kulcsároktól) / Georgi Deak (németújvári kulcsár) memorialeja valo valaszt adasom. / Az minemcő Extraktust be adott az (németújvári) kulcsar Istvan Deak az bor ki adasroll ara valo felet es difikolltas csinallasok. / Vagyon Helyben az én képem alatt új bor (1650. márc. 30.-nov. 11.) / Az 1649. esztendőben termett borokban erogátott az ép kezem alól usque ad annum 1650 diem 21. febr. / Az mint az vársai pincékben uram önagsága parancsolítja szerint rendben vonatattanak az ó borok (1650. márc. 6.) / Az prebendás sőté sé vjlágos abrakos két pincében vagyon (1650. márc. 30.) / borrol való extractus (1650. dec. 20.-1651. okt. 31.) 1649-1650.

⁷¹ 934. MOL P 1322. 934. Szalónaki konyhasáfának Illinics Miklósnak kiadott ordináriumunk az tehénhúsról, Borjú és bárányhúsról, tikokról, ludakról etc. kinek kinek mit költessék adni. (ordinárium aszalónaként, szalónaki és rohonci várban is). 1649.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pérez	Gabona (köbél)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1649.05.17.	934;1	Ord			Rohonc	alkalmi	doktor új-keresztény			tök 1 tchén-hús 2 1/2 /nap			
1649.08.17.	354;222	Núp	Link Abraham		Németújvár	alkalmi	doktor új-keresztény		búza 22 rozsa 18 zab 18 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1	tchén-hús 15 /hét	pint 1 1/2	2	ha nem tartózkodik Németújváron, akkor csak font 7 1/2 (tchénhúst kap hetente)
1649.08.17.	354;222	Núp	Greger doktor		Németújvár		doktor			tchén-hús 1 /nap	pint 3/4	2	
1649.08.17.	938;1 ⁷²	Ord	Link Abraham		Németújvár		doktor		búza 22 rozsa 18 zab 18 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1	tchén-hús 15 /hét	pint 1 1/2	2	
1649.08.17.	938;1	Ord	Greger doktor		Németújvár		doktor			tchén-hús 1	pint 3/4	2	

⁷² 938. MOL P 1322. 938. Ordinarium Arcis Német Uyvár, una cum instructionibus. (Francsavis György fő- és István dcák vicekulcsároknak instrukcióival / Katicz Ferenc kasznárnak instrukcióival / Suppanicz Pál konyhasáfárnak instrukcióival). 1649.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	PéNZ	Gabona (köböl)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1649.10.14.	915, ⁷³	Ord			Rohonc		doktor újkeresztény				10 3/4 akó		
1650.01.01.	353,243	Konv	Hamprunner Ferdinand Just	Haimpruner		doktor		búza 8	ártány 1		10 akó		Rohoncrol (1649)
1650.	353,44	Konv	Preitensteiner Gabriel	Gabriel Prattstanc	Rohonc		doktor sebgyógyító	150 ft /100 tallér	búza 22 rozs 18 hajdina 2 lencse 1 árpa 2 kölcs 3 zab 10	tehenhús 10 /hét	pint 3 /nap		instrukcióval gráci só font 2 kiolvasztott faggyú font 25 széna szekér 3 szalma szekér 2 posztó tűzifa
1650.	353,84	Konv	Preitensteiner Gabriel	Gabriel Prattstanc	Rohonc		doktor	100 tallér (birodalmi)	búza 22 rozs 18 hajdina 2 lencse 1 árpa 2 kölcs 3 zab 10	tehenhús 10 /hét	pint 3 1/2 /nap		instrukcióval só font 2 kiolvasztott faggyú font 25 széna szekér 3 szalma szekér 2 posztó tűzifa

⁷³ 915. MOL P 1322. 915. Rohonci várban kikre és mennyi bor kel el napjában ordinarié. 1649.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	PéNZ	Gabona (köböl)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1650.05.17.	352,303	Rszp	Purgolt	Purgolt	udv	alkalmi	doktor új-keresztény			tík 1 tchén- hús 2 1/2 /nap			
1650.05.17.	352,303	RSzp	? török doktor		udv	mester-emberek	doktor						
1650.05.17.	1011; ⁷⁴	Ord			Szalonák	alkalmi	doktor új-keresztény		tchén- hús 2 1/2 tyúk 1				
1650.05.17.	1011;1	Ord			Rohonc		doktor új-keresztény				2		adgyak megh
1650.05.17.	1012; ⁷⁵	Ord	? török doktor		Szalonák	mester-emberek	török doktor			pint 3/4 /nap			
1650.08.17.	354,251	Náp	? új-keresztény doktor		Németújvár		doktor		búza 20 rozs 10 zab 18 hajdina 3 árpa 2 köles 2 lencse 1				

⁷⁴ 1011. MOL P 1322. 1011. Az Continuus Udvarunk Népeinek, Szalonoki és Rohonczi Varainkhoz tartozandó minden rendbeli Szolga rendnek az Ordinariumja ameljibul kij tezik kinek kinek menjij Kemjjeret, Gabonat, Soót, Tchtenhust, Tijkot, és kész Péntz adnak fizetéseckben (memorialéval számtartónak, kasznároknak, konyhasáfároknak). 1650.

⁷⁵ 1012. MOL P 1322. 1012. Az Continuus Udvarunk Népeinek, Szalonoki és Rohonczi Varainkhoz tartozandó minden rendbeli Szolga rendnek az Ordinariumja meljibul kij tezik kinek kinek menjij bort adnak. (memorialéval a kulcsároknak). 1650.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tiszttség	Pérez	Gabona (köbél)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1650.08.17.	354;251	Nüp	? új-keresztény doktor (Abraham Link?)		Németújvár	alkalmi	doktor			tehn-hús 15 /hct			ha nem tartozkodik Németújváron, akkor csak 7 1/2 libr (font) tehén-húst kap hetente
1650.09.17.	972; ⁷⁶	Ord	Preitensteiner Gabriel	Gabriel	Rohonc		doktor				pint l		
1650.09.21.	973; ⁷⁷	Ord	Preitensteiner Gabriel	Gabriel	Rohonc	mester-emberek	doktor új-keresztény				pint l		
1650.10.31.	977; ⁷⁸	Def	Preitensteiner Gabriel	Gabriel	Németújvár		doktor				pint l		
1650.11.02.	978; ⁷⁹	Def	Preitensteiner Gabriel	Gabriel	Németújvár		doktor				pint l		
1651.03.06.	1024; ⁸⁰	Rp	Preitensteiner Gabriel	Gabriel	Rohonc		doktor				pint l /nap		

⁷⁶ 972. MOL P 1322. 972. Rohoncon az kiknek ordinare borok jár. 1650.

⁷⁷ 973. MOL P 1322. 973. Rohoncon az kiknek ordinare borok jár, és kiknek mennyit leszállítottunk, kevés bor lévén. 1650.

⁷⁸ 977. MOL P 1322. 977. Tekintvén ez mostani szök időnek voltát s jóságinkból bormak kevés jövedelmét, aminemő defalcitót tettünk magunk asztala tartásában continuus udvarunk népe és egyéb rendbeli Németújvárat levő és ahhoz tartozó szolgarendnek prebendájokban (udvar asztalok szerint, többike Név szerint). 1650.

⁷⁹ 978. MOL P 1322. 978. Tekintvén ez mostani szök időnek voltát s jóságinkból bormak kevés jövedelmét, aminemő defalcitót tettünk magunk asztala tartásában continuus udvarunk népe és egyéb rendbeli Németújvárat levő és ahhoz tartozó szolgarendek prebendájokban (udvar asztalok szerint, többike Név szerint, memoriatléval). 1650.

⁸⁰ 1024. MOL P 1322. 1024. Az Rohonczy Varnal levő Mester emberek [ne]k száma s kynek kyncok meni Prebendaja jar. 1651.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pérez	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1651.03.21.	1026; ¹⁰¹	Ord			Rohonc		doktor újkeresztény					2	
1651.03.21.	1027; ¹⁰²	Ord			Rohonc		doktor újkeresztény					2	
1651.05.17.	352;325	RSzp	Preitensteiner Gabriel	Praitenstainer	Rohonc	alkalmi	doktor újkeresztény	70 ft	búza 20 rozs 18 hajdina 2 lencse 1 kóles 3 árpa 2 zab 10	tyúk 1 tehénhús 2 /nap			olvasztott faggyú 25 /év só 2
1651.05.17.	1064; ¹⁰³	Ord	Preitensteiner Gabriel	Gabriel	Rohonc	alkalmi	doktor				pint 1		borsöprő startinyak 1 /év
1651.05.17.	1064;1	Ord				alkalmi	doktor újkeresztény			tehénhús 2 tyúk 1			
1651.05.17.	1064;1	Ord				alkalmi	doktor újkeresztény						olvasztott faggyú 25 /év
1651.05.17.	1064;1	Ord			Szalónak	alkalmi	doktor újkeresztény			tehénhús 2 1/2 tük 1			

¹⁰¹ 1026. MOL P 1322. Szalonoki, rohonci és Német Uyvári Ordinaimoknak rövideben valo Extractussa, kinek menni kenyere jár. (udvariak nem Név szerint, többiek Név szerint). 1651.

¹⁰² 1027. MOL P 1322. 1027. Szalonoki, rohonci és Német Uyvári Ordinaimoknak rövideben valo Extractussa, kinek menni kenyere jár. (udvariak nem Név szerint, többiek Név szerint). 1651.

¹⁰³ 1064. MOL P 1322. 1064. Continuus Udvarunk Népének: rohonci és Szalonoki Varainkna | leveo continuus Prebendasoknak consignatioja (bor, hús, tyúk). 1651.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tiszttség	Pénz	Gabona (kőből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1651.05.17.	1065;1 ¹⁴	Ord	Preitens- steiner Gabriel	Gabriel Praiten- stainer	Rohonc	szolgák	doktor új- keresztény	R 70	búza 20 zab 10 rozs 18 kölcs kása 3 árpa kása 2 hajdina2 lencse 1 /év				só fueredr 2
1651.08.17.	354;279	Núp	Preiten- steiner Gabriel		Németújvár		doktor új- keresztény	80 ft					
1652.01.01.	353;255	Konv	Hamprun- ner Ferdi- nánd Just	Haimpruner			doktor				20 akó		Szalónakról és Rohoncról
1652.01.01.	353;255	Konv	Hamprun- ner Ferdi- nánd Just	Haimpruner			doktor		búza 32 rozs 32				Borosnyán- kőről
1652.05.17.	1119 ¹⁵	RSzp	Preiten- steiner Gabriel	Praiten- stainer	Rohonc	mester- emberek, alkalmi	doktor új- keresztény			tehen- hús 2 tyuk 1 /nap	pint 1		kőso fodor 2 borsópró startinyak 1 /év

¹⁴ 1065. MOL P 1322. 1065. Continuus Udvarunk Népének: rohonci és Szalonaki Várainknál lévő continuus Prebendasoknak consignatioja (kenyér, gabona, só, pénz). 1651.

¹⁵ 1119. MOL P 1322. 1119. Continuus udvarunk népének: Rohonczy és Szalonaki várainknál lévő Continuus praebandasok consignatioia. 1652.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztiség	Pérez	Gabona (köbűl)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1652.05.17.	1119	RSzp			Szalónak	alkalmi	doktor új-keresztény			tchén-hús 2 1/2 tik 1 /nap			
1652.07.14.	1084; ⁸⁶	Udf	Preitensteiner Gabriel		Rohonc		doktor	48 ft					meghíattak
1652.08.17.	354;299	Núp	Preitensteiner Gabriel		Németújvár	mester-emberek	doktor új-keresztény	80 ft					
1652.11.16.	1108; ⁸⁷	Udf					török doktor						
1653.05.17.	1135; ⁸⁸	Núp	Preitensteiner Gabriel	Gabor	Németújvár		doktor				pint 1 pint 1/2		
1653.05.17.	1181; ⁸⁹	RSzp	Preitensteiner Gabriel	Gabriel Praitensteiner	Rohonc		doktor új-keresztény	70 ft	búza 20 rozs 18 zab 10 köles kása 3 árpa kása 2 hajdina 2 lencse 1 /év		pint 1		kőso 2

⁸⁶ 1084. MOL P 1322. 1084. Szalonoki és Rohonci Vároknál lévő szolgáltatók kinek kinek mennyi vagion hatra fizetésében. 1652.

⁸⁷ 1108. MOL P 1322. 1108. Lovászok, Csatosoknak, és Kiczisoknak a minemő Kcontóskot szabtiak, azoknak a száma. 1652.

⁸⁸ 1135. MOL P 1135. Németújvári prebendásoknak kiadott bor. (a kulcsár elszámolása). 1653.

⁸⁹ 1181. MOL P 1322. 1181. Continuus Udvarunk Népnék: rohonezy és Szalonoki Várainknál lévő Continuus Prebendásoknak consignatiója, azok közül Ordinarria kinek kinek mennyi kenyeret, bort, Tchénhúst, Tikot, Gabonát, Soót, és készpénzt adnak fizetésükben, arrul valo Ordinarrium. 1653.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	PéNZ	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1653.05.17.	1181;1	RSzp			Rohonc		doktor újkeresztény			tehénhús 2 tik 1			olvasztott faggyú 25 /év
1653.08.17.	354;327	Nüjp	Preitensteiner Gabriel		Német-újvár	mesteremberek	doktor újkeresztény	80 ft					
1654.05.21.	1196 ⁹⁰	Konv	Praitensteiner Gabriel	Doktor Gabriel			doktor újkeresztény						6 rőf kék rása
1654.08.17.	354;347	Nüjp	Preitensteiner Gabriel		Német-újvár	mesteremberek	doktor újkeresztény	80 ft					
1654.08.17.	1222 ⁹¹	Ord	Preitensteiner Gabriel	Doctor Gabriel	Német-újvár	mesteremberek	doktor újkeresztény	80 ft					
1655.05.17.	1260 ⁹²	RSzp	Preitensteiner Gabriel	Gabriel Praitensteiner	Rohonc	alkalmi	doktor újkeresztény	70 ft	búza 20 rozs 18 hajdina 2 lencse 1 kóles kása 1 árpa kása 2 zab 10 /év	tehénhús 2	pint 1		só 2 seprő 1 olvasztott faggyú 25 /év

⁹⁰ 1196. MOL P.1322. 1196. Az mint ki szaggattunk udvarunk népének az Posztót, annak az Laystroma. 1654.

⁹¹ 1222. MOL P.1322. 1222. Nemeth Uyvári Tisztviselőinknek ki adott Ordinariumok az Instructiokkal együtt. 1654.

⁹² 1260. MOL P.1322. 1260. Continuus Udvarunk népének, Item Rohonczti és Szalomonki Várainknál lévő Continuus Pracbcndásoknak consignatioia. 1655.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	PéNZ	Gabona (köből)	Hús (font)	Bor	Cipő	Megjegyzés
1655.05.17.	1260	RSzp			Szalónak	alkalmi	doktor újkeresztény			tehenhús 2 tik 1			midőn itt vagyon
1655.08.17.	1303 ⁹³	Náp	? Adám doktor		Németújvár		doktor		búza 8 rozs 8				
1655.08.17.	1305	Náp	Preitensteiner Gabriel		Németújvár	meszteremberek	doktor újkeresztény	80 ft					
1656.01.31.	1269 ⁹⁴	Udf	Preitensteiner Gabriel	Doctor Gabriel			doktor						7 rőf szodjcs rásza
1656.05.17.	1303 ⁹⁵	RSzp	? újkeresztény doktor		Szalónak					tehenhús 2 tik 1 /nap			amikor itt vagyon
1656.05.17.	1303	RSzp	Preitensteiner Gabriel		Rohonc	alkalmi	doktor újkeresztény	70 ft	búza 20 rozs 18 hajdina 2 lencse 1 kőles kása 3 árpa kása 2 zab 10 /év		pint 1		só 2 seprő 1 olvasztott fagygyű 25 /év
1656.05.17.	1303	RSzp	? újkeresztény doktor		Rohonc		doktor újkeresztény					2	1 szolgál

⁹³ 1305. MOL P 1322. 1305. Német Uyvári Tiszviselőinknek ki adatot Ordinariunok az Instructioval edgyütt. 1656.

⁹⁴ 1269. MOL P 1322. 1269. Udvarunk népe szamara hozattatott Posztó specificatio. 1656.

⁹⁵ 1303. MOL P 1322. Continuus Udvarunk népének, Item Rohonczi, és Szalónaki Varainknál lévő continuus Praecendásoknak Consignatio. 1656.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pérez	Gabona (köböl)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1656.07.01.	1287 ⁹⁶		Preitnsteiner Gabriel	Doctor Gabriel	Rohonc		doktor						Az kik az úrral ó Nagyságával Rohoncra mennek szekercken (4. az Fcl Hintón)
1656.08.17.	1304 ⁹⁷	Núp	Preitensteiner Gabriel		Németújvár		doktor újkeresztény	80 ft					
1657.05.17.	1322 ⁹⁸	RSzp	? újkeresztény doktor		Rohonc								1 szolga
1657.05.17.	1322	RSzp	Preitensteiner Gabriel		Rohonc	alkalmi	doktor újkeresztény	70 ft	búza 20 rozs 18 hajdina 2 lencse 1 kölcs kása 3 árpa kása 2 zab 10 /év	tehenhús 2 tik 1 /nap	pint 1		só seprő olvasztott fagygyú /év 25
1657.05.17.	1322	RSzp	? újkeresztény doktor		Szalónak	alkalmi	doktor újkeresztény			tehenhús 2 tik 1 /nap			midőn itt vagyon

⁹⁶ 1287. MOL P 1322. 1287. Az kik az Úrral ó Nagyságjával Rohoncra mennek. (Asszony hintója, fraucimcrek hintója, stb.) 1656.

⁹⁷ 1304. MOL P 1322. 1304. Nemet Ujvári Tiszviselőinknek ki adott Ordinariumok az Instructioval edgyütt. 1656.

⁹⁸ 1322. MOL P 1322. 1322. Szalonaki es Rohonczai Tiszviselőcknek ki adattatot Ordinariumoknak a Pariai. 1657.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	PéNZ	Gabona (köböl)	Hús (font)	Bor	Cipő	Megjegyzés	
1657.08.17.	1324 ⁹⁹	Nüip	Preitensteiner Gabriel		Németújvár		doktor újkeresztény	80 ft						
1657.08.17.	1338 ¹⁰⁰	RSzp	? doktor inasa		Rohonc						pint 1/4	2	1 inas	
1658.05.17.	1338	RSzp	? újkeresztény doktor szolgálója		Rohonc							2	1 szolga	
1658.05.17.	1338	RSzp	Preitensteiner Gabriel	Doctor Gabriel	Rohonc		doktor újkeresztény	70 ft	búza 20 rozs 18 hajdina 2 lencse 1 kőles kása 3 árpa kása 2 zab 10 /év		pint 1 1/2		só 2 seprő 1 olvasztott fagygyú 25 /év	
1658.05.17.	1338	RSzp	Preitensteiner Gabriel	Doctor Gabriel	Szalónak		doktor újkeresztény						tehénhús 2 tük 1 /nap	itt midőn vagyon
1658.08.17.	1339 ¹⁰¹	Nüip	Preitensteiner Gabriel		Németújvár		doktor újkeresztény	80 ft						

⁹⁹ 1324. MOL P 1322. 1324. Német Ujvári Tisztviselőinknek ki adott Ordinariumok az Instructioval edgyüt. 1657.

¹⁰⁰ 1338. MOL P 1322. 1338. Continuus udvarunk Népének, Item Rohonci, és Szalónaki váramknál lévő Continuus Pracbenásoknak Consignatioa. 1658.

¹⁰¹ 1339. MOL P 1322. 1339. Német Ujvári Tisztviselőinknek ki adott Ordinariumok. 1658.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pénz	Gabona (kéből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1659.10.13.	1341 ¹⁰²	Ord	? új-keresztény doktor		Rohonc		doktor (új-keresztény)						
1659.10.13.	1341	Ord	Preitensteiner Gabriel	Doctor Gabriel	Rohonc		doktor új-keresztény	70 ft	búza 38 rozs 38 zab 10 árpa 8	tohén- hús 2 tik 1 /nap	pint 1 1/2	2	só seprő olvasztott faggyú /év
1659.10.13.	1341.	Ord	? új-keresztény doktor szolgája		Rohonc							2	
1662.01.01.	1350 ¹⁰³	Ord	? Gabriel doktor		Rohonc		doktor	70 ft					"Újvárról is adnak neki" 80 ft
1662.05.15.	1355 ¹⁰⁴	RSzp	? Gabriel doktor		Rohonc		doktor						
1663.01.01.	1363 ¹⁰⁵	Ord	? Gabriel doktor		Rohonc		doktor						"Újvárról is adnak neki" 80 ft
1663.01.01.	1363	Ord	? Gabriel doktor		Németújvár		doktor	70 ft					"Újvárról is adnak neki" 80 ft

¹⁰² 1341. MOL P 1322. 1341. Szalonaki Rohonezi varunkban lévő Tisztviselőinknek ki adot ordinariummik. (és németújvári ordinárium 1660 cíjje) 1659.

¹⁰³ 1350. MOL P 1322. 1350. Akarván Uram cö N[agys]ága megh tudni egész Udvara népének váránál lévő minden rendbéli szolgáló rendnek kitzintül foghtva nagyigh minden nemcö Fizetések menni légyek. 1662.

¹⁰⁴ 1355. MOL P 1322. 1355. Maga Az Udvar népének és Rohonczy Varunkhoz tartozando szolgáló rendnek a meny nyercyek és Gabanaik iár. Annuatim arrul Valo Ordinariummik. 1662.

¹⁰⁵ 1363. MOL P 1322. 1363. Szalonaki, Rohonczi, Borostyáni és Körömdi ordinariummok. 1363

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Csoport	Tisztség	Pénz	Gabona (kőből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1664.01.01.	1365 ¹⁰⁶	Ord	? Gabriel doktor		Rohonc		doktor						"Ujvárról is adnak neki" 80 ft
1664.01.01.	1365	Ord	? Gabriel doktor		Szalónak		doktor	60 ft					

Egyéb

Dátum	Forrás	Típus	Név	Gabona (kőből)	Megjegyzés
1657.01.01.	353-280	Konv	Egy csiklmi (csakányi) oláh asszony, aki a Musztafa török gyermek fiút gyógyította	búza 2 rozs 2 kőso 1	Szalónakról és Rohoncról
1657.01.01.	1305	Konv	Egy csiklmi (csakányi) oláh asszony, aki a Musztafa török gyermek fiút gyógyította	búza 2 rozs 2 kőso 1	Szalónakról és Rohoncról

¹⁰⁶ 1365. MOL P 1322. 1365. Szalónaki, Rohonczai, Borostyáni és Bosoki várak ordináriuminak a pária. 1365.

2. Patikus

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név-változat	Hely	Tisztseg	Pérez	Gabona (kőből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Megjegyzés
1645.04.08.	353;52	Konv	Jakob Klein	Jakab Klain	Szalónak	patikus	100 gulden ¹⁰⁷	búza 4 rozs 15 árpa 3 borsó 1 /év		12 akó /év	2/nap	
1647.	836;1 ¹⁰⁸	Ord			Szalónak	patikus		búza 4 rozs 15 árpa 3 borsó 1				
1647.05.17.	352;218	RSzp	Jakob Klein	Jacob, Jacobh	Szalónak	patikus		búza 4 rozs 3 árpa 3 borsó 1 /év	tchön- hús 1 /nap	pint 1 /nap	2/nap	
1647.05.17.	835;1	Ord	Jakob Klein	Jakab	Szalónak	patikus	100 ft		tchön- hús 1			
1647.05.17.	839;192 ¹⁰⁹	RSzp			Szalónak	patikus		árpa 3 borsó 1				
1648.05.17.	352;240	RSzp	Jakob Klein	Jacobh	Szalónak	patikus		búza 4 rozs 15 árpa 3 borsó 1 /év		pint 1 /nap	2/nap	

¹⁰⁷ gulden: rheinische Gulden, rajnai vagy ríncsförint. Huszár, 1975. 46. p. Tehát 100 gulden=100 ft.¹⁰⁸ 836. MOL P 1322. 836. Kiadott szalónaki és rotonci várainak ordináriumból a szolgarend közlül akik kihagyattanak, azoknak megírása és recitificációja. 1647.¹⁰⁹ 839. MOL P 1322. 839. Szalónaki és rotonci várainkban való continuus és az udvari prabendások a mint voltak. (Éves összegzések, inventáriumok extractusai. Egy sértül kötet 173-284. oldalai, Ld. még n° 844. és n° 1254.) 1647-1654.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név- változat	Hely	Tiszttség	Pérez	Gabona (köböl)	Hús (font)	Bor	Cipő	Meg- jegyzés
1648.05.17.	887:1	Ord	Jakob Klein	Jakob	Szalónak	patikus		búza 4 rozs 15 árpa 3 borsó 1	tehn- hús 1 /nap	pint 1	2	
1649.	917:1 ¹¹⁰	Disp			Szalónak	patikus					2	fehér kenyér
1649.05.17.	352:262	RSzp	Jakob Klein	Jakob Klain	Szalónak	patikus	100 ft	búza 4 rozs 15 árpa 3 borsó 1 /év	tehn- hús 5 /hét	12 akó /év	2/nap	
1649.05.17.	839:201	RSzp			Szalónak	patikus		árpa 3 borsó 1				
1649.05.17.	929:1 ¹¹¹	Ord	Jakob Klein	Jacob	Szalónak	patikus		búza 4 rozs 15 árpa 3 borsó 1			2	
1649.05.17.	930:1 ¹¹²	Ord	Jakob Klein	Jakob	Szalónak	patikus						
1649.05.17.	931:1 ¹¹³	Ord	Jakob Klein	Jacob Klain	Szalónak	patikus	100 ft					
1649.05.17.	935:1 ¹¹⁴	Ord	Jakob Klein	Jakob	Szalónak	patikus				12 akó /év		

¹¹⁰ 917. MOL P 1322. 917. Dispositio kiknek mikosda kenyeret köllessék adni. 1649.

¹¹¹ 929. MOL P 1322. 929. Ordinarium a rohomai kasznár számára. 1649.

¹¹² 930. MOL P 1322. 930. Ordinarium a szalónaki kulcsár számára (instrukcióval). 1649.

¹¹³ 931. MOL P 1322. 931. Szalónaki számtartónknak Gróf Töbíasnak adott ordináriumunk avagy ezen és rohomci várainkhoz tartozandó minden rendbcii szolgarendnek készpénzbeli fizetésekérül való limitációm. 1649.

¹¹⁴ 935. MOL P 1322. 935. Szalónaki abrakos kulcsárnak Jalicli Mihóknak kiadatott ordináriumunk, hogy ezen várunkhoz tartozandó minden rendbcii szolgarendnek és az continuus udvar népének menni bort köllessék kiknek kiknek praebendájokban. 1649.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Név- változat	Hely	Tisztség	PéNZ	Gabona (kőből)	Hús (font)	Bor	Cipó	Még- jegyzés
1649.05.17.	936; ¹¹⁵	Ord	Jakob Klein	Jacob	Szalónak	patikus				12 akó /év		
1650.05.17.	352;303	RSzp	Jakob Klein	Jakab	Szalónak	patikus	100 ft	búza 4 rozs 15 árpa 3 borsó 1 /év	tehen- hús 5 /hét	12 akó /év	2/nap	
1650.05.17.	839;211	RSzp			Szalónak	patikus		árpa 3 borsó 1				
1650.05.17.	1011;1	Ord	Jakob Klein	Jakab Klain	Szalónak	patikus	100 ft	búza 4 rozs 15 árpa 3 borsó 1	tehen- hús 5 /hét			
1650.05.17.	1012;1	Ord	Jakob Klein	Jakab	Szalónak	patikus				12 akó		
1653.04.06.	1134; ¹¹⁶	Udf			Szalónak	patikus	18 ft 10 t ¹¹⁷					orvosságért
1657.01.01.	353;280	Konv	Jakob Klein	Jakab Klain	Szalónak	patikus				10 akó /év		Szalónakról és Rohoncáról

¹¹⁵ 936. MOL P 1322. 936. Ordinárium a szalónaki kulcsárnak. 1649.¹¹⁶ 1134. MOL P 1322. 1134. Istenben el nyugodot Asszonyunk cõ Nafgysá]ga Cscldgyéneek fiztetésekkben mennj maradott hátra. 1653.¹¹⁷ Nem fizetés. Az orvosság ára.

3. Vízegétek, fűszedő asszonyok, desztillátor és fürdősök járandóságai

Dátum	Forrás	Típus	Név	Hely	Csoport	Tiszttség	Hús (font)	Bor (pint)	Cipő	Megjegyzés
1634.06.04.	354; 1 ¹¹⁸	Núp	Erasmus	Németújvár	alkalmi	vizégető		1/4		
1634.06.04.	354;1	Núp		Németújvár	alkalmi	fűszedő asszony		1/4		csak nyáron
1642.05.17.	352;102	RSzp	Anderli	Rohonc	szolgák	vizégető	tehenhús 1 / nap			
1642.05.20.	587;1 ¹¹⁹	RSzp	Andrli	Rohonc	szolgák	vizégető		pint 1/2	2	
1642.08.17.	354;89	Núp	Anderli	Rohonc	mestercemberek, legények és inasok	vizégető		1/2 /nap	2 /nap	
1642.08.17.	606;1 ¹²⁰	Núp		Németújvár	alkalmi	német fürdő		pint 1/2	2	
1642.08.17.	607;1 ¹²¹	Núp		Németújvár	alkalmi	német fürdő		pint 1/2 /év	2	
1642.08.17.	608;1 ¹²²	Núp		Németújvár	alkalmi	német fürdő		pint 1/2 /év		
1643.05.17.	352;123	RSzp	Anderli	Rohonc	szolgák	vizégető	tehenhús 1 /nap			

¹¹⁸ 354. MOL P 1322. 354. Németújvári probendáskönyv.¹¹⁹ 587. MOL P 1322. 587. Rohonczi járvan az kiknek meny Prevenda borok es kenijerek Jar, annak Feijj Irasa. 1642.¹²⁰ 606. MOL P 1322. 606. Nemett Uivári Varunknal valo Continuus es egyeb rendbelij Prabendásoknak, mellyek csak neha vannak itan azoknak megh iratasa. 1642.¹²¹ 607. MOL P 1322. 607. Nemett Uivári Varunknal valo Continuus es egyeb rendbelij Prabendásoknak, mellyek csak neha vannak itan azoknak megh iratasa. 1642.¹²² 608. MOL P 1322. 608. Nemtuivari Varunknal valo Continus, es egyjeb Rendbelij Prabendásoknak mellyek csak neha vannak itten azoknak Conscriptiona. (és inst-rukció) 1642.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Hely	Csoport	Tisztseg	Hús (font)	Bor (pint)	Cipó	Megjegyzés
1644.05.17.	352;147	RSzp	Anderli	Rohonc	szolgák	vizegető	tehenhús 1 /nap			
1644.05.17.	685;1	Núp	Anderli		alkalmi	vizegető	tehenhús 1 /nap			
1644.08.17.	354;123	Núp	Anderli	Rohonc		vizegető		1/2	2	
1645.05.17.	352;169	RSzp	Anderli	Rohonc	szolgák	vizegető	tehenhús 1 /nap			
1645.05.17.	721;1	RSzp	Anderli	Rohonc	szolgák	vizegető	tehenhús 1 /nap			
1645.08.17.	354;144	Núp	Anderli	Németújvár		vizegető		1/2	2	
1645.08.17.	722;1	Núp	Anderli	Németújvár		vizegető		1/2	2	
1645.08.17.	354;144	Núp		Németújvár	frauczim- merek	fűszedő asszony		1/2 /nap	2 /nap	
1646.05.17.	352;191	RSzp		Rohonc	mester- emberek, legények és inasok	vizegető		1/2	2	
1646.05.17.	352;191	RSzp	Anderli	Rohonc	szolgák	vizegető	tehenhús 1 /nap			
1646.08.17.	354;162	Núp	Anderli	Németújvár		vizegető		1/2	2	
1646.08.17.	800;1	Ord	Anderli	Németújvár		vizegető		1/2	2	
1646.09.11	773;1	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		1/2	2	
1646.11.16.	787;1 ¹²³	Rszp	Ádám	Szalónak		vizegető		1/2	2	

¹²³ 787. MOL P 1322. 787. Szalónakon az kiknek borok és kenyerek jár. / Rohonci várban az kiknek prebendát adnak. 1646.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Hely	Csoport	Tiszttség	Hús (font)	Bor (pint)	Cipó	Megjegyzés
1647.05.17.	352;218	RSzp		Rohonc	mester-emberek, legények és inasok	vizégető		1/2	2	
1647.05.17.	352;218	RSzp		Rohonc	szolgák	vizégető	tchénhús 1 /nap			
1647.05.17.	835;1	Ord		Rohonc	szolgák	vizégető	tchénhús 1			
1647.08.17.	354;183	Núp		Németújvár	mester-emberek, legények és inasok	vizégető		1/2	2	
1647.08.17.	354;183	Núp	Anderli	Németújvár		vizégető		1/2	2	
1647.08.17.	840;1	Núp		Németújvár		vizégető		1/4 /nap	2	
1647.08.17.	840;1	Núp	Anderli	Németújvár		vizégető		1/2	2	
1647.08.17.	354;183	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		1/2	2	
1647.08.17.	840;1	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		1/2	2	
1648.05.17.	352;240	RSzp		Rohonc	mester-emberek, legények és inasok	vizégető		1/2	2	
1648.08.17.	354;200	Núp	Anderli	Németújvár		vizégető		1/2	2	
1648.08.17.	354;200	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		1/2	2	csak nyáron
1649.05.17.	352;262	RSzp	András	Rohonc		vizégető			2	
1649.05.17.	352;262	RSzp	Érasmus	Rohonc		vizégető			2	
1649.05.17.	352;262	RSzp		Rohonc	szolgák	vizégető	tchénhús 1 /nap			

Dátum	Forrás	Típus	Név	Hely	Csoport	Tisztseg	Hús (font) /nap	Bor (pint)	Cipó	Megjegyzés
1649.05.17.	934;1	Ord		Rohonc		vizégető	tehenhús 1			
1649.05.17.	935;1	Ord		Szalónak	frauczim- merek	fűszedő asszony		1/2		
1649.05.17.	936;1	Ord		Szalónak	frauczim- merek	fűszedő asszony		1/2		
1649.08.17.	354;222	Núp		Németujvár		fűszedő asszony		1/2	2	csak nyáron
1649.08.17.	938;1	Ord		Németujvár		fűszedő asszony		1/2	2	csak nyáron
1649.10.14.	915;1	Ord	Anderli	Rohonc		vizégető		1/2		
1649.10.14.	915;1	Ord	Susanna Arthné	Rohonc		fűszedő asszony		1		
1650.03.03.	949;1 ¹²⁹	Ord	Anderli	Rohonc		vizégető			2	
1650.03.03.	949;1	Ord	Erasmus	Rohonc		vizégető			2	
1650.03.03.	949;1	Ord		Rohonc	frauczim- merek	fűszedő asszony			2	
1650.03.28.	954;1 ¹²⁹	Nc		Németujvár		fűszedő asszony			2	csak nyáron
1650.03.28.	955;1 ¹³⁰	Ne		Németujvár		fűszedő asszony		1/2		csak nyáron
1650.05.17.	352;303	RSzp		Rohonc	frauczim- merek	fűszedő asszony		1/2	2	
1650.05.17.	1011;1	Ord	Erasmus	Rohonc		vizégető			2	
1650.05.17.	1011;1	Ord		Rohonc		vizégető	tehenhús 1			

¹²⁹ 949. MOL P 1322. 949. Rohonci várban kinek menni és missoda kenyerek jár. 1650.

¹²⁹ 954. MOL P 1322. 954. Németujvárat mindenféle continuus szolgarendről és az udvar népéről való conscriptio, s azokra napjában mennyi cipó crogáltatik, arról is röviden való extractus. 1650.

¹³⁰ 955. MOL P 1322. 955. Németujvárat mindenféle continuus szolgarendről és az udvar népéről való conscriptio, s azokra napjában mennyi bor crogáltatik, arról is röviden való extractus. 1650.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Hely	Csoport	Tisztáság	Hús (font)	Bor (pint)	Cipó	Megjegyzés
1650.05.17.	1011;1	Ord		Rohonc	frauczim- merck	fűszedő asszony			2	czeknek adgyanak nap. az második Kenyerbul mindeneknek
1650.05.17.	1012;1	Ord	Erasmus	Rohonc		vízégtető		1/2		
1650.05.17.	1012;1	Ord		Szalónak	frauczim- merck	fűszedő asszony		1/2		
1650.08.17.	354;251	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		1/4	2	csak nyáron
1650.09.17.	972;1	Ord	Anderli	Rohonc		vízégtető		1/2		asszonyom önagysága
1650.09.17.	972;1	Ord	Erasmus	Rohonc		vízégtető		1/2		pint 1/4
1650.09.17.	972;1	Ord		Rohonc		fűszedő asszony		1/2		pint 1/4
1650.09.21.	973;1	Ord	András	Rohonc		vízégtető		1/2		
1650.09.21.	973;1	Ord	Erasmus	Rohonc		vízégtető		1/2		ennekis adgiai pint 1/4
1650.09.21.	973;1	Ord		Rohonc		fűszedő asszony		1/2		ennekis adgiai pint 1/4
1650.10.31.	977;1	Def		Németújvár		fűszedő asszony		1/4		csak nyáron
1650.11.02.	978;1	Def		Németújvár		fűszedő asszony		1/4		csak nyáron
1650.11.06.	980;1	Ord	Erasmus	Rohonc		vízégtető		1/2		most pint 1/4
1650.11.06.	980;1	Ord		Németújvár		fűszedő asszony		1/4		csak nyáron, most pint 2/4
1650.11.06.	981;1	Ord	Erasmus	Rohonc		vízégtető		1/2		most pint 1/4

Dátum	Forrás	Típus	Név	Hely	Csoport	Tisztség	Hús (font)	Bor (pint)	Cipó	Megjegyzés
1650.11.06.	981;1	Ord		Németujvár		fűszedő asszony		1/4		csak nyáron, most pint 2/4
1651.01.01.	353;243	Konv		Pinkaifő		fürdős				buza kőből 2 rozs kőből 2 Borostyánból
1651.03.21.	1026;1	Ord	Erasmus	Rohonc		vizégető			2	csak nyáron
1651.03.21.	1026;1	Ord		Rohonc		fűszedő asszony			2	
1651.03.21.	1027;1	Ord	Erasmus	Rohonc		vizégető			2	
1651.03.21.	1027;1	Ord		Rohonc		fűszedő asszony			2	csak nyáron
1651.05.17.	352;325	RSzp	Anderli	Rohonc		vizégető		1/4	2 /nap	csak amikor éget
1651.05.17.	352;325	RSzp		Rohonc	szolgák	vizégető	tchénhús 1 /nap		2 /nap	csak amikor éget
1651.05.17.	352;325	RSzp		Rohonc		német fürdős				
1651.05.17.	1064;1	Ord	Anderli	Rohonc		vizégető		1/4		csak amikor éget
1651.05.17.	1064;1	Ord		Rohonc		vizégető	tchénhús 1			csak amikor éget
1651.05.17.	1064;1	Ord		Rohonc	frauczim-merek	fűszedő asszony			2/4	csak amikor éget naponta
1651.05.17.	1064;1	Ord		Szalónak		német fürdős				
1651.05.17.	1065;1	Ord	Anderli	Rohonc		vizégető		1/4	2	amikor éget

Dátum	Forrás	Típus	Név	Hely	Csoport	Tiszttség	Hús (font)	Bor (pint)	Cipó	Megjegyzés
1651.05.17.	1065;1	Ord		Rohonc	frauczim- merek	fűszedő asszony			2	ezeknek adgyanak nap. az második Kenyerből mindeneknek
1651.05.17.	1065;1	Ord		Rohonc		német fürdős			2	
1651.08.17.	354;279	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		1/4	2	csak nyáron
1651.08.17.	354;279	Núp		Németújvár		vízégető	teljhús 1 /nap		2	mikor éget
1651.12.01.	1056;1 ¹³¹	Ord	Anderli	Rohonc		vízégető		1/4		csak akkor mikor éget
1651.12.01.	1056;1	Ord		Szalónak		német fürdős		1/4 /nap		
1651.12.01.	1056;1	Ord		Németújvár		fűszedő asszony		1/4		csak nyáron
1651.12.11	1057;1 ¹³²	RSzNúp	Anderli	Rohonc		vízégető			2	
1651.12.11	1057;1	RSzNúp		Szalónak		fűszedő asszony			2	
1651.12.11	1057;1	RSzNúp		Németújvár		vízégető			2	amikor éget
1652.05.17.	1119;1	RSzp		Rohonc	frauczim- merek	fűszedő asszony		2/4	2	ezeknek adgyanak nap. az második Kenyerből mindeneknek
1652.05.17.	1119;1	RSzp		Szalónak		német fürdős			2	

¹³¹ 1056. MOL P 1322. 1056. Az rohonczi, Szalónaki és Német Ujvári Ordinariatumoknak rövideden valo Extractussa, kinek menni bort adnak ez mostani szeők időöre. 1651.

¹³² 1057. MOL P 1322. 1057. Continuus Udvarunk népének rohoncei Szalónoki és Német Ujvári Prebendásoknak feől írassa, s azokra Napiaban menni Kenyer Erogaltatck, arrul rövideden valo Extractus. 1651.

Dátum	Forrás	Típus	Név	Hely	Csoport	Tisztseg	Hús (font)	Bor (pint)	Cipó	Megjegyzés
1652.08.17.	354;299	Núp		Németújvár		vízégető		1/4	2	mikor éget
1652.08.17.	354;299	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		2/4	2	csak nyáron
1653.04.06.	1134;1	Udf	Erasmus	Rohonc		vízégető				13 ft
1653.04.06.	1134;1	Udf		Rohonc		fűszedő asszony				8 ft
1653.04.06.	1134;1	Udf		Németújvár		fűszedő asszony				rozs kőből 3 1/2 hajdina kőből 1 az Annok Névő Árvának (mely Török országban fogva volt) az Fejét meg gyógyította
1653.04.06.	1134;1	Udf		Graz		desztillátor				3 ft 15 dz orvos-ságért
1653.05.17.	1135;1	Núp		Németújvár		vízégető		1/4		
1653.05.17.	1181;1	RSzp	Erasmus	Rohonc		vízégető		1/4	2	
1653.05.17.	1181;1	RSzp		Rohonc		vízégető	tehénhús 1			mikor éget napjában
1653.05.17.	1181;1	RSzp		Rohonc	frauczim- merck	fűszedő asszony		2/4	2	
1653.05.17.	1181;1	RSzp		Szalónak		német fürdő		1/4	2	
1653.08.17.	354;327	Núp		Németújvár		vízégető		2/4	2	mikor éget
1653.08.17.	354;327	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		2/4	2	csak nyáron
1654.08.17.	354;347	Núp		Németújvár		vízégető	tehénhús 1 /nap		2	mikor éget

Dátum	Forrás	Típus	Név	Hely	Csoport	Tiszttség	Hús (font)	Bor (pint)	Cipó	Megjegyzés
1654.08.17.	1222	Ord	Erasmus	Németújvár		vízégető	tchénhús 1 /nap	1/4	2	amikor égett, mikor itt va- gyon csak nyáron
1654.08.17.	1222	Ord		Németújvár		fűszedő asszony		2/4	2	csak nyáron
1655.05.17.	1260	RSzp	Erasmus	Rohonc		vízégető	tchénhús 1 /nap	1/4	2	mikor égett
1655.05.17.	1260	RSzp		Rohonc	frauczim- merek	fűszedő asszony		2/4	2	
1655.08.17.	1305	Núp		Németújvár		vízégető	tchénhús 1 /nap	1/4	2	amikor égett
1655.08.17.	1305	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		2/4	2	csak nyáron
1656.05.17.	1303	RSzp		Rohonc		vízégető	tchénhús 1 /nap	1/4		mikor égett
1656.05.17.	1303	RSzp		Szalónak	frauczim- merek	fűszedő asszony		2/4	2	
1656.05.17.	1303	RSzp		Szalónak		német fürdő		1/2		
1656.08.17.	1304	Núp		Németújvár		vízégető	tchénhús 1 /nap	1/2	2	mikor égett
1656.08.17.	1304	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		1/4	2	csak nyáron
1656.08.17	1289	Udf	Adam	Németújvár		vízégető				söpörők égetése
1657.05.17.	1322	RSzp		Rohonc		vízégető	tchénhús 1 /nap	1/4		
1657.05.17.	1322	RSzp		Szalónak	frauczim- merek	fűszedő asszony		2/4	2	csak nyáron
1657.05.17.	1322	RSzp		Szalónak		német fürdő		1/2		
1657.08.17.	1324	Núp		Németújvár		vízégető	tchénhús 1 /nap	1/2		amikor égett

Dátum	Forrás	Típus	Név	Hely	Csoport	Tisztség	Hús (font)	Bor (pint)	Cipó	Megjegyzés
1657.08.17.	1324	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		1/4	2	csak nyáron
1658.05.17.	1338	RSzp		Rohonc		vízégető	tehénhús 1 /nap	1/4		
1658.05.17.	1338	RSzp		Szalónak	franczím- merek	fűszedő asszony		1/4	2	
1658.05.17.	1338	RSzp		Szalónak		német fürdős		1/2	2	
1658.08.17.	1339	Núp		Németújvár		vízégető	tehénhús 1 /nap	1/2	2	amikor égett
1658.08.17.	1339	Núp		Németújvár		fűszedő asszony		1/4	2	csak nyáron
1659.10.13.	1341	Ord		Szalónak		német fürdős			1	
1663.01.01.	1363	Ord		Szalónak		német fürdős			1	

MÁRIA NAGY-TÓTH, MA

museologist

Directory of Somogy County Museums

H-7400 Kaposvár PF 70

HUNGARY

yoggie@citromail.hu

SUMMARY

The court personnel of the count Batthyánys included also apothecaries, wise-women collecting medical herbs and bath attendants of both sexes as well. Valentinus Purgolt the favourite doctor of Lady Éva Poppel often spent his time in Dobra, in the court of his lady, while in Némétújvár, Ádám Batthyány or his brothers were also often visited by him. Éva Poppel was satisfied by her doctor's activity, so she recommended him to other nobles, e.g. to Count Esterházy, Nádasdy or Forgách as well. Consequently the physician and the „medical staff” played an important role in the contemporary Hungarian nobles' courts. The high estimation could be measured by the high salary including rich grants in money and in kind as well. Author of this paper collated accounts of the Batthyány court in a time-span of 30 years (1633-1664) regarding grants of the medical personnel in money and in kind. Her results and conclusions are based almost exclusively on archival sources recently found, analysed and published by her.

EREDETI ÉS HITELES BESZÁMOLÓ A BUDAI KIRÁLYI EGYETEM 1780. JÚNIUS 25-I ÜNNEPÉLYES MEGNYITÁSÁRÓL

BALÁZS PÉTER

Nagyszombatban az egyetemet *Pázmány Péter* (1570-1637) esztergomi érsek (1616) és bíboros (1629) alapította 1635-ben. Pázmány keresztsége szerint református volt, 1538-tól lett katolikus, és 1587-ben lépett be a Jézus Társasága (jezsuita) rendbe. Alapításkor az érseki-jezsuita egyetemnek 2 kara volt, teológiai és filozófiai, amelyekhez a jogi kar 1767-től csatlakozott. Hagyományos európai értelemben azonban egy egyetemnek 4 karból kell állnia, így a teljes intézménnyé válás 3 év múlva következett be az orvosi kar megalapításával, 1769-ben. Az események ezután is sűrű sorrendben követték egymást, ugyanis XIV. Kelemen pápa (1769-1774) az egyetemet fenntartó jezsuita rendet 1773-ban feloszlatta. Ekkor az állam hatalmas kihívással szembesült, ugyanis az egyetemen kívül a legtöbb intézményt a középfokú oktatásban is (36 gimnázium és 15 kollégium) a jezsuiták működtették. A rend feloszlatása egyébként egy korszerű oktatási törvény kidolgozásának is hatalmas lendületet adott. Nyilvánvalóvá vált, hogy a nevelés és oktatás nem egyházi belügy, hanem egyben állami feladat is. Jóllehet, ekkor még fel sem merült az állam és az egyház közjogi szétválasztása, az események azt igazolták, hogy az oktatási rendszer jelentős részének fenntartását az államnak kellett átvállalnia. Ennek gazdasági alapját különben a jezsuiták vagyonának lefoglalása biztosította, amelyből az állam tanulmányi alapot hozott létre. A folyamatok eltérő módon zajlottak az osztrák örökös tartományokban és a Magyar Királyságban. Utóbbiban ennek oka a protestáns felekezetek jelentős súlya és a magyar rendek nemzeti törekvései voltak. Mindezek részletezése azonban ennek a tanulmánynak a terjedelmi kereteit jelentősen meghaladná. Elegendő annyit megjegyezni, hogy az új tanulmányi rendelet az örökös tartományokban 1776-ban lépett hatályba, Magyarországon pedig, mint *Ratio Educationis*, 1777-ben.

Az 1773-tól Magyar Királyi Egyetemmé alakult intézmény *de facto* Budára költöztetése 1777-ben történt, amikor a királyi palotában helyezték el. *Mária Terézia* királynő (1740-1780) az alapítólevelet azonban csak 1780. március 15-én adta ki, amelynek ünnepélyes kihirdetése 1780. június 25-én, a budai királyi palota tróntermében történt. Magyar nyelvű részletesebb összefoglalást erről az eseményről először *Pauler Tivadar* (1816-1886) közölte 1880-ban *A Budapesti Magyar Királyi Tudomány - Egyetem története* című művében (1). A szerző korának kimagasló tekintélyű jogtudósa volt, akit az 1860/61-es tanévben a jogtudományi karon dékánná, az 1861/62-es tanévben pedig rektorra választottak. Közoktatásügyi és igazságügyi miniszter is volt 1870-75 között. A könyv megjelenésének évében a Magyar Tudományos Akadémia elnökhelyettesi tisztségét is betöltötte. Fennmaradt azonban egy eredeti, mindez ideig nem publikált 13 oldalas beszámoló is az ünnepséget meg-

előző napról, magáról az ünnepségről, és a hozzá társuló rendezvényekről. Ezt gróf Pálffy Károly (1735–1816) királyi biztos készítette, aki a rendezvényeken Mária Teréziát képviselte (2). Nem kétséges, hogy Pauler ismerte Pálffy jelentését, hiszen forrásként hivatkozik rá könyvének 133-ik oldalán, sőt vezérfonalként használja az események leírásában. Összeállítása azonban meglehetősen szabadon kezeli az eredeti anyagot. Egyes helyeken „aranyzinóros kék öltönyű bandériumot” vizionál, jöllehet ennek semmi nyoma a forrás szövegében. Máshol túlzásokba esik, és a sokaság nagy méretét olyan, irodalmi háttér nélküli idézetekkel igazolja, mint például „mondja Katona egyetemi jegyzeteiben” (129. oldal). Sőt, ugyanezen az oldalon még történelmi összehasonlító értékelést is közöl az olvasóval egy 1822-ben megjelent könyvre hivatkozva, miszerint a királyi biztos bevonulása „oly fényvel” történt „minőt ezen városok Hollós Mátyás király és Beatrix menyegzője óta nem szemlélték.” Pauler továbbá egyes helyeken az eredeti szövegkörnyezetből is kilép, és olyan részletekkel tűzdeli meg az események leírását, mint az ünnepélyes megnyitón átadott uralkodói kinevezések tételes felsorolása, vagy az ünnepségre veretett ezüst emlékek részletes bemutatása.

1. ábra: A Budai Királyi Egyetem ünnepélyes megnyitása 1780. június 25-én

Pálffy jelentése mellett képi dokumentumok is fennmaradtak az ünnepségről. A szóbeli hagyomány szerint, amelyről Pauler számol be a fentiekben idézett könyvében, „Schmutzer Jakob bécsi rajz- és rézmetsző... készített két remek kézi rajz”-ot. Az egyik a királyi biztos bevonulását, a másik a tróntermet ábrázolta. Az ünnepségek csúcspontja az alapítólevél kihirdetése volt a trónteremben. Jacob Matthias Schmutzer (1733–1811), mint szemtanú,

rézmetező volt és a kor legnevesebb művészeinek (Johan Georg Wille, 1715-1808) párizsi műhelyében tanult. Bécsbe 1766-ban tért vissza, ahol Mária Terézia engedélyével akadémiai iskolát alapított. Mindkét rajzot bemutatták a királynőnek, kérelmezve azok rézbe metszését. Erre azonban nem került sor, és a további sorsukat Pauler is csak szájhagyomány alapján, lábjegyzetben (132. o.) ismerteti. Ennek megfelelően először a rajzok a „királyi tanács tollnoka”, Schauer Endre apát birtokába jutottak, aki azokat tovább adta Markovics Mátyás királyi tanácsosnak, a Helytartótanács tanulmányi bizottsága ülnökének. Markovics végül is a két rajzot az egyetemnek ajándékozta, „melynek termét most is dicsítik”. Pauler, mint egyetemi tanár, dékán, sőt rektor, nyilvánvalóan jól ismerte a képeket, tehát azok 1880-han még azonosíthatók voltak. Továbbá az is bizonyos, hogy a képek a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem rektori hivatalában voltak kifüggesztve 1945-ig, amíg a II. világháború Budapestet is elérte.

A képet (1. ábra) egy II. világháború előtti kiadvány is bemutatja, avval a megjegyzéssel, hogy „a képet a rektori hivatal szíves engedelméből közöljük” (3). Alsó vízszintes sávjában a latin nyelvű aláírás magyarul a következő: „A Budai Királyi Egyetem ünnepélyes megnyitása 1780. június 25-én, Mária Terézia Öfelsége, Magyarország Apostoli Királynőjének negyvenedik koronázási évfordulóján, Magyarországon gróf Pálffy Károly királyi biztos, a Királyi Udvari Kancellária alelnöke a legmagasabb helyet foglalja el, az Egyetem Királyi Szenátusa a terem jobb oldalán, az Akadémiai Magisztrátus az egyetem professzoraival a bal oldalán helyezkedik el. A közöttük lévő központi helyen a Kancellária titkára olvassa fel a Királyi Alapító Okleveleket. A körülöttük álló koszorút az ország vezető személyiségei és a meghívott vendégek alkotják.” („Solemnis Inauguratio Regiae Universitatis Budensis die 25. Junii, Anno 1780, a Coronatione vero Mariae Theresiae Augustae et Reginae Hungariae Apostolicae Quadragesimo Inqua Regius Legatus Comes Carolus Pálffy Aulæ Regiæ Pro-Cancellarius altius extracto loco sedens, cum Regio Senatu Unviersitatis dextrum Palatii occupat partem, Sinistram vero Magistratus Academicus, et Professores eiusdem Universitatis. Hos inter omnes quasi in Medio Aulicus secretarius Diplomata legit Regia. Reliqua Corona quae circumstat Illustriorum est Hospitum”).

A Budapesten zajló háborús események során a kép eltűnt a rektori hivatalból, és azóta sem került elő, tehát valószínűleg megsemmisült. Készült azonban az aulát (tróntermet) ábrázoló képről 1935-ben egy szép árnyalatú, postai képeslap méretű másolat, amely elektronikusan is elérhető az Eötvös Loránd Tudományegyetem honlapján, de itt nem tüntetik fel az alsó sávban elhelyezett latin szöveget (4).

Sajátos képi dokumentum egy életnagyságú, álló alakos Mária Terézia festmény (2. ábra), amely Joseph Hauzinger (1728–1786) bécsi udvari festőtől származik, és a királynőt idős korában ábrázolja. Pálffy jelentése egyértelműen megerősíti, hogy jelképesen egy ilyen festmény képviselte a királynőt az ünnepségen. Sajnos nincs minden kétséget kizáró bizonyítékunk arra, hogy ezt a képet használták az alapító ceremónia során. Schmutzer „remek kézi rajzáról” fennmaradt képek alapján, a körvonalak szerint valószínű, hogy mégis ezt a képet állították fel 1780. június 25-én a királyi palota tróntermében. Egyébként az ábrázolás speciális magyar rendeltetését egyértelműen jelzi a jobb oldalon a Szent Korona előtérbe állítása, és a Mária Terézia által 1764-ben alapított Szent István rend lovagkeresztje, amely az egyszínű fekete ruházat egyetlen díszítménye. Az ünnepség után a képet a királyi egyetem őrizte, de 200 éves sorsáról nem rendelkezünk pontos adatokkal. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának leltári tulajdona. A Képzőművésze-

ti Egyetemen 2012-ben végzett helyreállítás után a Múzeumtól kölcsönözve, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem 2012. szeptember 5-én a Jog- és Államtudományi Kar dísztermében helyezte el.

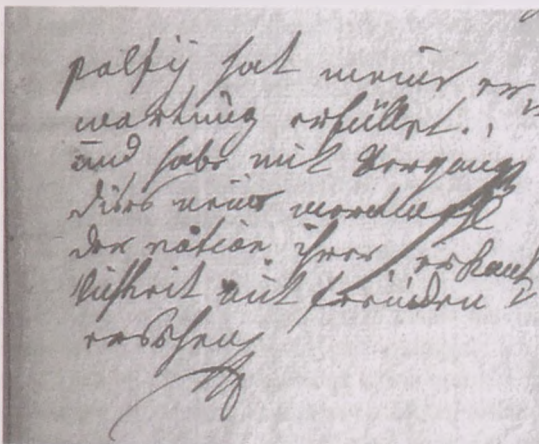

— 2. ábra: Mária Terézia életnagyságú álló alakos képe.
Legnagyobb valószínűséggel ezt helyezték el a megnyitó ünnepségen a baldachin alatt.

Pálffy beszámolója

Az idős és beteg Mária Teréziát, akinek halála 1780. november 29-én következett be, a Budai Egyetem ünnepélyes megnyitásán és a hozzá kapcsolódó rendezvényeken királyi biztosként gróf Pálffy Károly József Jeromos képviselte. Pálffy ekkor a 46-ik évében járt. Sikeres bécsi hivatali karrier után (1757-től császári és királyi kamarás, 1762-től császári és királyi udvari tanácsos, 1774-től az udvari kamara alelnöke és valóságos belső titkos tanácsos) saját kérésére a magyar királyi udvari kancellária alelnöke lett 1777-től, majd 1779-től Zemplén vármegye főispánja. Ilyen szolgálati előzmények után nyerte el a királynő személyes képviselőjére szóló megbízást 1780-ban.

Részletes beszámolóját Bécsben 1780. július 8-i keltezéssel adta át a Magyar Királyi Kancelláriának. Latin nyelvű kísérelő levelében jelezte, hogy németül írta „*Legszentségesebb Őfelsége nagyobb kényelme érdekében, ha netán azt elolvasná, vagy felolvastatná*”. A német szöveg természetesen a korabeli *deutsche Schrift* írásmódjában készült, azonban a magyar neveket és a latin kifejezéseket az írnok latin betűkkel jegyezte le. A kancellária elnöke, gróf Esterházy Ferenc (1715-1785) a jelentést 1780. július 15-én „*legalázatosabb felterjesztés*”-ként küldi meg az uralkodónak, aki saját kezű megjegyzést tett az ügyirat baloldali hasábjába (3. ábra).

3. ábra: A királynő saját kezű feljegyzése az Udvari Kancellária által felterjesztett Pálffy féle jelentésen

Magyar fordításban „Pálffy megfelelt a várakozásaimnak, így nagy meglepéssel és örömmel fogadtam a nemzet nagylelkűségének eme újabb tanúbizonyságát.” Érdekességként megemlíthető hogy az eredeti szövegben („*palfy hat meine erwartung erfüllet, und habe mit Vergnügen dieses neue merkmahl der nation ihrer erkenntlichkeit mit freuden ersehen*”) a *Vergnügen* kivételével sorozatban találhatók a főnevek kis kezdőbetűkkel. Az uralkodót erre az apró hibára azonban nyilvánvalóan senki nem figyelmeztethette.

Összességében megjegyezhetjük, hogy Pálffy magas rangú állami tisztviselőként és felelőssége teljes tudatában, az apróbb részletek bemutatására is különös gondot fordított, hogy az uralkodó a legteljesebb képet nyerje az eseményekről.

„Annak érdekében, hogy beszámolómat a legnagyobb részletességgel terjeszthessem elő, nem szándékozom elállni a kisebb jelentőségű körülmények bemutatásától sem, így ennek megfelelően azokkal az első tiszteletadásokkal kezdem a jelentést, amelyekkel engem, mint ezen ünnepélyes avató ünnepségre legkegyesebben kiküldött Királyi Biztost fogadtak”.

Ezek a részletek (mint például a városba bevonuló, 48 hintóból álló ünnepi menet egy-égeinek sorrendje, az ágyúlövések és a dízsörtüzek száma, stb.) oktatásigazgatási és orvostörténeti szempontból kevésbé lényegesek az utókor számára. Másfelől viszont az ünnepség érdemi részének leírása nagyon értékes információt tartalmaz a felsőoktatás korabeli társadalmi helyzetéről és szertartási rendszeréről.

A beszámoló szövege – magyarázatokkal

A bevezető mondat három intézményt jelöl meg, az egyetem mellett a Budai Főgimnáziumot és a Mária Terézia Nemesi Akadémiát. Az első kettő a polgári oktatás és nevelés intézménye, a harmadik a katonai képzés rendszeréhez tartozott. Ennek megfelelően az utóbbiról nem szólt az 1777. augusztus 22-én kiadott *A nevelés- és oktatásügy rendje Magyarországon és kapcsolt tartományaiban* című rendelet. Ismertebb neve a *Ratio Educationis*, amely a teljes latin cím (*Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem annexas*) rövidített változataként használatos a történelmi és jogtörténeti forrásokban. Sajnos, a rendeletnek csak a bevezetését tartalmazza a *Corpus Juris Hungarici* elektronikus változata (5). Teljes szövege azonban, jó minőségű fordításban nyomtatásban is elérhető (6), illetve a Magyar Elektronikus Könyvtárban is hozzáférhető (7).

Pálffy első mondatában az egyetem, mint intézmény nem szorul különösebb magyarázatra, szemben a Budai Főgimnáziummal, amely a jelentésben latinul *Institutum Generale Studiorum*, németül pedig *General Studium Institut*. A *Ratio Educationis* vonatkozó szakaszai (XXXIII-XXXIX.§) különben erre az intézmény típusra az *archigimnasium* nevet használják. Budán a jogelőd gimnáziumot *Széchenyi György* (1606-1695) esztergomi érsek alapította 1687. március 19-én. Az *Academicum et Universitatis Collegium* tehát egy évvel Budának a törököktől való visszafoglalása után kezdte meg működését. Mint a jezsuiták budavári gimnáziumát, a Nagyboldogasszony (Mátyás) templom melletti épületben helyezték el (ma ezt a helyet a Hilton szálló épületegyüttese foglalja el). A jezsuita rend feloszlásakor - 1773-ban - királyi katolikus gimnáziummá alakult, majd a *Ratio Educationis* rendelkezése értelmében Egyetemi Főgimnáziumként a Királyi Egyetemhez csatolták. Ilyen minőségében különleges jogállása volt az ország további főgimnáziumaihoz (Győr, Nagyszombat, Kassa, Nagyvárad, Zágráb, Pozsony, Besztercebánya, Ungvár és Pécs) képest.

Visszatérve a jelentéshez, a királyi biztos Vác és Dunakeszi érintésével 1780. június 24-én érkezett Pest határához. Itt került sor az első hivatalos eseményre:

„Öt óra körül érkeztem Pest elővárosi részének határához, ahol két vármegyei bandérium, a Magyar Nemesi Testőrgárda két részre osztott lovasai, továbbá nagyszámú, a legelőkelőbb és legrangosabb vendégsereg a Magyar Rendek három legelső részéből, és a kalocsai érsek úr, báró zajezdaj Patachich, mint a Királyi Egyetem Szenátusának elnöke fogadott. Midőn utazó hintóból kiléptem, és átvezettek az ott felállított sátorba, rövid beszéddel üdvözölt, majd ezt követően a bevonuló díszmenet a következőképpen indult útjára”.

A Királyi Egyetem Szenátusa a Ratio Educationis vonatkozó része (I. Rész, I. Szakasz, II. Fejezet, XIV-XXIV.§) szerint az egyetem első számú oktatásigazgatási szerve, az államhatalom és az egyetem közötti kapcsolat letéteményese. Tagjai: az elnök, a négy kar, továbbá a *humaniorák* és a szabad tudományok igazgatója (*director artium liberalium et humaniorum*), akik mind az uralkodótól nyerték kinevezésüket, és a szenátushoz még egy jegyző is tartozott. Az elnök, *Patachich Ádám* (1717-1784) hivatali pályafutása kezdetén 1751-től 1758-ig Bécsben a Magyar Udvari Kancellária tanácsosaként és címzetes püspökként szerezte első államigazgatási tapasztalatait. Képességeinek és udvarbeli ismertségének nyilvánvalóan szerepe volt abban, hogy Mária Terézia 1760-ban nagyváradi püspökké nevezte ki. Újabb állomásként 1776-ban a kalocsai érsekség élére helyezte, majd 1777-től a Királyi Egyetem Tanácsának elnökévé tette. A Ratio Educationis szerint (IX.§) felette is állt még egy „politikai hatóság” a hierarchiában, nevezetesen „a királyi egyetemnek és a tanulmányi ügyeknek Magyarországon legfőbb vezetője” (*supremus studiorum per Regnum Hungariae director*). Ez a személy a Királyi Helytartótanács Tanulmányi Bizottságának elnöke volt, aki azonban az egyetem ügyében tényleges hatáskört nem gyakorolt, az ország összes többi tanintézetével ellentétben. A rendelet a karokat kötött sorrendben rögzíti (teológia, jog, orvosi, bölcsészeti), és hangsúlyozza, hogy ezt a rendet kell követni, amikor az elnök megadja a szót a tanácsban a karigazgatóknak. Valójában tehát itt egy eljárási rangsorral állunk szemben, a hittudományi kar primátusával, de figyelemre méltó, hogy a jogi kar után az orvosi következik. A társadalom- és természettudományok (*humaniorák* és a szabad tudományok) oktatásigazgatási egysége nem egyetemi karként működött, itt ugyanis csak alapozó képzettséget lehetett szerezni, amely egyébként érdemben megfelel a jelenleg hatályos felsőoktatási törvényünk felsőfokú alapképzésének (8). Ezek az intézmények az egyetem nélküli városokban (Győr, Nagyszombat, Kassa, Nagyvárad és Horvátországban Zágráb) önálló akadémiaként (ld. az alábbiakban) működtek.

Pest város hivatali elöljárósága, a Magisztrátus, a városba vonuló díszmenetet a Hatvani Kapunál fogadta, rövid latin nyelvű szívélyes köszöntéssel. A Hatvani Kapu az egykori Hatvani utca, a mai V. kerületi Kossuth Lajos út tengelyében állt a kiskörút gyűrűjén belül.

„Ettől a kaputól a hintót egy egyenes utcán és egy téren át a hajóhidhoz irányították. Az útvonal mentén mindkét oldalon a város fegyveres polgárai álltak, különböző egyesületeik zászlói alatt, és a hintóm mellett haladva az egyik egységtől a másikig kísérték úgy, hogy ez a váltott kíséret egészen a hajóhidig tartott. A gimnáziumok tanuló ifjai is felsorakoztak azon a téren, amelynek egyik végében a minorita Ferencesek, a másik végében a Királyi Kúria épülete állt, és a Városháza előtti nagy téren a helyőrség parádézott, akik a szokásos katonai üdvözléssel tisztelegtek előttem”.

A minorita Ferencesek temploma, amelyet 1741-ben szenteltek fel, ma is ugyanazon a helyen áll a fővárosban. Az egykori Királyi Kúria (legfőbb bíróság) épületének nevét ma már viszont csak a Kúria utca őrzi a Ferenciek terétől délre. A két épület között állt a gimnáziumok ifjúsága, indokoltan többes számban (*die Schul-Jugend des Gymnasii*), hiszen Pesten ekkor már több ilyen tanintézmény is működött. Az elsőt egyébként a piaristák alapították 1717-ben. A régi pesti városháza, amelyet 1702-10 között építettek, az előtte elterülő térrel együtt a ferencesek templomának a Kúriával ellentétes oldalán állt. Az épületet különben a XIX. században lebontották. Állandó hajóhid 1769 óta kötötte össze Pestet és Budát, metrikus egységben 9 méter szélességben és 445 méter hosszúságban. Ez utóbbi később 422 m-re rövidült azáltal, hogy a híd konvex ívét „kiegyenesítették”, amelyet ko-

rábbi megfontolás alapján túlzott mértékben állítottak szembe a Duna sodrásával. A budai oldalon a hídfő a mai Várkioszk előtti Ybl Miklós téren volt. Innen a menet a Vízivároson keresztül, a Bécsi Kapun át érkezett a várba, a királyi biztos szálláshelyéhez.

„...végezetül 9 óra tájban érkeztem gróf Batthyány házához, amelyet részemre nem messzire a Vízivárosi Kaputól jelöltek ki, ahol mindazon ideig, amíg Királyi Biztosi feladataimat teljesítettem egy egész gránátos század állt díszőrséget.”

Pálffy a Vízivárosi Kaput (*Wasser-Thor*) kétféle értelemben használja. Az első említés magának a Vízivárosnak az egyik kapuját jelenti, amely a II. kerületben a Vízivárosi téren állt a mai Külügyminisztérium épületének szomszédságában. A fenti szövegben említett kapu azonban nem ez volt, hanem az, amelyik a Vár belső területéről a Vízivárosra nyílt, a mai Dísz tér 17. számú épület helyén. Valójában ennek közelében épült a Batthyány palota 1744-48 között, és ma a Dísz tér 3. számú háznak felel meg.

„Ennél a háznál újabb fogadás következett, ahol a feljáratnál az Akadémiák és Gimnáziumok professzorai illetve igazgatói álltak, majd a Rector Magnificus egy nagyon szép latin üdvözetet intézett hozzám. Ezután az összes jelenlévők, a professzorok, igazgatók és más vendégek, felkísértek a fogadóterembe, ahol a káptalani és vármegyei, valamint szabad királyi városi küldöttségek mutatkoztak be, akik mind azért sereglettek ide ilyen nagy számban az ország minden szegletéből, hogy örvendező részesei lehessenek a pompás ünnepségnek.”

Pálffy nem említi a „Méltóságos Rektor Úr” nevét, aki Pauler szerint a „hírneves vegyész, *Winterl János Jakab*” volt. Az osztrák-német Winterl (1739-1809) a Nagyszombatban 1769-ben alapított orvosi karon 1770-től nyert professzori kinevezést a botanika és kémia tanáraként. Hatszor választották dékánnak 1773-1789 között, és a rektori tisztséget az 1779/80-as, illetve az 1790/91-es tanévben is viselte (9). A rektor, az uralkodót (államot) képviselő Patachich Ádám szenátusi elnökkel ellentétben, az egyetem belső oktatási igazgatóságát, az Akadémiai Magisztrátust (vagy rektori tanácsot) elnökölte. Az „akadémiai hatóság” tehát önkormányzati szerv volt a mai fogalmaink értelmében. Egy-egy éves hivatali időtartamra, a rektort a teljes tanári kar, a négy dékánt és a helyettes dékánokat (*seniores*) a karok tanárai, „a szabad és nemes művészetek protodirektorát” az egyetembe inkorporált akadémia tanárai választották. A rektori tanács titkárnak hivatala állandó volt, királyi kinevezéssel, határozott időtartam nélkül.

A gimnáziumok és az akadémiák többes számú alakját a német szövegben Pauler nagyvonalúan figyelmen kívül hagyja, mivel szerinte a királyi biztost „a ház pitvarában az egyetemi testület és a nemes akadémia növendékei fogadták.” Gimnáziumok esetében a többes szám nem okozhat gondot, hiszen ezekből nem csak egy működött Pesten és Budán. Másfelől, a fentiekben említett Budai Főgimnázium latin neve is *Academicum et Universitatis Collegium* volt. Ezt a Nemesi Akadémiával együtt értelmezve nincs szükség további nyelvtani magyarázatra.

Végül érdemes megemlíteni, hogy június 24-én a királyi biztos kellemes élménnyel zárta az eseményekben gazdag napot:

„A legnagyobb rendben így végződött tehát az ünnepség első napja, amelynek zárásaként az estebéd ideje alatt egy számos hangszeren játszó zenekar nagyon kellemes éji zenét szolgáltatott.”²⁸

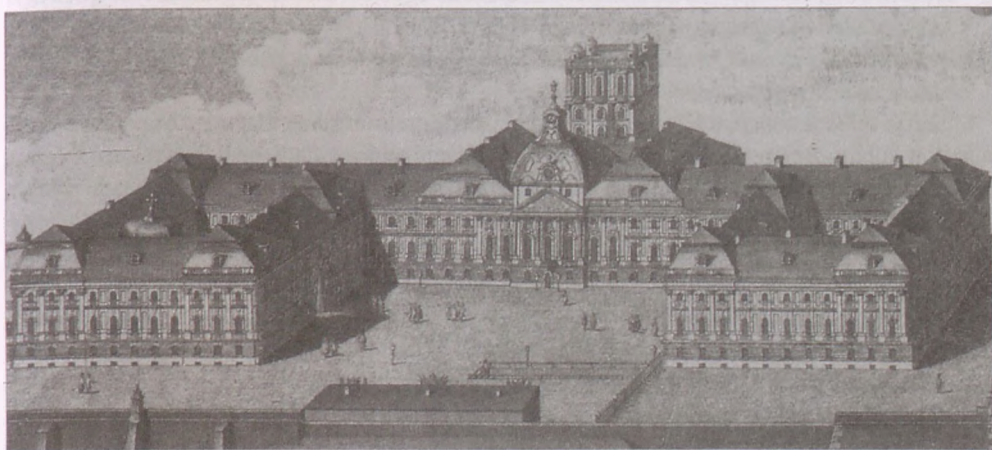
Másnap reggel a Batthyány háznál röviddel 7 óra után már nagyszámú küldöttség és vendégsereg gyülekezett. Nyolc óra tájban érkezett a Királyi Egyetem Szenátusának négyfős küldöttsége. Az Orvosi és Bölcsészeti Kart a szenátusi igazgatók, a Teológiai és Jogi

Kart pedig az Akadémiai Magisztrátus dékánjai képviselték, és az egész egyetem nevében átadták a meghívást az ünnepségre. Jóllehet a távolság igen csekély volt az egyetemnek otthont adó királyi palota és a Batthyány ház között, de természetesen ezt is a szertartásos rend szerint kellett megtenni. Pálffy a kalocsai érsek által kölcsönzött hatos fogatú hintóban foglalt helyet, amelynek kíséretét a díszegyenruhás Királyi Testőrség adta. A palota főbejáratánál a hintóból kilépő királyi biztost harsonák zúgása és dobpergés fogadta.

„A lépcsőnél a teljes Akadémiai Magisztrátus és a Fakultások fogadtak, szabályos díszöltözékben. A székesfehérvári püspök, mint az Egyetem kancellárja, püspöki díszben üdvözölt, és az alkalomhoz illő beszédet tartott. Miután kellő tisztelettel válaszoltam a fogadásra, követtem felfelé a lépcsőn az Akadémiai Magisztrátust addig a kapuig, amely a terembe vezetett.”

A „terem” a fenti összefüggésben az egyetem aulája, amely eredetileg trónteremnek építettek. A királyi palota U-alakú épületömbje a Dunára néző nyitott udvart fogott közre (4. ábra).

4. ábra: a Királyi Palota lát képe 1780-ban az Egyetem ünnepélyes megnyitásának idején.

A főbejáratot a bal oldali szárnyban alakították ki. Itt sorakozott fel a fogadóbizottság, amely tehát az egyetem önkormányzati testületéből állt, Winterl János Jakabbal az élen, a négy dékánnal és a szabad tudományok igazgatójával. Díszöltözékükről Pauler részletes leírást ad, miszerint a hosszú fekete talárhoz a fölötté hordott, főpapi mucetumhoz hasonló kis köpenyke tartozott. A mucetum egy kis csuklyával ellátott elül begombolható könyökig érő vállgallér, amelynek színe a budai egyetemen egységesen sötétvörös volt, a tanároknak selyemből, a rektornak és a dékánoknak azonban bársonyból készült. Pálffy közlése egyértelmű arra nézve, hogy a lépcsőnél nem a Patachich Ádám kalocsai érsek által vezetett szenátus fogadta. Megnevez viszont egy másik főpapot, a székesfehérvári püspököt, mint az egyetem kancellárját. Csak később, az ünnepség részeként tartott szentmise leírásánál derül ki, hogy név szerint „Nagy püspök”-ről van szó. Ez a személy minden kétséget kizáróan *sélyei Nagy Ignác*, a püspökség első főpásztorja (1777–1789), ugyanis a székesfehérvári püspökséget a veszprémi egyházmegyéből leválasztva *VI. Pius pápa* (1775-1799) és Mária Terézia alapította 1777-ben. Pálffy két helyen, itt és a szentmise kapcsán is használja az Egyetem Kancellárja címet, amely egyébként az akkor már három éve hatályban lévő Ratio

Educationis kodifikált szövegében egyetlen egy helyen sem található. Ezt a tisztséget az úgynevezett párizsi típusú egyetemen az 1200-as évektől – a tanárok által választott rektor feletteseként – egyben az állami felügyeletet is ellátó területi püspök töltötte be. Jogtechnikailag egyébként koherens, hogy az állami oktatásról szóló Ratio Educationis nem rendelkezik egyházi kinevezésekről, jóllehet ekkor még nem történt meg a világi állami és az egyházi jogkörök közjogi szétválasztása.

Az aula leírása pontosan megfelel a fentiekben már említett Schmutzer féle ábrázolásnak.

„Itt a teljes Királyi Szenátus fogadott és üdvözölt, majd beléptem a terembe, amelynek végében vörös bársony, arany szegélyes baldachin alatt elhelyezett trónszékre állították a Legkegyelmesebb Apostoli Királynőnk Mária Terézia képmását, mindkét oldalon katonai díszörséggel. Miután én személyesen és valamennyien a jelenlévők közül a legelkötelezettebb és legalázatosabb tiszteletünket tettük a kép előtt, elfoglaltam helyemet az oldalt felállított kétlépcsős emelvényen, amely mellé a Nemesi Testőrség és a Gránátosok adtak díszörséget. Jobb oldalamon lefelé az egyetem elnöke foglalt helyet a Királyi Szenátus teljes tagságával, a szemben lévő oldalon pedig az Akadémia Magisztrátusa. A terem közepét és a további helyeket a tanuló és akadémiai ifjúság töltötte meg a számos további meghívott vendéggel együtt.”

Pálffy tehát a főbejáratól az egyetem önkormányzati testülete kísérte a trónteremből átalakított auláig. Bejáratánál az egyetem felettes állami hatósága, a Szenátus sorakozott fel. A királynő képmása előtti tisztelgés után Pálffy a kor szokásos dagályos stílusában latin nyelvű beszédet tartott, amelyben egymást érték a felsőfokú jelzők. Azt is kiemelte, hogy az Egyetem ünnepélyes megnyitása pontosan egybe esik a királynő koronázásának negyvenedik évfordulójával. Ezután a jelentésben „*von Brunzvik*”-nak titulált királyi tanácsos és kancelláriai titkár egymás után felolvasta az Egyetem, a Főiskola és a Nemesi Akadémia alapítólevelét. *Brunswick Antal* (1709-1780) kancelláriai titkár 71 éves volt az ünnepség idején. Személyében a korában bárói család 1775-ben grófi rangot kapott az uralkodótól. Pálffy a többi megnevezett gróffal szemben mellőzi ezt a viszonylag friss címet, és helyette az államigazgatási tisztségeket jelöli meg. *Brunswick Antal* különben az ünnepséget egy félévvel sem élte túl. Haláláról a hetenként kétszer kiadott első hazai újság a *Magyar Hirmondó* (alapítva 1780. január 1. Pozsonyban) 1780. december 20-i számában írt nekrológot.

A felolvasás után harsonák zúgása és dobpergés közepette Pálffy a szenátus elnökének közvetítésével átadta az új intézményeknek a kulcsokat és a pecsétnyomókat. Az eredeti jelentés nem, de *Pauler* megemlíti, hogy a Nemesi Akadémiát *Izzó János* képviselte. *Izzó János* (1721-1793) jezsuita rendtagként 1754-től a Bécsi Theresianum aligazgatója és az építészettan tanára volt. Innen nevezte ki az uralkodó a budai akadémia élére 1780 júniusában.

A ceremónia után *Patachich* érsek, szenátusi elnök „fennhangon és díszes retorikával adta elő” a jelenlévők között egyébként nyomtatásban is kiosztott ünnepi beszédét. Végül, egy rövid zárszó után az ünnepséget Pálffy „*Vivat Maria Theresia*” felkiáltással fejezte be. A jelentésben itt következett a Magyar Királyság túlaradó alattvalói hűségének látványos bemutatása:

„Lehetetlen annak leírása, hogy ez milyen hatást gyakorolt a jelenlévők hangulatára. Az a mód, ahogyan a Vivat Maria Theresia felkiáltásomat teli torokból és szívük legmélyéről többszörösen visszhangozták, a hatást a leglátványosabban igazolta. Az elsőtől az utolsóig, mindenki a legjobban igyekezett, hogy érzéseit és szavakban ki sem fejezhető háláját a legnyilvánvalóbb módon juttassa kifejezésre.”

Természetesen Pálffy a saját meghatódottságát is bőségesen ecseteli:

„A jótétemények halmazától meghatódva, melyeket kihirdetni és megerősíteni kivételes kegyelemben részesültem, és tapasztalva a legmélyebben átértett hálát és a legőszintébb örömet, amelyeknek tanúja lehettem, a trombiták harsogása és a dobpergés, továbbá az akadémiai téren parádézó gránátos század háromszoros díszlövése alatt kihasználtam a kényszerű szünetet, hogy visszanyerjem korábbi tartásomat, és felolvaszam azokat a kinevezéseket, amelyek fokozván a nap ünnepélyességét, Őfelsége legnagyobb kegyességéből közhírré általam tétettek.”

A királyi biztos mellőzi a részletes beszámólót a kinevezésekről, Pauler viszont a könyvében több mint féoldalas terjedelemben tételes felsorolást ad, nevekkal és címeikkel együtt. Zárásként az utolsó hálaadó beszédet a teológiai fakultás egyik tanára tartotta, majd az ünneplő sereg átvonult a Nagyboldogasszony templomba, ahol a nagymiséát a székesfehérvári püspök celebrálta. Ezt a korabeli szertartásrend szerint énekes misének is nevezték, mivel egyes részeit a pap és a hívek is énekelték. Felhangzott a „*Hymnus Ambrosianus*” is a jelentés szerint, amely helyett ma a „*Te Deum*” nevet használjuk az ének első sorának (*Te Deum laudamus*) rövidítésével. Eredeti neve Milánóból származik, ahol a katolikus legenda szerint *Szent Ambrus püspök* (330-397) énekelte először 387-ben. A mise alatt a Szent Jobb nyilvános imádásra a főoltárra volt helyezve. Az ereklyetartót először Pálffynak majd a többi jelenlévőnek nyújtották csókra.

Az istentisztelet után öt helyszínen, 278 vendég számára rendeztek díszebédet. Pálffy részletesebben az egyetem aulájában 108 személy részére megterített asztallal foglalkozik, hangsúlyozva, hogy itt az uralkodó személyes engedélyével a vendégek a királyi ezüst étkészletet használhatták. Az ebéddel párhuzamosan Szabó prépost a Városház téren a köznép szórakoztatására néhány akó bort (*einige Eimer Wein*) üttetett csapra. Szabó András óbudai prépost intézkedési jogkörét az magyarázza, hogy egyházszerkezeti okokból Pesten és Budán ő képviselte a legmagasabb egyházi méltóságot. A prépost szó egyébként a latin *praepositus*-ból származik, és tisztségének viselője a hierarchiában közvetlenül a püspök alatt foglalt helyet. A bor mennyiségét illetően érdemes megjegyezni, hogy az akó ömlesztett szárazanyagok, illetve folyadékok mennyiségének mérésére szolgált. Folyadékokra vonatkoztatva a háromféle, vagyis bécsi (56,6 liter), pozsonyi (53,7 liter) és budai (58,6 liter) akó közül ma már nem tudjuk eldönteni, hogy a szerző melyikre gondolt. Ettől függetlenül, mivel az *einige* legalább 3 akóra enged következtetni, mintegy 170 liter bort kell számításba vennünk.

Ebéd után Pálffy és kísérete átvonult a Nemesi Akadémiának fenntartott épületrészébe, ahol az intézet négyféle oktatási nyelvén, magyarul, németül, olaszul és franciául előadott beszédekkel fogadták. Ezután a tanítványok zenekari koncertet adtak abban a teremben, amelyet különben vívás- és táncoktatásra használnak. Végül a többi akadémiai helység és múzeumok (valójában szertárak) megtekintése következett.

Miután Pálffy ugyanolyan pompával, ahogyan érkezett, visszatért a Batthyány házba, rövid idő múltán megjelent nála a szenátus testülete. Az elnök néhány mondatos beszéd után átadott „*egy Pray György által készített*” és Mária Teréziának dedikált könyvet, arra kérve a királyi biztost, hogy azt az Egyetem „*legőszintébb hálájával Őfelsége lábai elé helyezze*”. Pray György (1723-1801) jezsuita szerzetest a rend feloszlata után 4 évvel a Budai Királyi Egyetem könyvtárának első vezetőjévé nevezték ki. Összegyűjtötte és rendszerbe szedte a magyar történelem fellelhető írásos dokumentumait és az Egyetemi Könyvtárat a magyar történelemtudomány központi műhelyévé tette. A küldöttség által átadott

könyv különben az 1780-ban megjelent *A Budai Királyi Egyetemi könyvtár ritkább könyveinek jegyzéke (Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis)* című katalógus volt, amely a könyvtár háromezer ritkaságának bibliográfiai leírását adta.

Működésének utolsó aktusaként, Pálffy este 8 órakor nyitotta meg az egyetem aulájában a bái ünnepséget, amely mintegy 500 vendég részvételével hajnali 4 óráig tartott.

Epilógus helyett

A budai királyi palota sorsában az Egyetem igen rövid, epizód jellegű szerepet játszott. Valójában az 1777-ik évi beköltözés egy funkció nélküli épületbe történt, amely létrejöttét a magyar társadalom irracionális várákoszásának köszönhetjük. Amikor 1748-ban *Grassalkovich Antal* (1694–1771) mint kamarai elnök elérte Mária Teréziánál, hogy megkezdődjön az építkezés, a magyar rendek abban reménykedtek, hogy egy reprezentatív palota birtokában elnyerhetik az uralkodó kegyeit egy hosszabb magyarországi tartózkodásra. Az építkezés a kezdeti lelkesedés lanyhulása és a gazdasági források kimerülése után 1769-ben fejeződött be. Ekkor azonban már teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a királynő az udvartartását még rövid időre sem óhajtja Budára költöztetni. Sőt, Mária Terézia a magyar rendek csalódottságát még azzal is fokozta, hogy a palota egy részét 1770-ben átengedte az Angolkisasszonyok rendjének.

A nemzet rossz hangulatának enyhítésére kiváló gondolatnak tűnt a Királyi Tudományegyetem elhelyezése a palotában. A *Ratio Educationis* szerint „*ilyen egyetem az egész országban és a magyar korona örökös területein csak egy van, mely Budán az országrészek kellő közepén nyert nagyszerű elhelyezést*” (XIV.§). Jóllehet az egyetem miatt némi átépítéssel egy csillagvizsgáló torony kialakítása is szükségessé vált, három évvel a felavatás után, 1783-ban II. József (1780–1790), mint magyar király az egyetemet Pestre költöztette, hogy helyet teremtsen a Helytartótanácsnak és az ország mindenkori nádorának.

Köszönetnyilvánítás

A Mária Teréziát ábrázoló festménnyel kapcsolatos első közlés és megtekintés lehetőségéért köszönetet mondok Görbe Katalinnak a Képzőművészeti Egyetem tanszékvezető restaurátorának és Fehér Ildikó művészettörténésznek. A jelentős sérüléseket szenvedett kép helyreállításának munkáját az egyetem utolsó évfolyamos restaurátor hallgatói végezték.

Külön köszönettel tartozom Fehér Ildikónak, hogy felhívta a figyelmemet a képzőművészeti kutatás kapcsán általa tanulmányozott és részemre másolatban átadott Pálffy jelentésre, illetve Pauler Tivadar másodközlésére.

PÉTER BALÁZS, Prof. MD, CSc.
professor of medical history
Semmelweis University
Nagyvárad tér 4.
H-1088 Budapest
HUNGARY
balazs-peter@windowslive.com

IRODALOM

1. PAULER Tivadar: *A Budapesti Magyar Királyi Tudomány - Egyetem története*. Budapest, 1880. I. köt. 129-134. o.
2. Magyar Országos Levéltár, A 39, 1780, 3613. – gróf Pálffy Károly *Legalázatosabb beszámolója a Budai Királyi Tudományegyetem, a Budai Főgimnázium és a Mária Terézia Nemesi Akadémia ünnepélyes megalapításáról 1780. július 25-én*.
3. CSÓKA J. Lajos: A Ratio Educationis korszaka. In: Domanovszky Sándor: *Magyar művelődéstörténet*. Digitális kiadás, Arcanum Adatbázis Kft. 2003. <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/69.html#ref7> (Megtekintve: 2012. aug. 23.)
4. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem honlapjának elektronikus elérhetősége (Megtekintve: 2012. aug. 23.) <http://www.btk.elte.hu/readmore>
5. Corpus Juris Hungarici CD-ROM, KJK-Kerszöv Budapest, 2000. január 1.
6. FRIML Aladár: *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Budapest, Kiadó: Katolikus Középiskolai Tanári Egyesület, 1913.
7. Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) (<http://mek.oszk.hu/06500/06559>). (Megtekintve: 2012. aug. 23.)
8. 2005. évi CXXXIX. tv. a felsőoktatásról, 12.§ 2. bekezdés.
9. MONOS Emil (szerk.) *Rectores Medici – Nagyszombat-Budapest*. Budapest, Semmelweis Kiadó 2005. 32-33. old.

SUMMARY

In 1777 the university of Nagyszombat/Trnava – founded by Archbishop Péter Pázmány in the former century – moved on the initiation of empress Maria Theresia to Buda. Its first residence was the royal castle. The deed of endowment however was issued only on 15th March 1780, so the solemn opening ceremony took place in 25th June 1780, in the presence-chamber of the royal castle. The old and ill empress – who some days later died – was represented on the ceremony and on the following social programs by Count Károly Pálffy (1735–1816) the royal commissioner. The ceremony – in accordance with its significance – has been organised with a great splendour. The best known report of these events is to be read in the History of the University written by Tivadar Pauler. The text published here was probably based on the personal report of Count Károly Pálffy. The original manuscript of the latter report – served in the Hungarian National Archives – is translated, thoroughly commented and published here.

KIEGÉSZÍTÉSEK „A KOPONYA ANATÓMIÁJA” CÍMŰ CIKKHEZ¹

PÁSZTOR EMIL

Hyrtl Josef (1810-1894)

Kismartonban (ma Eisenstadt), 1810-ben született Hyrtl Josef. Kora gyermekkorában került Bécsbe, így nem is tanult meg magyarul. Ennek ellenére magyarságát büszkén emlegette. Korának egyik leghíresebb anatómusa volt. Egyetemi tanulmányait a Bécsi Egyetemen végezte, ahol szorgalma és tehetsége következtében nagyon hamar, 1833-ban az anatómiai tanszék prosectorának nevezték ki. Demonstrációs célból kitűnő preparátumokat készített.

Csatlakozott azokhoz a szakemberekhez, akik a szaknyelv javításán fáradoztak. Hyrtl a szaknyelv teljes megreformálását javasolta és ennek érdekében egy jelentős tanulmányt írt 1880-ban *Onomatologia anatomica* címmel. Azonban 15 évre volt még szükség, hogy a nemzetközi megegyezés létrejöjjön. Bázelen, 1895-ben megalakították a BNA-t (bazeli *Nomenclatura Anatomica*). A probléma bonyolultságát jelzi, hogy a korábbi nomenclatúrába felvett kb.30-40.000 elnevezést 5000-re kellett redukálni. Az anatómusok nemzetközi szervezete sokat köszönhetett Hyrtl professzornak a BNA megvalósítása érdekében kifejtett munkájáért.

A tanszékvezető *Czermak* professzor asszisztenseként és a tanszék múzeumának kurátoraként, annak fejlesztéséért kapott elismeréseket. 1837-ben 27-évesen kapott meghívást a Prágai Egyetem anatómiai tanszékére, amelyet elfogadott és az ott eltöltött évek lehetőségét felhasználta első tankönyvének megírására: *Lehrbuch der Anatomie des Menschen*, Prága, 1846. 1845-ben a Bécsi Egyetem Anatómiai Tanszéke üressé vált, amit barátai javaslatára ő is megpályázott és megkapott. Bécsben 1853-ban jelent meg nagyjelentőségű könyve: *Handbuch der topographischen Anatomie*. 1873-ban az MTA tiszteleti taggá választotta.

1880-ban hetvenedik születésnapján szinte a világ minden anatómiai intézete üdvözölte Josef Hyrtl-t, elismerve, hogy szellemi hatása jelentős volt az egész szakmára.

Joseph Jakob Plenck

Mária Terézia által 1770-ben, a Nagyszombati Egyetem Orvosi karára kinevezett öt professzor egyike volt J.J.Plenck (1735?-1807), aki az anatómiai és a sebészeti tanszéket kap-

¹ Egyik előző számunkban közöltük Pásztor Emil professzor *A koponya anatómiája* című tanulmányát (OTK 210-213 (2011) 97-120.). A tanulmány egyebek között a koponya-kutatás területén legjelentősebb eredményeket elért külföldi és hazai tudósok méltatására is kitért. Mínt hogy néhány fontos név a felsorolásból kimaradt, a szerző kérésére az itt olvasható kiegészítéseket közöljük. (A szerk.)

ta, de néha szemészetből is tartott előadásokat. Előadásait a kötelező latin nyelven tartotta, viszont ismerve a nyelvi problémákat egy latin nyelvű összefoglaló anatómiát írt: *Primaе lineae anatomes in usum praelectionum*. A csupán 309 oldalas munka nagy segítség volt a diákok tanulásának megkönnyítésére. Tanulmányát azzal a megjegyzéssel még az Egyetem főigazgatójának is megküldte, hogy már nem vagyunk teljesen a külföldre utalva az egyetemi oktatásban. „*Kiűzetnek a méregkeverő kuruzslók.*” írja kísérelő levelében. Plenck nagyon tömören és a lényegre fejezően írja az anatómiáról „Az anatómia az emberi test szerkezetét mesterien összerótt alkotó részeire bontja”.

Huzella Tivadar (1886-1950)

1921-től a debreceni Tisza István Tudományegyetem Anatómiai Intézetének volt tanára. 1932-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvoskar II. Anatómiai Intézet vezetőjének hívták meg. Egy év múlva már egy nagyon jelentős munkája jelent meg: *Általános biológia, az orvostudomány alapjai az élettudományban*. (Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1933). Huzella ezen könyvét a hazánkban elsőnek írott és megjelent biológiai szakkönyvnek tulajdonítjuk. 105 ábra és nagyszámú szakirodalmi közleményre hivatkozva megfogalmazza, hogy a biológia egy nagy központi gyűjtő tudomány, amely az élőlények összességére vonatkozó ismeretek összefoglalása.

Ilyen elvi alapokon Biológiai Kutatóállomást létesített Gödön, amelyet anyagilag is támogatott. Biológiájában a következő témaköröket tárgyalja: az élet és halál, a növekedés, a sejtanagycsere, a mozgásjelenségek, az ingerlékenység, a szaporodás, az öröklés, a regeneráció, a transzplantáció, az alkalmazkodás.

Tudományos munkássága és nemzetközi elismertsége megadta az alapot arra, hogy az Anatómiai Társaság (a világ egyik legnagyobb tudományos egyesülete) 1939-évi kongresszusát Huzella szervezésével hazánkban rendezzék.

A kongresszus legjelentősebb és legnagyobb sikerű előadása Huzella kongresszust-záró előadása volt: *A sejttan és a sejtek közötti struktúra*. A nagy sikerű előadás néhány év múlva nyomtatásban is megjelent: *A sejtközösség szervezete, az intercelluláris elmélet és az intercelluláris kórtan megvilágításában* (Egyetemi nyomda, Budapest, 1942).

A katonai és az orvosi etika egymással szembenálló vitájához Huzella egy közel 200 oldalas monográfiában fejt ki humánus nézeteit: *Az orvosi szociológia vázlatja* címmel (Bp., Eggenberger Könyvkereskedés, 1923). Az orvostudomány megkísérli a betegségeket gyógyítani azon filozófiával szemben is, amely a betegséget természeti törvénynek tekinti.

Törő Imre (1900-1993)

A Debreceni Egyetem Anatómiai és Biológiai Intézetét 1950-ig vezette, mikor meghívták a Budapesti Szövet és Fejlődéstani Intézet igazgatójának, Huzella professzor utódként. 1971-ben nyugdíjba vonult, de tudományos tanácsadóként továbbra is nagyon aktívan dolgozott. Megszervezte az MTA Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet morfológiai osztályát és az MTA biológiai osztályát. Több alkalommal volt az Egyetem dékánja vagy rektora. Még adjunktus korában, 1936-ban írta meg egyik jelentős munkáját: *Az ember fejlődésének alapvonalai* címmel. A könyv kritikája Huzella szavaival így hangzott „a szövete-

nyésztés és a fejlődésmechanika nézőpontjait egyesítő kutatásai a biológiai megismerés eddig nem sejtett útjait nyitották meg". A koponya és a koponyacsontok fejlődését 9 oldalon tárgyalja.

30 évvel később jelent meg a hazai biológiai kutatás összefoglaló monográfiája Törő szerkesztésében: *Az élet alapjai* (Gondolat könyvkiadó, 1966). A hazai biológiát kutatók színe-java megtisztelő felkérést kapott egy-egy fejezet megírására a következőképpen: 1. Kiszely György (élő és élettelen), 2. Újhelyi Sándor (Az élet fizikai alapjai), 3. Straub F. Brunó (Az élet kémiai alapjai), 4. Törő Imre (A sejt), 5. Török László József (A szaporodás), 6. Ács Tamás (Az öröklődés alapjai), 7. Balázs András (Az öregedés biológiai alapjai). Törő Imre egyike volt a szövettenyésztés meghonosítójának hazánkban. 1946-ban választották az MTA rendes tagjának. 1952-ben Kossuth-díjat kapott.

Szentágothai János (1912-1994)

A korszak legzseniálisabb anatómusa, orvosi diplomáját 1936-ban szerezte a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karán. Medikus korától, 1935-től 1944-ig katonai szolgálati behívásáig a magántanári címet érte el. Friss diplomásként a világhírű bázeli egyetem anatómiai intézetében folytathatta kutatásait. Kutatásának fővonala egész életében a kísérletes agykutatás volt, ezen belül a szemmozgások, egyensúlyi működések, magasabb agytörzsi reflexek és az idegi gátlás, magasabb idegközpontok szerkezeti alapjai voltak. Tele volt új tudományos ötletekkel, de magával szemben is szigorú volt az eredmények értékelésekor. 1946-tól a pécsi Orvostudományi egyetem anatómiai Intézetének vezetője volt 1963-ig, mikor is meghívással a Budapesti Orvostudományi Egyetem Anatómiai Intézetének tanszékvezető egyetemi tanáraként működött 1976-ig.

Működésének évtizedei alatt, munkássága elismeréseként, sok külföldi akadémia, egyetem, társaság és egyesület választotta meg levelező-, külső-, tiszteleti- tagként.

Az 1971-ben megjelent *Functionalisanatomia* bevezetőjében ismerteti álláspontját a funkcionalitás értelmezéséről és annak szükségességéről, példaként éppen az agyat, ill. a koponyát említve. Mivel a dolgok lényegéről van itt szó in extenso néhány sort ismertettek:

„Az általános orvosi működés szempontjából ma már nem szükséges megkívánnunk a koponyáról azokat az abszolút anatómiai ismereteket, amelyeket a klasszikus anatómia anyaga előírt. Helyette leírásunk arra törekszik, hogy az általános orvoslás gyakorlati igényei számára nélkülözhetetlen általános tájékozottság mellett súlypontilag azokat a részleteket ismertesse meg, amelyek nélkülözhetetlenek a koponyában elhelyezett agyvelő, érzék-szervek, zsigeri szervek, úgyszintén ezek vérellátása és az agyidegek megismeréséhez. E cél érdekében a minimumra redukáljuk az egyes koponyacsontok leírását és e téren csak annyit adunk erősen sematizálva, amennyiben az egész koponya főbb tereinek és összeköttetései-nek megértéséhez szükséges.”

Az MTA rendes tagja 1967-ben, alelnöke 1973-1976 közt, elnöke 1977-1985, illetve 1985-1994 között országgyűlési képviselő. 1950-ben Kossuth-díjat, 1970-ben állami díjat kapott.

Fő kutatási területe az agykutatás volt. Kutató tevékenysége csúcspontjainak tekinthetjük az alábbi öt munkáját: 1. Kiss Ferencsel közösen szerkesztett anatómiai atlasz, amely 2002-ig 32 nyelven 82 kiadást ért meg. 2. Flerkó Bélával, Mess Bélával és Halász Bélával

közösen: *Hypothalamic control of the anterior pituitary* (1962). 3, J.C.Ecclesszel és M. Itoval közösen: *The cerebellum as a neuronal machine* (1967). 4. *Funcionalis anatomia* (1971). Réthelyi Miklóssal bővített és 8. átdolgozott kiadás (2006). 5. M. A. Arbibbal közösen: *Conceptual models of neural organization*(1975).

EMIL PÁSZTOR, MD, DSc.
academician, neurosurgeon
H-1141 Budapest
Bonyhádi út 49/B
HUNGARY

IRODALOM

- Huzella Tivadar: *Az orvosi szociológia vázlata*. Bp., Eggenberger Könyvkereskedés, 1923.
Huzella Tivadar: *A sejtközösség szervezete, az intercellularis elmélet és az intercellularis kórtan megvilágításában*. Bp., Egyetemi nyomda, 1942.
Plenck Joseph Jakob: *Primae lineae anatomes in usum praelectionum*. Viennae, R. Graefer, 1775.
Szentágothai János: *Funcionalis anatomia*. Bp., Medicina, 1971.
Szentágothai János - Réthelyi Miklós: *Funkcionális anatómia*. Bp., Medicina, 2006.
Törő Imre (szerk.): *Az élet alapjai*. Bp., Gondolat könyvkiadó, 1966.

KRÓNKA

HALOTTAINK

GRABARITS ISTVÁN (1945-2012)

Az elmúlt évszázad hatvanas-hetvenes éveiben a hazai gyógyszerészet-történetírás újjáéledt. Ez az újjászületés azoknak a fiatal gyógyszerészet-történészeknek volt köszönhető, akik hivatásuk mindennapi gyakorlása mellett szakmájuk múltját is kívánták kutatni, szétszóródott tárgyi emlékeiket egybegyűjteni, hozzáférhetővé tenni. Ez a nemzedék valóban maradandót alkotott: megteremtette Közseg európai hírűvé vált gyógyszerészet-történeti gyűjteményét, Győrben, Kecskeméten, Székesfehérváron, Egerben patikamúzeum létesítését kezdeményezte, olyan szakmai köröket alakított ki, amelyek – egyetemi oktatás hiányában – a gyógyszerészet-történet hazai művelésének központjává váltak. E nemzedék (Szigetváry Ferenc, Rádóczy Gyula, Kóczyán Géza, Szentgyörgyi István, Blázy Árpád, Mennér Ödön, Lárencz László stb.) meghatározó egyénisége lett Grabarits István, talán akkor legfiatalabb, de az utolsó évtizedekben a leghatékonyabb szervezője volt a gyógyszerészet-történet legkülönbözőbb szakmai és társasági fórumainak.

Annak, aki maga is írt visszacmlékezést, könnyű életútját megrajzolni, munkásságát összegezni, értékelni. Grabarits István ilyet nem írt, miért írt volna, hiszen életkora még nem indokolta, különben is tevékeny, egy időben több dolgot is végző ember volt. Még 2012 márciusában interjút adott egy folyóiratnak, ennek életrajzi részében maga foglalta össze életé főbb meghatározóit, gyógyszerészi pályafutása kezdetét.

„Családomban a IV. Grabarits István vagyok, 1945. január 23-án Peregén születtem (ma már összeépült Kiskunlacházával.) Édesapám kiválóan gazdálkodó parasztember volt a Lacháza melletti Bankháza pusztán. Az általános iskolát ezen a két helyen jártam ki. Édesapámat kulákká nyilvánították, így a váci Mezőgazdasági Technikum ajtaja bezáródott előttem, pedig 12 éves koromban már minden munkából kivettem a részem és biztos támasza voltam Édesapámnak a földek megművelésében. Apám halála után Édesanyámnak be kellett lépnie a TSZ-be. Közben felvettek a Debreceni Református Gimnáziumba. Ez a gimnázium fiatal felnőtteként és meglelt emberként is meghatározta a hitüggyekhez való hozzáállásomat és a nemzeti kérdés, a történelmi Magyarország, a tudós társaságok, a könyvtári bűvárkodás útvesztőiben való eligazodásom. E gimnáziumban nagy hatással voltak rám dr. Tóth Béla, Kiss László, Nagy Géza és Nagy Mihály tanárok. A gimnázium falai között is foglalkoztatott a gondolat, hogy agrármérnök leszek, de a gimnázium negyedik osztályában ajánlotta osztályfőnökünk mindenkinek a gyógyszerészetet. Tanácsért Nagy Varjas Mátyáshoz, akkori gyógyszerészhallgatóhoz (különben rokonunkhoz) fordultam, aki nemes egyszerűséggel válaszolt „Nem rossz ez.” Ennek hatására felvételiztem a Budapesti Orvostudományi Egyetem Gyógyszerészeti Karára és elsőre felvettek, de az egyetem Kollégiumába is.

Az egyetemről nagy tisztelettel emlékszem Nagy János matematika, Körös Endre általános és szerves kémia professzorokra, nem különben Burger professzorra, akinél jelesre szigorlatoztam. Clauder, Halmai, Pandula professzorok meghatározói lettek gyógyszerészeti formálódásomnak. Ebben szerepe volt Németh Béla kiskunlacházi gyógyszerésznek, aki igazi gyógyszerész volt. Nagy tisztelője voltam Kempler Kurt főgyógyszerésznek, akinek már akkor a gyógyszerészet-történeti írásait számon tartottam. Államvizsgáim letétele után, első feleségem révén Szombat helyre kerültem, itt született Ildikó lányom is (1969). Már az egyetemen hallottam dr. Küttel Dezső Vas megyei főgyógyszerésztől, akit felkerestem „állásügyben”. Alaposan kikérdeztem, tanulmányaimról, iskoláimról és azonnal elvittem Bartha Béla igazgatóhoz. Így lettem 1971. január elsejétől a Vas Megyei Gyógyszer-tári Központ leltárbrigád vezetője, így kerültem kapcsolatba Szigetváry Ferencsel, a Köszegi Patikamúzeum későbbi igazgatójával is. Ő mondta „Apucinál (ti. Küttel Dezső főgyógyszerésznél) illik tudományoskodni”. Innen kezdődött az én tudományos kutatói életem és örök barátságom Szigetváry Ferencsel. Első gyógyszerészet-történeti tanulmányom az I. Magyar Gyógyszerkönyvvel foglalkozott és kiadásának centenáriuma jelent meg. Szombathe-

lyen Szigetváry Ferenc vezetésével előkészületek történtek egy megyei gyógyszerészettörténeti kiállítás megszervezésére, amelyre a tárgyakat nemcsak Szigetváry Ferenc gyűjtötte össze, hanem maga restaurálta, vele jártam a gyógyszerárakat, gyűjtöttük össze a az 1971-ben Kőszegen megnyílt kiállítás tárgyait. Ezzel kapcsolatban fogalmazódott meg az a gondolat, hogy Kőszegre hozzák vissza az innen elvitt egykori Jezsuita Patika teljes bútorzatát, legyen egy Patikamúzeum. Ez találkozott Anall Józsefnek, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum mb. főigazgatójának, a Magyar Orvostörténeti Társaság főtítkárának elképzeléseivel, hogy itt nemcsak gyógyszerészettörténeti múzeum, hanem könyvtár, egy szakmai kutatóközpont is legyen. Hatalmas szervező munka volt, amelynek részese is lettem. Így kötődött össze életem az orvostörténelemmel, azokkal a tudományos társaságokkal és szervezetekkel, amelyek meghatározták életem további alakulását.”

Grabarits István jelentős szerepet vállalt a községi patikamúzeum szervezésében, anyaggyűjtésben és általában a kiállítás szervezésében. Ekkor érelődött meg benne a gondolat, hogy gyógyszerészettörténelem tárgykörében doktori fokozatot szerez. 1980-ban megvédte *A XVIII. századi magyarországi materia medica és annak értékelése* c. disszertációját, amely elmlýült kutatói munka eredménye lett. A „gyógyszerészettörténelem doktora” megítéssel címmel kevesen rendelkeztek, az akkori ifjabb nemzedék körében csak Grabarits István. 1977-ben elvált, új munkahelyet Kalocsán talált. Erről így írt: „*Olvastam egy álláshirdetést, hogy Kalocsán OTP lakásjoggal belvárosi gyógyszerárak vezetői keresnek. Megpályáztam, így lettem a 12/44-es Gyógyszerár vezetője, az egyik beosztott gyógyszerész későbbi feleségem Ihsz Zsuzsanna volt. Az Ő Édesapja és nagyapja Ihsz Nándor szintén gyógyszerészek voltak. 1979-ben született István fiunk, aki viszi most a patikát. Szegeden végzett, nagyon szereti a gyógyszerári munkát. Kisebbsik fiunk Gábor 1981-ben született, ő gépgyártástechnikával foglalkozik.*”

Az 1970-es évek végén a gyógyszerészettörténészek közül többen sajnálták Grabarits István váratlan döntését, viszont kétérdőségeket Grabarits István megcáfolta: 1978-tól a kalocsai Érseki Főkönyvtár rendszeres kutatója lett, elmlýült kutatásokat végzett az értékes orvos-, gyógyszerészettörténeti és botanikai munkákban, 1981-ben először Kalocsán, majd Budapesten, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban kiállítást rendezett Kalocsa könyvtárából, tudománytörténeti kézírataiból. Az előbb idézett nyilatkozatában erről így szól: „*A kalocsai Érseki Könyvtár egy aranybánya, 800 kötet 1800 előtti orvosi könyvet találtam. Azt kell mondanom, hogy az egyetlen és a Széchenyi Könyvtár mellett Kalocsán őrzik a legtöbb orvosi kódexet, ősnymatványvaival felbecsülhetetlen értékűek.*”

Nevéhez fűződik a kecskeméti Orvos-Gyógyszerészettörténeti Múzeum megszervezése, kiállításának szakmai előkészítése és megrendezése. (Sajnos azóta nem eredeti helyén látható.) Szakmai elismerését jelentette, hogy a Magyar Orvostörténeti Társaság és a Magyar Gyógyszerészeti Társaság közös gyógyszerészettörténeti szakosztályának 1984-1992 között alelnökékként, majd 1992-2001 között elnökékként működött. Szervezésében kiváló szakmai előadások voltak, nem rajta múltot, hogy az 1990-es években bizonyos távolodás történt a MGYT és a MOT között, új formák születtek a tudományos társasági életben. A Magyar Orvostörténeti Társaság 1994-ben alelnökévé választotta, e tisztséget haláláig betöltötte. Hosszas mérlegelés után 2002-ben – 22 támogatóval – megalapította a Magyar Gyógyszerészettörténeti Társaságot, amelynek alapító elnöke maradt haláláig. A Magyar Gyógyszerészeti Társaság új alapszabályzata csak gyógyszerészeknek biztosít tagságot, amelynek következtében a gyógyszerészettörténeti szakosztály tagságának legalább 80 %-át elvesztette volna, mivel a bölcészek, botanikusok, műszaki végzettségűek nem lehettek volna tagjai a társaságnak. Elsősorban Grabarits Istvánnak köszönhető, hogy a negyedévenkénti tudományos ülések, az évente megrendezésre került *Gyógyszerészettörténeti nyári egyetem* népszerűvé váltak nemcsak a gyógyszerészettörténészek körében. Az utolsó három már határon túli magyar városban (Nagyvárad, Szabadka, Pozsony) került megrendezésre, találkozási lehetőséget nyújtott az ott élő magyar gyógyszerészeknek. A Magyar Gyógyszerészettörténeti Társaságot a Nemzetközi Gyógyszerészettörténeti Társaság is tagtársaságainak sorába fogadta, maga Grabarits István tagja lett a Nemzetközi Gyógyszerészettörténeti Akadémiának is. A Román Gyógyszerészettörténeti Társaság is tiszteltbeli tagjai sorába hívta.

A rendszerváltozás évciben Grabarits István aktív résztvevője és alakítója lett a gyógyszerészeti közéletnek, egyik szervezője lett a Magyar Gyógyszerészeti Kamarának, amelynek 1989-2003 között vezetőségi tagja, 1991-1994, majd 1999-2002 között alelnöke is volt. Tudományos munkásságának elismerését jelentette, hogy a Szegedi Tudományegyetem címzetes egyetemi docensi ranggal tisztelte meg.

Az 1990-es évek dorckán magánosította az addig vezetése alatt állt kalocsai gyógyszerárát és sikeres vállalkozó lett.

Pályafutása alatt számos kiténtetésben részesült, 1991-ben Kiváló Gyógyszerész lett, 2000-ben elnyerte a Magyar Orvostörténeti Társaság Weszprémi István, 2001-ben a Magyar Gyógyszerészeti Társaság Ernyc József jutalomérmét, 2003-ban Kalocsa város Élctmü-díjjal tüntette ki, de ebben az évcben a Magyar Köztársaság Érdemrend

tiszti keresztyét, az Egészségügyi Minisztérium Pro Sanitate díját is megkapta. 2001-től az ETT Gyógyszer Alkalmazási Bizottsága, 2002-től a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága hívta tagjai sorába.

2012. augusztus 20-án Kalocsa Város Egészségügyi Díját kapta meg, amit már kórházi betegágyánál adtak át.

Három évvel ezelőtt súlyosan megbetegedett, hősi küzdelmet vívott a betegséggel, meg akart gyógyulni, legálább is hasznossá tenni önmagát a tudomány és a hétköznapi világában. Belső energiái 2012. szeptember 18-án elfogytak.

Emlékét őrizzük.

Kapronczay Károly

SZÁLLÁSI ÁRPÁD (1930 – 2012)

2012. július 12-én, Esztergomban elhunyt Szállási Árpád, a Debreceni Egyetem magántanára, talán a legismertebb hazai orvostörténész. Nehéz számba venni, felsorolni mindazt, amivel élete során foglalkozott. Szeretágazó tevékenysége mellett megmaradt „körzeti orvosnak”. Kórorvosi hivatását kiválóan művelte, az orvosi pályán nem is kívánt ennél magasabbra emelkedni. Az Esztergomba látogató idegennek, ki nem ismerte címét, elég volt az első embertől megkérdeznie „hol található Szállási doktor?” – mindenki tudta rá a választ.

A gyógyító munka mellett azonban még sok minden foglalkoztatta, az orvostörténelem, könyvészet, költészet, numizmatika, irodalomtörténet, sport terén egyaránt szakértőnek bizonyult. Jeles könyvgyűjtő lett, talán övé volt az ország legnagyobb, legválogatottabb orvostörténeti magánkönyvtára, ám gyűjtötte a 19/20. századi magyar irodalom legnagyobbjainak kéziratait is. Nem „csodabogár” gyűjtő volt, hanem az utolsó igazi polihisztorok egyike. Hatalmas könyvtárát egész életében szakszerűen és finom ízléssel gyarapította.

Szállási Árpád Nagyecsedén született 1930. június 30-án sokgyermekes földműves családban. Mindig büszke volt származására és arra, hogy családjában ő lett az első okleveles orvos. A trianoni határváltozások, a második világháborút első éveit megelőző határmódosítások miatt több helyen végezte középszkoláit: kezdte Szatmárnémetiben, végül 1950-ben Mátészalkán érettségizett. Olvasottsága, az irodalom és a történelem iránti vonzódása ellenére az orvosi pályát választotta. 1956-ban summa cum laude eredménnyel avatták orvosdoktorrá Debrecenben.

Medikusévei alatt sűrűn látogatta Szodoray Lajos professzor orvostörténeti előadásait a Medikus Klubban. A második világháború után ugyanis az összes magyar orvosi karon megszüntették az orvostörténelem egyetemi oktatását. A későbbiek során is nagy figyelmet szentelt Debrecen orvosi múltjának. Különös figyelemmel kutatta az orvosi kar jeles tanárainak munkásságát, ebben a témakörben több könyve is napvilágot látott. Orvosi oklevelének megszerzése után előbb a Debreceni Orvosegyetem Közegészségtani Intézetének munkatársa lett, ám hamarosan a Megyei Gyermekkorház osztályos orvosaként folytatta pályáját. Ez felkészülést jelentett későbbi körzeti orvosi praxisához. Előbb Szabolcs-Szatmár megyében, majd 1960-tól Keszthelyen, illetve 1968-tól Esztergomban dolgozott. Talán Esztergom pezsgő szellemi élete is ösztönözte arra, hogy elmélyülten foglalkozzon orvostörténelemmel.

Az 1950-es évek végétől rendszeresen látogatta az Országos Orvostörténeti Könyvtárat, 1961-ben belépett az Orvostörténeti Szakcsoportba, amely az orvosi múlt iránt érdeklődő orvosokat volt hivatott tömöríteni. Ebből a formából alakult meg 1966-ban a MOTESZ keretén belül működő, de nagyobb társasági életet biztosító Magyar Orvostörténeti Társaság, amelynek egyik alapító tagja lett. Az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején a hazai orvostörténelem iránt érdeklődők évente – más-más helyen szervezett – vándorgyűléseken is találkoztak, amelyeken Szállási mindig jelen volt és figyelemreméltó előadásokat tartott. Ugyancsak 1966-tól – saját költségén – jelen volt a két évente megrendezett nemzetközi orvostörténeti kongresszusokon – Görögországtól Mexikóig –, amely komoly anyagi áldozatokat is kívánt tőle. Talán a legismertebb magyar orvostörténész lett a nemzetközi orvostörténeti kongresszusok világában. Minden kongresszuson előadást is tartott, főleg a külföld számára ismeretlen magyar és erdélyi orvosokról, Az 1970/1980-as években több alkalommal adott elő a hallei egyetem által két évente szervezett orvostörténeti konferenciákon is.

Rendszeresen publikált az Orvosi Hetilapban, az Orvostörténeti Közleményekben, a nemzetközi orvostörténeti kongresszusok kiadványaiban. Négy alkalommal tüntették ki az Orvosi Hetilap Markusovszky-díjával, megkapta a hazai orvostörténelem művelésének legmagasabb jutalomérméit, a Magyar Orvostörténeti Társaság Zsámboki és Wesszprémi István jutalomérméit, a Társaságon belül különböző tisztségeket viselt. Az Orvosi Hetilap Horus rovataján szerkesztője is volt haláláig. Számos – vagy 600 – orvostörténeti tanulmány szerzője, több könyv írója is

volt. Ezek közül kiemelkedett Esztergom közegészségügyének történeti feldolgozása, Rákóczi fejedelem és Nagycesed kapcsolatának feltárása, számos jeles magyar orvos munkásságának szakszerű feldolgozása. Számos munkája közül kiemelkedik *A múlt magyar orvostörténései* c. gyűjteménycs kötet, valamint öt verseskötet.

Mély barátság fűzte Antall Józsefhez, a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár egykori főigazgatójához, a Magyar Orvostörténelmi Társaság főtítkárához, a későbbi miniszterelnökhöz, továbbá Benedek István orvos- és íróhoz, az ún. Hiúzok Társaságának alapítójához, amely körnek lelkes tagja és résztvevője is volt.

Életének fordulópontja az 1990-es évek közepére esik: örömmel fogadta a Debreceni Orvosegyetem akkori rektorhelyettesének, Módis László professzornak a megkeresését, hogy az általános orvosi karon tartson az orvostörténelem tárgyköréből előadásokat. Örömmel és nagy lelkesedéssel vágott bele 1994-ben az egyetemi oktatói munkába. 1994-ben megszerezte a PhD fokozatot, az orvostörténelem tárgyköréből habilitált, majd elnyerte az egyetemi magántanári címet is. Elsősorban az ő ösztönzésére jött létre a Debreceni Egyetemen az orvostörténelmi gyűjtemény. Az egyetemi klinikai telep átépítése idején vált szabaddá az orvoskari szervező Kenézy professzor egykori villája. Itt kapott helyet az egyetemi orvostörténelmi múzeum, könyvtár és konferenciaközpont, amely ma az egyetem büszkesége. Szállási saját könyvgyűjteményből gyarapította az orvostörténelmi könyvtárat, a tárgy- és csemgyűjteményt.

Egyetemi előadása mindig népes hallgatóság előtt hangzottak el, általában 150-200 orvos jelent meg egy-egy egyetemi foglalkozásán. Nyolcvanadik születésnapján az egyetem ünnepi tudományos ülést rendezett, Nagycesed és Esztergom városa pedig díszpolgári címmel tisztelte meg.

Szinte hihetetlennek tűnt váratlan betegségének híre, halálát pedig még inkább megdöbbenett s lesújtott benünket.

Nyugodjék békében!

Kapronczay Károly

VIDA TIVADAR (1922 – 2012)

2012. október 13-án tragikus hirtelenséggel elhunyt Vida Tivadar, a 20. század derekán újjáformálódó hazai orvostörténelmi kutatás egyik jeles és meghatározó egyénisége. Vida Tivadar nevét Weszprémi István Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza című többkötetes latin nyelvű könyveinek magyarra fordításával örökítette meg. Kiváló kutató és fordító volt, bár tevékenységének igazi területe nem az orvostörténelem volt: életének jelentős szakaszában katolikus lelkészként élt és tevékenykedett.

Vida Tivadar 1922. február 6-án született Ipolyságon. Iskoláit Pozsonyban végezte, 1938-ban a Magyar Reál-gimnáziumban tett érettségi vizsgát. A Kis-Kárpátok cserkészcsapat tagja, majd egyik vezetője lett. Papi pályára készült, előbb a kassai egyházmegye szemináriumában töltött három évet, majd felszentelésére a pozsonyi szemináriumában készült fel. 1945. március 31-én szentelték pappá Pozsonyban, néhány nappal azelőtt, hogy a várost a szovjet hadsereg elfoglalta. Papi pályája jelmondatának Xavéri Szent Ferenc jeligejét választotta: *Lelekkel adj nekem, a többit vidd el!* Újmiséjét 1945. április 2-án, húsvét hétfőjén mutatta be a pozsonyi Szentháromság templomában. Káplánként működött Pozsonypüspökön (1946 végéig), Szokolcán (1947-1949), majd plébánosnak nevezték ki Nyitrasárfőre (1949-1951), de ebben a tisztségben működött Bozókón (1953-1956), Garamkövesden (1956-1958), Barssáron (1959), ahonnan a szlovák belügyi hatóságok kívánságára egyházi előjárói felügyesztették, mivel itt és előző állomáshelyein olyanoknak is kiszolgáltatta vallásának szentségeit, akiknek különben tilos lett volna akár templomba is menni. A Csehszlovák Egyházügyi Hatóság 1960. január elsejével visszavonta lelkészi tevékenységének engedélyét, eltiltotta nyilvános papi tevékenységtől. Kényszerlakhelyének (1960-1962 között) Lipovnikot jelölték ki, ahol erdészeti munkásként, favágóként élt. Innen kérte – családgyesítésre hivatkozva – kivándorlását Magyarországra, mivel édesanyja és fivére itt élt. Cselepedésc után az ORFI-ban – az igazgatóság – kapott kézbesítői állást, egyházi vonatkozásban a Máriarcmetei templomba, szolgálaton kívüli lelkészként osztották be.

Az Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet akkori főigazgatója, Farkas Károly professzor ajánlotta Palla Ákos figyelmébe, aki azonnal alkalmazta német-francia-latin fordítóinak. Ez utóbbi rendelkezett kiemelt fontossággal: már Kővári Aladár lefordította Weszprémi munkájának első kötetét, de a folytatást korára és betegségére való tekintettel nem vállalta. Vida Tivadar minden szempontból megfelelt a fordítói tevékenységre, sőt feladatkörébe tartozott az Orvostörténelmi Könyvtár és az orvostörténelmi szakcsoport teljes német, francia, olasz és szlovák

levelvezése. Hatalmas tárgyi ismeretével könnyen bekapcsolódott az orvostörténeti kutatásokba, a Weszprémi-fordítás mellett forrásértékű tanulmányokat jelentetett meg – társszerzőkkel – a 17/18. századi orvosképzés kézirataiból, a különböző egyetemi levéltáraiban őrzött kéziratok levelvezéséből, kéziratokból stb. Az Orvostörténeti Közlemények 1960/70-es években megjelentetett számaiban számos alapvetésnek számító adattári közlemény jelent meg Vida Tivadar tollából, sőt más tudománytörténeti folyóiratban is. 1970-ben a budapesti Hittudományi Egyetemen egyháztörténeti doktori címet szerzett, disszertációját a Mohács előtti magyar gyógyító szerzetes rendek tevékenységéről írta.

Ezekben az időkben Máriaremetén – kisegítőként – nyilvános lelkeszi tevékenységet fejthetett ki. 1974-ben megvált a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtártól, ferences noviciusként töltött el egy évet Esztergomban. Ugyan nem lett Szent Ferenc Rendjének tagja, ám 1975-1997 között a székesfehérvári egyházmegye papjaként Mária remetén kápláni beosztást kapott, 1997-1998-ban plébániai adminisztrátor, majd ismét eredeti beosztásában működött 2005-ig, nyugalomba vonulásáig. 2004-ben tiszteletbeli kanonoki címre emelték előljárói. Valójában ekkor sem vonult végleg nyugdíjba, hanem a helyi katolikus nyugdíjas otthon lelkipásztori teendőit látta el. A tudományos munkától továbbra sem szakadt el, jelentős tudományos és teológiai munkákat fordított magyarra, illetve idegen nyelvre.

Nem szakadt el szülőföldjétől, az 1990-es évektől gyakran járt a Felvidékre, főleg volt szolgálati állomásaira lelki gyakorlatokat tartani, egykori híveit a magyar nyelv megtartására buzdította, ugyanakkor – a Pázmány Péter Alapítvány elnökeként – a felvidéki, de magyar egyházi intézményekben tanuló kispapoknak segítséget nyújtott az anyanyelven, illetve a másik ország hivatalos nyelvén folytatott tanulmányaikban.

Hihetetlen energiákkal rendelkező ember volt, amiben hatalmas segítséget nyújtott neki a rendszeres úszás, amit szinte élete utolsó hónapjaitig gyakorolt és ami sok testi bajon átségitette. 2012. október 13-án autóbalesetben hunyt el. Művelt, sokoldalú, örökké megújuló, szívós ember volt, akinek életművében az orvostörténelem „csak” kis területet töltött ki, orvostörténeti munkássága mégis emlékeztetessé teszi nevét.

Kapronczay Károly

SZEBELLÉDY GÉZA (1941 – 2012)

Fotóriporterként és újságíróként kezdte pályafutását, mindvégig az MTI munkatársa, s nyugalomba vonulásáig az intézmény vezérigazgató-helyettese volt. Jelentős szerepet játszott az értékes fotótár fénykép-archívummá történő átszervezésében. Az 1960-as, 1970-es években szerepet vállalt a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum kiállításainak művészi értékű fotóanyagainak elkészítésében, több orvos- és gyógyszer-történeti kiadvány, album és könyv illusztrálása fűződik nevéhez.

Kapronczay Károly

A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNETI TÁRSASÁG 2012. ÉVI PROGRAMJA

Január 26.

A MOT tudományos ülése

Program:

Simon Katalin: A kora újkori sebészműhely

Február 16.

A MOT Népi Orvoslás Szakosztálya és a Népi természetismereti Szakcsoport közös rendezvénye

Program:

Juhász Katalin: A gyógyítás és betegségmegelőzés „vizes” gyógymódjai

Kaán Miklós: Mágikus elemek a magyar népi fog-gyógyításban

Február 18.

A MOT, a MGYTT és a Debreceni Egyetem Orvos-Egészségügyi Centruma közös rendezvénye a „Kapcsolatok Napja” rendezvénysorozaton belül, a debreceni Kenézy-ház tudósklubjában.

Program:

Kapronczay Károly: Debrecen orvostörténeti múltja

Kapronczay Katalin: Wesszprémi István bölcselcti munkái

Szabó Attila: Kazay Sámuel, debreceni gyógyszerész

Február 23.

A MOT tudományos ülése

Program:

Monos Emil – Molnár László: Az önálló budapesti orvosképzés 60 éve

Petneki Áron: Orvosi hungarikumok a varsói könyvtárakban

Március 1.

A MGYTT Vezetőségi ülése

Program:

1. Beszámoló a 2011. évi tevékenységről
2. Tagfelvételek elbírálása
3. A 2012. évi rendezvények előkészítése
4. A 2012. évi tisztújító közgyűlés előkészítése
5. Egyéb ügyek

Március 22.

A MOT, az MTA Orvostörténeti Munkabizottsága, az MTA Egyetemtörténeti Albizottsága és a Magyar felsőoktatási levéltári Szövetség közös rendezvénye „A hazai orvostudományi karok kiépülése a 19-20. században” címmel.

Program:

Czár Katalin: Irányzatok a 19-20. századforduló kórházépítészetiében

Molnár László: A budapesti orvoskar kiépítése a Monarchia idején

Lengvári István – Pilkhofer Mónika: Az Erzsébet Tudománygyecem Orvostudományi Karának letelepítése és kiépülése Pécsen

Kiss Róbert Károly: A szegedi orvosképzés infrastrukturális fejlesztése a két világháború között

Vajda Tamás: A Szegedi M. Kir. Állami Ápoló és Védőnőképző Intézet 1937-1944 közötti története

Április 5.

A MGYTT közgyűlése

Program:

6. Beszámoló a 2011. évi tevékenységről
7. Az Ellenőrző Bizottság beszámolója a 2011. évről
8. Közhasznúsági jelentés
9. 2012 évi munkaterv és költségvetés
10. Egyéb ügyek

Április 12.

A MOT, az MTA Orvostörténeti Munkabizottsága és a SOMKL közös könyvbemutatóval összekötött emlékülése Dr. Antall József születésének 80. évfordulója alkalmából.

A program előadói:

Jávor András Államtitkár, *Schultheisz Emil*, *Karasszon Dénes*, *Kapronczay Károly* és *Gazda István* voltak

Április 19.

A MOT Népi Orvoslás Szakosztálya és a Népi Természetismereti Szakcsoport közös rendezvénye

Program:

Zsilák Mária: Prevenció és gyógymódok a magyarországi szlovákoknál

Tóth G. Péter: Tárgyak, férgek, démonok. A gyógyítás és a rontás eszközei a kora újkori boszorkánypercekben

Április 28.

A MOT Orvosi Numizmatikai Szakosztályának tudományos ülése

Program:

Bóna Endre: Újabb Szent-Györgyi érmek

Kocsis János: Donátor Balla Sándor.

Könyvbemutató: *Tóth Sándor*: Éremkönyv (Szeged, 2012.). A katalógust bemutatta: *Jakó János*

Április 27.

A MOT, a Tormay Károly Egészségügyi Központ és a Gödöllői Lokálpatrióta Klub együttes ülése

Program:

Kapronczay Károly: A magyar egészségügy helyzete a két világháború között

Birtalan Győző: A zöldkeresztes mozgalom történelmi távlatban

Jávor András: A rendszerváltás és a hazai egészségügy történeti vázlata

Május 3.

A MOT, a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézetének Orvostörténeti Munkacsoportja, a Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat Szerkesztősége, a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága és a MTA Élettudomány-Történeti Munkabizottsága közös rendezvénye

Program:

Győry Hedvig: A marha, mint orvosi alapanyag az óegyiptomi gyógyászatban.

V. Nagy Livia – Gellért Kis Gábor: Ószövegségi matematika.

Felszeghi Sára: Híres írók és kórképek

Varga Benedek: A SOMKL lehetőségei és eredményei az európai orvostörténeti múzeumok között.

Május 17.

A MOT tudományos ülése

Program:

Jakó János – Karasszon Dénes: A Sárospataki Református Főiskola iskolakórházának jelentősége az iskolagészségügy történetében. (Az utolsó iskolaorvos, Dr. Jakó János emlékére)

Június 7.

A MOT ünnepi ülése

Program:

A Weszprémi István-emlékérem átadása *Tulassay Tivadarnak*

Június 14.

A MOT tudományos ülése.

Program:

Le Calloc'h, Bernard (Párizs): Doktor James-Gilbert Gerard, Kőrösi Csoma Sándor pártfogója

Október 4.

A MOT tudományos ülése

Program:

Boga Bálint: Gerhard van Swieten (1700-1772), a modern gerontológia úttörője
Vétes László: Arany János betegségeről, orvosairól – halála 130. évfordulóján
Vétes László: 100 éve született Winter László sebésztanár.

Október 18.

A MOT Népi Orvoslás Szakosztálya, a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya, a SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke közös rendezvénye.

A rendezvény helyszíne: Néprajzi Múzeum

Program:

Barna Gábor: Csodás gyógyulások dokumentumai: a máriaradnai fogadalmi képek
Frauhammer Krisztina: Az ima ereje. Kézrel írott imák kegyhelyeinken
Limbacher Gábor: Gyermekáldásért folyamodó vallásos gyakorlat a jelenben
Bárth Dániel: Gyógyítás ördögűzéssel a 18. századi Magyarországon
Gyöngyössy Orsolya: „Elhagytak mindenek, csak te légy orvosom.” Jézus, a gyógyító halál hozója a halotti búcsúztatókban
Limbacherné Lengyel Ágnes: Álom, fantázia és hit a gyógyítás történetében Asklepiostól a szellemcsebészig

November 8.

A MOT tudományos ülése

Program:

Ralovich Béla: A mikrobiológiai oktatás és kutatás hazai történetével kapcsolatos gondolatok

November 15.

A MOT Népi Orvoslási Szakosztálya és a MGYTT közös ünnepi rendezvénye Kóczián Géza és Gémes Balázs emlékére.

Emlékezők és méltatók: *Kapronczay Károly, Kóczián Zoltán Gergely, Szabó István, Szabó László Gyula, Babulka Péter*

November 21-23.

A Műszaki és Természettudományi Egyletek Szövetsége Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága, a MTA Tudomány- és Technikatörténeti Állandó Bizottsága, a MOT, a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, a BME, az Óbudai Egyetem, a SOMKL és az ELTE Egyetemi Könyvtára 29. országos ankétja „Újabb eredmények a hazai tudomány- és technikatörténet köréből” címmel, „A tudomány-, technika és orvostörténet témáinak és tárgyainak képi ábrázolása a gyűjteményekben” tárgykerben.

Orvostörténeti tárgyú előadások:

Kapronczay Károly: Az orvosi fényképezés története

Hámori József: Prof. Dr. Schultheisz Emil, a hazai és nemzetközi elismertségű orvostörténész köszöntése

Györy Hedvig: Orvosok és varázslók az óegyiptomi gyógyítás történetében

Zsonda Márk: Interdiszciplináris kirakós. II. A római sebészeti műszerek ábrázolásának módja

Kapronczay Katalin: „Pathologic pittoresque” – betegcck, betegségek, gyógymódok a XIX. századi humoros francia litográfiákon.

Simon Katalin: A gyógyítás színhelyei Budán (1686-1848)

Molnár László: Orvos- és egyetemtörténeti képgyűjtemények a Semmelweis Egyetem levéltárában

Tigyi Zoltánné: Egészségtan képekben, avagy a preventív orvoslás szemléltető eszköze

Forrai Judit: Összehasonlító vizsgálatok a fogászati beavatkozások képi ábrázolásaiban a 17-18. és a 20. században

Forgács Lajos: Az orvostechnikai oktatás (clinical engineering) története Magyarországon

Ménes András: Selye János elcete és a stressz-elmélet

Gazda István: Az új, hazai, orvostörténeti adatbázisról

November 24.

A MOT Orvosi Numizmatikai Szakosztályának tudományos ülése

Program:

Jakó János: In memoriam Szállási Árpád

Csoma Zsigmondné: Szállási Árpád orvosnumizmatikai munkássága

Nagy Anita: A Péterfy Miklós Emlékérem

Süle Tamás: Szentágotthai professzor, ahogy a szobrászművészek látták

EGYÉB HÍREK

Február 24-én védte meg sikerrel tagtársunk Simon Katalin „Sebészet és sebészek Magyarországon (1686-1848)” című orvostörténeti tárgyú PhD doktori disszertációját. A sikeres védéshez és a remek disszertációhoz ezúton is gratulálunk.

Február 29-én nyílt meg a szegedi Móra Ferenc Múzeumban a SOMKL „A sebészlet Görgői” című vándorkiállítás. A kiállítás 2012 folyamán a következő helyeken volt még látható: Koszta József Múzeum, Szentcsanak 2012. június 22.-2012. október 10. Cifrapalota, Kecskemét, 2012. október 19.- 2012. november 18.

Március 8-án Szekesfehérváron, a Szent István Király Múzeumban került sor a „Válaszúton” – patikamúzeumok az ezredfordulón. c. szakmai kerekasztalbeszélgetésre. A program során a következő előadások hangzottak el: Fári István: A Galenus kiadó bemutatása, Krizsány Anna: A megújult Fekete Sas Múzeum. Bernáth Éva: A tégely tíz oldala – foglalkozások a Fekete Sas Múzeumban. Szabó Edit: patikafoglalkozás a Déri Múzeumban. Kuslics Katalin: A spononi Angyal Patika és jövője. Meccséri Annamária: fejlesztések a kőszegi Patikamúzeumban. Mészáros Ágnes: Szentek, bűbajosok varázslók. A kecskeméti Orvos és gyógyszerészettörténeti Gyűjtemény kiállítása. Magyar László András: Állati orvosok. A program vitával, majd az egykori jezsuita patika és a ciszterci templom meglátogatásával zárult.

- Április 12-én* nyílt meg a Markó utcai Mentőműzeumban a Pincekórház kiállítása. Ünnepi beszédet Mártai István az OMSZ főigazgatója mondott, majd Debrődi Gábor „Helytállás az 1956-os forradalom idején”, illetve Kovács Gábor: „Mentő voltam 1956.-ban” címmel tartott előadást. A rendezvényt filmvetítés zárta.
- Április 13-án* nyílt meg Debrecenben a SOMKL „A démoni ragály, a pestis” című vándorkiállítása. A kiállítás további állomásai ez évben Zalacgerszeg (június 16.), illetve Nagykanizsa (szeptember 12.) voltak.
- Május 11-én* tartották Pándy Tamás: Krepuska Géza életműve – A modern magyar fülgyógyászat megteremtőjének és családjának története című könyvének bemutatóját. A könyvet bemutatta Holló Szilvia Andrea történész, köszöntőt mondott Ughy Attila országgyűlési képviselő.
- Május 12-én* Vértés László főorvos, a MOT vezetőségi tagját a Mentőszolgálat 125. évfordulóján, mentéstörténeti, orvostörténeti munkásságáért a Szolgálat a Magyar Mentésügyért Emlékéremmel jutalmazta.
- Május 14-én* a SOMKL múzeumában megnyílt a „Szívdobbanás. A kardiológia múltja és jelene” című időszaki kiállítás. Megnyitó beszédet tartott Jávor András államtitkár.
- Június 22-én* a Paksi Városi Múzeumban orvostörténeti kiállítást nyílt „Isten a földből teremtette az orvoslást...” címmel. A kiállítást Bodnár Imre főorvos és Ferenczy József főorvos nyitotta meg.
- Szeptember 15-én* a Szakrális Művészetek Hete alkalmából Kőlncei Livia, a SOMKL munkatársa rendhagyó tárlatvezetést tartott a SOM-ban, amelyről kétrészes interjúban adott közvetítést a Katolikus Rádió.
- Október 5-én* nyílt meg a SOMKL társrendezésében a székesfehérvári Fekete Sas Patikamúzeumban az „Illatszerek a patikából” című kiállítás. A kiállítást Then Mária szakgyógyszerész nyitotta meg.
- Október 12-én* a XIII. ker. Radnóti Miklós u. 21/b számú házon a Budapest XIII. kerületi Önkormányzat és a MOT közösen felavatta Magyar Imre belgyógyász, egyetemi tanár, író emléktábláját. A táblaavatáson az egykori tanítványok, munkatársak nevében, Papp János professzor, a kerület részéről pedig Tóth József polgármester mondott beszédet.
- November 8-án* a DE OEC NK Magatartástudományi Intézet Egészségügyi Humán Tudományok Tanszéke, illetve a DAB Bölcséleti, Művészet- és Ókortudományi Szakbizottság szervezésében konferenciára került sor „Humán tudományok az egészségügy kontextusában” címmel. A konferencián a következő előadások hangzottak el: Bánfalvi Attila: Kezdetek és körülmények; Magyar László András: Tudomány-e az orvostudomány?; Havas László: A profán emberi és a szakrális környezet viszonya az ókortól a középkorig; Nemes László – Molnár Péter: A test és a lélek gyógyítói; Kakuk Péter: A független orvostudomány eszméje és a -bioetika; Kömüves Sándor: Etika és bioetika; Freeska Ede: A civilizáció árnyoldalai; Gajdos Ágoston: A gyulladás antropológiája; Kálai Sándor: Variációk orvosok irodalmi ábrázolására.
- November 12-én* hétfőn védte meg a SOMKL munkatársa, Ráczkevyné Jancsikity Erzsébet irodalomtudományi doktori (PhD) disszertációját „Mitoszteremtés és narráció Csingiz Ajmatov prózájában” címmel. Kollégáinknak ezúton is gratulálunk a sikeres védéshez.
- November 13-án* 9 előadásból álló muzkológia-elméleti előadásorozat indult a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban „Pilla a tokban” címmel. Az előadók: Fejős Zoltán, Csatlós Judit, Bajzáth Judit, Ébli Gábor, Fislis Éva, Kelevéz Ágnes, Róka Enikő, Erőss Nikolett, Frazon Zsófia voltak.

A IX. Gyógyszerészettörténeti Nyári Egyetem

A Magyar Gyógyszerészettörténeti Társaság a pozsonyi Comenius Egyetem Gyógyszerészettudományi Karának Gyógyszerügyi Szervezési és Vezetési Tanszékével együttműködve 2012. július 19-22-ig Pozsonyban rendezte meg a IX. Gyógyszerészettörténeti Nyári Egyetemet. Nagyvárad és Szabadka után ismét a határon túli területek olyan régióját keresték fel, amely a magyar tudomány- és művelődéstörténet becses emlékeit őrzi, és a történelmi Magyarország fontos eseményeinek volt helyszíne.

A negyvenöt fős csoport igen változatos és tartalmas program keretében ismerkedett Pozsony és környékének gyógyszerészettörténeti, művelődéstörténeti múltjával, a magyar történelemben játszott szerepével, műemlékeivel, a régió természeti szépségével. A pozsonyi városnézésük során élmény volt a Mátyás király által alapított rövid életű egyetem, az Academia Istropolitana még ma is álló épületének megpillantása, a Szent Erzsébet Apácarend napjainkban is működő kórházában lévő – egyébként nem látogatható – 18. századi gyógyszerértár megtekintése, gyönyörű barokk patikai bútorzatának, különleges szépségű patikacédcincinek megcsodálása, a történelmi belváros patinás épületei közötti séták.

A tudományos előadások július 20-án hangzottak el a Comenius Egyetem kollégiumának előadótermében: Nagy Ágota (Budapest - Magyar Mezőgazdasági Múzeum): *Lippay János Posoni Kert-je*. Morovics Miroslav Tibor (Pozsony - Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet): *A Pozsonyi Orvos - Természettudományi Társulat története*. Kapronczay Károly (Budapest - Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár Levéltár): *Újabb egyetem kérdése a századfordulón: a pozsonyi egyetem alapításának előzményei (1912)*. Kiss László (Csilizradvány): *Ahol Nobel-díjasokat is neveltek: a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Farmakológiai Intézete*. (Az előadást távollétében Ambrus Tünde olvasta fel.) Ambrus Tünde (Brünn/Pozsony - Gyógyszerészeti Kar): *Fejezetek Pozsony gyógyszerésztörténetéből*. Grabarits István (Kalocsa/Budapest - Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság elnöke): *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*. (Az előadást betegsége miatt távollétében Szabó Attila olvasta fel.) Kapronczay Katalin (Budapest - Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár, Levéltár): *Huszy Zakariás Teofil gyógyszerészeti tevékenysége*. Péter H. Mária (Marosvásárhely): *A nagyszombati születésű Thínagel Szerafin, az első okleveles gyógyszerész*.

A pozsonyi tudományos program fontos része volt a Comenius Egyetem Gyógyszerészeti Karán tett látogatás, ahol Ján Kysciovic dékán üdvözölte a résztvevőket, majd Ambrus Tünde ismertette a cseh-szlovákiai gyógyszerészképzés történetét, az önálló gyógyszerészeti karok létrejöttének 60. évfordulója kapcsán. Ezután megtekintették az egyetem gyógyszerésztörténeti gyűjteményét.

A nyári egyetem további programjai is kapcsolódtak az orvoslás, a gyógyszerészet és a tudománytörténet emlékeihez. A „Felvidék Rómája”-ként is emlegetett Nagyszombat a történelmi Magyarország egyik legfontosabb egyházi központja volt, amelynek maradandó emléke számtalan temploma, és az egyházi élethez kapcsolódó egyéb épületei, valamennyi a barokk építőművészet remeke. A nagyszombati kirándulás azonban nem csak a város lenyűgöző szépségével, a belváros utcáinak hangulatával ajándékozott meg. Igaz, csak kívülről, de megtekinthették a résztvevők a magyar orvos- és gyógyszerészképzés első helyszínét, a Mária Terézia által alapított nagyszombati orvosi kar épületét, amelyben 1770-ben indult meg az oktatás.

Vöröskő vára – a Fuggerck, majd a Pálffyak tulajdona volt – szintén különleges élményt tartogatott a társaságnak: a szépen restaurált, gondozott épületbelső, a kiállítás, az európai viszonylatban is egyedülálló pincerendszer, és természetesen a 17. századi, Pálffy Miklós által alapított patika látványával. A kisszámú, ópságban megmaradt főúri alapítású patikák egyikéről van szó, amely a Pálffy család tagjain kívül a főúri udvartartás alkalmazottjai, és járványok esetén a környék lakosait is ellátta gyógyszerrel.

A Duna és Morva folyó találkozásánál található a hajdani legnyugatabbra fekvő magyar vár, Dévény romjai. A falak között bolyongva nem csak a magyar történelem elmúlt eseményei, de Ady közismert verssorai is felöltöttek a résztvevők gondolataiban.

Somorja magyar többségű lakosságával Pozsony tözsomszédságában található kisváros. Egyik nevezetessége a középkorból fennmaradt, csodálatos freskókkal ékesített református temploma. Napjainkban a felvidéki magyarság fontos kulturális központja a somorjai Fórum – Kisebbségkutató Intézet, amelynek levéltára, könyvtára is a misszió szolgálatában áll.

A szakmai szempontból is tartalmas program megszervezése Ambrus Tünde érdeme, akinek ezúttal is köszönetet mondunk.

Kapronczay Katalin

A MAGYAR NYELVEN, ILLETVE MAGYAR VONATKOZÁSSAL 2011-BEN MEGJELENT, ORVOS- ÉS GYÓGYSZERÉSZET-TÖRTÉNETI TÉMÁJÚ KÖNYVEK ÉS EGYÉB, ÖNÁLLÓ KIADVÁNYOK LISTÁJA*

1. CARATĂ Ana: Créateurs de musées et collections d'histoire de la pharmacie en Roumanie et relations internationales. Bucarest, Société Roumaine de L'Histoire de la Pharmacie, 2011. 136 p., ill.
2. CSÓKAY András - MUHARI-PAPP Sándor Balázs: Művészet és idegsebészet együtt a hitben. Art and Neurosurgery United in Faith. Bp., Kairosz, 2011. 86 p., ill.
3. DOBOS Anna: Zárójelentés. Bp., Syllabus, 2011. 278 p., ill.
4. EMED Alexander: Zsidó származású magyar orvosok. 150 életrajz. Bp., Fapadoskönyv, 2011. 548 p.
5. FEKETE Lajos: Magyar orvosi történet. Fekete Lajos doktor 1872-es kéziratának szerkesztett, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátott változata. Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet - Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2011. 332 p.
6. FÜRST Dezső Aladár: A balmazújvárosi gyógyszerárak, a "Szentháromság" és az "Örangyal" története 1980-ig. Diósd, Szerző, 2011. 80 p.
7. HELLER Ágnes: Az álom filozófiája. Bp., Múlt és Jövő, 2011. 380 p.
8. HORÁNYI Ildikó - MAGYAR László András: Életmódszertár. Múzeumi programok. Bp., Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2011. 96 p., ill.
9. JÓZSA László: Szex a középkori Magyarországon. Bp., Históriaantik, 2011. 242 p.
10. KAPRONCZAY Károly: Cito pede labitur actas. Tanulmányok Kapronczay Károly 70. születésnapjára. Bp., Semmelweis Kiadó, 2011. 266 p.
11. KIRÁLY V. István: A betegség - az élő létlehetőség. Prolegomena az emberi betegség filozófiájához. / Illness - A Possibility of the Living Being. Prolegomena to the Philosophy of Human Illness. Pozsony, Kalligram, 2011. 200 p.
12. KOVÁCS Adrienn (szerk.): A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1926-1951. Pécs, PTE Egyetemi Levéltár, 2011. 446 p.
13. KÖSZEGHY Péter (főszerk.): Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. XII. Teutsch-Vizjel. Bp., Balassi Kiadó, 2011. 496 p., ill.
14. LÁSZLÓ Ferenc: A hipofízisper. Szeged, Bába, 2011. 338 p.
15. MAGYAR László András: Gyógyszer nélkül a nátha ellen. 101 régi recept (i. e. 1570- i. sz. 1700). (3.kiad.) Bp., Fapadoskönyv, 2011. 104 p., ill.
16. PAȘCA Manuela Bianca: Cercetări asupra istoriei farmaciilor din teritoriul județului Bihor (fără Oradea). Teză de doctorat. Cluj-Napoca, Universitatea de Medicină și Farmacie "Iuliu Hațieganu" Cluj Napoca, 2011.202, 20 p.
17. PATARICZA Dóra: Kísértehistóriák és egyéb csodák. Phlegón Csodálatos történetei. Bp., Gondolat, 2011. 160 p.
18. PÉTER Mihály Heinrich: Kötetlen életrajzom. Egy orvos életútja, adatok, emlékezősek 1929-2011. Marosvásárhely, Szerző, 2011. 140 p.
19. Pharmacy and Books - Pharmazie und Buch - Pharmacie et les livres. 40th International Congress for the History of Pharmacy. Berlin, September 14-17, 2011. Berlin, Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities, 2011. 112 p.
20. SZARVASHÁZI Judit (szerk.): Patikai reklámtárgyak. Bp., Galenus, 2011. 112 p., ill.
21. TRENCSENYI Balázs: A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában. H.n., Argumentum-Bibó István Szellemi Műhely, 2011. 760 p.
22. VEKERDI László: Magyar világ - tudós világ. Tudománytörténészek és művelődéstörténészek gyűjteménye. Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2011. 418 p.
23. WELLISCH Márta (összeáll.): Repertórium a Budapest régiségei I-XL. kötetekhez. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2011. 184 p.

* A listát a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyarapodása alapján, tájékoztatásul állítottuk össze, tehát bizonyára nem teljes. Listánkban azért nem az adott év anyagát közöljük, mert sok kiadványról csupán a megjelenését követő évben szerzünk tudomást (A szerk.)

KÖNYVSZEMLE

Bakay Lajos: *A szélnek eresztett nemzedék. Egy agysebész életútja a Dontól a Harvardig.* Bp., XX. Századi Intézet, 2004. 282 p.

Nehéz lenne megmondani, hogy Magyarország, történelme folyamán, hány szélnek eresztett nemzedékkel lett szegényebb, de minthogy – a szerző, ifj. Bakay Lajos (1917 – 1998) szavaival – az ország egyik „legjelentősebb kivitelét a művelt és tehetséges fiatalok” jelentették – és tegyük hozzá, jelentik ma is –, biztosak lehetünk benne, számuk nem kevés. Egy ilyen, szélnek eresztett generáció tagja a híres orvosdinasztia jeles képviselője, ifjabb Bakay Lajos is, aki emlékiratban idézi meg gyermek- és ifjúkorát, valamint a világháború sújtotta Magyarországról a Harvardig vezető útjának néhány állomását.

Memoárról lévén szó, a könyv nem csupán önéletrajzi visszacélkezés, hanem kortörténeti és orvostörténeti tükrök is egyben, melyben Bakay Lajos kitűnő elbeszélőként, lebilincselő előadásmódban ölti egyik szavát a másikba, egyik történetét a másikba. Stílusát a terjedőséggel még az árnyéka is elkerüli; néhol talán éppen szűkszavúnak is mondható, bár ez a szűkszavúság az esetek többségében nyilván indokolt és csak az olvasói kíváncsiság gerjeszti a hiányérzetet. A műnek kronologikus keret ad az alcímben is jelzett időintervallum, azaz a doni harcoktól, a Harvardra való érkezésig eltelt időszak; a könyv mégis nagyobb időszakaszt jár be, hiszen felvillan a család múltja, Bakay gyermek- és ifjú korának néhány pillanata is. Ezt az utóbb említett kitekintő időintervallumot is két nagy szakaszra oszthatjuk. Az első a család történetét öleli fel és az első világháború befejezéséig tart. Ezt a szakaszt nagyon frappánsan, szinte versbe illő tömörséggel zárja Bakay: „összedőlt a világunk”. Ennek az összedőlt világnak a romjain épülnek fel a két világháború közötti Magyarországot idéző emlékképek, történetek és szövegek át a szerző életének tíz évét, a harctérrel a világhírnév felé vezető út első néhány lépéséig.

Orvostörténeti szempontból a könyv több perspektívát is nyit.

Elsősorban – ha csak felületesen is, de – bepillantást nyerhetünk egy orvoscsalád életébe: nem a mindennapokba, hanem inkább azok a mozgatók, erkölcsi útjelzők rajzolódnak ki előttünk, amik mentén egy értelmiségi család élete zajlott, és amik meghatározták, hogyan reagáltak azokra a gyökeres történelmi változásokra, melyben a 20. század Magyarországa igencsak bővelkedett. Így villan fel az olvasó előtt az orvos nagyapa szakmai életútja, vagy az orvosprofesszor édesapa életművének szilánkdarabjai, orvosi etikáját meghatározó néhány gondolatsor. És közben felmerül a kérdés: mennyire része a magyar orvostörténeti, sebészettörténeti gondolkodásnak az orvosprofesszor Bakay Lajos sebész pályája? Fia így ír róla: „Mint sebész sok területen alkotott újat, kezdve egy új nyelcsöműtétellel 1910 körül – azelőtt nem végeztek nyelcsömű operációkat –, folytatva az 1920-as években szívsebészettel és az 1930-as évek során a magyarországi modern agysebészlet megalapításával.”

A fiúnak, aki szintén az orvosi pályát választotta, meg kell küzdenie a nagytekintélyű, kiváló édesapa befolyásával. Okát, hogy ez a küzdelem nem teljesedik ki és más irányú küzdelmeket állít a szerző elé, a történelem alakulásában kell keresnünk.

Izgalmas és tanulságos is egyben, ahogyan Bakay katonarvosi tevékenységéről, tapasztalatairól és egyáltalán a második világháborúról ír. 1941-ben avatták orvosdoktorrá, így katonai vonatkozásban az 1938-ban kapott kiképzés és gyalogos őrmesteri fokozat után egészségügyi zászlós lett. Az orosz frontra kerülve katonarvosi szolgálatot teljesített. A háború orvosi és emberi szempontból is különös, sokszor ellentmondásos döntések elé állítja az embert. A kétségek, a döntések súlya, a tisztességgel szolgálni parancsa mind olyan érzések, melyek előző bukkannak a háborús történetekből. A tábori műtő a tapasztalat-, a gyakorlatszerzés első színhelye Bakay számára, ahol az egyetemi képzés után sebészé érett. És tapasztalásból nem volt hiány, mint írja: „Aztán meg-

kezdtük a műtétet. Megszakitás nélkül 36 órán át operáltunk.” A frontról Budapestre, majd újra a frontra, a Kárpátokba került, ahol a magyar sereg elszántan, nagy emberáldozatok árán tartóztatta fel a szovjet hadsereget. 1944-ben leszerelték a hadseregből. Ennek az időszaknak érdekes és szinte ismeretlen színhelye Pannonhalmán, az apátság területén működő vöröskeresztes menedékhely, melynek Bakay orvosa lett, itt élt és dolgozta át a megszállt szovjet hadsereg tombolását. A harcok elmúlása nem jelentette egyben a veszélyek múlását is, alattomos, kiszámíthatatlan világ következett.

„Értékes időt vesztettem el azzal, hogy vártam a lehetetlenre.” – írja a szerző arról a néhány évről, amit a háború befejezése után még Magyarországon töltött, de minthogy a lehetetlen nem akart megtörténni, úgy döntött, külföldre megy. Ezt a döntését befolyásolta az is, hogy mint írja: a „világ tudására akartam hozni, hogy édesapám mellett álljak, aki rendületlenül ellenezte az új rendszert... Ezzel a viselkedéssel azonban megpecsételtem saját sorsomat, pontosabban a jövőmet Magyarországon. Ez az édesapámat büszkeséggel vegyes aggodalommal töltötte el, mivel jobban látott a jövőbe, mint én.” Idősebb Bakay Lajos sorsának alakulásában sok jelentős, a két világháború között kimagasló teljesítményt nyújtó orvos sorsa tükröződik vissza. Munkásságuk feltárása, a tudományos feldolgozás még várat magára.

1947 októberre Stockholmban köszöntötte az ifjabb Bakayt és ezzel kezdetét vette számára az emigránsok néhez, de mégiscsak szabad élete. Először a világhírű Olivecrona professzor idegsebészeti klinikáján kezdett dolgozni. Még Svédországban, a klinikai idegsebészet mellett, újra elkezdte a kutatómunkát a Wenner-Gren Intézet anyagcseré-kutató osztályán, ahol az agyműködés tanulmányozásához radioaktív izotópokat használt. Tulajdonképpen a radioaktív izotópos módszerrel elért eredményei nyitották meg az utat a Harvard Egyetemig. Hiszen, mint írja „hasonló munka – ami később az agydaganatok izotópos diagnosztikájához vezetett – folyt akkor a Harvard Egyetem kutatólaboratóriumaiban és a Massachusetts General Hospitalban, de ezen a téren kevesen rendelkeztek bármilyen tapasztalattal, és azon keveseknek nagy keltyük volt.”

A visszacmlékezés – néhány, az emigránsok életére vonatkozó későbbi adattal – itt tulajdonképpen, a Harvard Egyetem kapujában véget ér. Így a szerző nem mondja el, hogy 1961-ben New York állam buffalói egyetemén professzorá nevezték ki, idegsebészként és agykutatóként hogyan élt és dolgozott, pedig könnyed stílusa bizonyosan oldottá és olvasmányossá tudta volna tenni a komoly szakmai tartalmakat.

Bakay Lajos emlékirata nemcsak saját, személyes sorsát vetíti elénk, hanem ráirányítja a figyelmet a két világháború között élt orvosok és a szélnek eresztett nemzedék sorsára is, mely orvostörténeti szempontból még mindenképpen feltárásra szorul.

Szabó Katalin

Cito pede labitur aetas. Tanulmányok Kapronczay Károly 70. születésnapjára. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2011. 248 p., ill.

A sokrétű kutató, szervező, szerkesztő előtt tisztelgő gyűjteményes kötet gazdag tartalmat kínál neves szerzőgárdája révén.

Schultheisz Emil bevezető méltatása után Kapronczay Károly rövidre fogott, de eseményekben, eredményekben annál gazdagabb szakmai életrajza olvasható, amelyből felvázolódik a szerzőéletrajz érdeklődési és kutatási kör az orvostörténettől a magyar–lengyel kapcsolatokon át a tudományos közéleti tevékenységéig, beleértve az oktatói, szerkesztői és szervezői munkák sorát, elég az életrajzot követő 22 oldalas, két hasámban, sűrűn tördelt publikációs listára utalni. Kapronczay Károly a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltárban eltöltött évtizedek alatt vezetőként egyfajta központi szervezője lett a magyar orvostörténeti kutatáshoz kapcsolódó szakmai munkának, hasonlóan fontos szerepet tölt be a lengyel–magyar kapcsolatok történetének kutatásában, nemzetközi szervezésében.

A kötet gerincét kitevő tanulmányok szerzői betűrendben követik egymást. E helyütt nincs mód bővebben bemutatni egy-egy írást, ezért szerepeljen itt maga a tartalom, ez is hű képet nyújt a témák és szakterületek sokrétűségéről:

Balázs Péter nyitja a sort (Hazai értékelméleti viták az orvosi munkadíjról a 18. században), ezt követően Birtalan Győző (A modern orvosi élettan megalapozása), Bolberitz Pál (A monoteizmus a nyugati filozófiában), Buzinkay Géza (Nemzeti sztereotípiák politikai működése – Dualizmus kori országról és magyar karikatúrák egymásról), Dörnyei Sándor (Régi orvosi exlibrisek), Forrai Judit (Sebészek, perifériák, perifériák, foggyógyítók munkájának szabályozása Franciaországban a 18. században), Gazda István (Múltunk öt jeles magyar tu-

dománytörténész – Szily, Heller, Batta, Jelitai, Szathmáry), Grabarits István (Adatok a Magyar Gyógyszerész Egyesület délvidéki kerületének történetéhez), Kapronczay Katalin („Egy előítéletek nélküli polgár” a felvilágosodás kori Bécs udvari szolgálatában – Joseph von Sonnenfels), Karasson Dénes (Remazzini emlékezete), Kaszás Edit–Cseh Károly (Az elhízás és a 2-es típusú cukorbetegség új környezeti és molekuláris tényezői), Magyar László András (Michael Schendo levele Köleséri Sámuelhez az orosz tudomány helyzetéről, 1727-ből), Molnár László (Felvételi korlátozások és érvényesülésük a Budapesti Orvoskaron 1920–1949 között), Monos Emil (A magyarországi élettan-oktatás és társulás történelmi mérföldkövei), Petnecki Áron (Egy celdömölki „külügyi est” [1939. dec. 8.] és parlamenti következményei – Adalék Csorba Tibor pályájához és a longyel–magyar kapcsolatok történetéhez), Schultheisz Emil (Arisztotelizmus a késői humanizmus medicinájában), Szállási Árpád (Szodoray Lajos [1904–1980] professzor, az orvos-művelődéstörténész), Tompa Anna (A vegyszerek világa és az egészség kockázata), Tökéczki László (Egy kiváló magyar író „politológiai” tanulmánya – A délvidéki német nemzetiségi kérdés), Vizi E. Szilveszter (Högyecs Endre kutatási és műszertámogatás kérése Eötvös Lorándhoz avagy „grant rendszer” a magyar tudományos akadémián a 19. században) csszéi, tanulmányai sorakoznak.

A felsorolásból is látható, a művelődéstörténet, a tudománytörténet iránt fogékony olvasó garantáltan talál az érdeklődésére számot tartó olvasmányt a kötetben.

Tomkiss Tamás

Classen, Albrecht (szerk.): *Gutes Leben und guter Tod von der Spätantike bis zur Gegenwart. Ein philosophisch-ethischer Diskurs über die Jahrhunderte hinweg.* (Theophrastus Paracelsus Studien, Bd. 4). Berlin, Boston, de Gruyter GmbH, 2012. 470 p., ill.

A modern társadalmakra főleg a betegségmegelőzés, vagy legalább is az élet meghosszabbítását célzó gerontológiai kutatás a jellemző. Alig találunk kísérleteket arra, hogy az időben nyújtott intellektuális-etikai segítségnyújtást vizsgálná valaki, - eltekintve néhány egyház vagy szabadgondolkodó szociális névzetektől, amelyek az eutanáziát is a zászlajukra tűzik. Mivel a jelenkor filozófiája az életre van beállítva, nincs nyilvános vita a halálról, hiszen még a temetkezési rítusok, az emlékezés-kultúra, sőt maguk a temetők is lassan feledésbe merülnek. A posztmodern kor embere az életre fókuszál, az orvosi és homeopátiás eszközök is erre készítetnek, ami azt jelenti, hogy a filozófiai, metafizikai, spirituális elvárásokat, a teológiai, etikai és morális szempontokat elhanyagolják. Bár minden kultúra igyekszik választ adni az élet és halál kérdéseire, amelyben helyt kap a halál utáni élet is, a 21. század embere mégsem tud meghatódni sem a tudományos medicina hallatlan fejlődésétől, sem az operatív technika és az alternatív medicina lehetőségeitől, amelyek ugyan nagy perspektívát nyitottak, de „a medicina mindenhatóságát” mégis csak megkérdőjelezzik, és az ember bizonytalanságát sem szüntették meg.

Elismerés illeti a Theophrastus Alapítványt Erfurtban 2011. márc. 10-12. között megtartott konferenciáját, amely éppen az élet és halál kérdéseit választotta témájául. A szerkesztő részletes előszavában, (1-109.o.) összefoglalja a „jó élet és jó halál” jellemzőit és a róluk szóló alapvető tudnivalókat egy magadott időszakban. Célja az ismeretek rendszerezése mellett a vitára serkentés, amelyre az egyes referenszek, a téma kiváló ismerői előadásaiiban lehetőséget is kapnak és a megbeszéléseken éltek is ezzel a lehetőséggel. A késő középkorban a „jó élet” az egészséges életet jelentette, ezt motiválta a táplálkozás mellett a ruházat, a test épségének megtartása, - mert a test is lélek, élet és halál párhuzamosan létezik benne, - valamint az okos életvitel, a szellemi és fizikai kondíciók, és ezek összefüggése egymással. Maga a halál nem volt ritkaság és idegen a középkorban, hiszen a súlyos járványok, - szifilisz, pestis stb. - amelyek igencsak meggritkították az emberiség sorait, bőséges lehetőséget nyújtottak annak megismerésére. Luther tanítása azonban erőteljesen nyhította a halál apokaliptikus vízióit. A korai újkorban is folytatódik a „jó élet és jó halál” mi-benlétének keresése, abban ugyancsak a kulturális, vallási, filozófiai, etikai, morális megfontolások és tényezők függvényét látták, - mint addig is, - ezért szükséges történetének feltárása. A 16. században a vita elsődlegesen teológiai jellegű, vagyis a kibontakozó protestantizmus és a katolicizmus szembenállásával jellemezhető, az orvos és medicina szerepét pedig - főleg a járványok idejében - nem lehetett megkérdőjelezni.

A jó élet legfontosabb filozófiai aspektusai nem azonosak a „balgaság”-gal (*Boethius*), mert bárki elérheti ezt a boldogságot. Vezető személyiségek (pl. *Szt. Benedek*) megkíséreltek összállítani egy szabályzatot vallási közösségek számára, e szabályok hatása a mai napig érezhető. Ezekben a munkákban a teológiai megfontolások állnak az első helyen, ami gyakorlatilag „az Istenben élt kultúrlet”-et jelent, vagyis az ember és Isten viszonya és kapcsolata töretlen, az ember sohasem szakadt el teljes mértékben Istentől. A Biblia mellett a legtöbb kéziratban fennmaradt munka alapvető felismeréseket őrzött meg számunkra.

A szerzők mindegyike egy-egy sajátos aspektusból kiindulva járja körül a témát. *Brewer, A.* (111-136.o.) az „életművész” fogalmat határozza meg filozófiai alapon, az okos, értelmes, a környező világgal anyagilag és társadalmilag elfogadható életet élő embert nevezi életművésznék, de a dogmáktól meg kell szabadulnia, és egyéni álláspontot kell kialakítania. Rámutat arra, hogy a belső lelki egyensúly és szabadság a mai korunkban egyre nehezebb, a test és lélek, a tudat nyugodt egyensúlyát az időhiány, az élet diktálta rohanás, a környezet kényszerítő hatása motiválja és zavarja. *Paracelsushoz* négy szerző nyúlt vissza: *Weeks, A.* (137-155) kimutatja, hogy Paracelsus egységben szemlélte a testet és szellemet, az ember csak akkor képes a testi-lelki egyensúly kialakítására, ha a mikro- és makrokozmoszt összhangba tudja hozni. Meggondolásai bár a vallástörténelemben is beágyazhatók, mégis alapjában véve antiklerikálisak. Ha orvosi nézeteit nem is, a gyógyító gyakorlatát később átveszik és továbbfejlesztik. *Gantenbein, U. L.* (157-194) a halál jelenségét, a test és lélek szétválását elemzi Paracelsus műveiben. Halál, itélet, mennyország, pokol, vagyis az eszkatológia, a végső dolgok jutnak szóhoz az előadásában. Nézetei nem pesszimisták, mert a megváltás az utolsó szó. *Czifra, N.* (195-214) Paracelsus úrvacsora-koncepciójáról beszél, amely a teológiai gondolkodásban rendkívül nagy jelentőségű. Luther és a reformátorok kegyelemtanára hivatkozik, és vitatkozik a katolikus egyház erre vonatkozó tanításaival. *Kiefer, J.* (281-296) bemutatja Erfurtot, azt a német várost, amely a legtöbb orvostörténeti emléket őrzi a középkortól a korai újkorig, és a legalkalmasabb arra, hogy Paracelsusra korát szemléltesse. A konferencia hallgatói is meglátogatták ezeket a helyeket.

Két előadás foglalkozik Jacob Böhmével. *A. Weeks* értékeli nézeteit Paracelsusszal, *Valentin Weigel*-lel összehasonlítva, *Andersson, B.* (215-227) pedig kimutatja, hogy a korai újkorban a dinamikus, dialektikus gondolkodásban a harmonikus élet a földön csak árnyéka lehetett a mennyei harmóniának. *Benedek, Th. G.* (229-250): a bolha, légy és pók metaforájával az elnyomott népet szemlélteti, ám a köszvény a nemesség uralmát jelképezi, - amely egyben a medicina hatástalanságának is szimbóluma. A 16. század képtől egyszíti ki *Magyar L. A.* (297-307), aki az kereszténység, illetve a diétetika életeszeményénekk egyzetésére tett 16. századi, protestáns kísérleteket elemzi. A protestantizmus megjelenésével alapvetően megváltozik az ember elkötelezettsége a saját egészsége iránt, mert hangsúlyozza, az egészség megőrzése mind az orvos, mind a beteg szempontjából erkölcsi kötelesség. *Tomicek, D.* (309-316:) *Johann Kopp von Raumenthal* életén keresztül bemutat egy 16. századi cseh orvost, a kémia és a medicina mesterét, aki 81 évével a leghitelesebb képviselője a jó élet idejének. Ennek feltétele a 10 parancsolat megtartása, a helyes táplálkozás, túlzások nélküli élet, - a hasznosleöket, csalókat, kuruzslokat pedig el kell távolítani.

A 17. század a harmincéves háború pusztításainak időszaka, amely hosszú évtizedekig meghatározta az ember gondolkodását. A következő előadások képviselték: *Kästner, I.* (317-338): *Johann Michaelis*, a kémia és medicina mestere, a lipcei egyetem professzora, olyan korban élt, amikor nagyon kevés embernek volt lehetősége tanult orvos vagy patikus segítségét kikérni. Sok „specifikát” állított össze, amelyek a későbbiekben már a gyógyszerkönyvekben is előfordultak, és a század folyamán hozzáférhetőkké váltak. *Classen, A.* (339-360): a barokk kor költőnőjének, *Catharina Regina von Greiffenberg* műveiben a harmincéves háború utáni idökben keresi a jó, az igaz és a szellemi élet jellemzőinek lehetőségeit. Felismerési bár helytállóak és elfogadhatók, sajátos sorsa mégis a misztika felé sodorta. *Penman, L. T. I.* (361-391): *Paul Felgenhauer* kézirat prognóziskönyvében megjövendöli, hogy Isten ezeréves birodalma 1623 vagy 1625-ben fog elkezdödni, ám jövendölése nem teljesült. Korának több profétája is foglalkozik ezzel a kérdéssel, mely művek társadalompszichológiai elemzésekhez érdekes adalékként jöhetnek számításba. *Münster, R.* (393-402): az utópia és a sikeres boldog élet lehetőségeit kutatja a szerző *J. V. Andrae* és *J. A. Comenius* műveiben. Filozófiai és történeti aspektusok segítségével vázol fel két modellt. *Karnitscher, T. B.* (403-424): a szerző a sziléziai *J. T. von Tschersch* koncepcióját dolgozza fel az „egyedüli élet-ről” és halálról, és megnézi, Tschersch mennyire volt képes a nézeteit megvalósítani, milyen kapcsolata volt korának spiritualistáival és miben tér el a felfogása. *Willard, Th.* (425-461) *G. Dorn* egyik művét választja elemzés tárgyává, a könyv az alkimista filozófiát a jó élet feltételénekk allegóriájává teszi, nemcsak morális, hanem orvosi elemeket is tartalmaz. Az imaginációit Paracelsus szellemi képességként fogja fel, *C. G. Jung* és követői önálló gondolkodási folyamatnak tekintik.

E könyv igen jó szolgálatot tesz mindazok számára, akik a rendkívül szétágazó, sok szellemi és természettudományos szakterületet érintő kérdéskomplexumok iránt érdeklödnek. Nem megoldásokat, sémákat, modelleket, csak utakat akar mutatni. Okosan kiegészíti ezt a szándékot az összevont regiszter is, amely személynöveket és tárgyszavakat tartalmaz. —

Rákóczi Katalin

Fekete Lajos: *Magyar orvosi történet*. Fekete Lajos doktor 1872-es kéziratának szerkesztett, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátott változata. Összeállította: Kapronczay Katalin. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2011. 330 p.

A magyar orvostörténet-írás fontos műve jelent meg a közelmúltban: Fekete Lajos 1872-ben írt, mostanáig csak több kéziratban létező „Magyar orvosi történet” című összefoglalása. A kritikai igényű kiadás Kapronczay Katalin szerkesztői munkáját dicséri, és a Magyar Tudománytörténeti Intézetnek köszönhető.

A magyar orvostörténet-írás lassan kétszázötven évre tekint vissza. Wesszprémi István orvos-életrajzi gyűjteményétől (1774–1789) közel ötven év telt el, mire felmerült az igény az orvoslás történetének kutatására és oktatására. Megvalósítója, Schöpfung-Merci Ágoston (1835) azonban inkább az orvoslás elméleti kérdéseit, a szellemi irányzatokat tartotta fontosnak, nem a szoros értelemben vett történetet. Újabb harminc évnél kellett eltölnie Fekete Lajos, kisújszállási tiszti orvos munkásságáig, aki életcéljának tartotta immár egy valódi orvostörténeti összefoglalás megírását. Kutatómunkájának egy része nyomtatásban is megjelent, nagyobbik része azonban kéziratban maradt. A jelen kötettel már mindenki számára hozzáférhetővé vált az ő értékes munkássága, amely nem csak a medicina története iránt érdeklődőknek lehet érdekes olvasmány, hanem a 19. századi történetírás kezdeteit kutatók számára is értékes dokumentum.

Fekete Lajos önálló forráskutatásokat valószínűleg nem folytatott, de a maga korában rendelkezésre álló forrásgyűjteményeket (elsősorban Wesszprémit, Linzbaurt, Fejért, a Régi magyar nyelvemlékek kötetét, valamint Toldy Ferenc és Ipolyi Arnold műveit) felhasználta, azok orvosi tárgyú részeit munkájában felhasználta. Történeti áttekintése gerincét a Magyarországon kiadott orvosi témájú írások képezték – e művek szerzőinek munkássága, életművük ismertetése alkotja a mű biográfiai vonulatát is. A medicina magyarországi története számára tehát elsősorban a megjelent orvosi művek és azok íróinak életművei. Az intézményeket – kutatások híján – éppen csak érinti, felhasználva a központosított intézményekről rendelkezésre álló, szűkös és bizonytalan hivatásokat. Az orvosi elméletekre sem helyez hangsúlyt, és az orvosok társadalmi környezetének kutatása sem tartozik látókörébe – ez utóbbit nem is lehetne rajta számon kérni, hiszen az ilyen jellegű történeti munkák csak egy bő évtizeddel később kezdtek megjelenni. A jelentős magyar nyelvű munkákból viszont szívesen és hosszan idéz – érezhető, hogy Fekete Lajos mint a reformkor, a nemzeti öntudat ébredésének szellemi örököse, büszke a magyar nyelvű irodalom és tudományosság fejlődésére. Nagy dicsérettel említi azokat az első orvos-írókat, akik magyar nyelvű írásaikkal lehetnének a nemzeti öntudat, hogy „nemzetünk azon fiai, kik az orvosi tudományok iránt érdeklődéssel viseltetnek, merithessék azokat az édes csemegetű anyai nyelvből”.

Fekete Lajos összefoglalójának fontos és különösen értékes része a járványtörténet. Még életében, önálló műként is megjelentek ezzel kapcsolatos kutatásai, így indokolt, hogy a mostani kiadványban is önálló fejezetként szerepeljenek.

A mai olvasók számára sok hasznos háttér-információt adnak azok a lábjegyzetek, amelyekkel Kapronczay Katalin orvostörténész, e korszak egyik legjobb ismerője egészítette ki a szerző eredeti jegyzeteit.

Ma már nem egyszerű feladat a teljességre törekvő orvostörténeti összefoglalók elkészítése, tudjuk jól. Olyan sok részletes látott napvilágot 1872-től napjainkig, hogy lehetetlen egyedül feldolgozni. Csak egy olyan közösség tudná megoldani ezt a feladatot, amely tudományos kutatómunkában jártas, egy-egy történelmi korszakot szakértő szinten ismerő orvostörténészekből állna. Fekete Lajos idejében még más volt a helyzet. Ő úttörő feladatot vállalt magára: megmutatta, hogy ezzel a témával lehet és érdemes foglalkozni. Kéziratban maradt könyvének megjelentetése régi adóssága a szakmának, és köszönet illeti érte a szerkesztőt és a kiadót.

Kölnei Livia

Jakó Zsigmond: *Köleséri Sámuel tudományos levelezése 1709-1732*. Szerk.: Font Zsuzsa, a latin szöveg gondozója és fordítója: Magyar László András, (Kölesériana, I.) Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2012, 252 p.

A korai felvilágosodás termékeny talajra lelt Erdélyben a 17-18. század fordulóján és értékes anyagot hagyott hátra az 1700-as évekből is. E korszak jelcs személyiségének tekinthető Köleséri Sámuel (1663-1732) a katonaoorvos, az erdélyi ércbányászati felügyelője, a Gubernium titkára, majd tanácsosa, akinek természettudományos érdeklődése széleskörű human műveltséggel és folkészültséggel párosult. Igazi polihisztor volt, aki ismereteit holland és német egyetemeken gyűjtötte össze és megszerezte a magas szintű tudományos kvalifikációkat is. Nemcsak Erdély és a

Havasalföld természeti kincsei, a medicina, epidemiológia elméleti és gyakorlati kérdései, hanem a paleontológia, epigráfia, numizmatika, sőt a korabeli filozófiai tanok recepciója is utolérhető műveiben. Önálló könyveken kívül értekezéseket is írt, amelyeket a legnevesebb európai tudományos folyóiratokban publikált. 1719 óta tagja volt a Leopoldina Akadémiának és a Royal Societynek is. A szombati orvos Bécs aktív szolgálatában állt. Bár mindvégig megtartotta református vallását, a lelkeszcsaládi indíttatástól mégis messze esett. A válságok elkerülhetetlenek voltak a magánéletében és a munkájában egyaránt, amelyek végül is siettették életének szomorú, tragikus végkifejletét.

Kölcseri Sámuel tudományos munkásságát tükröző levelei külön egységbe foglalhatók, összegyűjtésüket maga az író kezdte meg a 18. században. Igazi lendületet mégis Jakó Zsigmond adott a gyűjtőmunkának az 1950–60-as években, amikor a gyűjtés mellett az anyag módszeres feltárásának is nagy figyelmet szentelt. Ezt a munkát folytatja a jelen kötet az Erdélyi Múzeum-Egyesület jóvoltából, a szerzőgárda: kutatók, szerkesztők pedig mutatókkal, kommentárokkal ellátva az olvasók és a tudomány rendelkezésére bocsátják a Kölcseri-életmű első kötetét.

Kölcseri tudományos érdemei kortársai számára nem voltak ismeretlenek. A levelek tarka sokszínűsége már magában is lenyűgöző. A szigorúan vett tudományos iratok mellett hivatali, udvari, kormányokhoz írott darabok is fennmaradtak, bár kevés közülük az autográf, mégis értékesek a leveleskönyvekben és –gyűjteményekben megmaradt másolatok is. E levelek megtalálhatók Magyarország és Erdély neves gyűjteményein kívül Sziléziában, Németországban, Svájcban, Angliában, a román fejedelemségekben, Törökországban és Oroszországban, a fondokat ma Berlin, Leiden, London, Zürich ismert levéltárai őrzik. Egy részük kéziratban maradt fenn, és most kerül első ízben nyomtatásban az olvasó elé. Megható és csodálatra méltó, milyen kiterjedt tudományos kapcsolatai voltak az erdélyi értelmiségieknek és különösen Kölcserinek a 18. század elején! Tudjuk, még életében is volt egy korpusz, amely jobb betekintést adhatott volna a szerzőjük tevékenységébe, de sajnálatosképpen elveszett. A levelek arról is tanúskodnak, hogy már maga Kölcseri is válogatott és csak azokat vette fel a gyűjteményébe, amelyek a tudományos kapcsolatait demonstrálják. Teljességről tehát nem beszélhetünk.

Az orvostörténészek is haszonnal forgathatják a könyvet, hiszen a leveleknek majdnem a fele (47) tartalmaz értékes adatokat. Kölcseri széleskörű tudományos érdeklődése és az a tendenciája, hogy kapcsolatban maradjon az európai tudóssal, szakirodalom terén pedig begyűjtse a legfrissebb eredményeket, lépten-nyomon utolérhető, – pl. meg akarja venni Stahlnak az igényes kiadású gyógyszeratanát, Boerhaave legújabb opusát stb. A városi orvos a legváltozatosabb betegségekkel, járványokkal is szembesül és minden igyekezte arra irányul, hogy az Európában sikerrel alkalmazott gyógymódokat, gyógyszerközöket megismerje és alkalmazza. Korának legpusztítóbb betegségről, a pestisről saját megfigyeléseit közli: a betegség összefüggését az időjárással, széljárással, amely döntő a betegség terjedésében és a fertőzés elhárításában. Érdeklődik a törökök által sikerrel alkalmazott himlőoltás iránt, a skorbut, kózsvény és egyéb betegségek is szóba kerülnek. Mivel Erdély igen gazdag ásványtartalmu gyógyvizek terén, a fürdőügy is szerepet kap a levelezésében. A levelek arról is tanúskodnak, milyen megfeszített küzdelmet jelentettek az emberre és állatra egyaránt kirótt vesztéző-rendelkezések, a prevenció betartatása, melynek ártó következményei elől senki nem menekülhet. Szembe kellett néznie az éhínséggel, annak minden egészségügyi kihatásával, de fel kellett vennie a harcot a babona ellen is.

A kötet legnagyobb érdeme, hogy ezek a levelek összegyűjtésre kerültek és okos elrendezésük mellett sokirányú a feltárásuk. A már egyszer megtalált és megírt kapcsolatok rendszerbe szedése, a regeszták, appendixek adatainak felsorolása, a gondos szerkesztés és nyomdatechnikai megoldások – mind segítséget jelentenek az összefüggések felismerésében. A tájékozódást már maga a könyv apparátusa is a kívánt mértékben tereli, a könyvészeti adatok, lelőhely- és irodalomjegyzék, helynév-, személynév- és tárgymutató a háromnyelvű összefoglalással együtt már maga is kutatásra serkent.

Rákóczi Katalin

Józsa László: *Szex a középkori Magyarországon*, Budapest, Históriaantik Könyvkiadó, 2011., 242 p., ill.

A szerző rendkívül érdekes és a nagyközönség előtt kevésbé ismert témát választott műve tárgyául. A középkori Magyarországról elsősorban politika- és társadalomtörténeti ismereteink vannak, a kor emberének szexuális viselkedéséről azonban keveset tudunk.

Bevezettként a magyar nyelv szexualitással kapcsolatos szavait veszi górcső alá, ezt követően a korabeli lakás- és öltözködéskultúrának szentel egy fejezetet, ezután pedig kisebb korszakokra bontva mutatja be az általa középkornak nevezett időszak szexuális viszonyait. Ez a kor azonban valamivel tovább tart, mint az általában

középkornak nevezett periódus. Magyarország történetében a középkort többnyire a honfoglalás 895. évi kezdetétől az 1526. évi mohácsi csatáig, vagyis a Jagelló dinasztia uralkodásának végéig szokás számítani. A szerző azonban egyrészt megemlíkezik a honfoglalás előtti magyarság szexuális magatartásáról is, másrészt az általa vizsgált időszakot kitolja egészen a 16. század végéig. A vizsgált koron belül az első kisebb korszak: a honfoglalás körüli időszak. Ezt egy kitekintés követi az Árpád-kor asszonyairól, majd egy másik ugyancsak korszak szexuális erkölcséről. A következő fejezetek az Árpád-házi királyok családi életéről és az Árpád-kor szentjeiről és híres szüzeiről szólnak, majd a korabeli papok, szerzetesek és apácák szexuális élete kerül fókuszba. Ezután az Anjou kor szexualitásáról szóló fejezet következik, ezt pedig a flagellánsokról, a korabeli jellemző szexuális zavarokról és aberrációkról, valamint a kor fürdőkultúrájáról szóló fejezetek követik. A következő fejezetekben Zsigmond királynak és feleségének, Cillei Borbálának a szexuális életéről, majd a korabeli erotikus és pornográf irodalomról olvashatunk. Ezután a Zsigmond és I. Mátyás király uralkodása közötti, majd I. Mátyás uralkodása alatti időszak szexuális viszonyairól csak szó. A következő fejezet témája a Jagelló-kor szexualitása. A könyvet a középkori nemi betegségekről és a szifiliszről, majd pedig a mohácsi csatától a 16. század végéig tartó időszak szexuális vonatkozásairól szóló fejezetek zárják.

A mű alapján általánosságban megállapítható, hogy egyfelől a középkor és a renaissance szexuális élete korántsem volt olyan prűd, mint ahogy az a köztudatban él, másfelől a korszakban rendkívül gyakoriak voltak a beteges szexuális jelenségek.

Domján Lajos

Király V. István: *A betegség - az élő létehetősége. Prolegoména az emberi betegség filozófiájához. / Illness - A Possibility of the Living Being. Prolegomena to the Philosophy of Human Illness.* Pozsony, Kalligram, 2011. 200 p.

A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem filozófiatanára, docense, a Philobiblián című nemzetközi folyóirat főszerkesztője, Király V. István (1952) a betegség fogalmának egyik lehetséges értelmezését adja a munkájában. A szerző abból a nyilvánvalóan igaz tételből indítja gondolatmenetét, hogy a betegség, amely elől senki nem menekülhet, életünk egyik következménye, így hát nem pusztán az (ideális és ennél fogva a betegségnél sokkal kevésbé érvényesen létező) egészség ellentéte, hanem az ember egyik kényszerű létmódja, létehetősége, amelyre fel kell készülnie, és amelyet mindenkinek élete részeként, nem pedig annak tagadásaként kell megélnie. Király, könyve bevezetőjében, impozáns áttekintőképességgel vázolja a különféle betegségértelmezési lehetőségeket, s egyúttal meggyőzően cáfolja is őket. Csak sajnálhatjuk, hogy a legutóbbi évtizedek ez irányú – elsősorban német - orvostörténeti kutatásai nem kerültek látókörcébe. Ezután rövid, ám annál érdekesebb kitérőt tehetünk, körüljárva, és elvetve a „keresztény medicina” szerző szerint félrevezető fogalmát és önellentmondását. A továbbiakban a betegséggel kapcsolatos arisztotelianus fogalmak kritikáját, végül pedig a betegség és a szabadság mély összefüggéseinek egzisztencialista analízisét olvashatjuk.

Király V. István könyve, s ebben, remélem, nem tévedek, elsősorban a Heidegger-iskola hatásának jegyicit viseli, s ez éppúgy igaz a szerző állításaira, körültekintő gondolatmeneteire, illetve egész létszömléletére, mint terminológiájára és -sajnos - nyelvezetére is. Az effajta egzisztencialista terminológiájú probléma-analízis ugyan, tapasztalatom szerint, mélyebbre képes hatolni, mint bármely, hagyományos nyelven megfogalmazott válaszkíséret, ám amit nyer a vámon, azt elveszti a réven, hiszen sajátos szóhasználata és nyelvhasználata miatt mégoly helyesnek és igaznak tűnő válaszait is nehéz felfogni és teljes mélységükben megérteni. A rendkívül gondolatgazdag, a betegségről alkotott képünket alapvetően átforgató, ám nem egykönnyen emészthető kötetet – amelyet bőséges, hetvenoldalmi angol nyelvű összefoglaló is kiegészít – csakis a 20. századi filozófiában és különösen az egzisztencialista terminológiában képzett olvasóknak ajánlhatjuk.

Magyar László András

Magyar László András: *A jó életnek módja. A görög diététika.* Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt., 2012. 132 p., ill.

A Kr.e. 4-3. században a medicinát három részre osztották. Az egyik ága, amely az életmód útján, a másik, amely gyógyszerekkel, a harmadik pedig, amely kézzel gyógyít. Az első a görögök diatetikénak nevezték – Magyar László András könyve erről szól közérthetően, érdekesen.

Magyar nyelven ez az első, teljességre törekvő összefoglaló történeti mű a klasszikus diétetikáról és a hozzá kapcsolódó orvosi rendszerről, amit humorális patológiának vagy nedvkórtannak neveztek. Nem marginális jelenségről van szó: a klasszikus diétetika szinte ugyanabban a formában, amelyben a Krisztus előtti évszázadokban megjelent, egészen a 19. század közepéig fennmaradt, és meghatározta az egészségről-betegségről-életmódról vallott felfogást Európában. Az arab világban és Indiában pedig mindmáig a gyógyítás szívesen és gyakran használt útja maradt.

Mai világunkban a diétetika már csupán a táplálkozás-tudománnyal azonos. Ezzel szemben az antik diétetika nem csupán a táplálkozást, hanem a mozgást, az őrítkezést, a pihenést vagy éppen a szexuális életet is szabályozta avégett, hogy a meglévő egészséget megőrizze, illetve hogy a megrendültet vagy elvesztett helyreállítsa.

Szoros kapcsolat, megfeleltetés van a négy őselem (levegő, víz, tűz, föld) tana, a négy testnedv (vér, nyirok, sárga epe, fekete epe) és a négy emberi lelki alkat (szangvinikus, flegmatikus, kolerikus, melankolikus) rendszere között. A nedvkórtan szerint az ember testi-lelki egészségének alapfeltétele, hogy a négy testnedv egyensúlyban legyen, illetve hogy az egyensúly megfeleljen velünk született – vagy az életkorunk, körülményeink által meghatározott – alkatunknak. Az alkatban szerint ugyanis az emberekben születésként fogva valamelyik testnedv túlteng, így az határozza meg lelki-teszt alkatukat. E velészületett nedvkat mellett időszakos temperamentumok is befolyásolják a viselkedést egy-egy évszakra, életkorra vagy egyéb testi állapotra jellemző nedvkeveredés szerint. Ennek a temperamentumnak a felmérése is az orvosi diagnózishoz tartozott. A betegségmegelőzés és a gyógyítás útja tehát a belső egyensúly megtartása a természettől kapott lehetőségek és eszközök helyes felhasználásával.

A könyv második fele, a „Gyakorlati diétetika”, ennek a bonyolult, ám logikus egészségmegőrző-gyógyító rendszernek a hétköznapi megvalósítását összegzi, régi szerzők művei alapján. Az egészségi állapotot meghatározó hat legfontosabb tényezőt (levegő, étel és ital, telítődés és ürülés, mozgás és pihenés, alvás és ébrenlét, lelki hatások) részletesen elemzi. A telítődés és az ürülés-fejezethez tartoznak például a vércsapolás egyes módoszatai: az érvágás, köpölyözés és a piócázás. Ez azért is fontos, mert ha ma valakit megkérdezzünk, mit tud az orvoslás régmúltjáról, szinte mindenkinek az érvágás jut eszébe. Nem véletlenül: ezt láthatják a kosztümös filmekben, és van is annyi valóságalapja, hogy egyes korszakokban indokolatlanul gyakran folyamodtak a vércseresztes módszerhez. Magyar László András könyve azért is hasznos, mert segít megszüntetni ezt az egyoldalúságot, és rávilágít a klasszikus eredetű diétetika sokoldalúságára. Ez a világlátás és ember-felfogás – még ha a mai tudományosság szempontjából csak részben igazolható is – lehetővé tette az ember és természet egységének megteremtését, az ember egységes (holisztikus) szemléletét. Némileg leegyszerűsítve a diétetikát nevezhetnénk életmód-terápiának is: az életvitel mértékletes moderbe terelésével, a természeti adottságok felhasználásával próbálta fenntartani az egészséget és helyreállítani a megrendült testi működést. Két alapszabálya: mindig, mindenben egyensúlyra kell törekedni, és kerülni kell a szélsőségeket, mert veszélyesek.

A könyv nem csupán a történelem és a régi gondolkodásmód iránt érdeklődő olvasók igényeit elégíti ki, hanem akár játékra is sarkall: a táblázatok alapján ki-ki megállapíthatja saját nedvkat-típusát és a rá kedvező hatást gyakorló évszakot, ételeket.

„A nedvkórtan elmélete egészen a 19. század közepéig Európa-szerte az orvosi egyetemi tananyag alapja maradt – írta Magyar László András –, míg az 1850-es évektől fel nem váltotta a Virchow- és Claude Bernard-féle sejt-kórtan, amely a betegségek okát immár nem a vér összetételében, hanem a sejtekben zajló fizikai és biokémiai folyamatokban vélte fölfedezni. A hagyományos nedvkórtan háttérbe-szorulásaához természetesen az orvostudomány korabeli forradalma is hozzájárult. (...) A nedvkórtan szerintem nem azért került süllyesztőbe Európában, mert megcáfolták állításait vagy, mert valamiképpen tévesnek bizonyult volna, hanem mert új, ifjabb és nála sokkal látványosabb – és ami fontos, sokkal gyorsabb eredményeket felmutató vetélytársa jelent meg a színen.” Jó lenne, ha a mai, kizárólagosságra és alternatívák tagadására építő orvostudomány lehetővé tenné a klasszikus diétetika újrafelfedezését, pozitív hatásainak kihasználását.

Kiknek ajánlom ezt a könyvet? Forráscértékű mindazok számára, akiket érdekel az orvoslás története, és leki-sínylés nélkül képesek belhelyezkedni két létűnt évezred emberi gondolkodásmódjába.

Kölnei Livia

Péter Mihály Heinrich: Kötetlen önéletrajzom. Egy orvos életútja, adatok, emlékezések 1929 - 2011. Marosvásárhely, Oligraf, 2011. 139 p.

Egy közhelynek hangzó mondattal kezdhethetjük a recenziót: Péter Mihály ma már nyugalmazott erdélyi orvosprofesszor önéletrajza tanulságos olvasmány. A fogalmazás közhelyszerűsége jelen esetben a valóságot takarja, hiszen Péter Mihály életútja az erdélyi magyar értelmiség jellegzetes példája is lehetne.

Büszke apai ágon „szabad székely földműves” felmenőire, anyai ágon szász gyökereire. Már gyermekkorától hozzáfűződött a helyi közigazgatásban tevékenykedő (jegyző, főjegyző) édesapa mellett a magyar léttel járó nehézségekhez, a sorozatos áthelyezések eredményeként a gyakori költözködéshez, mindezt tetézték a történelmi, politikai események Erdély egészét érintő következményei. Pályakezdece, családalapítása után az önálló életteremtése mind megannyi nehézséget, buktatót hordozott magában, de a sok megpróbáltatás ellenére sikeresnek mondható karriert épített fel a gyakorlati munkát, a kutatásokat, valamint az oktatást illetően is. Mindennek kiegészítése közéleti tevékenysége, a tudományos társasági tagságok mellett a helyi és nemzetközi szintű magyar szervezetek munkájában való aktív szerepvállalása, és természetesen a szakirodalmi publikálás. Műveinek jelentős része a kurrens orvosi témában írott közlemény, amelyet az utóbbi időben egészítenek ki orvostörténeti témájú könyvei, tanulmányai. A történeti kutatásokat feleségével, Péter H. Mária kiváló gyógyszerésztörténésszel végzi tökéletes harmóniában. A tudományos közélet elismerései bizonyítják Péter Mihály sok évtizedes munkásságának tartalmi értékét. A különféle tudós társaság jutalomérméi, kitüntetései mellett az erdélyi magyarok által mind a mai napig anyaországának tekintett Magyarország állami kitüntetéséig, és a Magyar Tudományos Akadémia külső taggá választásáig.

Péter Mihály önéletrajza megfogalmazását illetően tárgyyszerű, adatszzerű. A szerző a sorok mögött is feljelöl abszolút szubjektivitás ellenére is érzelmentes igyekszik lenni. Ezt a szükséges tárgyilagosságot még olyan kérdések taglalásánál is megőrzi, mint a vallás és hit. Azok számára, akiknek szerencséje van személyesen ismerni Péter Mihályt azért meglepetés ez a stílus, mert számtalanszor voltunk tanúi izóan szenvedélyes hangú visszacsémlekezőseink, megnyilatkozásainak.

A kötet fontos kiegészítése Péter Mihály nyomtatásban megjelent munkáinak jegyzéke.

Kapronczay Katalin

Slotta, Rainer – Wollmann, Volker – Dordea, Ion (Hrsg.): Silber und Salz in Siebenbürgen. Bd.9. Samuel Köleséri de Keres-eer: Auraria Romano-Dacica. Übersetzt und bearbeitet von Horst Schneider. Bochum, Deutsches Bergbau-Museum Bochum, 2009. 360 p., ill.

A nemzetközi és egyben nemzeti összefogással – a szövetségi kormány, a bochumi bányászati múzeum, a romániai evangélikus egyház, a gundelshcimi Erdély-múzeum és a kolozsvári levéltár együttműködésével - kiadott gyönyörű könyv egy remek bányászattörténeti sorozat kilencedik köteteként látott napvilágot. Ez a kiadvány azonban számunkra, magyarok számára is nagy ajándék, hiszen egy kevésbé emlegetett, ám nem akármilyen képességű magyar szerző munkáját tartalmazza az eredeti szöveg reprint kiadásában és a szöveg pontos német fordításában egyaránt. Ez a szerző nem más, mint Köleséri Sámuel, a polihistor, lelkes, erdélyi főorvos, politikus, mincerológus, matematikus, paleontológus, numizmatikus, alkimista és régész, a mű pedig az az – egykor először Nagyszebenben kiadott - *Auraria Romano-Dacica* (Római-dák aranybánya), amelynek köszönhetően íróját utóbb a Royal Society és a Leopoldina Akadémia is tagjává választotta. Az *Auraria* – amelynek magyar fordítását sajnálatos módon még senki nem készítette el – nem csupán azért fontos könyv a magyar művelődéstörténetnek, mert az első és azóta is legjobb feldolgozása az erdélyi aranybányászatnak, hanem mert régészeti, néprajzi, orvostörténeti és kémia-történeti szempontból is egyedülállóan értékes forrásmunka.

A bochumi, folio méretű, különösen szép kiállítású kiadás a romániai evangélikus egyház püspökének, Christoph Kleinnek ajánlásával indul, majd a szerkesztők előszava olvasható a sorozat, illetve a jelen kiadvány céljairól, létrejöttének körülményeiről. Horst Schneider professzor fordítói bevezetőjéből megtudhatjuk, hogy a fordítás nem az első szebeni, hanem a második Seivert-féle kiadás szövege alapján készült, és hogy a fordító ennek kommentárjait használta föl elsősorban, míg ő maga csupán a legszükségesebb magyarázatokra és jegyzetekre igyekezett szorítkozni.

Ezt követi a mű rendkívül jó minőségű, szürkeárnyalattú fotómásolatának közlése az oldalak egyik felén: kissé lejjebb pedig, az oldal másik felén a német fordítás olvasható.

Köleséri Aurariája 6 fejezetből áll: az első fejezet a dáciai római aranybányászat emlékeit mutatja be, különös tekintettel a római feliratokra. A második fejezet az aranybányászat módjáról szól, részben a szerző saját tapasztalatai, részben pedig antik források, elsősorban Plinius alapján. A mű harmadik fejezete dák, római és erdélyi (zömükben magyar vonatkozású) érmék részletes leírását tartalmazza, míg a negyedik fejezet az aranybányászati jog kérdéseit taglalja. Az ötödik fejezet az arany tulajdonságairól és eredetéről szól, míg a záró hatodik fejezetben – s ez az orvostörténészek számára külön érdekesség – az arany orvosi-gyógyszerészeti felhasználásáról, és egyebek közt, a hírneves aranyvenyigéről olvashatunk egyedülállóan érdekes adatokat. A német fordítást szűkszavú, de igen informatív lábjegyzetek egészítik ki.

A nagyszerű kiadvány zárásaképpen Volker Wolkman, a gundelshcimi Erdélyi-múzeum igazgatója Köleséri életrajzával ismertet meg bennünket – különös tekintettel a bányászattal és ásványtannal kapcsolatos tevékenységére – majd az Auraria jelentőségét és tartalmát elemzi részletesen számunkra. Legvégül Köleséri teljes bibliográfiáját és munkásságának értékelését olvashatjuk. A rendkívül alapos tanulmányt a Kölesérire vonatkozó irodalom hasznos – magyar publikációkat is bőven tartalmazó – jegyzéke egészíti ki. A kötetet bochumi bányászati múzeum kiadványainak listája teszi még értékesebbé.

A magunk részéről csak gratulálni tudunk ehhez a szép könyvhöz mindazoknak, akik fáradságot és költséget nem kímélve létrehozták. Csupán azt sajnálhatjuk, – ám emiatt csak magunkra vehetünk – hogy a kiadvány nemzetközi munkatársi gárdájában egyetlen magyar sem akadt. Reméljük azonban, hogy Kölesérről szemben fennálló adósságunkat előbb-utóbb azért sikerül majd lerónunk, nem kell szégyenben maradnunk, és a magyar Köleséri nemzetközi hírű könyvének német fordítását az anyanyelvi is követi majd egyszer, valamikor a jövőben.

Magyar László András

SZERZŐINKHEZ

Az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) évenként jelenik meg. Célja az orvostörténettel, gyógyszerésztörténettel és a rokon tudományokkal kapcsolatos tanulmányok közlése.

Kéziratok a következő címre küldhetők: dr. Kapronczay Károly főszerkesztő, Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török u. 12., e-mail: orvostortenet@t-online.hu. Kizárólag még meg nem jelent szövegek, dokumentumok és cikkek közlésére vállalkozunk.

A kézirat legfőljebb 60 000 n terjedelmű lehet, a jegyzetekkel együtt. Kérjük Önöket, hogy kéziratukat CD-n vagy e-mailben juttassák el szerkesztőségünkhöz. Kizárólag elektronikus formában is átadott tanulmányokat közlünk. A szerkesztőség fenntartja a nyelvi- stilisztikai javítás jogát.

Hivatkozások: Az idézett irodalom vagy a szerzők ábécérendjében a cikk végén álljon, vagy az idézetek szövegbeli sorrendjének megfelelően számozva, a cikktől elkülönítve lábjegyzetként szerepeljen. Az egyes jegyzeteknek tartalmaznia kell a szerző családnevét és keresztnevének kezdőbetűjét, valamint az idézett mű teljes címét. Folyóiratcikk-idézet esetén a jegyzet tartalmazza a folyóirat nevét, évszámát, számát és a pontos lapmegjelölést. Könyvek esetében pedig, a kiadási helyet, a kiadót, a kiadás évét és a pontos oldalszámot kérjük megjelölni.

Az ábrákat CD-n kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe, megadva az illusztráció adatait és a képaláírás szövegét is.

Idegen nyelven írott cikkeket is közlünk. Ez esetben a szerkesztőség rövid, magyar nyelvű összefoglalót kér. Ha a cikk eredeti nyelve magyar, az összefoglaló legyen angol nyelvű.

A hasáblevonatból minden szerzőnek küldünk példányt, kérjük ezt minél előbb, javítva visszaküldeni.

Leveleket, ismertetésre küldött könyveket és a szerkesztőségnek címzett egyéb küldeményeket a következő címen fogadunk: Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török utca 12., Orvostortenet@t-online.hu

